

**DEFINICIO I ANALISI DE LES AREES
RURALS DESAFAVORIDES A CATALUNYA**

Ignasi Aldomà i Buixadé

Tesi Doctoral

Director: Dr. Joan Vilà i Valentí

**Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història**

Juny 1990

INDEX GENERAL DE LA TESI

<u>RECORDATORI INICIAL I INTRODUCCIO.</u>	p.5
1. GENESI DE L'ESTUDI I AGRAIMENTS.	p.6
2. LES COMARQUES RURALS DESAFAVORIDES EN EL CONTEXT DEL DESENVOLUPAMENT CATALA.	p.8
3. ASPECTES CONCRETS I BASE LOCAL DE LES INSUFICIENCIES DEL DESENVOLUPAMENT RURAL.	p.16
<u>CAPITOL 1. DESENVOLUPAMENT I DESIGUALTATS ESPACIALS. LA BASE DEL DESFAVORIMENT.</u>	p.22
1.1. LA IDENTIFICACIO DE LES DESIGUALTATS ESPACIALS. POBRESA I DESPOBLAMENT.	p.23
1.1.1. NATURA DE LA POBRESA I SIGNIFICACIO DEL NIVELL DE VIDA.	p.24
1.1.2. RURALITAT EQUIVAL A MANCA D'ACCESSIBILITAT.	p.33
1.1.3. REFERENCIES CULTURALS D'UNA CRISI. DESERTITZACIO I DESPOBLAMENT.	p.36
1.2. ERRORS I BUI TS DEL DESENVOLUPAMENT ECONOMIC.	p.42
1.2.1. L'ACTIVITAT AGRARIA. AREES MARGINADES, AREES DIFICILS.	p.42
1.2.2. AREES SENSE INDUSTRIA I AREES INDUSTRIALS EN DECLIVI O ESTAGNACIO.	p.49
1.2.3. LES CONTINGENCIES ESPACIALS DERIVADES DE LA TERCARITZACIO ECONOMICA.	p.52
1.3. LES DESIGUALTATS EN EL CONTEXT DEL DESENVOLUPAMENT REGIONAL.	p.57
1.3.1. RELACIONS CENTRE PERIFERIA I INTERCANVI DESIGUAL EN L'AMBIT REGIONAL.	p.57
1.3.2. LES AREES PERIFERIQUES DELS PAISOS DESENVOLUPATS. D'ENCLAUS MARGINALS A SUBZONES URBANES.	p.62

<u>CAPITOL 2. LA DIMENSIO ESPACIAL DEL DESENVOLUPAMENT ECONOMICOSOCIAL CATALA.</u>	p.70
2.1. LES PARTICULARITATS DEL DESENVOLUPAMENT CATALA.	p.71
2.1.1. LES LIMITACIONS HISTORIQVES DEL DESENVOLUPAMENT CAPITALISTA A CATALUNYA.	p.71
2.1.2. DEPENDENCIA EXTERIOR I REVOLUCIO BURGUESA.	p.75
2.1.3. DEMOCRACIA ESPANYOLA, CRISIS I NOU CICLE ECONOMIC.	p.78
2.2. ELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS EN EL DESENVOLUPAMENT CATALA.	p.82
2.2.1. LA CONCENTRACIO DE LES ACTIVITATS I LA POBLACIO A L'ENTORN DE BARCELONA.	p.82
2.2.2. L'EMPRESA DE BARCELONA SOBRE CATALUNYA.	p.85
2.2.3. LES REPRESENTACIONS ESPACIALS DELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS.	p.92
2.2.4. ELS TERRITORIS PERJUDICATS PELS DESEQUILIBRIS. COMARQUES A TANCAR, POBRES O EN SILENCI.	p.104
2.3. INSTITUCIONS I SOCIETAT DAVANT ELS DESEQUILIBRIS.	p.110
2.3.1. ELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS I LA IMPOSSIBILITAT HISTORICA D'UNA DEMOCRACIA SOCIAL CATALANA.	p.110
2.3.2. LES OPCIONS TERRITORIALS DE L'AUTONOMIA I LA DEMOCRACIA RESTAURADES.	p.114
<u>CAPITOL 3. LES CARACTERISTIQUES DEL DESENVOLUPAMENT DE LES COMARQUES CATALANES.</u>	p.124
3.1. EL TERMOMETRE DEL DESENVOLUPAMENT. DEMOGRAFIA I NIVELL DE VIDA.	p.125
3.1.1. LA DINAMICA DEMOGRAFICA.	p.125
3.1.2. EL POBLAMENT. DENSITAT I URBANITZACIO.	p.131
3.1.3. EL NIVELL DE VIDA.	p.136
3.2. LES ESTRUCTURES SOCIALS.	p.141
3.2.1. L'ESTRUCTURA SOCIAL DE LA POBLACIO.	p.141
3.2.2. LES ESTRUCTURES SOCIALS AGRO-RURALS.	p.146
3.3. LES ACTIVITATS ECONOMIQUES.	p.151
3.3.1. L'ESPECIALITZACIO SECTORIAL.	p.151
3.3.2. EL SECTOR AGRARI.	p.156
3.3.3. LA INDUSTRIALITZACIO.	p.162
3.3.4. LES ACTIVITATS TERCIARIES.	p.166
<u>CAPITOL 4. EL QUADRE SINTETIC DEL DESENVOLUPAMENT COMARCAL.</u>	p.172
4.1. LES AFINITATS TERRITORIALS DEL DESENVOLUPAMENT. LES TRES CATALUNYES.	p.173
4.2. TIPOLOGIA COMARCAL SEGONS EL GRAU DE DESENVOLUPAMENT.	p.178
4.3. UNS INDEXS SOBRE EL NIVELL DE DESENVOLUPAMENT GLOBAL COMARCAL.	p.185

4.4. CARACTERITZACIO DE LA SITUACIO DE DESFAVORIMENT EN EL CONTEXT COMARCAL.	p.190
4.5. LES COMARQUES DESFAVORIDES COM A RESULTAT DE LA LOGICA ESPACIAL DEL DESENVOLUPAMENT.	p.198
<u>CAPITOL 5. L'EXPRESSIO CONTROVERTIDA DE LES DESIGUALTATS ECONOMIQUES. POBRES, MARGINATS I RURALS.</u>	p.204
5.1. LA DEFINICIO MACROECONOMICA DE LA POBRESA. PRODUCTIVITAT O CONSUM.	p.205
5.1.1. LA MESURA ECONOMICA DE LES DESIGUALTATS COMARCALS. ENTRE EL PRODUCTE BRUT I LA RENDA PER CAPITA.	p.206
5.1.2. DIFERENCIES DE RENDA I DIFERENCIES DE CONDUCTA ECONOMICA. ESTALVI I CONSUM.	p.216
5.1.3. NIVELL DE VIDA O NIVELL DE CONSUM?. ELS INDICADORS SOCIALS DE CONSUM.	p.222
5.2. EL NIVELL DE VIDA ; UN PROBLEMA D'ACCESSIBILITAT PER AL MEDI RURAL. POBLES I MASIES SENSE LLUM, TELEFON, NI ACCES.	p.232
5.2.1. UN SERVEI DE COST PROHIBITIU PER ALS INDRETS ALLUNYATS I POC POBLATS; EL TELEFON.	p.233
5.2.2. UNA MARGINACIO TERRITORIAL EXTREMA; LA POBLACIO QUE VIU SENSE LLUM.	p.236
5.3. LES DESIGUALTATS SOCIALS BASE DE LES DIFERENCIES TERRITORIALS DE LA RIQUESA.	p.241
5.3.1. L'ESTRUCTURA SOCIO-PROFESSIONAL CLAU DE LES RENDES LOCALS.	p.241
5.3.2. LES OPORTUNITATS DE PROMOCIO SOCIAL. ESTUDIS I NIVELL D'EDUCACIO.	p.248
5.3.3. LES SITUACIONS DE POBRESA COM A FET ECONOMICO-SOCIAL MARGINAL.	p.253
5.4. NIVELL DE VIDA I QUALITAT DE VIDA. LES CONTRADICCIONS DELS ESTANDARDS I ASPIRACIONS SOCIALS.	p.258
5.4.1. LES CONDICIONS SANITARIES. ELS COMPONENTS CONTRADICTORIS DE LA QUALITAT DE VIDA.	p.260
5.4.2. EL RECONeixEMENT SOCIAL COM A BAROMETRE DE LES DESIGUALTATS ECONOMIQUES TERRITORIALS.	p.266
<u>CAPITOL 6. EL DESPOBLAMENT COM A EFECTE I MOBIL DE LA SITUACIO DE DESFAVORIMENT.</u>	p.271
6.1. EL DESPOBLAMENT; PROCES DE DESMEMBRACIO DEMOGRAFICA I SOCIAL.	p.272
6.1.1. EL SENTIT DE LA PRESENCIA D'AREES POC POBLADES EN EL CONTEXT DE CATALUNYA.	p.272
6.1.2. L'EMIGRACIO, COMPONENT FONAMENTAL DE LA RECESSIO DEMOGRAFICA.	p.276
6.1.3. DE L'EMIGRACIO A LA DESCOMPOSICIO DE L'ESTRUCTURA DEMOGRAFICA.	p.284

6.2. LA DESARTICULACIO DEL POBLAMENT TRADICIONAL.	p.291
6.2.1. EL DESPOBLAMENT S'ACCENTUA ALS POBLES MES PETITS.	p.291
6.2.2. EL PUNT D'ARRIBADA. ELS POBLES ABANDONATS.	p.297
6.3. LA DINAMICA URBANA A L'ARREL DEL DESPOBLAMENT.	p.304
6.3.1. LA PRIVACIO DE SERVEIS (URBANS) CONSUBSTANCIAL A LES COMUNITATS PETITES.	p.305
6.3.2. L'ESTANCAMENT DELS CENTRES URBANS I LA INSUFICIENCIA DEL PROCES URBANITZADOR A LES COMARQUES DESFAVORIDES.	p.312
6.3.3. ESCASSA ATRACCIO DELS CENTRES URBANS LOCALS I DEPENDENCIA EXTERIOR DELS INTERCANVIS ECONOMICS.	p.317
<u>CAPITOL 7. FRACASSOS I ESPERANCES DE LA PROMOCIO INDUSTRIAL O TURISTICA A LES COMARQUES DESFAVORIDES.</u>	p.327
7.1. EL DESENVOLUPAMENT AGRARI. ENTRE LA RENOVACIO DE LES ESTRUCTURES I L'AGROINDUSTRIA.	p.328
7.1.1. COMARQUES INTERIORS. UNA AGRICULTURA MEDITERRANEA SENSE ALTERNATIVES.	p.330
7.1.2. UNA ALTERNATIVA QUE NO HO ERA PER AL PIRINEU; LA LLET.	p.352
7.2. LES DIFICULTATS D'UN DESENVOLUPAMENT INDUSTRIAL A LES COMARQUES DESFAVORIDES.	p.368
7.2.1. MES AVIAT TALLERS DE SERVEIS QUE NO EMPRESES INDUSTRIALS.	p.369
7.2.2. LES INDUSTRIES I ARTESANIES TRADICIONALS ENGOLIDES PELS CANVIS INDUSTRIALS.	p.381
7.2.3. UN ATRACTIU LOCAL INFALIBLE; LA MA D'OBRA BARATA, ON ENCARA QUEDA MA D'OBRA.	p.385
7.2.4. LES INICIATIVES INDUSTRIALS AUTOCTONES. INDISPENSA- BLES PER AL DESENVOLUPAMENT LOCAL O EXCEPCIONS A LA REGLA.	p.393
7.3. L'EXPLOTACIO DELS RECURSOS LOCALS A GRAN ESCALA; UNA FALSA INDUSTRIALITZACIO. L'EXEMPLE DE L'ENERGIA ELECTRICA.	p.398
7.3.1. LES COMPANYIES ELECTRIQUES. DE LA INFEUDACIO A LA IGNORANCIA DELS TERRITORIS PRODUCTORS.	p.399
7.3.2. LA CONSTRUCCIO DE LES CENTRALS HIDROELECTRIQUES A L'ALTA RIBAGORÇA I EL SEU IMPACTE SOCIO-ECONOMIC.	p.404
7.3.3. LES CENTRALS HIDROELECTRIQUES NO EVITEN LA DESCOMPOSICIO SOCIO-ECONOMICA DE LES AREES MUNTANYENQUES.	p.422
7.4. EL SALVAVIDES DE L'ECONOMIA PIRINENCA. TURISME I ESQUI.	p.437
7.4.1. LA VIA DE LA TERCARITZACIO A LES COMARQUES DESFAVORIDES. EL TURISME.	p.438
7.4.2. EXCURSIONISME, TERMALISME I FET FRONTERER. UN TURISME D'IMPACTE INSUFICIENT.	p.444
7.4.3. LA SOLUCIO. PER L'ESQUI AL TURISME DE MASSES.	p.462

<u>8. CONSTATAIONS FINALS</u>	p.485
8.1. CONSTATAIONS GENERALS I LLACUNES TEORIQVES I METODOLOGIQUES.	p.485
8.1.1. LES DESIGUALTATS TERRITORIALS NO TENEN NOMES UNA EXPLICACIO ECONOMICA.	p.486
8.1.2. DETERMINISMES SOCIALS I LLIURE ARBITRI. L'EXCEPCIO ESDEVE REGLA A LES COMARQUES DESAFAVORIDES.	p.490
8.1.3. DE LES TECNIQUES D'ANALISI ESTADISTICA A UNA GEOGRAFIA DE LES ACTITUDS.	p.495
8.2. VALORAR LES EXPECTATIVES DE DESENVOLUPAMENT. UNA QUESTIO D'ACTITUDS.	p.498
8.2.1. ELS INDIS QUE HABITEN LES REGIONS REMOTES.	p.498
8.2.2. MODERNITZACIO PAGESA I INDUSTRIA; NO HI HA GALLINES SENSE GALL.	p.501
8.2.3. "CAMACUS" VINGUEREN QUE DE CASA ENS TRAGUEREN.	p.503
8.2.4. PARE NOSTRE ESTAT I GENERALITAT... DESLLIUREU-NOS DE TOT MAL. AMEN.	p.507
8.2.5. BALL DE BONIFACIS O SOPAR D'ESPAVILATS?.	p.510
 <u>BIBLIOGRAFIA</u>	 p.515
1. COMARQUES MERIDIONALS INTERIORS.	p.516
2. COMARQUES DE L'ALT PIRINEU.	p.518
3. TERRITORI I ECONOMIA A CATALUNYA.	p.525
4. TEORIA SOBRE DESENVOLUPAMENT REGIONAL.	p.531
5. POBRESA I DESIGUALTATS SOCIALS.	p.534
6. MODELS I TECNIQUES D'ANALISI.	p.536
7. AREES DESAFAVORIDES. PROBLEMATICA SOCIO-ECONOMICA.	p.538
8. POLITIQUES RELACIONADES AMB ORDENACIO DEL TERRITORI.	p.545
 <u>ANNEXOS ESTADISTICS</u>	 p.551
ANNEX 1. ELS INDICADORS SOCIALS DEL DESENVOLUPAMENT COMARCAL. ANALISI FACTORIAL SEGONS AMBITS TEMATICS.	p.552
ANNEX 2. SINTESI SOBRE EL GRAU DE DESENVOLUPAMENT DE LES COMARQUES CATALANES. ANALISI FACTORIAL A PARTIR DELS RESULTATS TEMATICS.	p.604
ANNEX 3. HABITANTS, INFRASTRUCTURES I EQUIPAMENTS DELS NUCLIS DE POBLACIO DE LES COMARQUES DE L'ALT PIRINEU.	p.610
ANNEX 4. EVOLUCIO DE LA POBLACIO, INFRASTRUCTURES I EQUIPAMENTS DELS MUNICIPIS DE LES COMARQUES MERIDIONALS.	p.633

RECORDATORI INICIAL I INTRODUCCIO.

1. GENESI DE L'ESTUDI I AGRAIMENTS.

Quan la tardor de 1980 vaig arribar a l'Institut Agronòmic Mediterrani de Monpeller poc sabia jo, habitant d'una comarca regada i rica com el Pla d'Urgell, que m'havia d'embarcar al cap de poc temps en l'estudi de les comarques rurals més endarrerides de Catalunya. El mateix curs 1980-1981 vaig haver de fixar el meu tema per al Màster en Projectes de Desenvolupament Agrari de l'Institut, i fruit de les preocupacions de l'equip de treball de l'Institut dirigit pel professor Antonio García Velázquez hem vaig decidir per aquest tema. D'aleshores ençà no me n'he pogut separar, ni a nivell de recerca, ni a nivell professional.

D'entrada, la preocupació pel tema de les comarques rurals desafavorides s'emmarcà dins d'un àmbit més tècnico-pragmàtic que teòric, en connexió amb el tipus d'ensenyament eminentment pragmàtic que buscava l'Institut. Es tractava de delimitar quines eren les àrees desafavorides de Catalunya i de suggerir les mesures d'ordenació territorial que podien resultar més idònies per aquestes àrees. Les tècniques d'anàlisi factorial, apreses sota el guiatge del professor Antonio García Velázquez, que seguí d'aprop tot el treball, donaven l'eina per accomplir els anteriors propòsits.

Del treball a l'Institut Agronòmic Mediterrani n'ha romàs en la tesi que segueix una part de l'anàlisi del desenvolupament de les comarques catalanes entorn de l'any 1975 (moment per al qual es disposava d'un paquet prou gran i significatiu d'informació). I s'ha mantingut també el terme de desafavorides o desfavorides, un adjectiu popularitzat en el llenguatge administratiu sobre la matèria, que no té un significat molt precís; però, pot ser per això mateix, s'escau a la diversitat dels fenòmens i situacions estudiats.

La recerca sobre les àrees desafavorides prengué una dimensió més teòrica arrel de la tesi de doctorat de tercer cicle realitzada a

l'Institut de Geographie de l'universitat Paul Valéry de Montpellier. La tesi, "Comarques et régions; une approche des zones défavorisées en Catalogne", mirava de posar de relleu les dinàmiques espacials que aboquen a la situació de les zones desafavorides, tot partint de les coordenades que segueix el desenvolupament en el conjunt de Catalunya. El professor Robert Ferras, bon coneixedor de la problemàtica catalana, en fou el director.

Acabat l'any 1984 el periple estudiantil a Montpellier, els estudis sobre les àrees desafavorides prengueren encara una major concreció amb la meva vinculació professional quasi ininterrompuda amb el Servei d'Acció Comarcal, de l'actual Direcció General de Planificació i Acció Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya. La realització dels Plans Comarcals de Muntanya, figura de planificació d'inversions a les comarques pirinenques, m'oferí l'oportunitat de conèixer molt més d'aprop la problemàtica de les comarques desafavorides catalanes.

El treball a l'administració feia, d'alguna manera, baldera la realització d'aquesta tesi. Una beca de la Fundació Jaume Bofill m'animà, però, l'any 1988 a refer i estirar substancialment els treballs realitzats a Montpellier. Així que ha calgut treure hores d'on fos, que no ha estat fàcil, tot i la benevolença demostrada a la Direcció General de Planificació i Acció Territorial.

A la fi heus aquí la tesi, acabada amb la col.laboració precisa del company Salvador Pont a qui es deuen els mapes i gràfiques, i la d'Imma Verdager, que s'ha empassat la part més dura de la mecanografia, els quadres. Al professor Joan Vilà, que ha seguit el meu periple estudiantil i ha volgut dirigir el treball, és deu l'ànim per aconseguir un treball rigorós. I, com no, a la meva consort, el nouvingut a casa i el qui espera cal agrair el recolzament moral i una paciència quasi infinita.

2. LES COMARQUES RURALS DESAFAVORIDES EN EL CONTEXT DEL DESENVOLUPAMENT CATALA.

a) Les diferències espacials, substancials al desenvolupament català.

Dins els països desenvolupats, si es parla de regions pobres o poc desenvolupades, es pensa immediatament en el Mezzogiorno italià o en Andalusia espanyola. Tot i amb uns problemes estructurals menys greus i extensos, les bosses de pobresa o desenvolupament insuficient no deixen de mancar a l'interior d'àrees considerades més aviat riques com Catalunya, units amb uns contrastos territorials remarcables. Els desequilibris territorials són ben vius a l'interior de Catalunya i constitueixen un lloc comú de les reflexions i actuacions públiques sobre el país¹.

D'una banda, els desequilibris territorials han estat posats de relleu per les visions generals i descriptives dels fets territorials, que tenen la seva expressió més completa en les grans geografies comarcals i algun estudi sobre el conjunt de Catalunya². Per una altra banda, apareixen més clars en alguns estudis sobre

1. La recuperació de les institucions polítiques pròpies de Catalunya, segellada per l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia el mes de Novembre de 1979, obre un conjunt de noves possibilitats per a la intervenció de les institucions públiques en l'ordenació del territori. Fins aleshores, dins el quadre d'una administració espanyola centralitzada, els desequilibris territorials existents a l'interior de Catalunya havien passat desapercibuts. En definitiva, Catalunya havia estat i és considerada com una "regió rica" dins el conjunt de l'estat i escapa a les polítiques reequilibradores establertes a partir dels anys 1960. Una exposició del fet es pot seguir a René Perrin, "Catalogne ou Catalognes? clivages regionalistes et concentrations capitalistes", dans "Revue de Geographie des Pyrénées et du Sud-Ouest", tom 48, fasc.2, 1977, pps.115-124.

2. Per no retreure's més enrera i limitar-se a les obres d'un cert gruix, que constitueixen una mena de pòsit d'aquest treball, es poden esmentar les conegudes "Geografia de Catalunya" dirigida per Lluís Solé i Sabarís (edi. Aedos, Barcelona, 3 volums, 1962-1974) i els volums 18 i 19 de la "Gran Geografia Comarcal" (Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983). Per bé que l'esquema no sigui estrictament semblant, es poden esmentar també els 41 volums del "Reconeixement Territorial de Catalunya" elaborat pel Centre d'Estudis de Planificació (Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona, 1983), que és l'estudi més ampli i complet que ha estat mai realitzat.

aspectes socials o sectors econòmics que incideixen en la presentació o interpretació dels fets espacials. Encara es podria afegir una multitud d'estudis realitzats sobre determinats àmbits territorials (ciutats, comarques o grups de comarques), que contenen una informació molt valuosa a nivell territorial, i estableixen sovint comparacions amb el conjunt de Catalunya.

A partir dels estudis existents i consultats, el segon capítol de la tesi intenta situar el fenomen dels desequilibris territorials a l'interior de Catalunya. Aquests han de ser compresos dins la dinàmica social i econòmica del país. I a partir dels desequilibris territorial generals s'arriba, per altra part, a comprendre aquells que són propis de la Catalunya rural.

Els estudis territorials existents representen, però, aproximacions parcials o sectorials a les diferències espacials. Aquests estudis no pretenen una visió global dels fets econòmics i socials, i no es plantegen tampoc una anàlisi de les diferències espacials des del punt de vista del desenvolupament econòmic i social. I això comporta algunes insuficiències a l'hora de comprendre el territori.

Per tal de cobrir el buit existent, o, en tot cas, efectuar un clixé propi de les diferències espacials del desenvolupament català, esdevé molt útil una anàlisi globalitzant de les realitats socials i econòmiques. És l'objectiu del tercer capítol de la tesi. Els aspectes a analitzar són molt variats i cal tenir en compte una gran quantitat d'informació; els procediments estadístics d'anàlisi factorial faciliten i fan possible la feina.

b) La valoració de les diferències del desenvolupament territorial.

A l'hora d'intentar comprendre els fets o les diferències socials i econòmiques que es donen dins el territori català hom es veu obligat a retreure's a la noció de desenvolupament. Aquest concepte és el centre d'un debat social molt controvertit; però el terme no deixa de significar per al conjunt de la població determinades realitats socials i econòmiques. Aquestes realitats es poden comprendre o englobar en quatre aspectes, que són els qui organitzen el capítol

tercer: la demografia, el nivell de vida, les estructures socials i les estructures econòmiques.

Pel que fa als aspectes demogràfics, el desenvolupament es concreta en l'evolució del contingent poblacional i les transformacions de l'estructura de la població. D'una banda, es troba el creixement demogràfic, que és el baròmetre de determinats fets socials i econòmics. Per una altra banda, hi ha l'estructura de la població, que constitueix la resultant del creixement demogràfic i defineix el potencial demogràfic d'una determinada societat en un moment donat. Dins la demografia es pot també tenir present la distribució de la població sobre el territori en termes de densitat i urbanització, fets resultants de determinats processos socials i econòmics, que impliquen també unes condicions cara al futur.

El nivell de vida respon a una noció força complexa de la qual es valora especialment el nivell de consum, en el sentit de renda individual, i la prestació de serveis que disfruta la població. Això no treu que es deixi de banda una reflexió més acurada del fet, que s'abordarà passat el tercer capítol.

La valoració de les estructures socials planteja, d'una banda, la relació entre les persones i l'activitat econòmica, que queda reflexada a través de les variables que assenyalen la importància dels sectors productius i de les categories professionals (assalariats, professions liberals,..). Per una altra banda, apareixen diferents aspectes culturals, que responen a paràmetres diversos, sovint sense una relació evident: nivell de formació, grau de mobilitat de la població, nivell de pràctica religiosa, tendències polítiques expressades a través del vot, i encara altres de tipus demogràfic com l'envelliment, la solteria o el pes de la població que habita el medi rural, tots ells tendents a definir unes situacions socio-econòmiques en relació al nivell de vida.

Amb les estructures socials s'avaluen ja els aspectes econòmics; però aquests tenen una dinàmica pròpia que condiciona el desenvolupament en conjunt. La importància dels diversos sectors i branques d'activitat dóna ja una idea de la solidesa i les expectatives del desenvolupament d'un determinat indret. Analitzant cada un dels

sectors tradicionals, el primari o agrari, el secundari o industrial i el terciari o dels serveis hom disposa de més elements per arribar a algunes conclusions.

c) Les unitats territorials de referència.

Les dificultats teòriques no manquen a l'hora d'examinar les diverses unitats territorials sota la perspectiva del desenvolupament global descrit i fer-ho d'una manera que permeti la comparació entre unitats. L'elecció de la unitat territorial de partida esdevé, en aquest sentit, d'una gran importància. Perquè segons la unitat escollida es fa més o menys possible de salvar una visió global i alhora detallada, en els seus aspectes, del desenvolupament.

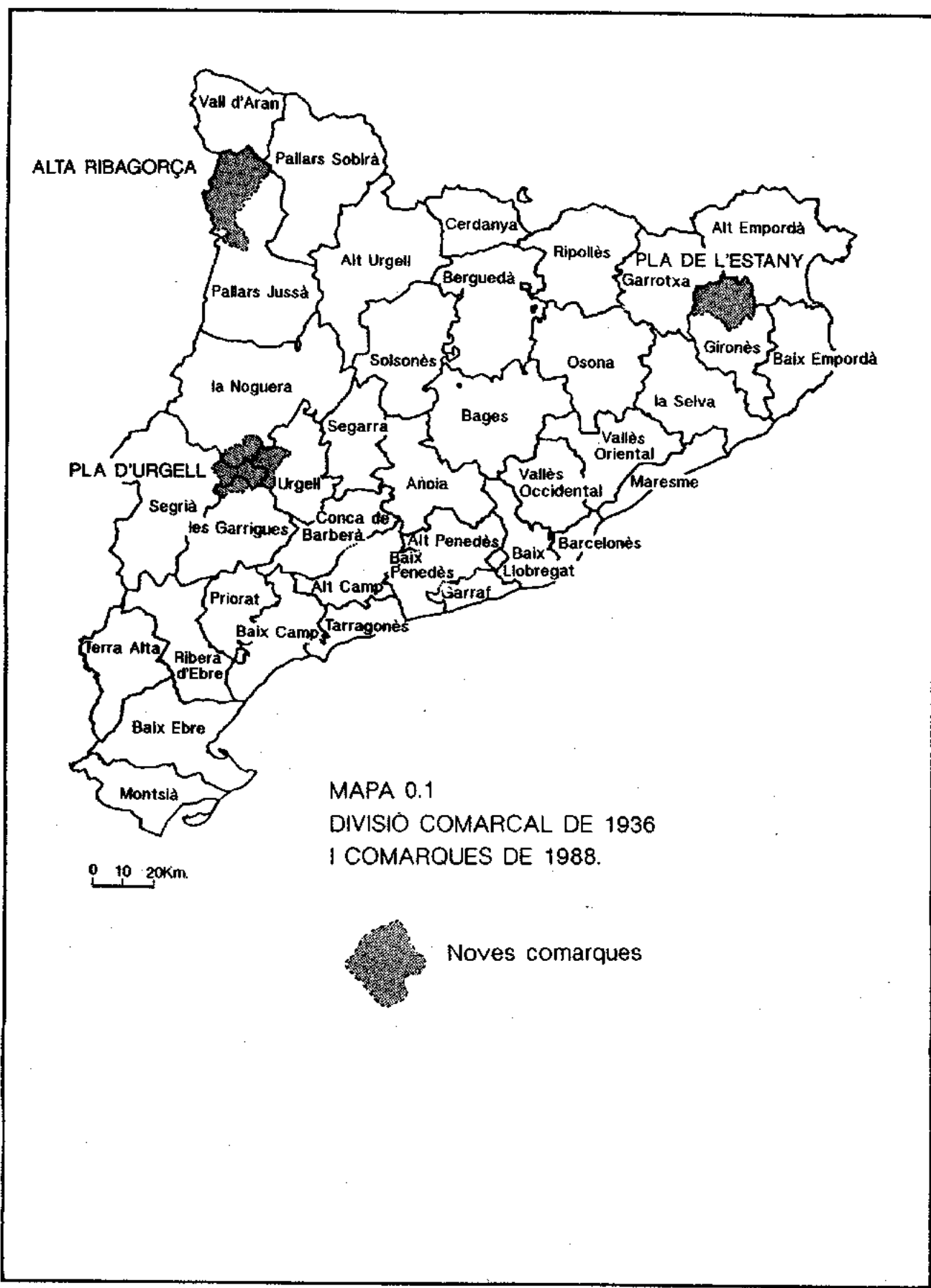
El municipi és la unitat territorial més petita sobre la qual es disposa d'un gruix significatiu d'informació. Però, a part el fet que la informació a escala municipal presenta seriosos dubtes de fiabilitat, alguns aspectes del desenvolupament passen desapercebuts a l'escala municipal i pel nombre de municipis i d'informació a manejar resulta gairebé impossible una anàlisi empírica. Les activitats econòmiques no són, per exemple, comparables a escala municipal perquè la majoria existeixen en uns municipis i en altres no i perquè els desplaçaments quotidians trenquen el valor dels

límits municipals, i el mateix es pot dir pels serveis o les estructures socials³.

Més que no pas l'escala municipal, que pot ser utilitzada en un determinat moment de l'anàlisi, resulta més avinent una escala supramunicipal com la representada per la comarca. Les comarques establertes per la Ponència de la "divisió territorial" l'any 1932 presenten algunes incoherències com a unitats socio-econòmiques i han estat criticades en aquest sentit per alguns autors, que estableixen

3. El municipi pot resultar una unitat adequada per abordar determinats aspectes del desenvolupament, i encara presenta en aquest cas alguns inconvenients. Un dels treballs una mica més recercats a nivell de Catalunya és el J.Ferrer i F.Miralles ("El sistema funcional d'espais", dins el "Reconeixement territorial de Catalunya", vol.21, D.P.T.O.P., Generalitat de Catalunya, pps.64-203) que aplica l'anàlisi discriminant a diverses variables per a definir una tipologia municipal. La tipologia establerta, a part algunes incoherències en la classificació dels municipis, reposa en uns sistemes funcionals força arbitraris.

Un altre estudi de característiques semblants és el realitzat per l'equip dirigit per A.Gratacòs (reproduït parcialment a "Sector agrari i territori", Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, Generalitat de Catalunya, 1984). Aquest estudi aplica l'anàlisi de components principals a 43 variables referides al sector agrari i arriba a una classificació tipològica dels municipis catalans que es basa en un ús incorrecte dels resultats estadístics. Aquest estudi, com l'anterior, topa amb l'escull de l'embrollament i escassa significació estadística (no s'esmenta, per exemple, la variància explicada per cada factor component principal, que és mínima) dels resultats de l'anàlisi, deguts a la gran quantitat d'informació processada (938 municipis per 40 variables i escaig en ambdós casos). El Servei de Prospecció de Serveis Socials de l'antiga Direcció General de Serveis Socials adscrita al Departament de Sanitat i Seguretat Social segueix unes tècniques molt semblants a les d'aquesta tesi basades en l'anàlisi factorial a partir d'indicadors socials per arribar a delimitar unes "àrees homogènies de privació social a Catalunya". El treball, recollit sintèticament en el volum III del Mapa de Serveis Socials (Generalitat de Catalunya, Departament de Sanitat i Seguretat Social, 1983 (?), Barcelona, pps.105-141) resulta força més clar des del moment que parteix de 163 unitats territorials corresponents als municipis més grans de 5.000 habitants, les capitals comarcals i la resta de municipis agrupats en comarques. Les deficiències del treball es presenten a l'hora del tractament estadístic i en l'adequació dels indicadors amb l'objectiu proposat.

un nombre superior d'unitats⁴. Però les comarques del 1932 engloben en general les subunitats que es puguin establir i tenen un pes territorial (població, superfície) menys contrastat que aquestes.

Per les 38 comarques delimitades l'any 1932 existeix, d'entrada, una gran quantitat d'informació, que permet d'abordar els diversos aspectes del desenvolupament. A més a més, les dades comarcals, elaborades en molts casos a partir de dades municipals, relativitzen i treuen importància als errors d'aquestes darreres. Altrament, el volum de la informació resulta manejable i no es perd de vista el valor i significació de les variables utilitzades.

d) Una síntesi del desenvolupament a partir de l'anàlisi factorial.

En funció dels aspectes del desenvolupament assenyalats es fa una selecció de prop d'un centenar de variables o "indicadors socials". Aquestes variables serveixen per analitzar cada un dels aspectes del desenvolupament seguint les tècniques de l'anàlisi factorial i

4. Entre les diverses propostes realitzades tingué una especial incidència la de Lluís Casassas i Joaquim Clusa ("L'organització territorial de Catalunya", Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 1981) que plantegen la creació de 127 municipalies que recollirien les competències dels municipis i les delegades per la Generalitat. Aquestes municipalies, delimitades bàsicament en funció de les trucades telefòniques i els desplaçaments per motius de treball, han estat utilitzades pel mateix Joaquim Clusa per a establir una tipologia territorial ("El creixement econòmic i el creixement demogràfic com a factors estructurants del creixement urbà", dins "Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual. II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984", op.cit. pps.21-43).

En el Pla de Carreteres de Catalunya elaborat per la Direcció General de Política Territorial ("Pla de Carreteres de Catalunya", Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1983) s'estableix una divisió del territori en 113 zones que serveixen per abordar l'estructura territorial. X. Estivill estableix per aquestes zones quatre tipologies basades en 25 variables de tipus molt divers, analitzades seguint tècniques molt semblants a les emprades en el present treball ("Les zones homogènies en la interpretació de la realitat territorial de Catalunya", dins "Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual. II Setmana d'Estudis Urbans a Lleida, 1984", op.cit., pps.191-201).

arribar a una conclusió sobre les diferències territorials que impliquen⁵. Per cada un dels aspectes el capítol tres posa de relleu:

- a) La definició dels fets o factors que creen una diferenciació a nivell territorial.
- b) La tipologia territorial que es desprèn.
- c) L'ordenació de les comarques i les tipologies segons un major o menor desenvolupament.
- d) La importància real de les diferències entre comarques segons la significació dels "indicadors socials" emprats.

Analtzat cada un dels aspectes es pot abordar una visió global del desenvolupament, seguint un procediment semblant al descrit. Aquest és l'objectiu del capítol quart, destinat a sintetitzar els resultats del capítol tercer i treure algunes conclusions sobre quines comarques es poden considerar desafavorides i perquè.

En aquest cas les variables de partida no són ja els "indicadors socials", sinó unes variables de síntesi de cada un dels aspectes analitzats. Aquestes variables de síntesi poden ser les coordenades factorials de cada comarca (o "pes local" dels factors més representatius), una avaluació empírica del grau de desenvolupament de cada comarca, o, encara, els "indicadors socials" més representatius del conjunt de variables utilitzades en cada aspecte. Les dues darreres poden servir perfectament per a contrastar els resultats obtinguts mitjançant les coordenades factorials, que constitueixen, en principi, les variables més interessants i manejables.

5. El procediment seguit per a l'anàlisi de cada aspecte del desenvolupament i, posteriorment, del desenvolupament global consisteix en una anàlisi de components principals, seguida per una anàlisi jeràrquica o "cluster analysis", que alhora es contrastada amb una "anàlisi de grups". Una aplicació detallada d'aquesta metodologia es pot trobar a A.García Velázquez, "Etude comparative régionale des relations entre les secteurs agricoles et le développement économique en Espagne (1962-1972)", thèse 3ème cycle, Fac. de Droit, Montpellier, abril 1983. També A.García Velázquez i L.Judez, "Un éssai d'analyse des relations entre le développement agricole et le développement global au niveau régional en Espagne", comunicació al IIème Congrès Européen des Economistes Agricoles, Dijon, setembre 1978.

La visió global del desenvolupament que s'obté constitueix un agregat, en el qual resulta difícil prescindir de la visió particularitzada de cada un dels aspectes del desenvolupament. En definitiva, els procediments d'anàlisi factorial que se segueixen permeten una millor descripció dels fets i una visió de conjunt; però no aporten una interpretació de les diferències territorials. Aquesta interpretació s'ha d'abordar des d'uns plantejaments teòrics previs, els quals poden certament ésser reflectits en un model sotmés a una comprovació matemàtico-estadística.

Però, l'estudi defuig també de manera expressa una modelització del desenvolupament global i prefereix la visió disgregada que donen els diferents aspectes del desenvolupament. Aquesta visió presenta menors riscos de simplicitat i parcialitat i inclús s'atança més a la percepció dels diversos agents socials. Això no vol dir que es renunciï a passar revista a algunes interpretacions de les diferències territorials, ni a contrastar algunes de les hipòtesis interpretatives existents amb els fets territorials descoberts en l'anàlisi pròpia.

L'objectiu de l'estudi no és, però, de definir les raons de les diferències territorials en el conjunt de Catalunya. Es tracta de veure quins són els territoris rurals més desfavorits i el perquè d'aquest desfavoriment. Només en aquest sentit interessa tenir en compte el conjunt de Catalunya. Altrament, una anàlisi del desenvolupament sobre el conjunt de Catalunya pot fàcilment passar per alt molts dels fets que caracteritzen el desfavoriment o manca de desenvolupament d'algunes àrees rurals. Cal entrar més en el detall, tant a nivell d'espai com de fenòmens, d'aquests fets, qüestió que s'aborda en els capítols 5, 6 i 7.

3. ASPECTES CONCRETES I BASE LOCAL DE LES INSUFICIENCIES DEL DESENVOLUPAMENT RURAL.

Tot i que en l'anàlisi global del desenvolupament de les comarques catalanes a partir dels diversos indicadors socials s'han valorat les

diverses situacions de desfavoriment, a una escala local es podrien manifestar algunes contradiccions en relació a les conclusions comarcals o regionals. Altrament, hi ha aspectes socials i econòmics que els "indicadors socials" no posen de relleu i que adquireixen tot el seu sentit a escala local.

La caracterització de les situacions locals de desfavoriment s'orienta cap a:

1. La definició del nivell de vida a escala local.
2. El despoblament com a efecte i signe del desfavoriment rural.
3. Els aspectes socials i les activitats productives com a condicionants de les situacions de desfavoriment.

L'estudi dels tres aspectes se centrarà a les àrees que hauran aparegut com les més desafavorides de Catalunya. Però tampoc s'estalvien algunes referències més generals en alguns temes de major interès i sobre els quals es disposa d'informació.

a) La definició del nivell de vida a escala local.

Tal com es posarà de relleu en el cinqué capítol, els intents de definir una "renda disponible" local resulten força contradictoris perquè s'han de referir a aspectes de la "demanda" de significació poc precisa⁶. A escala local resulta pràcticament impossible deslligar els "signes" del nivell de vida familiar dels serveis que gaudeixen les comunitats locals. Aleshores entra en joc un element que escapa de manera general a les disponibilitats econòmiques de la mateixa població, l'accessibilitat als serveis. L'aïllament, definit per l'escàs contingent demogràfic i el seu distanciament, esdevé una component essencial de la manca de serveis i, en definitiva, d'un nivell de vida baix.

6. Les estimacions de la renda familiar disponible a escala comarcal o de les ciutats més grans, la darrera de les quals ha estat realitzada pel Centre d'Estudis de Planificació, tenen un primer interès referencial. A nivell municipal hi ha una avaluació de la renda que fa cada tres anys l'Anuario Banesto, que no té cap base científica.

Sense entrar en una avaluació pròpia alternativa de la renda familiar, la investigació fa una aproximació a la disponibilitat econòmica i nivell de vida familiar a través diverses referències: consum de béns, vivenda, nivell d'educació, estat sanitari i marginació social. En l'anàlisi d'aquests aspectes hom es veu obligat a moure's de manera general amb dades supramunicipals (sovint comarcals). Per altra part, l'elaboració de moltes d'aquestes dades a escala local no té cap interès.

Mentre el consum domèstic d'electricitat serveix per avaluar la renda, resulta que en algunes comarques amb una renda elevada hi ha moltes famílies sense electricitat. Igualment, mentre el nombre de telèfons per habitant serveix per avaluar la renda, resulta que les comarques pirinenques, a vegades amb una renda relativament elevada, pateixen una manca greu del servei, que es concreta en la seva absència en molts nuclis habitats.

Entre la manca general de serveis té un particular interès l'absència d'escola en els nuclis habitats. A diferència d'altres serveis que avui poden ser considerats indispensables i que mai han existit allí on es constata actualment la seva mancança, es poden trobar molts indrets on han desaparegut les escoles.

b) El despoblament com a efecte i signe del desfavoriment rural.

La població o els grups de població de determinades àrees pot arribar a mantenir-se en unes condicions de vida sensiblement inferiors a les del conjunt de la població nacional. En un espai de comunicacions relativament fàcils i econòmicament força integrat com Catalunya, el manteniment d'aquestes bosses representa un cas rar; la població es desplaça progressivament cap als llocs que presenten unes majors oportunitats econòmiques i socials. Es així que el despoblament esdevé una conseqüència lògica d'una situació de desfavoriment.

La recessió demogràfica es planteja com una reducció del creixement vegetatiu de la població, l'existència d'emigració i també com una restructuració de la unitat familiar, aspectes que adquireixen un relleu diferent a les àrees desfavorides. La manca de dinàmica demogràfica aboca a l'envelliment, la solteria i la manca de

successió, que accentuen per la seva banda els efectes del despoblament. S'entra així en una espiral de despoblament amb un estadi final: els nuclis i masies abandonats.

L'aïllament físic (i la insuficiència de serveis) que es manifesta en les diverses estructures de poblament apareix com a condicionant important del despoblament. Però, el despoblament apareix també com a expressió de la reestructuració de les activitats econòmiques. La recessió demogràfica de nuclis i masies no suposa de vegades un abandonament econòmic i respon a una adaptació de l'estructura del poblament a les transformacions tècnico-econòmiques. La dinàmica urbana local exemplifica l'evolució demogràfica del conjunt d'un territori.

c) Els aspectes socials i les activitats productives com a condicionants de les situacions de desfavoriment.

Descobrir els diversos aspectes socials i econòmics que es relacionen i incideixen en les situacions de desfavoriment requeriria un esforç d'investigació que donaria peu a diverses tesis. Dins el quadre d'investigació proposat es tracta de delimitar, més aviat, les situacions de desfavoriment que es relacionen amb les diverses activitats productives pròpies de les àrees desfavorides. D'alguna manera, això suposa abordar la limitació de les rendes de les àrees desfavorides en funció de les seves activitats econòmiques.

Davant l'augment de la productivitat agrària i modernització de l'agricultura, les àrees desfavorides presenten uns condicionants específics i es configuren com a bosses d'agricultura marginal o endarrerida. El medi físic apareix com a factor limitant de les transformacions productives; però altres aspectes condicionen la pervivència d'un tipus d'agricultura tradicional i l'endarreriment agroindustrial.

La manca d'ingressos industrials o la implantació d'indústries amb un valor afegit local escàs són característics de les àrees desfavorides. Dins d'aquestes s'ha produït la desaparició de velles indústries tradicionals i no hi ha una densitat prou gran de noves

iniciatives. La difusió de la industrialització exterior es fa a través d'unes activitats esporàdiques, més aviat desestructuradores i sense efectes encadenants; es tracta d'indústries explotadores de matèries primeres o basades en mà d'obra barata i poc especialitzada.

A través dels serveis i, sobretot, del turisme es presenta una oportunitat de rendes elevades per a la població local. D'entrada, però, només el turisme de masses i, en concret, l'esquí alpi apareix com una oportunitat de rendes elevades força generalitzades i de contenció del despoblament; només uns pocs indrets reuneixen les condicions per a beneficiar-se d'aquesta situació.

d) Naturalesa de les diferències territorials i actituds socials.

"Sociòlegs de secà, desconexadors de la realitat muntanyenca, s'empescaren fa algun temps una fundació gasetillesca: l'Obra del retorn al camp. Fóra com voler fer pujar riu amunt les aigües. El que cal és mantenir a muntanya els qui hi resten. Per això és de necessitat que les comunicacions relliguin pobles i viles entre ells i que per les noves vies arribin al camp les comoditats modernes. Cal que tot Catalunya sigui ciutat." (Pau Vila, "La Publicitat", 11-11-1930).

L'existència de comarques desafavorides a Catalunya no és un fet nou i la consciència dels desequilibris comarcals tampoc, com bé ho prova l'opinió de Pau Vila llençada poc abans de la Segona República. Sí que es pot considerar nou, des dels anys 1970, l'interès per l'endarreriment de les comarques rurals (força comú als països desenvolupats) i l'estudi particular d'aquesta situació. En definitiva, els anys han passat i els desequilibris entre les àrees urbanes i les rurals romanen, de manera particularment negativa per a les darreres, o per algunes d'elles.

Es pot aduir que l'extensió de les comunicacions i del benestar en general, encara no ha anat prou lluny i que quan això arribi desapareixeran els motius de les diferències regionals a l'interior dels països desenvolupats. Però, això no és pas del tot evident i, en tot cas, cal donar algun tipus de resposta als desequilibris presents.

Els uns ho fan des d'una perspectiva teòrica, a base de negar o afirmar el caràcter intrínsec de les diferències, tal com es posa de manifest en el primer capítol. Els altres, habitants de les àrees en qüestió, ho fan des d'una perspectiva eminentment pràctica, a base de solucionar els seus problemes quotidians i prendre decisions. Entremig, l'administració estatal i els seus delegats es presenten com els mestres de la qüestió dels desequilibris regionals, a base d'aportar solucions pràctiques i alhora genèriques als problemes plantejats.

L'estudi dels desequilibris comarcals no es pot desmarcar dels seus protagonistes. Són aquests, en definitiva, els qui amb les seves actituds els hi confereixen un valor. I el propi estudi de la qüestió entra, també, i es mulla en els interessos en joc. Caldrà tenir-ho ben present a l'hora d'establir qualsevulla conclusió.

CAPITOL 1.

DESENVOLUPAMENT I DESIGUALTATS ESPACIALS. LA BASE DEL DESFAVORIMENT.

1.1. LA IDENTIFICACIÓ DE LES DESIGUALTATS ESPACIALS. POBRESA I DESPOBLAMENT.

La percepció de les diferències existents entre determinades unitats espacials com a desigualtats implica ja que s'està pensant en una determinada forma de desenvolupament o en determinats trets del desenvolupament que són o haurien de ser comuns entre aquestes unitats espacials. La identificació de les diferències socials i econòmiques entre determinades unitats territorials com a desigualtats espacials adquireix dimensió social i és així que apareix la noció de desfavoriment, marginació, endarreriment i similars, que són a l'origen de la nostra recerca. Ara bé, a l'hora d'explicar quins són els trets o les formes generals del desenvolupament que defineixen i condicionen les desigualtats, apareixen opinions i reflexions per a tots els gustos.

Des de les explicacions de les desigualtats a través de determinats aspectes físics i sòcio-econòmics fins a la seva interpretació com una component intrínseca del desenvolupament, hom reconeix dins el camp de les ciències socials un ventall ampli de teòries que és important de tenir en compte. No es tracta aquí de fer-ne un repàs més o menys exhaustiu, sinó més aviat de veure quines aportacions teòriques centren millor el tema d'estudi. Aquestes aportacions teòriques ens serveixen per a definir les hipòtesis inicials en les quals ens movem. Serà, en definitiva, després de l'anàlisi del cas concret que es proposa la tesi que es podrà confirmar la validesa de les diverses teories i es veuran sancionades les hipòtesis inicials .

Tothom sap més o menys què es vol dir quan es parla de desenvolupament (en un sentit social i econòmic). Ara bé, a l'hora de definir amb precisió el mot hom entra en un terreny plagat de controvèrsies ; la definició suposa ja una tesi.

1.1.1. NATURA DE LA POBRESA I SIGNIFICACIO DEL NIVELL DE VIDA.

El col·lectiu social ve marcat de sempre per unes diferències que cadascú valora a la seva manera. En el context d'un col·lectiu humà com el que caracteritza els països occidentals, que es posa com a fita el disfruit i acumulació d'un gran nombre de bens, és natural que les diferències derivades d'aquests esdevinguin un aspecte fonamental de divisió social. Segons les diferències siguin més o menys importants pot veure's més o menys amenaçat de ruptures el col·lectiu social i pot sentir-se també més o menys satisfet.

Per la seva banda, les protestes de les àrees desfavorides constatades en el cas de Catalunya es poden considerar, en part, una expressió de les insatisfaccions socials derivades de les diferències anteriors. Així consta en alguns dels manifestos que s'hi elaboraren. Però com definir i a què referir en concret aquesta expressió del desfavoriment?

D'entrada es pot retreure un terme molt antic que avui encara és ben vigent, la pobresa. Hi ha homes pobres i homes rics, països i llocs pobres i països i llocs rics. Aquests termes constitueixen una constant en la història humana, des de les pàgines de la Bíblia a les del diari de cada dia. Precisament, el primer llibre que cridava l'atenció sobre el tema concret de les desigualtats territorials de Catalunya prenia el títol l'any 1974 de "La Catalunya pobre"¹. La pobresa, que el diccionari defineix com "la mancança o escassetat del necessari per a viure" (Pompeu Fabra), pot expressar, però, situacions molt diferents.

a) De la fam del tercer món a la misèria local.

Per començar amb una definició minimalista de la pobresa, hom s'ha de referir a les necessitats vitals. En principi, per a viure, l'home té unes necessitats ben escasses, que es poden concretar en un nombre determinat de calories i vitamines a consumir diàriament. Es una

1. J.Miró, E.Sena, F.Miralles, "La Catalunya pobre", edi.Nova Terra, 1974, Barcelona.

definició ben vàlida de la pobresa perquè en el món moltes persones no arriben a satisfer aquestes necessitats i moren de fam.

Al món existeixen i es produeixen recursos suficients i sobrants per evitar la fam i això posa en crisi totes les discussions posteriors sobre el desenvolupament. Si la humanitat no és capàs de procurar-se o repartir-se els mitjans mínims per viure, no treu gaire a cap que governs i tècnics remoguin una idea comú de desenvolupament econòmic i social. Hi ha una explicació clara d'aquesta hipocresia: els objectius del desenvolupament o millora de la vida es defineixen dins l'àmbit dels estats (o dels governs respectius)².

Els efectes de la fam són presents en gairebé tots els països del món; però evidentment en molts d'ells, i aquest és el cas de Catalunya, han esdevingut un fet aïllat. Per a molts països que han pogut escapar a les situacions de fam la definició de les necessitats en termes de exigències mínimes alimentàries han esdevingut insuficients. Ja no es tracta de satisfer unes necessitats alimentàries mínimes, sinó que es tracta de satisfer uns continguts calorífics més grans amb una major riquesa de components, i, sobretot, es tracta també de satisfer necessitats com l'educació, l'assistència sanitària, el vestit i altres. La definició de les necessitats es diversifica i es fa menys precisa i les situacions de pobresa evolucionen també en el mateix sentit³.

Les "necessitats per a viure" són percebudes de manera diferent segons els grups socials i els mateix individus, i des d'aquest punt de vista seria, doncs, ben difícil arribar a un acord sobre allò que

2. Els països més desenvolupats han actuat en relació als països més pobres per imposar els propis interessos, generalment de manera ben cínica. Hearl O. Heady, que dóna una visió oficialista de l'agricultura dels U.S.A., exposa tranquilament: "Es programaren també plans internacionals de promoció (dels cereals) -a cops donant el producte gratuïtament- per a incrementar la demanda d'aliments i per a estimular als països en vies de desenvolupament a acceptar-les" ("Investigación y Ciencia", novembre 1976, pps.87-95). La mateixa revista conté una anàlisi científica de les necessitats alimentàries mínimes.

3. J.Bradshaw estableix, per exemple, quatre tipus de necessitats, normativa, experimentada, expressada i comparativa, que alhora s'entrecreuen entre elles i donen situacions diferents ("Una tipologia de la necessitat social", Departament de Sanitat i Seguretat Social, Generalitat de Catalunya, 1981, Barcelona).

és la pobresa. Dins de determinats àmbits espacials, però, el conjunt de la població arriba a fer-se una idea més o menys compartida sobre allò que és la pobresa. Aquesta percepció social pot ser més o menys precisada en els seus components.

En una obra recent, l'escriptor Paco Candel proposava, per exemple, "distingir entre la pobresa generada per mancances primàries (béns essencials per a l'individu: aliment, beguda, vestit, casa, mobiliari, fàrmacs) i pobres per mancances secundàries (béns o serveis no essencials, però importants per a mantenir un cert status en la societat: possibilitats educatives per als fills, utilització de l'oci, possibilitats viatgeres i comunicatives... El primer tipus de pobresa acostuma a assolir extrems degeneradors, tant individualment com col·lectiva, ja que implica una incapacitat completa per a mantenir-se sense ajuts externs"⁴. Aquesta pobresa extrema era, per exemple, la que posaren en evidència els veïns del Raval de Barcelona amb la campanya "aquí hi ha gana".

b) Entre els grups marginats socials i l'escala dels ingressos baixos.

Dins els països comunitaris s'ha desenvolupat des de 1972 una investigació que ha portat a definir les diverses facetes de la pobresa en els estats membres⁵. D'entrada es fa una definició de les persones pobres com els "individus o famílies els recursos dels quals són tan reduïts que es veuen exclosos de les formes de vida mínimament acceptables dins l'Estat membre en què viuen" (Directiva del Consell de 22 de juliol de 1975). Al mateix temps es fa una definició dels "recursos" que més aviat s'escau a les "formes de vida": "rendes en espècie, béns i serveis disponibles en el terreny públic i privat".

4. Francesc Candel, "La nova pobresa", edicions 1962, 1988, Barcelona, p.105.

5. Una descripció del treball realitzat per la Comunitat Econòmica Europea es pot seguir al "Mapa de la pobresa a Catalunya", Departament de Sanitat i Seguretat Social, Dció Gral de Serveis Socials. Vegi's el "Primer document de treball. El Pla de Lluita contra la Pobresa a les Comunitats Europees i a Catalunya" (Barcelona, 1987, 53 pps.) i la "Introducció metodològica a l'anàlisi de les iniciatives sobre la pobresa a Catalunya. Volum II-primer part" (Barcelona, 1988, pps 1-7).

D'entrada, les recerques sobre la pobresa de la Comunitat Econòmica Europea desenvolupen una definició objectivable dels "recursos". Així s'arriba al final d'una primera etapa (1981) a definir els pobres com "les persones amb una renda inferior a la meitat de la renda mitjana per habitant". A l'hora de concretar els seus programes socials, la Comunitat Econòmica Europea es refereix, però, fonamentalment a determinats grups socials en dificultats, que han estat posats de relleu en els estudis locals realitzats. Es tracta en el fons de dues maneres diferents de veure la pobresa.

La política social de la Comunitat s'adreça actualment de manera preferent als aturats de llarga durada i joves en atur, les persones grans, les famílies monoparentals, els migrants de segona generació, els refugiats i migrants en retorn i un grup complex de marginats, que inclou gitanos, nòmades, bohemis, vagabunds, persones sense vivenda o sense protecció social i altres. Algunes d'aquestes situacions no es poden deslligar d'una determinada àrea geogràfica i, per altra part, la pobresa s'aborda també des d'un enfoc espacial. Des d'aquest punt de vista es detecten unes regions urbanes i unes zones rurals desfavorides en relació al conjunt de la comunitat.

Independentment de la forma definitiva de les polítiques socials engegades per la Comunitat, condicionada per les preocupacions socials particulars de cada Govern, aquí interessa veure les dues formes de pobresa que traspuenen en els diversos treballs realitzats i que han posat de relleu diversos autors. D'una banda, la noció de pobresa es vincula a determinats grups socials marginals com els anteriorment assenyalats, la definició dels quals respon sovint a circumstàncies socials ben particulars. Per una altra banda, es presenta una concepció més àmplia que lliga amb la noció de nivell de vida i es refereix a criteris més economicistes i quantificables, aplicables indistintament a persones, grups i espais.

c) De la pobresa "cultural" als pobres segment social. La nova pobresa.

La preocupació per la pobresa referida als grups marginals s'inscriu dins una tradició religiosa i humanitarista que ha estat assumida

només recentment pels Governos occidentals en desenvolupar a la post-guerra polítiques socials per assuajar o evitar els conflictes socials. L'estat espanyol constituirà, encara, un cas particular, donada la pràctica absència d'una política social durant el franquisme; la funció assistencial serà majoritàriament assumida fins avui dia per institucions de tipus religiós⁶. Inicialment, l'atenció es dirigeix cap als indigents incapaços d'autoprocurar-se els mitjans elementals per a viure i immersos en una mena de "cultura de la pobresa". Els grups objecte d'atenció s'han ampliat progressivament amb diverses minories marginades (gitanos, immigrants, refugiats), però la classificació d'aquestes com a pobres no deixa de ser bastant recent i poc assumida pel conjunt social.

La "cultura de la pobresa" semblava completament esbanida dels països occidentals en els anys 1970 quan de sobte ha tornat als carrers en els 1980. El fenomen presenta algunes característiques noves i apareixen qualificatius com el de nova pobresa, quart món o pobresa persistent. El sac de l'anomenada pobresa ha augmentat i hi fan cap grups ben diferents com la població en atur persistent, joves sense feina, jubilats en condicions difícils, famílies monoparentals, persones afectades per malalties físiques o psíquiques i, fins i tot, grups diversos de treballadors⁷.

6. És ben significativa la provenença de les recerques realitzades en els darrers trenta anys que tenen alguna relació amb Catalunya. El primer estudi sobre la pobresa realitzat a Catalunya respon a una iniciativa de Caritas Diocesana i s'inclou dins el Pla C.M.B. realitzat per al conjunt de l'Estat Espanyol. El mateix estudi "la Catalunya Pobra" és el resultat d'un grup, el S.E.C.O.D., vinculat a una organització catòlica. Fins l'any 1987 no s'engega el "Mapa de la Pobresa a Catalunya", patrocinat pel Departament de Sanitat i Seguretat Social, que s'afegeix a les recerques-accions iniciades per la Comunitat Econòmica Europea a mitjans dels anys 1970. Pel que fa al nivell de vida i conceptes afins, les recerques es duen a terme, sobretot, dins els organismes internacionals a partir dels anys 1960 com es veurà en la bibliografia que se cita.

7. A l'estat francès la pobresa segueix també aquest redescobriments de part de les institucions oficials a principi dels anys 1980 amb diversos reports més o menys oficials. Les primeres mesures específiques de lluita contra "la pauvreté et la précarité" arriben l'any 1983 amb el Plan Bérégovoy, amb el qual els socialistes al Govern pretenen treure's l'espina dels "nous pobres". Durant els anys 1980 seguiran una gran quantitat de reports, articles i obres en general sobre el tema, que es poden seguir a "Pauvreté, précarité et revenu minimum. Références sociales. Textes bibliographiques", Ministère du Travail, de l'Emploi et de la Formation Professionnelle, La Documentation Française, 1988, París.

Les noves definicions de la pobresa es relacionen amb la indigència tradicional en el sentit que les situacions socio-econòmiques definides aboquen sovint cap aquest estat i que el problema es refereix a grups amb trets culturals molt específics. La pertinença a algun dels grups ressenyats no pressuposa pas, però, una situació d'indigència o semblant (hi hagi o no algun ajut exterior). En relació a aquests grups s'ha de parlar més aviat d'una situació de precaritat, una amenaça de caure al sac dels "pobres". Aquest és l'aspecte socialment més preocupat que ha aportat la "nova pobresa" als països desenvolupats.

La "nova pobresa" ha tingut el valor de resuscitar el fantasma de les divisió social més antiga i arrelada; la que separa els pobres dels rics, els qui tenen molt dels qui tenen poc. Les societats occidentals basades en el progrés econòmic semblaven haver abolit, dins de casa, aquesta divisió font de conflictes permanents i eliminant del vocabulari social els pobres. L'aparició d'un gran contingent de "nous pobres" no ha creat greus alteracions; però ha resuscitat evidentment imatges antigues⁸.

Per apagar els focus de conflicte i tornar a instaurar la riquesa als carrers els organismes oficials han instituït salaris socials i mesures complementàries. En el seu intent de reconduir la situació la pobresa dels "nous pobres" torna a referir-se a uns determinats ingressos i estàndards de vida i, en aquest sentit, entronca amb l'accepció menys radical de la pobresa, la dels desavantatjats dins l'escala dels rics.

8. No existeixen recerques a nivell local que confirmin l'augment de les desigualtats que es produeixen en els anys 1980 en consonància amb l'aplicació de polítiques neo-liberals per part del govern de l'Estat. A França hi ha les que elabora el Centre de Recherche pour l'Etude et l'Observation des Conditions de Vie (C.R.E.D.O.C.) que constaten periòdicament aquesta evolució i causen més d'un mal de cap al govern socialista; per exemple, "Pauvreté-précarité: tentatives de mesure", 1986, París.

d) De la pobresa relativa social a la pobresa relativa dels territoris.

A part la qüestió de la gran divisió social entre rics i pobres, està clar que les diferències continuen en termes econòmics i que continuen havent-hi persones que tenen molt i altres que tenen poc en relació a unes determinades quantitats i objectes de referència. La situació de "pobresa relativa" que deriva d'aquest desavantatge comparatiu no solament pot ser aplicada a les persones, sinó que pot ser-ho a les persones residents en un determinat espai; és així que es parla de nacions, regions o comarques pobres.

Per mirar de fer-se una idea el més objectiva possible i alhora sintètica i manejable de la riquesa o pobresa relativa s'ha recorregut sovint a l'indicador de la renda per càpita. Així, la renda per càpita constitueix l'índex tradicional emprat per a comparar el desenvolupament dels diversos estats del planeta, del qual donen coneixement els Anuaris de l'O.N.U.. També s'efectuen les agregacions econòmiques relativament complexes que suposen el càlcul de la "renda nacional" per a veure les diferències existents a l'interior dels mateixos estats; aquest és el cas, per exemple, del conegut informe sobre la "Renta Nacional de España" que elabora periòdicament el Banc de Bilbao. A l'interior de Catalunya també s'ha calculat la renda per càpita comarcal, però amb una metodologia diferent i més peregrina, perquè el càlcul ha estat fet a partir d'estimacions indirectes⁹.

Les objeccions posades al càlcul de la renda per càpita i a la seva significació i, al mateix temps, les limitacions de la significació en relació a la situació a definir, ha portat a utilitzar altres indicadors. Alguns d'aquests indicadors es mantenen en termes monetaris, altres es refereixen ja clarament a aspectes socials. Tot plegat, aquests indicadors contribueixen a definir millor el "nivell

9. Aquest tipus d'aproximacions es presenten i s'analitzen en detall en el cinquè capítol.

de vida" de la població, terme complex que resumeix aspiracions actuals del col·lectiu social¹⁰.

Els "indicadors socials" permeten ja avaluar allò (béns i serveis) que es té i disfruta, referència molt més directa que no pas el valor monetari de la producció, la renda disponible per persona o els productes consumits per a mesurar el nivell de vida. Aquests indicadors permeten també d'estimar el nivell de vida d'algunes unitats espacials com ara municipis o fins i tot comarques on el càlcul de la renda per càpita o indicadors macroeconòmics semblants resulten força problemàtic. Les delimitacions d'àrees desfavorides realitzades en els darrers anys parteixen d'aquests esquemes.

L'ús d'indicadors socials com a estimadors del nivell de vida no borra, però, l'arbitrarietat del procediment. Els indicadors disponibles no deixen de ser parcials; els canvis d'uns indicadors per uns altres fan variar les conclusions i les quantitats representades per cada indicadors són difícilment comparables.

e) Volubilitat i contingència del nivell de vida i la seva quantificació.

La introducció d'indicadors que no són pròpiament monetaris i que tenen un contingut més sociològic dilueix i complica la mateixa noció de nivell de vida, de manera que alguns han emprès una definició i quantificació més completa d'aquest. Especialment dins l'àmbit d'algunes organitzacions internacionals, s'ha desenvolupat una recerca sistemàtica sobre els indicadors socials per a avaluar l'estat de l'educació, la sanitat, l'ocupació, el lleure, el poder de compra i altres aspectes. Aquest conjunt d'aspectes s'estructura i

10. La investigació sobre els "indicadors socials" s'ha dut a terme bàsicament des de les institucions internacionals que publiquen i utilitzen estadístiques referides al desenvolupament econòmic, en particular l'O.N.U. i l'O.C.D.E.. Vegi's el "Sistema de estadísticas sociales y demográficas. Proyecto de normas sobre los indicadores sociales", O.N.U., 1975, New York. L'actual president de la Comissió Europea, Jacques Delors ofería també una relació d'indicadors a "Les indicateurs sociaux, contribution à une recherche", Sedeis, 1971, París.

convergeix en una mena de "renda final", que ve a ser una mena de síntesi del "nivell de vida"¹¹.

El disseny d'un sistema ben estructurat i prou general d'indicadors socials no és gens fàcil perquè la informació disponible (inclús a escala estatal) resulta limitada i de fiabilitat dubtosa. Aquest sistema, tot i que hagi tingut en compte les diferències de cada atribut segons els grups socials, tampoc deixa de presentar alguns inconvenients teòrics. Un dels principals és l'evolució i canvi constant de la mateixa noció de nivell de vida, que fa pràcticament impossible la comparació diacrònica dels sistemes d'indicadors¹².

Entre les variacions històriques es constata una transformació del nivell de vida a mesura que els indicadors de referència assoleixen un determinat abast. Es el cas, per exemple, d'un determinat servei que perd sentit com a element de discriminació social o territorial en el moment que es generalitza al conjunt de la població. Es dona també una transformació qualitativa d'algunes variables, com ara una redefinició dels serveis escolars i sanitaris. I es dona, encara, un canvi més important, que és la transformació dels valors socials que fonamenten la noció de nivell de vida, que altera tots els components del sistema.

Per altra part, el concepte de nivell de vida basat en la major o menor dotació de determinats béns i serveis ha estat completat per una visió més qualitativa de la vida, que inclou tot un seguit de noves preocupacions socials. El nou enfoc es veu reflectit en el concepte de benestar social, que és objecte també d'algunes recerques. En aquestes la llista sobre disponibilitat de béns i serveis es completa amb nous indicadors que avaluen aspectes com la participació democràtica, la mobilitat social o la seguretat personal, o el medi ambient físic i social.

11. Un exemple és "La liste O.C.D.E. des indicateurs sociaux" (O.C.D.E., París, 1982), que constitueix el raport final del Programa d'Elaboració dels Indicadors Socials de l'O.C.D.E..

12. Sobre les dificultats d'estructurar un sistema d'indicadors i els problemes de significació, es pot veure W.Zapf, "Les systèmes d'indicateurs sociaux: approches et problèmes", a la Revue Internationale de Sciences Sociales, 1975, pps.507-529, i J.B.Pena, "problemas de medición del bienestar y conceptos afines", I.N.E., 1977, Madrid, pps.13-47.

Tot plegat, la transformació del concepte de nivell de vida ha desembocat a la fi en un sistema d'indicadors tan adaptat a les preocupacions de la societat, que pateix de les seves contradiccions. Així, aspectes de la qualitat de vida com la pol·lució, els sorolls o els espais oberts resulten positius on els serveis i la renda són baixos, fet que porta a plantejar-se, en definitiva, si qualitat de vida i creixement econòmic són compatibles¹³.

Altrament, la definició més estructurada i completa del benestar no supera la contradicció fonamental del seu punt de partida: atribuir al conjunt de la societat uns mateixos objectius econòmics i socials, i diluir les diferències socials en una llista única de variables quantificables. Així, aspectes com la mobilitat social, la distribució social de la renda, la difusió dels coneixements o la participació política només poden avaluar-se contradint la seva pròpia natura, ben diferent segons els grups socials¹⁴.

Amb tot, no es pot deixar d'apreciar el valor dels sistemes d'indicadors socials com un esforç de sistematització important. Un esforç que té també l'interès de definir un sistema de valors "dominant", que a través de diversos mitjans impregna la majoria de la societat. Això, clar, obliga a tenir en compte els valors dominants a la societat que s'estudia i la seva dinàmica.

1.1.2. RURALITAT EQUIVAL A MANCA D'ACCESSIBILITAT.

En general els indicadors que representen el nivell de vida no fan sinó referir una determinada quantitat de béns i serveis a un nombre determinat d'habitants. Aquest tipus de "ratio" podria considerar-se satisfactori si la població i els béns o serveis es trobessin distribuïts de manera semblant dins els territoris que són objecte de comparació. Rarament, però, es donen aquestes condicions.

13. Vegi's, per exemple, els comentaris d'A.S.Bailly a "La géographie du bien-être", Presses Universitaires de France, 1981, París, pps 137-142.

14. R.Girod assenyala, entre altres, per a l'estat francès les condicions tan rígides que s'oposen al canvi de posició social lligat a l'aprenentatge professional ("Inégalité, inégalités", Presses Universitaires de France, 1977, París, pps 35-37).

a) La ruralitat com a allunyament de la demanda i dispersió de l'oferta.

La territorialitat té naturalment poca importància en tractar-se de béns, en la mesura que aquests constitueixen un atribut o propietat particular o familiar que s'aconsegueix a canvi de moneda. Els serveis, en canvi, no es poden tenir a casa, o no els pot tenir tothom o en la seva major part. La seva natura pública fa de l'emplaçament del servei i dels beneficiaris una component essencial d'aquest.

Si els indicadors del "nivell de vida" es refereixen a unitats relativament grans, com els estats o les regions, la seva component territorial pot ser omesa en funció de l'àmbit de les macromagnituds en el qual hom es mou. Quan es manegen indicadors a una escala petita com la comarcal, la territorialitat de les variables condiciona radicalment els "ratios", que en molts casos resulten impossibles de comparar. Pensi's, per exemple, només en el sentit de comparar els metges per habitant de Barcelona, amb els del Pallars Sobirà.

La presència d'un determinat servei no significa, en definitiva, la seva disponibilitat real. Aquesta pot variar d'un grup social a un altre, factor apuntat en l'apartat anterior, i en funció de la seva accessibilitat (física). I l'accessibilitat té, precisament, un pes de primer ordre en el medi rural, que és l'objecte preferent d'aquest estudi¹⁵.

El mateix terme rural, que ha estat objecte de molts esforços de definició i que no ha deixat de tenir uns contorns força imprecisos, implica la presència destacada de la component accessibilitat. Front a la ciutat, que per definició concentra activitats i serveis, el medi rural se'n troba mancat i ha de salvar una "distància" per a

15. J.Biancarelli, Ph.Parini i Ch.Serradji resumeixen, per exemple, les dificultats que presenten els serveis, en particular els privats, en el medi rural i les atribueixen a la disminució de la clientela, l'enclavament físic i la insuficiència del transport, l'aïllament moral, que deriva en manca d'iniciativa, i els hàndicaps financers i fiscals ("Amenager les campagnes", Edi. du Moniteur, col."Vie locale", París, s.d., pps.44-45).

satisfer-los. Tot i la possible excepció d'algunes àrees urbanes, la ruralitat apareix, doncs, com a sinònim de menys serveis o menys accessibilitat a aquests, i totes les àrees rurals es podrien considerar desfavorides en aquest sentit¹⁶.

La ruralitat engendraria, d'alguna manera, una pobresa diferencial deguda a situacions físiques paral·lela a la pobresa social o econòmica deguda a la naturalesa del sistema econòmic. Les reflexions d'alguns planificadors anglosaxons sobre la "rural deprivation" apunten cap a aquesta direcció. Això sense perdre de vista que l'activitat econòmica té una component particular en el medi rural no vinculada solament amb l'accessibilitat, que aporta els seus propis condicionaments¹⁷.

b) Servei i condició dels serveis alhora. L'accessibilitat.

Però, urbanitat i ruralitat es presenten en graus diferents i sense una separació neta, de la mateixa manera que l'"accessibilitat" presenta diferències notables segons les àrees. Es presenta també, d'una banda, una percepció general de l'"accessibilitat", condicionada pel poblament i les distàncies físiques, que va des de la màxima concentració humana i de serveis fins a la màxima escassetat i dispersió d'aquests. I, per una altra banda, hi ha l'"accessibilitat" que depèn de cada servei i varia qualitativament i quantitativa segons les transformacions d'aquest.

En principi, l'accessibilitat difícilment pot ésser considerada com un definidor intrínsec del nivell de vida i s'ha de retreure a les particularitats de cada servei. Però, vist que l'accessibilitat ha esdevingut una finalitat o objectiu socials, es pot incloure en

16. Entre les diverses definicions possibles del fet rural, de les quals H.de Farcy en dóna un ventall ("L'espace rural", col. "Que sais-je", P.U.F., 1975, París), J.Bonnamour es pronuncia de manera tallant per una simple "L'espace rural est un espace à faible densité". I afegeix la importància del tipus de poblament, disseminat o concentrat, cara a la modernització d'aquest medi rural. Però es tracta d'una importància relativa "car les campagnes sont solidaires des villes" (J.Bonnamour, "Géographie rurale. Méthodes et perspectives", Masson & Cie, 1973, París, p.142.

17. Es pot citar J.M.Moseley, "Accessibility: the rural challenge", Methuen, 1979, London, i J.M.Shaw, "Rural deprivation and planning", Geobooks, 1979, Norwich.

aquesta categoria. Altrament, donat que les condicions generals d'accessibilitat tenen una evolució particular (carreteres i mitjans de comunicació diversos), i que les variacions de l'accessibilitat general comporten canvis en els serveis i les necessitats de la població, l'accessibilitat passa a ocupar un primer pla dins la consideració del nivell de vida i benestar socials. Com qualsevol altre bé o servei, l'accessibilitat té uns costos i aquests fan que l'accessibilitat no sigui igual per uns grups socials que per uns altres.

Els costos de l'accessibilitat varien també d'un indret a un altre en funció de la distància. Altrament, la distància no solament és una component present en cada desplaçament; la distància condiona també el tipus de "servei" de comunicació existent. Tot i que molts dels serveis depenen de la iniciativa pública, els costos, condicionats per la distància, continuen pesant en la seva realització.

De la presència del factor distància es deriva, doncs, que els serveis de comunicació arribin amb retard (i alguns no arribin) als indrets apartats i/o de condicions físiques difícils. Aquí entronquen les situacions de desfavoriment d'algunes àrees amb la seva situació física. I és així que les "àrees de muntanya", el "rerapaís" ("arrière-pays" francès) han esdevingut sinònims de desfavoriment.

Els progressos en les tècniques de comunicació fan pensar que aviat les distàncies perdin la seva importància amb la possibilitat de contactes personals directes i immediats. A part la proximitat d'aquests canvis, els coneixements físics actuals no permeten augurar que el desplaçament d'un objecte o persona d'un lloc a un altre es pugui fer de manera directa i instantània, de manera que les distàncies continuaran pesant en el disfrut de molts serveis.

1.1.3. REFERENCIES CULTURALS D'UNA CRISI. DESERTITZACIO I DESPOBLAMENT.

Les distàncies depenen, en definitiva de l'estructura del poblament, de manera que les zones menys poblades i de poblament més aïllat són les que pateixen majors hàndicaps des del punt de vista de la distància. Com en altres països occidentals, a Catalunya el poblament

no ha variat massa des de l'època medieval o, inclús, anteriors, i això, sobretot, a la Catalunya avui considerada rural. El temps ha vist com variava el pes demogràfic de les diverses implantacions, però aquestes són pràcticament les mateixes.

Es podria aprofundir sobre les circumstàncies històriques que han determinat el poblament actual; però moltes d'elles escapen a les possibilitats d'aquesta recerca. Hom es veu obligat més aviat a cenyir-se als canvis més recents i a alguns dels condicionants que semblen presents en el poblament actual.

a) Del despoblament a l'abandonament del territori i la desertització.

Tot i l'existència, des de fa molt temps, d'àrees amb densitats demogràfiques baixes, el fenomen no ha pres un relleu especial (quantitativament o des del punt de vista social) fins als anys 1960. En aquests anys es produeix una pèrdua de població molt generalitzada a les àrees ja poc habitades que contrasta amb el gran creixement demogràfic dels centres urbans. L'existència d'àrees despoblades, deshabitades, desertitzades, abandonades o en perill d'abandonament serà percebuda aleshores com un desequilibri territorial negatiu.

Les pèrdues poblacionals arriben en alguns casos fins a l'extrem de la desaparició del poblament d'alguns indrets. Els masos i nuclis sense població permanent no impliquen forçosament el cas extrem de pèrdua del "mestratge" sobre les edificacions o els recursos agraris i altres del lloc, que poden continuar sent explotats a distància. Els masos abandonats i, més encara, els pobles abandonats constitueixen, pròpiament, l'expressió extrema d'aquesta evolució¹⁸.

Quan són abandonades les cases i, sobretot, quan és abandonada la terra apareix un nou element que xoca el conjunt de la societat: la pèrdua d'uns recursos que en principi tenien un interès econòmic i

18. L'estudi peoner sobre la qüestió a l'estat espanyol s'ha d'atribuir al Govern Foral de Navarra ("Estudio sobre los pueblos deshabitados y en proceso de deshabitación de Navarra", Gobierno de Navarra, Instituto de Estudios Territoriales, mecanografiat, la fase: 4 vols., 2a.fase:1 vol., Pamplona, 1986, dirigit per Ramon Elósegui Aldasoro). En el sisé capítol s'entra amb major detall en el tema.

social. Alguns autors veuen en aquest procés una prefiguració del desert, que no solament té un sentit demogràfic, sinó també físic, i per això es matisa entre desertització i desertificació¹⁹.

Desert humà i desert biològic es troben, però, rarament, perquè l'absència d'aprofitament econòmic no suposa pas, ni de bon troç, una pèrdua de vegetació o de potencial biològic. S'ha de diferenciar, doncs, allò que els estudiosos francesos anomenen "desertification", de tipus poblacional i econòmic, de la "desertisation", de tipus biològic. Aquesta darrera es troba tot just en algunes àrees ecològicament fràgils dels països occidentals i més aviat cal imputar-la a la sobreexplotació que no pas a una manca d'aprofitament.

De fet, a les àrees abandonades allò que es dona és més aviat una reconstitució de la vegetació natural, que passa per les fases camp de conreu-pastura-matollar-brolla-bosc. I alguns autors fins i tot apunten la bondadesa d'aquesta evolució, que dota al país d'uns recursos, els forestals, que li són escassos, i atura el procés de desertització engegat per l'explotació d'àrees molt fràgils (llocs pendents, sòls prims, rostos). Això enceta la difícil qüestió del grau d'explotació desitjable d'un indret, la qual escapa a aquesta recerca en els seus aspectes biològics.

b) La insuficiència dels recursos locals i els estímuls socials conflueixen en l'emigració.

Sigui com sigui, el grau d'explotació agrícola, ramader o altre d'un indret, que depèn de les circumstàncies socials i econòmiques, es percebut positivament o negativa segons els criteris de valoració. Així, per exemple, alguns economistes han pogut considerar que els recursos d'una determinada àrea no reuneixen les condicions per a una explotació competitiva i s'ha arribat a parlar de "comarques a tancar". Altres, en canvi, apuntaven la possibilitat de diverses alternatives d'aprofitament o simplement l'exigència d'una subvenció per la labor social de manteniment d'un espai.

19. Vegi's, per exemple, B.Liset i J.Perret, "Approche ethno-écologique de la désertification. Un exemple dans les Alpes de Haute Provenze", I.N.E.R.M., 1977, Grénoble, pps 137-148.

Sens dubte, el nivell de desenvolupament tècnic-econòmic d'una activitat fa que en un determinat moment l'explotació d'un recurs perdi rendabilitat i això explica que s'abandonin terres i pobles. Des d'un punt de vista econòmic general es podria també calcular quan l'explotació d'uns recursos deixa de ser rendable i s'han d'abandonar, i decidir si algunes àrees o comarques "s'han de tancar". Però, la comptabilitat econòmica rarament inclou tots els elements que tenen en compte les persones afectades.

En definitiva, les persones fan una valoració ben particular de la seva activitat i quan l'abandonen i abandonen un indret no es guien pas per uns criteris de rendabilitat. Els diversos estudis sobre l'emigració ho posen ben de relleu, com posen de relleu alguns aspectes socials que pesen sobre la decisió d'emigrar²⁰.

Per altra part, l'emigració i l'èxode rural apareixen generalment en ells mateixos com una manifestació de pobresa. Tradicionalment, han estat els més pobres, i concretament la petita pagesia, els més afectats per l'emigració. A més a més, l'emigració no suposarà habitualment per aquests grups una promoció social, sinó que passaran a ocupar els estrats menys remunerats i més desafavorits de la societat urbana²¹.

c) L'espiral del despoblament i el llindar de descomposició de la comunitat rural.

Sense entrar en l'univers social que pesa en les decisions d'una persona o grup, sí és interessant de constatar l'efecte multiplicador que manifesta l'emigració. D'una banda, l'emigració dels uns és exemplar i facilita materialment, en molts casos, la dels altres. Per

20. De la basta bibliografia existent sobre l'èxode rural resulta paradigmàtic el treball de V.Pérez Díaz, "Estructura social del campo i èxodo rural", Tecnos, 2a.edició 1972, Madrid. Manual de referència: P.Merlin, "L'èxode rural", Presses Universitaires de France, Paris, 1971.

21. G.Jegouzo ("Petite paysannerie en France", I.N.R.A., 1984, París) posa de relleu aquesta situació per a l'estat francès. En particular, "Comme les autres exploitations les petites perdent leur surplus démographique; a leur différence elles retiennent moins de successeurs" (p.128).

una altra banda, l'emigració deixa una societat envellida i culturalment empobrida, especialment a les zones demogràficament poc poblades, que invita encara més a emigrar²².

Alguns autors han mirat, fins i tot, d'escatir en quin punt el procés emigratori franquejava el punt que duia irremisiblement al despoblament. Així es mirava d'establir el contingent poblacional o "seuil de sociabilité", a partir del qual la societat local es desintegrava. La fixació d'un aital llindar presenta, però, una gran complexitat i resulta difícilment generalitzable²³.

D'una banda es pot parlar d'un llindar poblacional referit als serveis en el qual s'hauria de considerar el nombre d'habitants per davall del qual un poble deixa de tenir serveis com ara comerços, bar, escola o polisportiu. Es disposaria així d'una referència que assenyala el pas cap a una situació de precarietat en els serveis²⁴. Per una altra banda, existeix un altre tipus de llindar poblacional, per al qual tenen una major sensibilitat els sociòlegs, que defineix el punt de pèrdua de l'entramat socio-econòmic i ritual de les comunitats rurals o pobles. Aquest darrer llindar planteja unes dificultats evidents de definició; però té un interès perquè

22. L'emigració és dolenta?. No ho és pels qui emigren, sinó pels qui queden i han d'afrontar "economic backwardness", "social deprivation" i "ageing population", opina J.L.Smith ("Rural depopulation", Sussex European Research Centre, 1978, Sussex).

23. J.Larrère, "Dépeuplement et annexion de l'espace rural: le rôle de la théorie des seuils de sociabilité", Institut de Géographie, Le Mirail, Toulouse, 1976.

24. La definició d'aquest tipus de llindars té un ampli ressó en els estudi d'economia regional o geografia quantitativa, per bé que l'acord sobre la seva definició no és fàcil, i més a l'hora de combinar diversos serveis. Hi ha un llindar mínim i un llindar màxim d'aparició d'un determinat servei i una dada mitjana que s'ha d'adoptar com a més significativa. Vegi's, per exemple, P.Riera, "Un mètode per a l'estudi dels llindars mínims", a "Documents d'Anàlisi Territorial", num.1, 1975, pps.70-86.

sintetitza aspectes socials que condicionen el desenvolupament local o l'emigració²⁵.

Més enllà de les implicacions del llindar, que tenen un valor força contingent en el temps i resulten ben criticables en la seva raó de ser, es produeixen estats de demissió social que són molt més greus en ells mateixos. Es tracta dels fenòmens de manca de voluntat de superació econòmica i social, que s'afegeixen a l'allunyament en relació a les novetats i la manca de perspectives. I es tracta també d'actituds expressives de renúncia, amb una gran incidència en el futur local, com ara les vinculades a l'abundància de concos a les àrees aïllades²⁶.

Sense necessitat de definir un llindar demogràfic previ al despoblament, llindar que tindria un valor molt puntual o simplement evocatiu, les pèrdues demogràfiques esdevenen sovint crítiques per elles mateixes. Així, es donen processos persistents d'abandonament que deterioren completament l'estructura social i econòmica. I es donen també unes emigracions sobtades i massives d'efectes amplificats, com les que segueixen l'acabament de les grans obres hidràuliques o d'infraestructures, que han estat poc estudiades.

Tot i la dimensió cultural i social que fomenta i amplifica els efectes de l'emigració, aquesta difícilment s'explica sense tenir en compte l'evolució de l'activitat econòmica i les possibilitats d'ocupació a escala territorial. L'emigració s'emparenta a les grans transformacions econòmiques dels darrers trenta anys que han concentrat activitats i mà d'obra en determinats indrets, després de

25. A partir de l'estudi de diverses comunitats, M.Jollivet i H.Mendras apunten "Les dimensions écologiques et démographiques de la collectivité sont décisives: cinq cents habitants représentent un minimum absolu, suffisant cependant, si les contacts avec l'extérieur sont nombreux" ("Les collectivités rurales françaises", Armand Colin, 1971, París, p.198). En una obra posterior H.Mendras estima en 50 persones el mínim per a que una comunitat rural o poble constitueixi un complex social ("Sociétés paysannes", Armand Colin, 1976, París, p.75). La penetració de les relacions de tipus urbà altera molts dels vincles sòcio-econòmics de les societats rurals, com ja reconeixien en el seu moment els autors esmentats, i treu sentit als llindars esmentats.

26. P.Bourdieu constatava fa uns anys aquests fenòmens de demissió i de renúncia en una enquesta feta al Bearn ("Célibat et condition paysanne", a Etudes Rurales, maig-juny 1962, pps.32-135).

treure'ls d'altres. En aquest sentit, la ruralitat ha esdevingut proveïdora de mà d'obra de les grans ciutats i centres industrials.

1.2. ERRORS I BUITS DEL DESENVOLUPAMENT ECONOMIC.

Pobresa, emigracions, despoblament no són fenòmens nous en la història de la humanitat, ni tampoc és nova la consciència de rebuig adquirida envers ells per la societat. No seria, doncs, lògic atribuir només al sistema econòmic capitalista l'arrel de tots els mals. Hi ha altres focus importants de desigualtat, com poden ser la mateixa família o l'organització política (i estatal), que venen actuant des de les societats primitives fins a les més modernes²⁷.

Això no treu que l'organització econòmica imperant en els països capitalistes sigui la base de moltes desigualtats. La filosofia del "progrés econòmic" imperant a les societats occidentals alimenta sense parar aquestes desigualtats amb la creació de noves necessitats i amb la marginació de les activitats econòmiques tradicionals. Aquest procés perjudica particularment les àrees rurals.

1.2.1. L'ACTIVITAT AGRARIA. AREES MARGINADES, AREES DIFICILS.

Potser avui en alguns casos no sigui així, però, en general allò que identifica millor les àrees rurals és l'activitat agrària. Aquesta ha estat l'activitat dominant i en molts casos única de les àrees rurals als països desenvolupats fins fa pocs anys. Es en les activitats agràries que es pot buscar, doncs, una primera explicació del desfavoriment de les àrees rurals.

a) El sector agrari com a sector pobre i subordinat de l'economia.

Una hipòtesi inicial apunta a les activitats agràries com a sinònim de rendes baixes i de pèrdua de mà d'obra. Les transformacions econòmiques han laminat l'activitat agrària que ha passat de

27. Vegi's, per exemple, M. Beaud, "Sur les causes de la pauvreté des nations et des hommes dans le monde contemporain", a "Le Monde Diplomatique", novembre 1988, pps.10-11.

constituir la base del sistema productiu a ser fornidora de sectors transformadors i comercialitzadors afins, que no deixen d'ocupar, en conjunt, una plaça marginal en el producte brut total. L'activitat agrària esdevindria, doncs, en ella mateixa la raó del desfavoriment de les àrees on encara predomina.

La regulació dels preus i dels mercats, el crèdit agrícola, la millora d'infraestructures, els contractes d'integració o la difusió dels coneixements i les tècniques agràries, constitueixen les vies principals per les quals s'estableix la dependència econòmica i la subsidiaritat del sector. Per aquests canals s'assegura de manera general la transferència de l'anomenada plusvàlua cap a les indústries de transformació i altres sectors en contacte.

Les transferències anteriors es troben a la base d'un procés de transformació interna del sector vinculat amb la reducció de les rendes de les explotacions agràries. Aquelles unitats que no arriben a augmentar el seu volum productiu (mitjançant inversions importants en capital fix: millores tècniques, augment de la terra o la cabanya) es retroben amb ingressos molt baixos i es veuen impel·lides a l'abandó. Al ritme variant de les conjuntures i amb la intervenció vigilant de l'Estat, per les rigideses i caràcter estratègic del sector, aquest ha estat un procés continuu en els darrers trenta anys²⁸.

A nivell social, la situació general de rendes baixes del sector agrari té la seva manifestació més radical en l'abandonament del camp. Per als qui queden la diversitat de la casuística de transferència de rendes del sector apunta cap a una diversitat de situacions espacials de desenvolupament agrari. El grau d'integració o modernització assolit variarà també d'unes explotacions a unes altres i, presumiblement, d'uns espais a uns altres.

28. Aquests processos han estat descrits per múltiples autors entre els quals es pot esmentar Amédée Mollard, "Paysans exploités", Presses Universitaires de Grenoble, 1978, Grenoble. Una aportació amb un especial interès econòmic és la de K.Vergopoulos a "Le capitalisme difforme" (S.Amin, K.Vergopoulos, "La question paysanne et le capitalisme", edi.Anthropos, 1974, París).

El grau de modernització de l'agricultura varia segons les produccions, i són en general les produccions que han experimentat una major transformació tècnico-productiva aquelles que ofereixen major rendibilitat. Les unitats d'explotació s'han adaptat a aquestes transformacions del mercat. Però les condicions ecològiques, que limiten les produccions agràries, han creat situacions desiguals.

Algunes àrees tenen aptituds escasses per a intensificar les seves produccions agràries, o han de produir en condicions que les fan molt poc competitives. Es tracta en particular de les àrees de muntanya i d'àrees amb factors limitants específics, com ara la secada o els sòls, que la terminologia oficial anomena *desafavorides*. Són les àrees que han estat en general més afectades per l'abandó i, tant per això com per la presència de factors ecològics particulars, són sovint considerades com a àrees fràgils, vulnerables o sensibles²⁹.

b) La persistència de la petita pagesia tradicional.

El punt de partida generalitzat de les transformacions agràries és a Catalunya, com en la major part dels països occidentals, un tipus d'organització productiva familiar que no es regeix per l'obtenció d'un benefici, sinó per la satisfacció de les necessitats pròpies del grup. La pròpia lògica econòmica de les unitats familiars agràries fa que moltes puguin subsistir, tot i obtenir uns ingressos ben minços o nuls seguint una comptabilitat empresarial. Aquest tipus d'unitats tradicionals es troben encara una mica per tot arreu; però els

29. M.F.Lapoix fa un repàs d'allò que són les àrees marginals des d'un punt de vista ecològic i dona idea de la diversitat d'aquestes; muntanya, muntanya mitjana, zones humides, bocatges, matollars, garrigues, sabanes i altres. "Leur caractère commun est la position très marginale de l'activité agricole sur une grande partie de leur surface, ce qui entraîne une extension plus ou moins importante de la végétation spontanée. Cette phase de régression qui s'accroît depuis la fin du XIX siècle fait suite, bien entendu, à une période durant laquelle la pression humaine était plus importante qu'aujourd'hui" ("Zones desheritées ou zones marginales: le point de vue de l'écologie", a "Cahiers du C.E.N.E.C.A.-Colloque international", 1974, Paris).

interrogants sobre el seu esdevenidor resten sense resposta evident³⁰.

Des que Henri Mendras va dir que els pagesos s'acabaven i Siko Manshold va dir que la Comunitat Econòmica Europea havia d'acabar amb ells ha passat ja una bona vintena d'anys de polèmica teòrica. Naturalment, no s'ha arribat a acords, però dels diversos estudis de camp es pot deduir un estat de la qüestió: s'han donat unes transformacions tècniques més o menys profundes en el conjunt d'explotacions agràries que es troben plenament immerses en els diversos mecanismes del mercat; però no ha deixat d'existir i predominar l'explotació agrària familiar, que es mou generalment per una lògica que no és estrictament la del benefici. Integració capitalista i singularisme familiar no presenten naturalment les mateixes característiques per a tots els grups pagesos i varien també segons els moments conjunturals.

A partir del comportament de les explotacions familiars agràries es poden avançar també algunes hipòtesis sobre situacions de resistència "pagesa", que poden tenir una manifestació espacial. Hi ha unes pautes familiars i un tipus d'estructura comunitària local que fan es resisteixin millor uns estàndards de vida baixos; però aquesta situació és difícil de caracteritzar per una àrea més o menys extensa. Es dona també una manca d'ocupacions i ingressos alternatius, més fàcils d'observar a nivell social, que fan més suportable un nivell de vida baix.

Els segments pagesos amb uns ingressos més baixos representen, en general, situacions de marginalitat econòmica i social, marcades per

30. Els estudis teòrics sobre el sector agrari, particularment alguns de tradició marxista, recuperaren en els anys 1970 les teories dels substantivistes rusos de la revolució en relació a l'especificitat de l'economia camperola. L'obra més significativa dels substantivistes és la d'A.V.Txaiànov publicada el 1925 i traduïda més recentment a l'espanyol amb el títol "La organización de la unidad económica campesina" (edi.Nueva Visión, 1974, Buenos Aires). Els antropòlegs han fixat una atenció especial en aquestes teories i han efectuat aportacions pròpies entre les quals es pot destacar la de Teodor Shanin ("Naturaleza y lógica de la economía campesina", Anagrama, 1976, Barcelona). Una revisió àmplia de les teories sobre el tema es pot trobar a E.Pérez Touriño, "Agricultura y capitalismo. Análisis de la pequeña producción campesina", Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1983, Madrid.

la manca de continuïtat. Així, entre aquests petits pagesos o petites explotacions agràries, es troba molta gent gran, solters i també dones vídues i solteres. I alguns d'aquests petits pagesos exerceixen activitats complementàries, que són aquelles que determinen pròpiament el seu estatus, almenys a nivell econòmic. Però, la petita pagesia es renova i manté continuament gràcies a la reducció de les rendes dels pagesos mitjans³¹.

A propòsit de la importància que en alguns indrets prenen les petites explotacions familiars, s'ha parlat de zones marginals i endarrerides, i en francès també de retardées o inadaptées. El predomini de les explotacions agràries amb un comportament econòmic força tradicional confereix un caràcter particular a algunes àrees, que tenen un centres comercials i administratius relativament poc importants i unes indústries quasi artesanals o inexistentes. Aquestes àrees es troben, en tot cas, lluny dels trets que s'han considerat característics de les "societats pageses tradicionals": una forta divisió de les feines a l'interior de la família, autoconsum familiar important, ajuda mútua entre famílies, relacions de cooperació i de segmentació social particulars dins els pobles, caràcter artesanal de les activitats no agrícoles, centres de transacció relativament petits que concentren també les operacions monetàries i administratives i altres que han estat definits en alguns manuals³².

Les facilitats per emigrar i trobar fora les condicions que no ofereixen les societats agràries marginals determinen, evidentment, les seves possibilitats de sobreviure, i no es pot negar que la cultura de masses erosiona fortament la resistència d'aquestes societats. Les transformacions econòmiques dels països occidentals, que redueixen l'agricultura a un paper marginal, i la penetració dels

31. Aquest quadre es desprén, entre d'altres, d'un estudi força detallat realitzat per Guenhaël Jegouzo sobre la petita pagesia francesa ("Petite paysannerie en France", 1984, op.cit.). L'autor analitza també la situació de pobresa dels petits pagesos i posa de relleu la seva renda i nivell de consum baixos. "Les petits paysans dépensent tout particulièrement peu d'une part pour les loisirs, les vacances, la culture, d'autre part pour l'aménagement, l'entretien et le chauffage de leur logement" (p.99).

32. En especial, Henri Mendras, "Sociétés paysannes", Armand Colin, Paris, 1976. També Boguslaw Galeski, "Sociologia del campesinado", edi.Península, 1977, Barcelona, que constitueix un manual sobre el camperolat.

comportaments i el capital urbà, situen l'espai agrari en un context nou, particularment allí on l'ús agrari de l'espai és menys intensiu³³.

c) L'agricultura finalment absorvida per la indústria.

Si la major o menor integració de les activitats agràries en el mercat i l'oportunitat d'altres ocupacions i ingressos determinen en gran manera el desenvolupament agrari d'un indret, aquest desenvolupament pot ser comprés molt millor des d'una lògica més general, la de la industrialització. L'explicació de les modernes transformacions agràries dins el context de la industrialització representa algunes aportacions teòriques interessants.

D'una banda, alguns autors ja no parlen pròpiament d'agricultura i es refereixen al sector "agroindustrial" dins el qual les activitats agràries ocupen només una part dels processos de producció i dels guanys. Clar que la inserció de les activitats de les famílies agràries dins l'agroindústria mostra uns nivells d'integració diferents segons branques i països, que es poden mesurar en funció de la part de les activitats agràries en el producte agroindustrial³⁴.

Per una altra banda, les transformacions agroindustrials no són l'únic component del procés industrialitzador, sinó que formen part d'un procés més genèric en el qual s'inscriuen els diversos sectors productius. Així, dins la mateixa perspectiva de sector agroindustrial l'estat de l'agricultura d'un determinat indret s'ha

33. M.E.Chassagne planteja, per exemple, de manera irònica la situació i interrogants generals plantejats al sector agrari. Les àrees peri-urbanes i les àrees poc poblades són presentats com els indrets d'expansió del domini urbà, amb una gran diversitat i singularitat de manifestacions socio-econòmiques. (M.E.Chassagne, "Les mamelles de la France. Agriculture et territoire", edi.Galilée, París, 1979, pps.119-142).

34. Aquestes teoria ha estat especialment desenvolupada per L.Malassis; vegi's "Agricultura y proceso de desarrollo", Unesco, 1973, París, i "Economie Agro-alimentaire", Cujas, vol.I, 1979, París. La teoria ha estat desenvolupada i aplicada nivell de l'estat espanyol pel valencià Rafael Juan i Fenollar, "La formación de la agroindústria en España, 1960-1970", Ministerio de Agricultura, 1978, Madrid, i l'article més teòric sobre "La teoría de la agroindustrialización y la estabilidad del campesinado", a "Agricultura y Sociedad", num.9, octubre-desembre 1978, pps.165-186.

de relacionar amb la dinàmica espacial pròpia del procés industrialitzador general d'aquest indret. El desenvolupament de les activitats agràries dependrà més o menys de la dinàmica espacial de la industrialització.

La transformació de l'agricultura adquireix, per altra part, un caràcter literalment industrial amb el desenvolupament de les biotecnologies. Aquestes han d'alterar cada cop més les labors pròpiament agrícoles o ramaderes amb la incorporació de substàncies químiques i processos que assimilen les condicions de treball i la rendabilitat agràries a les d'una planta industrial. En altres casos, la síntesi química permet i permetrà d'obtenir substàncies directament substitutòries de les produccions agrícoles³⁵.

Les conseqüències espacials d'aquests canvis semblen dibuixar-se en les polítiques relacionades amb el medi rural. D'una banda, les àrees de majors aptituds agrícoles tindran l'oportunitat d'industrialitzar-se de manera definitiva. Per una altra banda, les àrees amb menors aptituds agrícoles estan destinades a jugar un paper particular com a reserves forestals productores de fusta i/o simplement com a espais naturals per a gaudi col·lectiu³⁶.

35. Aquest és el futur que s'està decidint avui dia a nivell de la Comunitat Econòmica Europea. El cavall de batalla es troba en la legislació alimentària que limita la incorporació de les biotecnologies. Difícilment la C.E.E. es decantarà pels interessos dels pagesos, quan els Estats Units s'han decantat ja per les biotecnologies i assumeixen una posició avantatjosa en el mercat internacional. Una presentació breu i ponderada de la problemàtica de futur plantejada al sector es pot seguir a l'informe sobre "L'agriculture face à son avenir" redactat pel Comissariat Général du Plan francès (La Documentation Française, mars 1989, París).

36. Vegi's en particular el document "The future of rural society", elaborat per la Comissió (C.E.E., comunicació del 29 de juliol de 1988, Brusel·les). El document divideix la problemàtica i les polítiques referides al món rural segons tres tipus de zones; les àrees d'agricultura intensiva, que s'acompanyen d'una activitat industrial important i tenen problemes medio-ambientals i de pressió urbana; les àrees en declivi on l'agricultura tradicional no troba un substitut clar en algun altre tipus d'activitat, i les àrees de muntanya i vulnerables en general, que presenten uns valors naturals notables i una vocació terciària.

1.2.2. AREES SENSE INDUSTRIA I AREES INDUSTRIALS EN DECLIVI O ESTAGNACIO.

A part les imprecissions aparellades al terme industrialització, que pot significar tant els canvis generals provocats per un model socio-econòmic com la difusió de l'activitat manufacturera, aquest constitueix, inclús en la seva accepció més limitada, un element fonamental de diferenciació espacial. En aquest sentit, les pautes del procés industrialitzador poden explicar moltes de les diferències espacials actuals.

a) Les economies externes beneficien l'aglomeració industrial.

Els estudis clàssics sobre localització industrial han posat de relleu els diversos elements que entren en joc. Els costos de transport de les matèries primeres i del producte acabat i la localització de les fonts de subministrament de matèries primeres, mà d'obra i altres mitjans i la del mercat consumidor foren la base dels primers models de localització industrial. Els estudis de casos pràctics han posat de relleu la importància d'altres factors, a més de la proximitat dels mercats d'abastament o de venda; la disponibilitat de superfícies industrials apropiades, la disponibilitat i cost de la mà d'obra, comunicacions suficients, els contactes facilitats per l'aglomeració i les incitacions fiscals o financeres excepcionals o durables³⁷.

La dificultat major es planteja a l'hora de trobar la combinació ideal dels factors de localització que explica de manera prou satisfactòria el grau d'industrialització de les diverses parts del territori. D'entrada, la major part de les observacions i teories coincideixen a assenyalar punts de concentració industrial, que acumulen inèrcies industrialitzadores i actuen també de centres difusors. La concentració industrial representa unes "economies

37. Aquestos són els elements que enumera Rainer Thoss després d'una anàlisi de diversos estudis empírics de localització industrial ("La concentration géographique dans les pays de la Communauté Européenne", C.E.E., 1977, Bruxelles, p.43).

externes", que pesen decisivament en el recolzament dels centres existents. H.W.Richardson n'enumera els components³⁸;

1. Accés a serveis especialitzats.
2. Accés al capital.
3. Mercat de treball més ampli i amb un major potencial.
4. Presència més important d'especialistes molt qualificats.
5. Avantatges generals en matèria de comunicació i transports.
6. Costos de transport inferiors per les distàncies menors d'abastament i venda.
7. Millor situació geogràfica en els eixos de comunicacions.

Alguns països, com ara Alemanya o Euskadi, apunten més aviat cap a un model amb punts d'industrialització complementaris, o inclús una industrialització de tipus dispers. I alguns teòrics prefiguren aquest tipus de situació com el resultat lògic d'un procés d'industrialització avançat. A part la incertesa d'una evolució d'aquest tipus, el cas de Catalunya dona una primera imatge de model concentracional força pur, amb àrees sense indústria o amb una industrialització irrellevant.

A partir dels nuclis, pols o centres industrials es donen, en tot cas, processos de difusió industrial. Les plantes industrials s'estenen a partir de centres de població secundaris i/o seguint una mena d'expansió en taca d'oli i arriben a cobrir o no tota una regió o país. En aquest procés expansiu és ben provable que algunes àrees allunyades o poc accessibles quedin al marge de la industrialització.

b) La difusió de la indústria com a procés de colonització de l'àrea rural.

La industrialització del conjunt del territori apareix com una difusió a partir d'un centre, però no es pot considerar un simple procés de descentralització d'activitats. Així com en la teoria del creixement polaritzat la industrialització s'interpreta com un simple procés de difusió tecnològica, la teoria marxista del desenvolupament dependent ha donat origen a un nou enfoc en el qual la

38. H.W.Richardson, "The economics of urban size", Westmead and Lexington, 1973, p.39.

industrialització de l'anomenada "perifèria", que a l'interior dels països industrialitzats es correspon amb les àrees rurals, apareix com un intent del mateix centre de salvaguardar el nivell de plusvalua acumulada. Segons aquesta teoria, a la perifèria només hi arriben, en definitiva, les indústries que ja no generen plusvalues en el centre, les quals presenten febleses estructurals importants.

Els problemes que afecten les àrees industrials en crisi troben una explicació força satisfactòria dins el quadre d'allò que Philippe Aydalot anomena el "medi sòcio-tecnològic", el qual engloba aspectes de les teories tradicionals sobre la localització industrial³⁹. La implantació d'indústries a les àrees perifèriques seria atreta principalment, segons aquest quadre, pel cost inferior de la reproducció de la mà d'obra a la perifèria : sous baixos, contestació social escassa o nul·la, treball femení abundant. Certament, això no vol dir que de manera puntual puguin pesar altres condicionaments : accessibilitat en general, proximitat de les matèries primeres, energia i aigua abundants segons les branques.

Tot i que diversos factors físics de localització industrial treguin el cap darrera els factors relacionats amb la mà d'obra i alguns factors d'aquest tipus siguin determinants per algunes indústries, la preeminència de la mà d'obra constitueix una aportació a tenir en compte. La mà d'obra actuaria com a determinant del "medi sòcio-tecnològic", que es caracteritza per unes condicions donades de personal salariat disponible, personal tècnicament qualificat, infraestructures urbanes, infraestructures interurbanes de comunicació, disponibilitat de serveis de gestió, manteniment i aprenentatge, i abastament en diversos béns.

En el quadre de la teoria del desenvolupament desigual, descomptat algun cas excepcional, les indústries que s'instal·len a la perifèria tenen la particularitat de no millorar el medi sòcio-tecnològic d'aquesta. Aquestes indústries no tenen un poder d'atracció remarcable sobre altres indústries i a les seves febleses estructurals s'afegeix el fet que el lloc de presa de decisions es

39. Philippe Aydalot, "Dynamique spatiale et développement inégal", 2a. edició, Economica, 1980, París, especialment pps.153-156 i 321-323.

localisa habitualment en el "centre". Es produeix així una implantació de tipus colonial que mina les possibilitats de tirar endavant un desenvolupament de base local.

A part la major o menor densitat que hi adquireix el teixit industrial, el medi socio-tecnològic de la perifèria industrialitzada és pobre i el manteniment de les indústries en aquesta perifèria no està pas del tot assegurat. Es així que els canvis tecnològics o les crisis de determinades branques poden condemnar un bon nombre d'indústries a la fallida. En conjunt, sempre és l'àrea perifèrica aquella que es veu més afectada per aquests canvis; és precisament a la perifèria on es troben les indústries tecnològicament més endarrerides i més poc diversificades.

A propòsit de les crisis de determinades àrees provocades per les transformacions de l'estructura econòmico-industrial, sorgeix un vocabulari específic, que parla de declivi, estagnació, regressió, estructures envellides o inadaptació per a referir-se a aquestes àrees. Dins d'aquesta terminologia, caldria fer possiblement la distinció entre aquells termes que es refereixen a una "aturada" del procés industrial d'aquells que es refereixen a una recessió. En general aquestes diferenciacions resulten difícils

1.2.3. LES CONTINGENCIES ESPACIALS DERIVADES DE LA TERCIARITZACIO ECONOMICA.

Les activitats terciàries han passat d'ocupar una petita part de la població i de ser productivament marginals, a ocupar la major part de la població activa i fornir la major part del producte econòmic. El sector terciari representa, però, un calaix de sastre, que encabeix situacions econòmiques i socials ben poc relacionades entre elles. L'ampliació del sector terciari no reposa, per altra part, en l'expansió de les activitats tradicionalment importants d'aquest sector, com el comerç o els transports, sinó en el desplegament dels serveis administratius estatals i dels serveis dins les empreses i a les activitats aparellades a la difusió social del lleure.

a) Serveis a la producció i serveis al consumidor enfront la lògica de l'aglomeració.

Per alguns autors el desenvolupament de les activitats terciàries cau plenament dins l'evolució del procés industrialitzador. Així, s'explica que les transformacions tècniques treuen cada cop més importància a la manufactura i donen més importància a la planificació i el control, modificant les necessitats ocupacionals de les empreses. Aquestes transformacions tècniques, que són possibles amb grans inversions (i concentració de capital) permeten, d'una banda, descentralitzar les unitats productives gràcies a l'automatització i diferenciació de les etapes i components de producció. Però, per una altra banda, aquest procés també possibilita una major concentració i, de fet, l'incita per l'avantatge evident de la proximitat dels planificadors i decisors diversos⁴⁰.

La terciarització de les activitats de producció pot oferir, doncs, una oportunitat a les àrees marginades del procés anterior d'industrialització. Ara bé, les unitats d'una determinada branca de producció que es puguin instal·lar en aquestes àrees també han de trobar una base socio-tecnològica mínima. Es fa difícil pensar que les àrees isolades i poc poblades acullin una unitat productiva d'una certa dimensió.

Però, la terciarització en els processos industrial també pot suposar un agreujament de la situació de les àrees desfavorides (en el procés industrialitzador) si es dona un allunyament progressiu dels centres de decisió econòmics. D'una banda, la internacionalització dels complexos de producció fa també més difícil que una determinada unitat productiva caigui en una àrea marginal d'un país desenvolupat, enlloc d'un país mitjanament o poc desenvolupat. Per una altra banda,

40. Vegi's, per exemple, A.Lipietz, "Le capital et son espace", François Maspero, 2a edició 1983, Paris, pps 151-177.

els "serveis a la producció" presenten una concentració superior a la de la producció industrial⁴¹.

Al costat dels serveis sorgits entorn a les activitats industrials, que es corresponen amb els "serveis a la producció" (sobretot si es considera l'agricultura com a agroindústria), apareix un ampli ventall de serveis que es poden englobar dins el concepte de "serveis al consumidor". Les diferències entre uns i altres no són fàcils d'establir a nivell pràctic i, de fet, les estadístiques oficials només recullen aquesta diferenciació a l'estat francès. En tot cas, la distribució espacial dels "serveis al consumidor" és la que mostra una major adaptació a les teories clàssiques d'organització jeràrquica i funcional dels sistemes urbans d'acord amb la seva adaptació al poblament i a les regles d'un mercat obert⁴².

L'adaptació territorial dels "serveis al consumidor" al volum de la demanda, que ve determinat pel contingent de població i la seva renda disponible, ofereix, amb tot, excepcions abundants. Aquestes excepcions constitueixen també una mostra de les dificultats per arribar a modelitzar espacialment les activitats econòmiques⁴³.

41. Un estudi sobre àrees urbanes dels estats membres de la Comunitat Econòmica Europea a nou permet concloure "qu'il y a lieu de considérer les services fournis au producteur comme des industries, semblables peut-être a toutes les autres, mais qui optent pour une concentration dans les grandes villes". Un cas extrem és el de Bèlgica, on la cohesió espacial del sector terciari contrasta amb la dispersió relativa de la indústria. El comportament d'aquest tipus de "serveis a la producció" es diferencia dels "serveis al consumidor", la importància ocupacional dels quals es relaciona sobretot amb el volum de la població local. (Judith Marquand, "Le role des activités tertiaires dans la politique régionale. Etude comparative", C.E.E., 1980, Bruxelles, pps.102-107).

42. J.Marquand, 1980, op.cit., pps.97-102. Les diferències de comportament espacial atribuïdes als "serveis al consumidor" en relació als "serveis a la producció" recorden els dos tipus d'economies externes que W.Isard reconeix en la localització empresarial. Les "localisation economies", que es donen on hi ha una concentració d'empreses (mà d'obra i serveis especialitzats entre altres) i les "urbanisation economies", que aprofiten l'abundància de serveis urbans, potencial de mà d'obra i altres components de la ciutat. (W.Isard, "Location and space economy", Cambridge & London, 1956, pps.180-183).

43. Els punts que segueixen es dedueixen de l'estudi efectuat sobre els nou països membres de la C.E.E. als anys 1970, estudi coordinat per J.Marquand, 1980, op.cit., pps.115-118.

1. En la definició de la demanda juguen diversos factors, com ara l'estructura d'edats de la població o la sòcio-econòmica, els gustos regionals o la proximitat dels centres urbans.

2. El mercat no és perfecte quant a la natura dels proveïdors; abunden les posicions d'oligopoli o oligopsoni empresarial i en alguns serveis professionals hi ha pràctiques restrictives.

3. La reglamentació d'àrees d'influència i les diverses actuacions complexes d'ordenació de l'espai fan també que les lleis del mercat deixin de jugar de manera lliure a l'hora de localitzar-se un servei.

4. Una part important dels serveis se situa fora del mercat i pertany al sector públic, el qual segueix una lògica localitzadora força particular, i variable segons els sectors.

5. Per altra part, apareix sovint que una àrea on determinats serveis són insuficients ho és també en molts altres.

b) La reconquesta del camp per la ciutat. El turisme.

Els serveis nascuts entorn a la difusió del lleure, que formarien part pròpiament dels "serveis al consumidor", poden contemplar-se també dins les lògiques apuntades⁴⁴. La planificació i la presa de decisions de les gran empreses del lleure es fa des dels principals centres urbans i la presència descentralitzada dels serveis turístics i de lleure en general respon també a un context de mà d'obra barata i poc qualificada. Ara bé, hi ha força aspectes que escapen a una

44. En parlar del turisme o de la societat del lleure s'hauria de tenir en compte un seguit d'altres activitats que no encaixen perfectament en la noció, però tenen unes repercussions semblants en el medi rural. És el cas, per exemple, de les activitats amb connotacions educatives que es realitzen en el medi rural, com ara l'estada en escoles de natura o la celebració de colònies escolars o d'estiu. Altres activitats tenen connotacions més particulars, com ara el cas dels jubilats que tornen al camp per a passar els darrers anys de la seva vida. Tots aquests fenòmens tenen una incidència econòmica significativa en àrees amb un contingent de població escàs. Vegi's, per exemple, G.V.Fuguitt, "La emigración de la tercera edad hacia las zonas rurales de los Estados Unidos" (a "Agricultura y sociedad", num.16, juliol-setembre 1980, pps.209-222), que descriu la importància del fenomen als Estats Units des dels anys 1950 i sobretot a partir dels anys 1970.

lògica d'aglomeració com la descrita en parlar de la industrialització o com la que mostren, en menor grau, els serveis al consumidor.

Els serveis turístics presenten en particular una gran fragmentació i deixen la porta oberta a moltes iniciatives locals que no requereixen grans inversions, fet comú en molts serveis als consumidors. A més a més, les distàncies tampoc representen una restricció molt important per les disponibilitats de temps dels usuaris turistes, de manera que les transformacions poden arribar a les àrees més allunyades.

Altrament, el turisme i la societat del lleure en general trasllada al medi rural molts elements de la societat urbana i el transforma radicalment. No solament es tracta del creixement i l'adaptació dels serveis locals a la demanda generada per la població urbana que s'hi desplaça periòdicament. Aquesta població urbana pren posicions en l'economia local, almenys com a compradora de sòl⁴⁵.

Les àrees rurals ofereixen als urbans una qualitat de vida que la ciutat no pot oferir. Aquestes àrees disposen també d'uns valors naturals i culturals en general, que coincideixen generalment amb les àrees més poc poblades i econòmicament més poc desenvolupades, i que són susceptibles de promoció i explotació. Aquesta representa l'oportunitat de promoció econòmica més evident d'aquestes àrees, sinó l'única. L'explotació dels recursos turístics pot donar origen, però, a situacions molt diferents, que no impliquen pas totes elles la promoció social i econòmica d'un indret⁴⁶.

45. Alguns autors confereixen un paper transformador radical a la societat del lleure. "L'avènement de l'industrie a accéléré une urbanisation qui a d'abord accumulé le peuplement sur un territoire favorisant la production de masse et la formation d'une nouvelle structure sociale. La révolution post-industrielle du loisir en suscite une autre, inverse pour ainsi dire, caractérisée par une dispersion temporaire et ludique des citoyens dans les campagnes transformées ainsi en un lieu de consommation de masse" (P.Rambaud, "Société rurale et urbanisation", Seuil, 1969, Paris, pps.197-198).

46. D'entrada es dona una contradicció important entre les activitats tradicionals de tipus agrari i el turisme; ho repassa Gilles Novarina a "Les paysans face au développement touristique", a "Cahier de l'Aménagement du Territoire", n.3, 1979, Grenoble, pps 43-58.

Inclús en el cas d'assolir una freqüentació turística massiva, la població local pot veure's marginada dels guanys econòmics, i el turisme de masses pot afavorir, fins i tot, aquesta marginació. A les àrees rurals més o menys marginals i despoblades les iniciatives locals no tenen, en definitiva, ni la capacitat econòmica, ni la tècnica per a promoure un turisme de masses, i s'han de limitar a recollir els beneficis subsidiaris de la promoció efectuada per empreses exteriors. Per altra part, si la població d'aquestes àrees disfruta encara de rendes econòmiques elevades, molt possiblement calgui atribuir-ho als treballadors forans poc o mal pagats que cobreixen les necessitats de la construcció o els serveis de la temporada turística i no són comptabilitzats dins de la població local.

Altrament, el turisme de masses implica una bona oferta residencial i un gran consum d'espai, que constitueixen la font principal d'ingressos derivats del turisme. Les activitats lligades amb la construcció i, sobretot, els drets de propietat asseguren, en aquest sentit, unes entrades econòmiques importants per a la població local. Però, l'expansió residencial té un límit, arribat el qual la població local es pot trobar amb l'agreujant que ja no pot disposar del propi sòl i no disposa tampoc d'altres activitats econòmiques que han estat escombrades pel turisme.

1.3. LES DESIGUALTATS EN EL CONTEXT DEL DESENVOLUPAMENT REGIONAL.

1.3.1. RELACIONS CENTRE PERIFERIA I INTERCANVI DESIGUAL EN L'AMBIT REGIONAL.

La reflexió sobre el terme desenvolupament ha tingut com a àmbit destacat de referència l'escala internacional. La descolonització dels països del tercer món i la seva pobresa, units a la internacionalització creixent de les activitats econòmiques, motivaren les primeres observacions sobre el subdesenvolupament i les possibilitats de sortir-se'n. Per la seva banda, la reconstrucció de l'economia dels països europeus a la post-guerra havia de portar l'interès per algunes diferències regionals a l'interior d'aquest

països, i desplaçar el discurs sobre el subdesenvolupament cap a aquestes àrees.

a) Les illes del subdesenvolupament en els països industrialitzats.

Gunnar Myrdal, a través de les seves obres publicades a mitjan dels anys 1950, iniciava la reflexió sobre el desenvolupament desigual que allunyava cad cop més els països del sud dels països del nord i l'aplicava també als països desenvolupats, més en concret al Mezzogiorno italià. L'autor posava al descobert una mena de causació acumulativa, que reforçava els punts ja desenvolupats. Així, per exemple, la instal·lació d'una indústria provoca un augment de l'ocupació i la població local, que alhora fa que augmentin els serveis, la riquesa general i la fiscalitat, que fa que millorin les infraestructures. Això, unit al treball especialitzat i la indústria auxiliar promoguts per la mateixa indústria crea unes economies externes que resulten ideals per a l'establiment d'una nova implantació industrial.

El mateix autor diferenciava en les relacions de les regions pobres amb les riques uns efectes "backwash", retardadors, i uns efectes "spread", dinamitzadors. Els primers suposen l'absorció de població jove, treballadors especialitzats i capitals de les regions pobres per part de les regions riques, les quals provoquen alhora la ruina de les indústries no competitives de les regions pobres. Els efectes "spread" assenyalen els estímuls financers i altres creats per les regions riques sobre l'agricultura, l'explotació dels recursos i altres activitats de les regions pobres, o la descentralització d'activitats realitzades a les regions riques.

Amb posterioritat, alguns pensadors havien de donar al desenvolupament desigual una carta de component essencial del sistema capitalista, i definir els lligams de dependència dels pobres amb els rics com un fet intrínsec al sistema. El desenvolupament del capitalisme arriba a mostrar-se, des d'aquest punt de vista, com un desenvolupament per branques, regions i nacions avançades basat en la

institucionalització de plusvàlues diferencials quant a la taxa i a la massa, fet que fonamenta l'acumulació capitalista⁴⁷.

Samir Amin i A.G.Frank desenvolupen aquesta teorització sobre el desenvolupament dependent, que ha tingut una notable incidència a l'hora d'explicar les desigualtats espacials. Treball qualificat, serveis de gestió i aprenentatge, mercat ampli de béns i serveis, infraestructures de comunicació, capitals, coneixements tècnics i altres confereixen al "centre" un domini absolut en les relacions amb la "perifèria". Aquesta no pot plantejar-se una via de desenvolupament pròpia perquè es troba atrapada en l'organització productiva construïda i explotada des del centre⁴⁸.

Les relacions centre-perifèria han estat la base d'una extensa epistemologia, que aplica la teoria a altres camps, en particular la sociologia. En definitiva, l'explotació de la perifèria pel centre només és possible dins el quadre d'unes determinades relacions de poder, que generalment es concreten a nivell institucional⁴⁹. Les relacions centre-perifèria han esdevingut, fins i tot, una mena de recurs universal que dóna la clau de la major part dels fenòmens que es donen a nivell espacial, amb una relació més aviat remota amb la teoria original⁵⁰. Això, quan ben mirat, la teoria del desenvolupament desigual planteja molts interrogants en la seva aplicació als països més industrialitzats.

P.Aydalot, que salva la teoria del desenvolupament en la seva aplicació a les regions dels països desenvolupats, afirma que "molts aspectes de l'imperialisme no poden jugar al sí d'una mateixa economia nacional: la importància de les perequacions, la feblesa de les diferències de renda, la forta mobilitat d'una regió a una altra,

47. K.Vergopoulos, "La question paysanne et le capitalisme", Anthropos-Idep, 1974, París, pps.123-129.

48. S.Amin, "Le développement inégal", Anthropos, 1972, París, i A.G.Franck, "Le développement du sous-développement en Amérique Latine", Maspero, 1970, París.

49. Per exemple, M.Authier, R.Hess, "L'analyse institutionnelle", Presses Universitaires de France, 1981, París, pps.58-59.

50. L'ús de la terminologia centre-perifèria esdevé abusiu en les obres de l'escola del professor de dret J.Chevalier. Vegi's, per exemple, J.Chevalier, D.Etienne, D.Testard i altres, "Centre, périphérie, territoire", CURAP-Presses Universitaires de France, 1978, Amiens.

l'absència de discriminacions entre la població que pertany a regions diferents, tot això redueix radicalment l'impacte dels processos dominants de caràcter espacial"⁵¹. La natura de les desigualtats regionals planteja nous interrogants.

b) Les desigualtats territorials; essència del desenvolupament o fenomen passatger.

El mateix G.Myrdal matisava que els efectes "backwash" o "spread" tenen una incidència més o menys gran segons el grau de desenvolupament dels espais en qüestió. Així els efectes centrífugs a partir dels centres són més importants que els efectes centrípedes, degut a les millores dels transports i les comunicacions, el major nivell educatiu i la major identificació cultural amb els més rics. Els desplegament de les diverses polítiques reequilibradores que acompanyen l'aprofundiment de l'"estat social" a partir dels anys que G.Myrdal enuncià les seves teories, confereixen encara una major versemblança a les tendències a la igualació territorial.

J.G.Williamson tradueix en forma de llei l'evolució històrica de les desigualtats i aporta, fet poc freqüent, una demostració empírica, que no confirma gaire la seva tesi. Segons aquest autor les diferències territorials s'accentuen a les primeres fases del desenvolupament de les economies modernes i tendeixen a reduir-se tot seguit, sempre d'acord amb el creixement de la renda per càpita general⁵². Les agrupacions de països o regions en funció de la renda per càpita, que efectua Williamson, porten immediatament a una altra qüestió que serà també força argumentada a nivell teòric; l'existència d'uns llindars de desenvolupament.

Arribats a una determinada renda per càpita (o producte nacional brut) els països o les regions experimenten salts qualitius, que es tradueixen en canvis en les estructures del desenvolupament i la seva

51. P.Aydalot, "Réalités et illusions de l'economie locale", a "Autrement", num.47, febrer 1983, p.213.

52. J.G.Williamson, "Regional inequality and the process of national development". Citat per Bernardo Secchi, "Squilibri regionali e sviluppo economico", Marsilio editore, 1974, pps.14-20.

formulació espacial⁵³. Aquest tipus de formulacions recorden les de les etapes del creixement de Rostow, les quals són criticades per fer passar tothom pel mateix sedàs i pel seu optimisme històric. Però tenen un interès particular en l'àmbit regional dels països industrialitzats, com a síntesi d'unes transformacions històriques que són força comuns.

L'anàlisi dels processos històric de desenvolupament constitueix, a més a més una matèria d'interès general per qualsevol interpretació de les diferències espacials. Aquesta s'ha orientat fins a èpoques recents cap a l'estudi de la industrialització, com a motor dels canvis econòmics.

En la primera llarga fase industrialitzadora dels segles XVIII i XIX, dominada per la manufactura, en particular el tèxtil i la siderúrgia, la localització de determinades matèries primeres o fonts d'energia juga en molts casos a favor de l'aparició de centres industrials fora o lluny dels centres urbans tradicionals. Durant aquesta fase i a les àrees allunyades dels centres industrials es produeix també una transformació tècnica de les activitats artesanes tradicionals, que subsisteixen més o menys en funció del tancament o obertura dels mercats locals.

La difusió del transport i les possibilitats obertes per l'energia elèctrica juguen a partir de finals del segle XIX a favor d'una major concentració espacial de les unitats de producció. Al mateix temps les indústries petites i incipients de les àrees allunyades han d'afrontar cada cop més la competència de les indústries centrals en els propis mercats.

53. P.L.Reynaud assenyala, per exemple, un llindar inicial (entorn als 200-250 dòlars de Valor Afegit Brut per càpita) que marca disparitats molt accentuades entre regions i, sobretot, entre la capital i zones molt endarrerides. Un primer llindar de modernització (450-600 dòlars) aboca a un procés d'urbanització important i tensions per la consciència de les desigualtats. Un segon llindar (1.400-1.600 dòlars) comporta la generalització dels intercanvis i la reducció dels desequilibris. ("Nota sobre el interès que ofrecen los umbrales de modernización para el desarrollo regional en Francia", dins "Regionalización y desarrollo", I.E.A.L., 1976, Madrid, pps.365-378).

Durant els anys 1960 s'acompleix la transformació de les activitats tradicionals, agràries o artesanals, que són substituïdes o integrades en el circuit econòmic de les unitats industrials. Aquest procés, com el de desconcentració de les indústries manufactureres, continua vigent avui dia i comporta en general la difusió de la indústria per tot el territori. Per altra part, la millora de les comunicacions fa desaparèixer cada cop més les limitacions que pesen sobre la localització industrial en indrets allunyats dels centres de producció i/o consum.

Es precisament a principi de la gran expansió econòmica dels anys 1960 quan apareix la preocupació per la política regional i les àrees menys desenvolupades dels països occidentals. En aquells moments els canvis tecnològics que es troben a l'origen de l'expansió converteixen en obsolets determinats sectors industrials i provoquen ja una crisi socio-econòmica a les àrees on eren implantats⁵⁴. D'aleshores ençà el tema no ha perdut actualitat.

1.3.2. LES ÀREES PERIFÈRIQUES DELS PAÏSOS DESENVOLUPATS. D'ENCLAUSS MARGINALS A SUBZONES URBANES.

S'esdevé, però, que les activitats pròpiament industrials, manufactures i indústria pesant, són cada cop menys importants en el conjunt de l'economia i la societat. Avui dia es fa cada cop més difícil de parlar d'industrialització per a definir el procés de canvi socio-econòmic, almenys en els països industrials. Tal com s'ha apuntat en l'apartat dedicat a les activitats terciàries, els serveis financers, d'assistència tècnica o de direcció de les empreses industrials se separen cada cop més de la labor de producció i experimenten un creixement particular. Per altra part, els serveis destinats a satisfer necessitats diverses dels consumidors han passat a ocupar una primera plaça en el desenvolupament econòmic.

54. C.E.E., "Adaptation des régions d'ancienne industrie", CEE, mai 1964, Brusel·les. També les aportacions al III Congrés Internacional d'Economia Regional, "Obiettivi et metodi dell'azione regionale di sviluppo", edi. Cassa per il Mezzogiorno, maig 1965, Roma.

a) Discriminacions territorials o modalitats de la vida urbana.

La preeminència dels serveis remarca les funcions més característicament urbanes. D'una banda, l'acumulació de mitjans socio-tecnològics fa que els centres industrials esdevinguin lloc idoni per al desenvolupament de les feines especialitzades i qualificades de concepció, direcció o suport de l'activitat industrial. Per una altra banda, la concentració demogràfica els converteix en punt ideal per al desenvolupament dels serveis al consumidor.

Pel que fa a les perifèries dels centres urbans, la separació de les feines a l'interior de les empreses facilita la dispersió física de les unitats de producció. Al mateix temps es produeix també una difusió de les activitats de serveis, emparentada a la difusió de la cultura urbana que actua de fa temps. I les àrees no centrals es descobreixen també com a lloc idoni per a satisfer algunes demandes urbanes, particularment les relacionades amb l'oci⁵⁵.

Els contrastos entre la renda personal de les diverses regions d'un país s'atenuen o esdevenen una qüestió marginal des del moment que la cultura i el consum urbans prenen carta de natura en el conjunt del territori⁵⁶. Per altra part, la mobilitat de la població, tant la

55. En base a l'observació de la regió Llenguadoc-Rosselló, A.Berger i J.Rouzier parlen de "zones urbanes" per a definir el nou fet espacial que segueix al fenomen de difusió urbano-industrial, que es corresponia espacialment amb l'aglomeració i que seguia, alhora, la diferenciació primera entre ciutat industrial i comercial i camp agrícola. En aquestes zones urbanes "nous y retrouvons une agriculture non résiduelle alliée à une industrialisation disseminée, mais surtout à une présence du tertiaire destinée à satisfaire à la fois les besoins locaux et ceux de l'agglomération". En aquestes "zones urbanes" s'estableixen relacions entre pobles que no passen per la ciutat i que es concreten tant a nivell de residència i ocupació de la població com de al producció i consum de béns. (A.Berger, J.Rouzier, "Ville et campagne. La fin d'un dualisme", Economica, 1977, París, pps.126-128).

56. De fet l'emigració rural té ja el seu origen en els anys 1960 en la difusió de la cultura urbana. V.Pérez Díaz presenta l'emigració rural com una mobilitat entre dos pols. "el campesino contrasta una pobreza y un atraso rural com una riqueza y un progreso urbano, porque previamente ha hecho suyo el sistema valorativo de la ciudad, que define lo que es riqueza y lo que es pobreza, lo que es atraso y lo que es progreso" (V.Pérez Díaz, "Emigración y cambio social", edi.Ariel, 2a.edició, 1971, Barcelona, p.20).

quotidiana com la més definitiva, ha fet de la residència a la ciutat o en el seu entorn una qüestió d'opció personal per un lloc determinat i una determinada forma de vida.

Les diferències entre el centre i els seus encontorns conserven bona part dels trets deguts als seus orígens industrials; però aquests passen a un segon terme davant la igualació de les formes de consum dominants o les desigualtats socials de nou signe provocades per la crisi econòmica. La crisi o el ralentiment del creixement econòmic que s'experimenta en els anys 1980 estabilitza els grans desplaçaments de mà d'obra i té una incidència econòmica tant o més negativa en els grups socials urbans que en els grups rurals.

En aquest context, les diferències entre el potencial de desenvolupament local o el grau d'aprofitament dels recursos disponibles adquireixen primacia sobre el repartiment territorial de la riquesa i els sectors productius. Davant la internacionalització dels intercanvis i la producció, la potència econòmica dels "centres" apareix com la millor garantia per assegurar l'estabilitat regional als països més desenvolupats. És així que l'estructura i solidesa dels centres regionals pren relleu, en tant que constitueix el millor fonament per a conservar o guanyar posicions en un mercat obert⁵⁷.

De fet, tot i que la concentració de la població i l'activitat econòmica hagi pogut ésser criticada en algun moment, ha estat contemplada com una conseqüència lògica del procés de desenvolupament econòmic. Les polítiques correctores han anat més aviat orientades cap a la creació de centres compensadors en àrees sense indústria. La

57. Aquestes observacions no resulten, en tot cas, del tot noves pel que respecta a alguns països més desenvolupats. Un report de l'OCDE realitzat l'any 1976 constata ja que "Dans la plupart des pays qui ont fait l'object de la présente étude, la difficulté que l'on éprouve à donner une signification objective à des expressions de ce genre (équilibre régional meilleur ou judicieux) incite à penser qu'en dernier ressort, seul un jugement subjectif et hautement politique permettra de définir ce qui constitue un équilibre régional meilleur" ("Les problèmes et les politiques de développement régional dans les pays de l'O.C.D.E.", O.C.D.E., 1976, vol I, Paris, p.54).

teoria dels "pols de creixement" formulada als anys 1950 per François Perroux serviria de base a moltes polítiques regionals⁵⁸.

El pol de creixement es basa en l'observació que el desenvolupament d'una regió es concentra en un determinat indret, el qual constitueix l'emplaçament òptim d'una determinada matriu de desenvolupament econòmic. La instal·lació d'una indústria exportadora o motriu atreu indústries subsidiàries i actua com a generadora d'economies externes, que es troben a l'origen de la constitució d'una aglomeració. Als primers efectes centrípedes, de "stoppage", que el pol genera sobre la regió, segueixen efectes d'"entraînement" que dinamitzen l'activitat econòmica regional.

El concepte de pol de creixement ha estat matisat, completat i criticat pels mateixos economistes regionals francesos. Front al pol de creixement com a centre que es beneficia d'una activitat vinguda de fora, apareixen altres tipus de pols que poden inserir-se en àmbits regionals més complexos que la simple regió polaritzada⁵⁹. Aquestes aportacions tenen un particular interès per al desenvolupament de les àrees rurals.

La manca de pols d'atracció i/o desenvolupament d'activitats a les àrees rurals ha estat el motiu de l'endarreriment o el despoblament de moltes d'elles. En el seu estudi sobre el sistema urbà francès, A. Platier posava ja de relleu la importància de la intensitat dels intercanvis a l'hora de definir la jerarquia del sistema urbà i com "els espais més pobres i aïllats en el sistema d'intercanvis s'autodestruïen"⁶⁰.

58. J.Lajugie, P.Delfaud i C.Lacour a "Espace régional et aménagement du territoire" (Daloz, 1978, París, particularment pps.62 i successives i 150 i successives) presenten l'obra de Perroux i en segueixen el posterior desenvolupament pels economistes francesos.

59. Seguidor de les teories formulades per F.Perroux i posteriorment desenvolupades per Boudeville, M.Penouil esmenta, per exemple, diversos tipus de pols; de desenvolupament (els dinàmics), de creixement o "pôles-relais", d'integració de dos sistemes diferents i els comercials del medi rural, i hi oposa encara les regions urbanes o àrees metropolitanes (M.Penouil, "L'espace et le développement économique: des apports de J.R.Boudeville aux interrogations contemporaines", a "Espace et localisation", Economica, 1983, París, pps.73-93).

60. André Platier, "Radioscope des communes de France", Economica, 1979, París, particularment pps.222 i 223.

b) La voluntat de desenvolupament local i les seves incongruències.

La reflexió sobre els indrets més febles de l'estructura urbana ha estat abordada a una escala més petita d'allò que s'entén habitualment per regió; la comarca en el cas de Catalunya, el país en el cas francès, el county anglès, el comprensorio italià o el mateix kreis alemà. Els instruments d'anàlisi són, en tot cas, els mateixos dels estudis regionals; al cap i a la fi la regió no deixa de ser un espai d'amplària i definició imprecisa.

Els estudis sobre el desenvolupament micro-regional apareixen, en tot cas, amb una forta component sociològica, i, més encara, voluntarista⁶¹. S'emparenten, als anys 1970 i primeries dels 1980, amb una tendència de pensament, la que és a la base de l'expressió ecodesenvolupament. En remarcar els aspectes referents a l'aprofitament equilibrat dels recursos locals, aquestes teories perden la referència de les tècniques quantitatives d'anàlisi i la de les tendències del desenvolupament a nivell més global⁶².

L'ecodesenvolupament esdevé, però, complicat en una situació de crisi (o canvis) com la dels anys 1980 en què cal reforzar els sectors avançats de l'economia. O, almenys, els recursos de l'estat, que són necessaris per a la concreció d'aquest tipus de desenvolupament, resulten insuficients o van cap a altres destinacions. A més a més, les accions de desenvolupament de les comarques o dels país aconseguen millorar les condicions de vida de la població local; però no aconseguen redreçar o impulsar l'economia local. Així,

61. J.F.Gravier en la seva coneguda obra sobre "Paris et le désert français" (Masson, 1972, París) es decantava ja pel creixement i multiplicació de les ciutats petites. "Mais il ne reste que la communauté de taille humaine (canton, ville ou quartier de 5 a 30.000 âmes) s'avère la meilleure école du civisme, car des institutions fortes y engendrent le sens des responsabilités et une participation générale analogue à celle que connaissaient les cités helléniques" (pps.275-276).

62. L'ecodesenvolupament troba precisament una bona acollida en la tradició geogràfica regionalista, que posa un interès particular en les relacions entre le medi físic i les activitats humanes. Vegi's, per exemple, B.Greer-Wootten i J.B.Racine, "Le concept de l'écodéveloppement et la pratique des géographes" a "Terrains vagues et terres promises", Presses Universitaires de France, 1981, París, pps.15-125.

alguns autors amplien la seva atenció cap al desenvolupament local general, sense perdre de vista l'ancratge de l'ecodesenvolupament⁶³.

Per altra banda, i en relació a la teoria dels pols de creixement, cada cop resulta més difícil comptar amb la instal·lació d'una indústria forana que salvi l'economia local i serveixi de base a la instauració de noves activitats. La internacionalització de l'economia fa cada cop més difícil que les empreses prefereixin una àrea endarrerida d'un país desenvolupat a una qualsevol d'un país subdesenvolupat⁶⁴.

En aquest context cal comptar amb les pròpies forces, i apareix, doncs, la proposta del desenvolupament autocentrat o endogen, o, simplement, desenvolupament local⁶⁵. Aquest parteix fonamentalment d'una observació: els indrets on predominen les empreses petites i mitjanes són aquells que resisteixen millor la crisi, particularment a nivell d'ocupació. Aquestes empreses són, per altra part, d'iniciativa local, i satisfan també en general les condicions d'aprofitament de recursos locals, impacte ecològic baix i capacitat

63. És curiós constatar com Ignace Sach, que publicava el 1980 una obra sobre "Strategies de l'ecodéveloppement" (Editions ouvrières, 1980, París), publicava al cap de tres anys una altra obra sobre "Les potentiel de développement endogène" (Editions ouvrières, 1983, París).

64. Stuart Holland criticava ja a mitjan dels anys 1970 l'eficàcia de les diverses polítiques governamentals de promoció del desenvolupament (incentius locatius, creació d'infraestructures, pols de creixement o plans regionals indicatius) en base a la dinàmica internacionalitzadora de les empreses. Segons l'autor, els pols de creixement parteixen de la premisa falsa que la concentració d'empreses redueix els costos de transport i els intercanvis tècnics. La creació d'infraestructures tampoc soluciona la manca d'atractiu (comunicacions internacionals, vivenda i educació de qualitat i els serveis més diversos) de les àrees que més necessiten la implantació d'empreses. (S.Holland, "The regional problem", St.Martin's Press, 1976, New York).

65. La terminologia emprada per definir aquest tipus de desenvolupament resulta particularment variada i presenta diversitat de matisos; alguns dels termes no són, en definitiva, tampoc nous. Així, al costat del desenvolupament local endògen apareixen termes com développement regional équilibré, développement décentralisé, development from below, industrializzazione diffusa, rural industrialization, industrialización local o desarrollo local integrado.

d'innovació i adaptació que s'han buscat de sempre en el desenvolupament local⁶⁶.

El desenvolupament endògen, que apareix com una descoberta màgica per a les mateixes institucions internacionals, no elimina, en tot cas, els condicionants globals que pesen sobre el desenvolupament. L'existència de petites empreses és el resultat, no la causa de l'existència d'un dinamisme local o regional, i aquestes petites empreses no deixen de lliurar-se de la lògica que imposen els centres econòmics al medi rural, salaris baixos, dependència tecnològica, recurs a subcontractacions, absència de canals comercials, labors poc qualificades⁶⁷. La insistència sobre el desenvolupament endogen pot resultar particularment fora de lloc en un indret "en desenvolupament", on es produeixen força implantacions foranes i les iniciatives empresarials locals són escasses⁶⁸.

66. L'O.C.D.E. ha difós una mena de manual en el qual s'explica que "las regiones rurales poseen numerosos recursos sub-utilizados: la mano de obra, que es a menudo abundante y a un precio que puede ser competitivo en los mercados nacionales y internacionales; los recursos naturales, a los que se les puede encontrar nuevos usos; la belleza natural, que encubre un potencial económico fundado en actividades de recreo y ofrece un marco atractivo a la futura mano de obra; la cohesión y la estabilidad de las estructuras sociales en el medio rural, que pueden ser atractivos cuando se buscan nuevos medios de hacer frente al futuro; la imaginación y la energía de los habitantes de estas regiones, capaces de encontrar nuevas ideas y nuevas soluciones para un desarrollo autónomo. Como conclusión, dada esta capacidad interna, el desarrollo de las colectividades rurales es posible sin la aportación de capitales, de modos de organización o de ideas procedentes del exterior. A esta estrategia del desarrollo rural se la ha llamado el "desarrollo endógeno". (O.C.D.E., "Gestión pública rural", OCDE-MOPU, 1987, Madrid, p.45-46).

67. P.Aydalot alerta ja sobre algunes de les incoherències del desenvolupament local ("Réalités et illusions de l'économie locale", a "Autrement", num.47, febrer 1983, pps.208-216). Sobre la incidència de les relacions institucionals i els controls dels processos de difusió en el desenvolupament local en dona bona mostra l'obra col·lectiva "Domination ou partage. Développement endogène et transfert des connaissances" (U.N.E.S.C.O., 1980, París).

68. Això és el que es podria concloure de l'aplicació d'aquesta estratègia a l'estat espanyol. El principal difusor n'ha estat precisament l'Institut del Territori y Urbanismo vinculat al Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, a través de les seves publicacions i en particular la seva revista "Estudios Territoriales"; l'apòstol principal ha estat el senyor Vázquez Barquero, organitzador de diversos Simposis sobre Industrialització d'Àrees Rurals (Vegi's, per exemple, les ponències del realitzat l'any 1985 a Santiago de Compostela ("Industrialización en áreas rurales. SIAR 1985", M.O.P.U., 1987, Madrid, 290 pps.).

A l'hora de parlar del desenvolupament endogen també cal tenir en compte si hom es refereix als sectors manufacturers o al conjunt de sectors econòmics. Hom pot sentir-se optimista de veure com la industrialització s'accentua i es consolida en els centres més petits. Però, en definitiva, allò que s'està produint és una reestructuració econòmica que no deixa de ser favorable als centres principals, on es desenvolupen els serveis a la producció i al consum⁶⁹.

69. El mateix Instituto del Territorio y Urbanismo realitzà un estudi sobre "Pautas de localización territorial de empresas industriales" referit a l'estat espanyol (M.O.P.U., 1987, Madrid) en el que es constata una pèrdua de pes de les zones més industrialitzades i un augment de les províncies amb industrialització incipient entre 1973-1983, i un decantament de la localització industrial cap als municipis de menys de 10.000 (pps.116-119). Però en una enquesta als empresaris també es podia comprovar que el factor més important de localització en els municipis de menys de 2.000 habitants era la presència d'una "mà d'obra adequada" (p.102). L'estudi no ho explica, però se suposa deu tractar-se de mà d'obra barata i poc conflictiva.

CAPITOL 2

LA DIMENSIO ESPACIAL DEL DESENVOLUPAMENT ECONOMIC-SOCIAL CATALA.

2.1. LES PARTICULARITATS DEL DESENVOLUPAMENT CATALA.

La caracterització del desenvolupament econòmic-social seguit a Catalunya constitueix una referència obligatòria per comprendre les desigualtats espacials existents en el territori. Però, naturalment, aquesta referència podria constituir per ella mateixa un bast estudi, que no entra pas en els objectius d'aquest treball. Interessarà més aviat referir-se als estudis ja existents per a emmarcar els fets espacials que es volen explicar i formular les hipòtesis sobre les desigualtats espacials que deriven del desenvolupament social i econòmic.

2.1.1. LES LIMITACIONS HISTORIQUES DEL DESENVOLUPAMENT CAPITALISTA A CATALUNYA.

Amb Catalunya hom es troba d'entrada amb un país on hi ha hagut un esforç remarcable per afegir-se al carro de la revolució industrial al mateix temps que ho feien els països de l'Europa occidental. L'historiador Pierre Vilar ha mostrat clarament la revolució agrícola i l'esclat manufacturer experimentat a Catalunya durant el segle XVIII¹. De la mateixa manera, l'historiador Jordi Nadal, precedit pels treballs del també historiador Jaume Vicens Vives, evidència per al segle XIX una producció i consum comparables als dels països desenvolupats del moment².

En el segle XX Catalunya segueix també amb una relativa promptitud els passos dels països capitalistes, i l'evolució dels grans sectors d'activitat resulta ben significativa al respecte. Igual que en els altres països capitalistes occidentals el desenvolupament econòmic de les primeries del segle es fonamenta en les activitats industrials, que ocupen més de la meitat de la població. En els darrers decennis,

Pierre Vilar, "Catalunya dins l'Espanya Moderna", 4 vols, Edicions 62, Barcelona, 1964-1966.

2. Jordi Nadal, "El fracaso de la revolución industrial en España, 1814-1913", edi. Ariel, 1975, Barcelona. Especialment el capítol sobre la indústria cotonera catalana, pps 188-225.

mentre el sector agrari esdevé marginal com a font d'ocupació, la indústria va deixant cada cop més pas a les activitats terciàries (quadre 2.1).

Tanmateix, el desenvolupament capitalista català presenta algunes deficiències o mancances estructurals si es compara amb el dels països més avançats. D'alguna manera, Catalunya no ha pogut desvincular-se del tot de la dinàmica que seguia el conjunt de l'estat espanyol, que seguia de molt enrera el camí dels països industrials. En aquest sentit, alguns autors han pogut afirmar que la revolució industrial a Catalunya no s'acompleix plenament fins als anys 1960, en el mateix moment que es produeix el gran salt industrial de l'estat espanyol. Quins han estat aquests defectes o especificitats del desenvolupament capitalista català?

La indústria catalana pràcticament no es diversifica fins als anys 1960; el procés primicer de revolució industrial queda aturat en el sector impulsor, el tèxtil. La burgesia catalana no aconsegueix de crear una siderúrgia i perd, d'aquesta manera el tren de les etapes clàssiques del desenvolupament dels països occidentals. Encara avui, la indústria catalana presenta un predomini de les activitats manufactureres o de bens de consum, que es queda enrera en relació a la diversificació industrial dels països més avançats. En aquesta comparació només es salva pràcticament el sector químic, important a Catalunya per la implantació de centres de refinació de petroli a Tarragona (quadre 2.2).

Des del segle XVII Catalunya intervé de manera activa en el comerç amb Amèrica, que es consolida de manera decisiva durant el segle XVIII. Però, la important flota comercial que disposava el país no poder o no saber, arribat el segle XIX, convertir-se a la navegació a vapor.

Un fet semblant s'esdevingué a la meitat del segle XIX amb l'extensió de la xarxa dels ferrocarrils, en la qual es feu palesa la manca de capital local. La incapacitat per intervenir en les grans operacions, com la xarxa de trens i la navegació a vapor, compromet moltes de les possibilitats d'expansió comercial i representa un greu inconvenient per al desenvolupament del conjunt de l'economia.

Quadre 2.1. EVOLUCIO DELS GRANS SECTORS D'ACTIVITAT A CATALUNYA.

	Primari	Secundari	Terciari
1910	51,5	32,4	16,3
1930	26,8	51	22,2
1950	23,3	46,2	30,5
1970	8,3	54,0	36,0
1975	6,5	50,9	41,3
1981	6,2	45,2	48,6
1986	5,3	44,5	50,2

Font: T. Vidal, "Atlas sòcio-econòmic de Catalunya", 1980, Barcelona, fulla 1.08.01 i Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.

Quadre 2.2. DISTRIBUCIO DE L'OCUPACIO INDUSTRIAL SEGONS GRANS BRANQUES DE CATALUNYA.

	1900	1964	1975
Alimentació	6	10	8
Tèxtil	70	25,7	16
Pell i cuir	3	7	7,5
Paper	2	5	9
Material construcció	2	4,5	4,3
Suro i fusta	7	5	3,5
Química	1,5	14	16,5
Siderúrgia	} 9	1,3	2
Metall i mecàniques		27,5	33,2
TOTAL	100	100	100

Font: J. Bricall, A. Puges, "El marc econòmic", Dopesa, Barcelona, 1978, p.65, A. Rodríguez, R. d'Alós, "Economía y territorio en Catalunya", Banca Más Sardà, Barcelona, 1978, pp. 88 i 95.

Ja anteriorment i sobretot en el decurs del segle XIX, es demostra que la petita dimensió de les empreses catalanes i la disponibilitat limitada de capitals per part dels empresaris constitueixen un inconvenient seriós en el procés industrialitzador català. El predomini de les indústries de menys de 100 treballadors a Catalunya és bastant més important que en els països occidentals. Aquestes petites indústries catalanes no poden arribar a fer-se una plaça en el mercat internacional, ni reuneixen les condicions per a llençar-se en les activitats més especialitzades i dinàmiques.

Un aspecte ben significatiu de les insuficiències del desenvolupament capitalista català és l'absència d'una banca poderosa. Mentre en el conjunt de l'estat espanyol es constituïa durant aquest segle una poderosa banca comercial centrada en el País Basc i Madrid, a Catalunya es desenvolupà una banca industrial que ensopegà de manera espectacular en el moment de les grans crisis; encara avui és ben viva la fallida del grup Banca Catalana arrel de la darrera crisi econòmica. La major part de l'estalvi del país s'encamina avui cap a les Caixes d'Estalvi, que sumen una quantitat de recursos comparable als de la gran banca estatal; però pels seus estatuts les Caixes han vist tradicionalment limitada la seva presència i expansió en els mercats financers i en les activitats econòmiques en general.

A la llista de mancances encara caldria afegir aspectes més novedosos que els anteriors, referits als canvis econòmics experimentats en els darrers anys. Al costat d'un nivell de productivitat industrial baix, si es compara amb altres països industrials, la indústria catalana actual té la major part dels seus centres de decisió situats fora del país. Aquesta dependència no ha fet sinó accentuar-se en els darrers anys amb l'obertura a l'exterior del mercat espanyol i els grans canvis tecnològics, que han posat de relleu l'absència d'innovació industrial al país³.

3. Les limitacions apuntades són recollides en diversos estudis consultats entre els quals es pot destacar els de A.Flos, C.A.Gasòliba i N.Serra ("La indústria a Catalunya", Caixa d'Estalvis de Barcelona, 1978, 224 pps), J.M.Bricall i A.Puges ("El marc econòmic", Dopesa, 1978, 65 pps), el monogràfic de la revista "Doblón" de juliol de 1976 dedicat a Catalunya i l'obra col·lectiva coordinada per Ernest Lluch ("Economia catalana. Una perspectiva crítica", edicions 62, 1972, 340 pps).

2.1.2. DEPENDENCIA EXTERIOR I REVOLUCIO BURGUESA.

El procés industrialitzador seguit a Catalunya durant el segle XVIII i meitat del XIX i, fins i tot, la continuació del mateix procés fins ben entrat el segle XX, podien fer pensar en la constitució a Catalunya d'un pol o regió de desenvolupament equiparable als centres europeus capdavanters. Això no ha estat així, almenys en bona part, de manera que s'obre el dubte sobre l'autonomia o caràcter autocentrat del desenvolupament econòmic català, i es fa necessari plantejar-se les dependències d'aquest. En la mesura que aquestes dependències escapen el mateix espai català, la seva consideració esdevé important per a comprendre les diferències espacials internes de Catalunya, objectiu del present estudi.

a) L'apartinença indefugible a l'estat i el mercat espanyols.

Front a la visió que pretén una comprensió del desenvolupament català dins el marc estricte del Principat, se'n planteja, de bones a primeres, una altra que el situa dins la unitat de mercat que constitueix l'estat espanyol. Sense aprofundir en les raons d'un i altre punt de vista, sí és evident, en tot cas, que les fronteres estatals i les institucions relacionades amb l'Estat han jugat de manera decisiva en el desenvolupament capitalista. I si en algun lloc això resulta especialment cert, això és en els estats amb una estructura centralista, com és el cas de l'espanyol.

Resulta difícil valorar globalment si les relacions amb l'estat espanyol han estat positives o negatives per a Catalunya, sense caure en consideracions purament subjectives. En tot cas, les relacions existeixen i han pesat molt en l'economia catalana. Tal com es constata de manera general, el "mercat espanyol" de consumidors i treballadors ha estat decisiu per al creixement de les activitats econòmiques i de la població catalanes. La població catalana, que representava l'any 1787 8,4% de la població estatal, passava a representar 10,6% l'any 1900 i arribava a 16,5% l'any 1978.

L'evolució econòmica i poblacional espanyola, tothora favorable per a Catalunya, pot ser considerada per molts com una empresa dominadora o

explotadora de Catalunya sobre l'estat. Però també existeixen elements per a pensar el contrari, fet que obliga a matisar i sopesar els judicis. Així, es pot aduir que l'endarreriment econòmic i social de l'estat espanyol malmeté les possibilitats de Catalunya d'afegir-se al tren dels països més desenvolupats.

Sigui com sigui, la "unidad de mercado" espanyola i el poder decisorí reservat al Govern de l'Estat constitueixen un marc ineludible per al desenvolupament econòmic i social de Catalunya. Les particularitats o desigualtats espacials que es puguin descobrir a l'interior de Catalunya, potser s'hauran de referir, doncs, en alguns casos, a aquest marc estatal.

b) Les dependències i complicitats de la burgesia local.

Altrament, Catalunya, en tant que regió econòmica més o menys autònoma, no solament es troba constrenyuda a nivell institucional pel fet estatal, sinó que es troba immersa en altres dependències exteriors. La realització de grans obres d'infraestructura urbana en el segon terç del segle XIX inaugura la penetració de capitals i societats exteriors. Aquesta intervenció, avalada pels poders públics, tindrà un caràcter colonial i minarà les possibles iniciatives de tipus local⁴.

La internacionalització del capital i de les relacions econòmiques en general, que s'experimenten en el decurs d'aquest segle, recolzen alguns aspectes de la centralitat econòmica de Catalunya; però comporten també una pèrdua de capacitat de decisió. De la mateixa manera, els grups econòmics espanyols penetren en el mercat català i soscaven les atribucions de centralitat econòmica.

4. M.Solà i Morales empra el qualificatiu de "colonials" que es fan concessions d'explotació de les infraestructures a les societats d'iniciativa exterior i es deixa de banda la iniciativa local i el manteniment de l'obra. Aquestes concessions hipotequen, per altra part, el desenvolupament autònom, perquè la inversió es lliga al benefici financer inicial que segueix la construcció, i es deixa de banda el manteniment i modernització de les infraestructures ("Capital i ciutats a Catalunya: una perspectiva de futur", dins "Catalunya cap a l'any 2.000", Fundació Jaume Bofill-edi.Blume, 1979, Barcelona, p.139).

Es significatiu de comprovar com entre les empreses més importants (amb vendes superiors als 500 milions de pessetes l'any 1975) que tenien el centre productiu principal a Catalunya, només un 29,7% hi tenien el seu centre de decisió. I, encara, aquestes empreses amb centre de decisió a Catalunya presentaven una penetració important de capital estranger en una tercera part.

Per altra part, tampoc es poden deixar de banda els lligams que existeixen entre la burgesia catalana, tradicionalment de tipus més industrial, i la burgesia espanyola, de tipus més financer, especialment l'establerta a Madrid. Sense que els catalans hagin ocupat unes places decisòries gaire rellevants dins la banca espanyola, s'hi s'han vist d'alguna manera abocats a barrejar-s'hi, en benefici de les pròpies empreses.

Després de bastir a l'entorn de Barcelona unes estructures econòmiques capitalistes, la burgesia catalana es trobà amb moltes dificultats per a imposar els seus interessos dins l'àmbit estatal. Minoritària i allunyada del poder, aquesta burgesia no arriba a transformar, ni a integrar-se en l'aparell estatal, que és dominat pràcticament fins als anys 1960 per uns grups i unes relacions de tipus més aviat feudal. D'altra banda, tot i plantejar durant el segle XX una disidència política important, la burgesia catalana tampoc arribarà a trencar amb els grups dominants a l'Estat, que li ofereixen una protecció duanera i els mitjans per a combatre les reivindicacions obreres.

La cohesió social que en el primer terç d'aquest segle mostrà la burgesia catalana, aglutinada entorn a la Lliga Regionalista (després Lliga Catalana), ja no sobreviu, per altra part, avui dia. El grup començarà a desintegrar-se durant la República i restarà marcat per la Guerra Civil. A més a més, la modernització de les estructures econòmiques i socials experimentada durant el franquisme (alguns autors parlen de la revolució industrial espanyola dels anys 1960) i el control polític i social d'aquesta etapa destruïren tota relació de grup.

No caldria recordar que els avatars de la burgesia catalana són importants per a comprendre l'espai català no solament per la

incidència de les activitats econòmiques empresarials, sinó també per les seves possibilitats, com a grup predominant, de modelació del territori des de les institucions. En aquest sentit, la distribució del poder polític en el conjunt de l'estat espanyol no ha deixat gaire llibertat d'acció, ni a la burgesia, ni a d'altres forces socials catalanes. Aquesta manca de poder polític és especialment rellevant durant el franquisme, quan ni com a grup de pressió, ni des de càrrecs institucionals (circumscrips pràcticament a l'àmbit municipal) es pot incidir políticament sobre el conjunt de Catalunya.

Amb l'acabament del franquisme i la recuperació d'institucions de poder autònom, la burgesia nacionalista catalana esdevé hegemònica a nivell de Catalunya i pren una part substancial de poder. Però, el "nacionalisme" de la coalició Convergència i Unió no aglutina pas la burgesia catalana. La major part d'aquesta es troba plenament integrada en el mercat i les institucions espanyoles i ha recolzat a Catalunya les opcions polítiques de l'anomenada "dreta espanyolista"⁵.

2.1.3. DEMOCRACIA ESPANYOLA, CRISIS I NOU CICLE ECONOMIC.

Reinstaurat el joc democràtic de partits després de la mort de Franco, es recuperen les possibilitats d'actuació institucional més o menys autònoma dins l'àmbit territorial de Catalunya. S'obren, doncs, noves possibilitats per als grups socials hegemònics a Catalunya per tirar endavant un projecte político-econòmic. Qui fins avui s'està enduent la major part de la quota de poder polític és precisament un sector de la burgesia cohesionat entorn a la coalició Convergència i Unió. Però, més que el predomini dels interessos d'un determinat grup social, allò que sembla imposar-se avui dia és un determinat marc político-econòmic, on queden predeterminades i igualades les opcions dels diversos grups socials i els partits polítics que els representen.

5. A part algunes publicacions esmentades, es pot veure un major detall en l'anàlisi de Salvador Aguilar, "L'empresariat i les seves organitzacions" (dins "Visió de Catalunya", Diputació de Barcelona, 1987, Barcelona, pps.39-72). L'autor nega fins i tot l'existència d'una burgesia "nacionalista"; com a molt es pot parlar d'un nacionalisme de tipus culturalista.

Fins ben entrats els anys 1970 el país experimenta un procés industrialitzador que coincideix amb el de l'estat espanyol i el dels països desenvolupats. Aquest procés, que arrenca a principis dels anys 1950 als països europeus i a finals a l'estat espanyol (pla d'estabilització de 1959), ve marcat per un creixement espectacular del producte interior brut, de la producció industrial i de la renda familiar. Es desencadenen al mateix temps unes transformacions socials i econòmiques que arriben a un punt de no retorn i xoquen durant els anys 1970 amb les estructures socials emparades pel règim polític franquista.

Al mateix moment que l'estat espanyol es desfeia del corsé polític que amenaçava la seva expansió econòmica, apareixien els símptomes d'una crisi econòmica que ja havia sobrevingut als països desenvolupats occidentals. Alguns autors neguen el fet mateix de la crisi econòmica, que teòricament s'arrossega des de mitjan dels anys 1970 fins avui, perquè els indicadors productius continuen manifestant una evolució positiva. Per altra part, amb l'obertura econòmica a l'exterior i la integració en l'Europa occidental, l'estat espanyol explota el potencial de creixement derivat del seu endarreriment relatiu.

En tot cas, el creixement econòmic experimentat des de mitjan dels anys 1970 es veu alentit en relació als anys anteriors. Aquest creixement porta aparellada, a més a més, una amenaça inflacionista constant que fa que s'hagi d'aplicar una política de contenció i diner car, sense possibilitats d'escapar-se de les línies marcades a nivell internacional pels països més desenvolupats. La persistència d'aquesta situació econòmica porta, en definitiva a plantejar-se l'existència d'un nou cicle econòmic més que no pas l'existència d'una crisi prèvia a una nova fase expansionista.

Els elements definitoris d'una nova situació econòmica no apareixen com a plenament consolidats, ni tampoc es poden descartar nous elements de canvi. Es defineixen, en tot cas, un seguit de noves situacions, que alteren els desequilibris territorials definits prèviament. S'en poden apuntar algunes com a més rellevants.

1. Abans que cap al 1977 presentin signes d'estancament les macromagnituds econòmiques, el 1974 sobrevé la crisi d'alguns sectors industrials, que té una incidència particularment greu a Catalunya per la composició important de mà d'obra i les limitacions de capitalització de les empreses locals. La crisi en el sector tèxtil i la metal·lúrgia de base provoca la suspensió de pagaments i tancament de moltes empreses a les comarques de l'entorn de Barcelona i encara avui no ha deixat de fer sentir els seus efectes. Les noves inversions industrials s'orienten a la millora de l'equipament productiu, fet que redueix encara més l'ocupació sectorial⁶.

2. En el conjunt de sectors productius l'ocupació als serveis és l'única que creix a Catalunya a partir de 1974, any en què comença a caure de manera progressiva l'ocupació industrial. Tot i que encara té una importància ocupacional petita, destaca el desenvolupament dels serveis relacionats amb la producció per la segregació d'activitats abans desenvolupades dins les empreses i pel creixement dels camps tecnològics, jurídics i organitzatius d'aquestes. I destaca també el creixement dels serveis de tipus social, en especial la sanitat i l'educació, en els quals es tendeix a recuperar el retard en relació als països més desenvolupats⁷.

6. Vegi's, per exemple, J.Bricall i A.Pugés, 1978, op.cit., p. 120; els expedients de reducció de "plantilla" o tancament iniciats el 1973 afectaven un conjunt de 5.264 treballadors, l'any següent n'afectaven 40.113 i el 1975, 54.518. L'evolució dels passius de suspensions de pagaments i fallides en el sector tèxtil i la confecció puja progressivament a partir de 1973 fins assolir 25.000 milions de pessetes l'any 1983 (Vegi's V.Fabregat, "Situació i perspectives del sector tèxtil i confecció" a "Nota d'Economia-Monografies", num.2, març 1985). Quant a la metal·lúrgia, aquesta no recupera fins a l'any 1984 el nivell productiu de deu anys abans, 1974, quan començà la davallada. Amb tot, el sector continua sent el principal component del valor afegit brut català (F.Santacana, "Present i futur de la metal·lúrgia catalana", a "Nota d'Economia-Monografies", num.3, maig 1987).

7. Segons l'"Enquesta de Població Activa", a l'estat espanyol el sector públic creà 437.000 llocs de treball entre 1976 i 1985, mentre l'increment net de l'ocupació als serveis era de 136.000 llocs. Mentre els serveis públics i l'hosteleria i el turisme tenen un pes rellevant en el conjunt de l'estat espanyol, a Catalunya destaquen els serveis comercials, recuperació i reparacions, assegurances i ensenyament i sanitat privats (M.Guinjoan i Farré, "El sector dels serveis a Catalunya", a "Nota d'Economia", num.29, març 1987, pps.33-41).

3. Les grans potències econòmiques internacionals adopten estratègies monetaristes i de contenció per a combatre la crisi, de les quals resulta pràcticament impossible escapar. La contenció salarial frena el consum i repercuteix en un sector local bàsic, les indústries de producció de béns de consum⁸.

4. La intervenció de l'administració pública en els sectors productius i la "política social" de l'estat passen a un segon terme durant els anys 1980, i també perden pes les polítiques de reequilibri territorial. L'adaptació presenta una incidència poc perceptible a l'estat espanyol, on les polítiques socials i de reequilibri territorial eren incipients.

5. La colonització de l'economia catalana, i l'espanyola, per part de les multinacionals amb seu als països més desenvolupats no és nova, però s'ha accentuat en els darrers anys. A la tendència mundial s'hi ajunta la política més liberal dels governs democràtics i l'entrada a la C.E.E..

4. Es produeix paral·lelament una pèrdua d'autonomia econòmica de Catalunya en relació a la resta de l'estat i en concret de Madrid. La feble inversió en recerca i desenvolupament a Catalunya, la pèrdua definitiva de pes de la borsa de Barcelona amb la reforma borsària recent i la feble posició en les noves empreses de serveis són signes entre altres d'una marginació econòmica que es fa en benefici de Madrid⁹. A part les estructures polítiques, aquesta tendència es veu

8. Vegi's J.Trullén i Thomàs, "Efectes de la política d'ajust sobre el procés d'acumulació: impacte diferenciat sobre l'economia catalana", dins "Crisi i reconversió industrial a Catalunya", Cirit, Associació Catalana de Ciència Regional, 1985, Barcelona, pp.67-105.

9. F.X.Ruiz del Portal i J.Pera no perden l'optimisme i veuen possible un repartiment del mercat borsari espanyol entre Madrid, com a centre de les organitzacions borsàries tradicionals connectades a través del sistema d'interconnexió borsari (S.I.B.) i Barcelona, com a centre gestor del mercat de futurs recentment creat. En tot cas, la implantació del S.I.B. ha accentuat la crisi de la borsa de Barcelona, la quota de la qual ha passat del 25% el 1970 a 6% el 1988 ("El futur de Barcelona com a plaça borsària", a "Nota d'Economia", num.35, juliol 1989, pps 29-38). Entre 1984 i 1985 la quota de Barcelona caigué de 22,4% a 13,3%, fet que el Secretari General de la Borsa atribueix, de manera significativa, a la penetració decisiva de la inversió estrangera, que escull la borsa de Madrid (J.Planasdemunt, "La borsa de Barcelona. Present i futur", a "Nota d'Economia", num.31, desembre 1987, p.28).

reforçada per la reducció dels centres de decisió econòmica més o menys autònoms a les empreses i organismes estretament vinculats amb el Govern de l'estat, bàsicament les empreses públiques i la gran banca.

2.2. ELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS EN EL DESENVOLUPAMENT CATALÀ.

2.2.1. LA CONCENTRACIÓ DE LES ACTIVITATS I LA POBLACIÓ A L'ENTORN DE BARCELONA.

El terme "macrocefàlia barcelonina" apareix de manera corrent en la documentació de l'època republicana (1931-1939) i resumeix força bé el fet territorial que, per molts, és considerat el més important del país. De fet, ja bastant abans de la segona República l'oposició entre el volum econòmic i demogràfic de Barcelona i els de la resta de Catalunya havia esdevingut un dels fets territorials més remarcables dins l'àmbit català. Aquesta oposició succeeix, d'alguna manera, la diferenciació territorial que havia estat més clara des de l'edat mitjana fins al segle XIX; la separació entre la Catalunya litoral, més poblada i dinàmica, i la Catalunya interior.

Del pes creixent de Barcelona i l'entorn metropolità que se li vincula estretament en dóna bona mostra la concentració de la població a l'àrea. La població dels municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona vigent fins 1987, que ocupen un 6% del territori català, representava 44% de la població total de Catalunya l'any 1900. Aquest percentatge pujava a 57% l'any 1940 i se situava en un 71% l'any 1981. En el període que va de 1981 a 1986 es dóna una inflexió de la tendència ascendent de la població metropolitana; però la macrocefàlia queda aquí ben viva.

Les "Directius i esquema del Pla Territorial" elaborades per la Generalitat de Catalunya l'any 1981 assenyalen precisament la "concentració barcelonina" com el problema principal plantejat al desenvolupament del conjunt de Catalunya. Les mateixes Directrius n'especifiquen els inconvenients: "el rol específic de capital es veu dificultat pels problemes creats pel creixement quantitatiu; la

població i l'economia experimenten dificultats específiques degudes a l'aglomeració i, finalment, l'amuntegament d'activitats dins de la Regió I significa que no treiem profit del potencial d'altres territoris"¹⁰.

L'explicació anterior no deixa de ser força descriptiva i passa per alt els fets determinants de la concentració urbana. Caldria preguntar-se com aquesta mena de "creixement polaritzat excessiu" representat per Barcelona lliga amb el desenvolupament econòmic i social dibuixat esquemàticament en l'apartat precedent. En aquest sentit, es poden aportar quatre interpretacions procedents de diversos autors.

1. El creixement urbà de la metròpoli barcelonina ve a ser el resultat d'unes operacions de capital a la recerca de profit. Amb la concentració es multipliquen els marges de les operacions immobiliàries i la construcció. Paral·lelament, la ciutat concentra també les inversions en infraestructures, incentivades per una generació de consum i de beneficis intrínsecs força elevats¹¹.

2. La construcció del ferrocarril, l'electrificació i els canvis tècnics que s'hi aparellen comporten una concentració de capital que afavoreix la centralització de les activitats i la població des de finals del segle passat¹².

3. Front a la dispersió que caracteritza les factories tèxtils del segle XIX, que es reparteixen seguint els cursos fluvials, els sectors industrials que es desenvolupen amb el nou segle no s'oposen a la concentració i en poden aprofitar, fins i tot, els avantatges¹³.

10. Butlletí Oficial del Parlament de Catalunya, n.22, 2 de març de 1981.

11. J.L.Gómez i M.Solà Morales, "Crecimiento urbano como inversión en espacio fijo. El caso de Barcelona, 1840-1975", a la revista Ciudad y Territorio, abril-juny 1977, n.2, pps 46-62.

12. J.M.Carreras i J.Margalef, "La evolución de las ciudades catalanas entre 1957-1975", a Ciudad y Territorio, abril-juny 1977, n.2, p 42.

13. A.Flos, C.Gasòliba i N.Serra, 1978, op.cit., p.5-18.

4. Responent a la macrocefàlia o volum excessiu del fet metropolità, s'apunta que aquest no es pot situar dins una escala catalana, sinó que s'ha de valorar en l'àmbit espanyol o internacional¹⁴.

D'aquestes quatre interpretacions, que es poden complementar perfectament, la primera es aquella que ha estat argumentada amb una major profunditat. Però, tant aquesta hipòtesi com la resta només cobreixen aspectes parcials d'allò que la teoria ensenya per a explicar la concentració urbana. Els lligams entre el model econòmic del desenvolupament català i el model espacial on se situa la macrocefàlia barcelonina han estat escassament estudiats, i requereixen, per altra part, una labor de síntesi que escapa als objectius d'aquest estudi.

Una hipòtesi força suggerent atribueix a la situació relativament subordinada del desenvolupament capitalista català l'excessiva polarització del creixement a Barcelona. Són les limitacions degudes a les condicions de "metròpoli de substitució" que apunta Robert Ferras, que fan que Barcelona aprofiti únicament en benefici propi l'espai català¹⁵. Aquesta situació es definiria, segons la teoria del desenvolupament dependent, com la d'una "primera perifèria", on predominen els efectes concentradors locals sobre els difusors¹⁶.

D'entrada ja es prou interessant de constatar com el canvi de model econòmic que es produeix en el trencant del segle (indústries no sotmeses a la proximitat de la força motriu, concentració de capitals per assolir les noves fites industrialitzadores, canvis tècnics que afavoreixen la concentració d'activitats i població) és decisiu a l'hora de consolidar la plaça de Barcelona. Però, evidentment, la història no comença ni s'acaba aquí.

14. A.Serratosa, "Del Plan Comarcal de Barcelona al Plan Director de Catalunya", a Ciudad y Territorio, abril-juny 1977, pps 109-112.

15. R.Ferras a "Barcelone, croissance d'une metropole", Tesi doctoral, Université de Lille, 1976, p.336. La idea de l'autor no es troba, però, desenvolupada, ni s'acompanya d'una argumentació particular.

16. A.Precedo Ledo ("Galicia; estructura del territorio y organización comarcal", Xunta de Galicia, 1987, Santiago, pps.144-145) dóna una idea d'aquest tipus de perifèria tot referint-se a Galícia; però no fa cap precisió sobre els mecanismes en joc, de manera que es queda en una presentació força literària.

Si hom s'até a l'indicador demogràfic, les darreries del segle XIX constitueixen el moment de creixement més espectacular de Barcelona, quan la població de la ciutat passa de representar 11,1% del total català (1857) a representar 27,1% (1900). Entre el 1900 i el 1930 es duplica la població de la ciutat, que passa a tenir més d'un milió d'habitants; però el fet més significatiu del moment és que Barcelona comença a adquirir contorns metropolitans. Entre 1900 i 1930 s'estén una primera corona urbana fins a 10 quilòmetres; entre 1950 i 1970 una segona corona arriba als 30 quilòmetres, i en els darrers anys arriba a dibuixar-se una corona que ateny els 50 quilòmetres¹⁷.

El creixement humà en el municipi de Barcelona es detura en els anys 1970, i el municipi, que ha esgotat pràcticament les seves possibilitats urbanitzadores, perd població en els anys 1980. Però, ja en els anys 1960 el creixement demogràfic (i econòmic), es concentrava a la resta de municipis de la recentment desapareguda Corporació Metropolitana de Barcelona. En el darrer empadronament, 1986, aquests municipis assoleixen gairebé el mateix nombre d'habitants de Barcelona; però el creixement demogràfic es desplaça en els anys 1980 més enllà dels municipis de la Corporació Metropolitana (quadre 2.3).

2.2.2. L'EMPRESA DE BARCELONA SOBRE CATALUNYA.

L'extensió de la taca metropolitana constitueix la manifestació més aclaparant de la presència barcelonina sobre el territori català. Però, la taca metropolitana no és, en definitiva, sinó la mateixa Barcelona, que a nivell legal veu el seu territori encongit als límits municipals. La presència econòmica i humana de la ciutat s'estén més enllà del territori metropolità i crea una xarxa densa d'intercanvis amb el conjunt de Catalunya.

Barcelona no solament ha estat receptora d'homes i activitats i ha esdevingut, així, metròpoli macrocèfala, sinó que ha difós homes, activitats i béns sobre el territori i ha esdevingut protagonista destacada del desenvolupament general d'aquest. D'alguna manera, el creixement barceloní no es pot deslligar d'aquesta expansió

17. J.M.Carreras i J.Margalef, 1977, op.cit., p 37.

Quadre 2.3. EVOLUCIO DE LA POBLACIO 1950-81 A BARCELONA, C.M.B I CATALUNYA. PARTICIPACIO (%) EN EL TOTAL DE CATALUNYA.

	Barcelona		Resta C.M.B		Total C.M.B.		Catalunya	
	milers hab.	% cat	milers hab.	% cat	milers hab.	% cat	milers hab.	% cat
1950	1.277	39,7	258	8,0	1.535	47,7	3.219	
1960	1.527	39,2	443	11,4	1.970	50,6	3.888	
1970	1.742	34,1	964	18,9	2.706	53,0	5.108	
1975	1.751	30,9	1.229	21,9	2.980	52,6	5.660	
1981	1.753	29,4	1.344	22,6	3.097	52,0	5.956	

Font: "Area Metropolitana de Barcelona. Dades bàsiques". C.M.B., Barcelona, 1984.

barcelonina cap a l'exterior. La teoria myrdaliana dóna una visió literàriament reexida del fet; el centre crea perifèria i viu d'aquesta, la ciutat xucla i s'expandeix. La direcció d'un dels fluxes de comunicació més importants, el telèfon, serveix de mostra gràfica d'aquesta presència barcelonina (mapa 2.1).

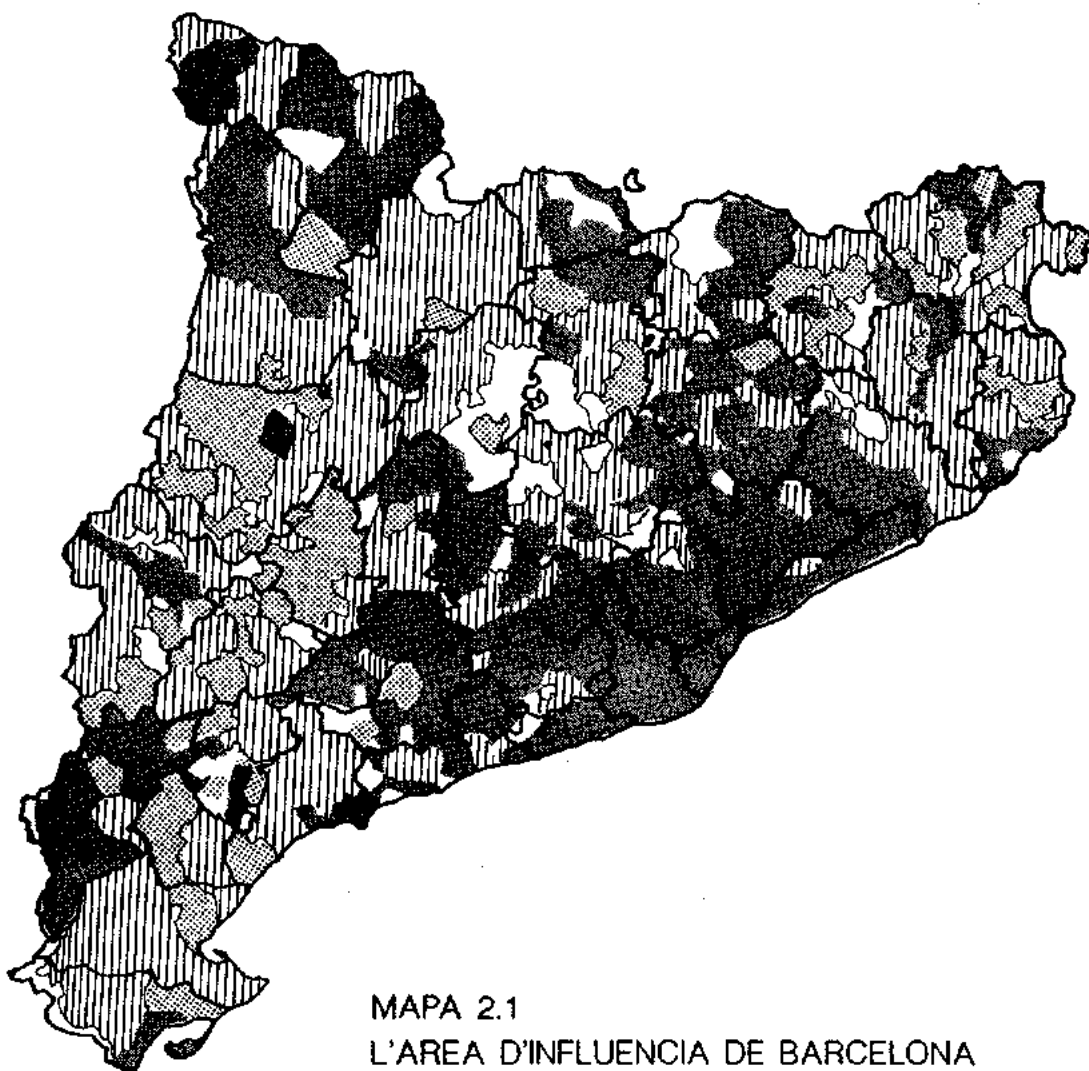
a) L'acumulació d'iniciatives econòmiques cimenta la capitalitat urbana.

El pes de Barcelona no és un fet nou i es podria ben bé remuntar a la mateixa formació de Catalunya, que sorgeix en època medieval de la voluntat dels Comtes de Barcelona. En aquella mateixa època es donen ja fets ben significatius com la incidència econòmica i jurisdiccional del Consell de Cent barceloní en el conjunt del Principat o la puixança comercial de la ciutat sobre el conjunt d'aquest. El teixit complex de relacions humanes que defineix Catalunya com a país es constitueix de bon hora a l'entorn de Barcelona i aquest fet resulta indestriable de la història de Catalunya¹⁸.

Modernament s'ha tendit a atribuir a les relacions capitalistes l'aparició d'una dependència del camp en relació a la ciutat o de les ciutats petites en relació a les més grans. La relació històrica entre Barcelona i la resta del Principat invita a una reflexió més aprofundida del fet.

Barcelona ha acumulat a través del temps determinades funcions de capitalitat, que marquen la seva relació amb el conjunt del país. El desenvolupament d'aquestes funcions es realitza en consonància amb el desenvolupament econòmic i social general. Però resulta difícil dir en quin moment la ciutat incorpora una determinada funció i en quin moment aquesta funció es transforma o desapareix. De manera

18. El pes de la relació Barcelona-Principat a nivell històric no ha estat objecte d'una atenció particular, i més aviat es podria dir que ha passat com un fet relativament desapercebut. La muntanya i la costa apareixen com les unitats definidores per excel·lència de la Catalunya precapitalista, o simplement de Catalunya; J.Vicens i Vives en dóna un bon exemple a la seva síntesi "Notícia de Catalunya" (Destino, 4a edició, 1969, Barcelona, pps 19-31).

MAPA 2.1
L'AREA D'INFLUENCIA DE BARCELONA
A TRAVÉS DEL SERVEI TELEFÒNIC (1972).

0 10 20Km.

- En primer lloc
- En segon lloc
- En tercer lloc
- En un altre lloc
o no hi ha informació.

Font: I.U.E.T. Universitat Autònoma de Barcelona.

esquemàtica es poden assenyalar unes funcions urbanes que hom retroba en altres ciutats.

Barcelona centre comercial. En època medieval i en el mateix segle XVIII la ciutat destaca econòmicament com a centre de comerç marítim internacional (o mediterrani). El port de Barcelona vehicula bona part del comerç entre Catalunya i l'exterior i aquest comerç orienta una part de les produccions agràries i altres del país. Els comerciants barcelonins capitalitzen, per la seva banda, els intercanvis interiors del Principat, on tenen també un pes específic els comerciants dels centres comarcals.

Barcelona centre manufacturer, bàsicament tèxtil. Durant el segle XVIII i gairebé tot el segle XIX la menestralia urbana medieval deixa pas als tallers industrials, fonamentalment tèxtils; la ciutat esdevé capdavantera de la industrialització espanyola i acapara el mercat espanyol tèxtil. Les indústries es troben molt condicionades per la disponibilitat de matèries primeres i força motriu, i s'estenen pels encontorns de Barcelona i per les conques dels rius Ter i Llobregat. La resta del Principat es queda pràcticament al marge d'aquestes transformacions.

Barcelona metròpoli urbano-industrial. A finals del segle XIX i fins els anys 1970 la indústria es diversifica cap a altres branques, la metal·lúrgia i la química en especial, que tenen menys condicionants locatius físics. A més a més, la burgesia urbana, o el mateix espai físic urbà, capitalitzen un seguit de "novetats urbanes", com l'electricitat i el tren, que accentuen els avantatges de la concentració barcelonina. La major part del Principat es queda al marge d'aquest procés, o aquest s'acompleix per alguna iniciativa barcelonina.

Barcelona metròpoli de serveis incipient. A mitjan dels anys 1970 les branques industrials tradicionals entren en crisi; moltes empreses desapareixen i altres es veuen atretes cap a àrees amb menors costos laborals. El centre urbà veu desenvolupar-se els serveis a les empreses i les activitats tèrciaries en general; però la metròpoli, encara industrial, s'incorpora amb retard als nous canvis

tecnològics. Sigui com sigui, el Principat es configura decididament com a espai d'ús dels barcelonins.

b) Les relacions de la ciutat amb el país, base del creixement urbà.

Aquestes funcions es concreten en uns intercanvis amb la resta del país, que són els qui posen pròpiament de manifest la centralitat de Barcelona. Aquests intercanvis es poden diferenciar a efectes analítics en unes "entrades" i unes "sortides", que alimenten el creixement urbà. Entre les "entrades" a destacar en els darrers decennis es trobarien:

1. Recursos humans. Responen al fet que la ciutat genera llocs de treball i ofereix ocupacions més remunerades o interessants, més oportunitats de promoció o unes condicions de vida urbana més atractives.

2. Matèries primeres o productes semitransformats. Les indústries manufactureres que romanen a la ciutat van a buscar les matèries primeres, i en alguns casos els productes semitransformats fora d'ella.

3. Productes agrícoles, aigua i energia. Les àrees rurals forneixen bàsicament aquests productes que satisfant les necessitats energètiques, en un sentit ampli, dels habitants i activitats urbanes.

4. Capital. Es pot considerar que la ciutat reproduceix el propi capital econòmic; però pel seu mateix dinamisme atreu el capital exterior. Comerciants, indústries i serveis especialitzats i institucions financeres són els agents privilegiats de l'absorció de liquidesses exteriors.

La captació de capital i recursos del conjunt de Catalunya esdevé possible, per altra part, gràcies a la presència de Barcelona en el territori; les "entrades" van aparellades amb "sortides". D'una banda, la ciutat té una funció de centre de difusió tècnica i cultural, amb un pes decisiu en la transformació socio-econòmica

general del país. Per una altra banda, es dona una presència directa a través de les empreses dirigides pels mateixos barcelonins.

1. Relacions comercials. A través de sucursals permanents i, sobretot, a través dels venedors o compradors de pas, la influència comercial de la ciutat resulta condicionant a nivell productiu.

2. Presència industrial. D'ençà dels inicis de la revolució industrial la ciutat té una presència territorial decisiva a través de les indústries que s'apropen a les fonts de matèries primeres o energia, o que busquen unes condicions de mà d'obra particulars.

3. Realització d'obres públiques. Sigui a través d'iniciatives particulars, sigui a través d'iniciatives públiques, la ciutat intervé i ha intervingut de manera directa en la "modernització" del país a través la construcció de carreteres, regs, l'extensió del telèfon o de l'educació.

4. Expansió cultural i física. La presència de la ciutat, que primer té un sentit més cultural, com ara el dels mitjans de comunicació, esdevé física amb el desenvolupament de les empreses turístiques i l'expansió de la segona residència.

5. Conformació política. En la mesura que les circumstàncies històriques ho han permès les institucions polítiques catalanes contribueixen a vertebrar el país a l'entorn de Barcelona, a través de les decisions polítiques que això implica.

En resum, el balanç dels intercanvis entre Barcelona i la resta del país apareix d'entrada fàcil d'establir. Barcelona ha tret evidentment el millor profit, si es pren en consideració el volum poblacional, d'activitats i poder concentrat per la ciutat. El sentiment de rebuig existent arreu del país cap als barcelonins és una resposta en certa manera lògica a la posició dominant de la ciutat.

Algun autor ha situat l'intercanvi desigual existent entre Barcelona i la resta del Principat en el context de les relacions vicioses de dependència centre-perifèria entre països o regions riques i països o

regions pobres¹⁹. Com s'ha apuntat en el capítol anterior, existeixen altres possibilitats interpretatives. Unes i altres no poden deixar de banda el nivell de desenvolupament assolit a l'interior del país.

2.2.3. LES REPRESENTACIONS ESPACIALS DELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS.

Catalunya ha estat tradicionalment un país divers; el domini assolit per Barcelona no explica les situacions socio-econòmiques que es descobreixen, ni ha eliminat les iniciatives existents en altres indrets del territori. En el conjunt de Catalunya es troben trajectòries socio-econòmiques diverses, que no sempre resulten fàcils d'explicar. Quatre interpretacions apareixen com més evidents.

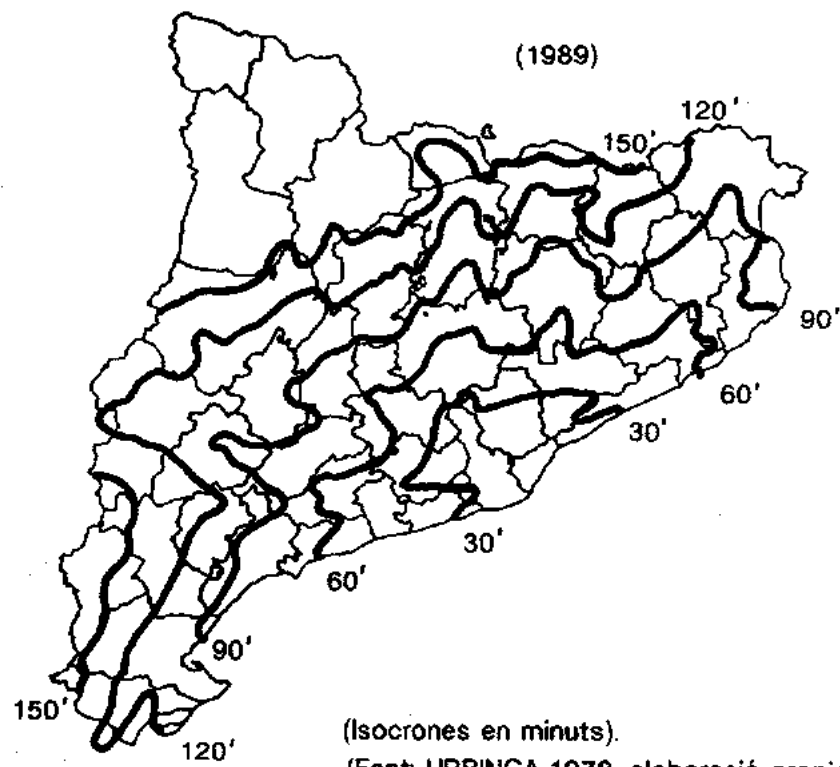
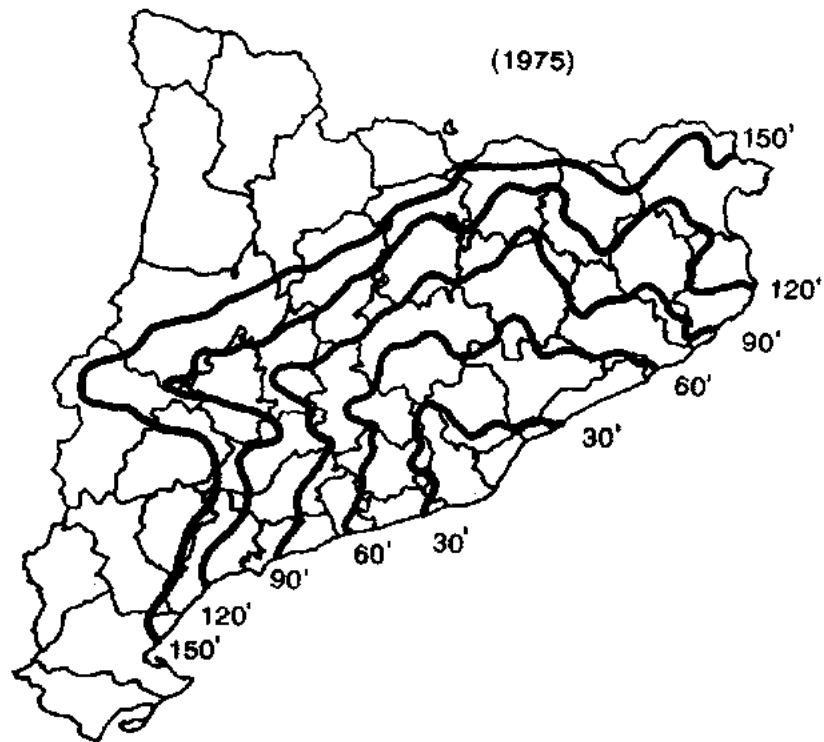
a) Barcelona i el buit o el pla català.

Si Barcelona constitueix el centre per excel·lència del país, es pot buscar una primera explicació a allò que passi fora en la relació que guarda amb Barcelona. Les diverses teories sobre el desenvolupament a partir d'un centre remarquen el valor de l'extensió en taca d'oli o, dit d'una altra manera, la importància de la distància al centre i la virtualitat del cercle (figura geomètrica) com a forma d'expansió.

Des d'aquest punt de vista, la distància dels diversos indrets del territori en relació a Barcelona pot explicar moltes de les diferències territorials. La distància pot explicar que les transformacions es produeixin més o menys aviat i que assoleixin una major o menor intensitat. La facilitat amb la qual actualment es pot anar i tornar de Barcelona en un dia des de qualsevol punt de Catalunya treu importància al fet distància en la difusió de formes culturals i activitats; però l'anàlisi d'aquesta variable no perd tot el seu interès (mapa 2.2).

19. J.E.Sánchez rebut acertadament l'aplicació del model centre-perifèria a Catalunya perquè aquest model suposa l'existència d'espais centrals i perifèrics amb una articulació pròpia. Catalunya apareix més aviat com un espai articulat en ell mateix, on les diferències i jerarquies territorials s'han de buscar en l'organització funcional de la producció i l'apropiació-gestió de l'excedent econòmic ("Centre-perifèria a Catalunya: un plantejament vàlid?", dins "Visió de Catalunya", Diputació de Barcelona, 1987, Barcelona, pps.339-348).

MAPA 2.2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LES DISTÀNCIES A BARCELONA.

El creixement en taca de la metròpoli barcelonina constatat anteriorment constitueix una mostra del valor de la distància a Barcelona²⁰. Confirma també la valua del model més enllà de l'àrea metropolitana l'expansió, per exemple, de la segona residència i la transformació d'aquesta en residència principal a les àrees més pròximes a Barcelona²¹. L'expansió d'algunes activitats industrials manifesta, per la seva banda, la importància de la proximitat a Barcelona en el procés de difusió d'innovacions²².

b) Ciutats mitjanes amb una dinàmica pròpia.

Catalunya s'ha estructurat tradicionalment un teixit de ciutats mitjanes en connexió amb Barcelona. L'aglomeració barcelonina ha engolit pràcticament algunes ciutats pròximes, com ara Sabadell, Terrassa o inclús Granollers i Mataró, i ha deixat empetitides les altres ciutats mitjanes; però aquestes no han perdut pas la seva vitalitat. En els darrers decennis no han deixat d'experimentar un creixement econòmic i demogràfic, en gran part autogenerat, i mostren també un potencial de desenvolupament remarcable.

20. Ultra L.Recolons, esmentat en nota precedent, també es troben referències del fet en els treballs dels membres del Laboratori d'Urbanisme de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona; per exemple, J.Busquets i Grau, "Macrocefàlia barcelonina o ciutats catalanes?", dins Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme, extraordinari setembre 1981, pps 32-37.

21. El fet és posat de relleu a la tesi de Robert Ferras, "Barcelona, croissance d'une metropole", xerocòpia, Université de Lille, 1976, en concret la la part de la tesi.

22. Resulta difícil trobar activitats que per les seves característiques de dispersió exemplifiquin bé els processos de difusió. A nivell històric es donen exemples relativament clars i documentats, com ara el de la roda hidràulica o el de la turbina elèctrica referenciat per J.Nadal ("Catalunya, la fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana, 1833-1936", Ajuntament de Barcelona, 1985, Barcelona).

Les ciutats mitjanes catalanes han estat analitzades des de diversos punts de vista, que revelen unes tipologies diferents²³. Es podria destacar la divisió tradicional entre capitals regionals i capitals comarcals, a les quals es podrien afegir les viles amb un desenvolupament dels serveis o de la indústria particulars. Les capitals regionals, amb un radi major d'influència, mantenen un volum demogràfic i econòmic prou superior al de les capitals comarcals. En tot cas, els límits entre unes tipologies i unes altres no es troben absolutament precisats i es veuen modificats per les transformacions econòmiques i socials.

En general, el paper de les ciutats mitjanes neix de les funcions tradicionals dels centres comarcals, que donen suport a activitats comercials, artesanals i de professions liberals. Aquestes constitueixen una bona base per a l'aparició d'iniciatives industrials, que consoliden la posició dels centres. De fet, actualment es donen situacions diverses, des dels centres que s'han desenvolupat fins als recessius, i des dels que han passat a dependre de centres exteriors fins al qui conserven un empresariat d'origen local.

L'evolució desigual de les ciutats mitjanes té unes arrels històriques que s'haurien de buscar en cada cas particular. Però també ha estat important, sens dubte, la localització, en relació a Barcelona, que explica el creixement dels centres més pròxims, i en relació a les grans vies de comunicació econòmica i humana tradicionals. La història local apareix com decisiva a l'hora

23. Per exemple, J. Bernat i J.M. Carreras ("Assaig d'una tipologia de nuclis urbans de Catalunya a l'any 1981", ponència presentada a la II Setmana d'Estudis Urbans celebrada el maig de 1984 a Lleida, editada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, pps 171-189) exposen les tipologies realitzades anteriorment per M. Solà-Morales i J. Busquets, L. Casassas i J. Clusa, i en proposen una de pròpia que diferencia àrees metropolitanes, ciutats regionals, ciutats comarcals, ciutats subcomarcals i altres ciutats. A la II Setmana d'Estudis Urbans de Lleida es presentaren altres anàlisis del sistema urbà, entre els quals es pot destacar el d'Anna Cabré i Isabel Pujadas, "Activitat econòmica i potencial demogràfic de les ciutats catalanes" (Institut Cartogràfic de Catalunya, 1987, op.cit., pps 89-115) que estableix nou categories de municipis urbans: centres comercials tradicionals, centres administratius, turístics i comercials, suburbis turístics, viles tradicionals, ciutats mixtes, suburbis terciaris, centres industrials arcaics, centres industrials (de potencial mitjà) i suburbis industrials.

d'explicar la presència d'iniciatives de desenvolupament local, mentre la localització general afavoreix la implantació d'iniciatives foranes, i no deixa d'afavorir, certament, l'èxit de les locals.

c) Els eixos privilegiats dels fluxes econòmics (i el desenvolupament).

La situació en relació a Barcelona constitueix un factor de diferenciació que ja s'ha abordat anteriorment. En canvi, la presència d'axes privilegiats de desenvolupament dins la xarxa de ciutats mitjanes mereix una atenció particular. Aquests axes venen condicionats per uns corredors naturals que faciliten les comunicacions; però es defineixen sobretot pels fluxes generats entre les metròpolis urbano-industrials (mapa 2.3). Destaquen²⁴:

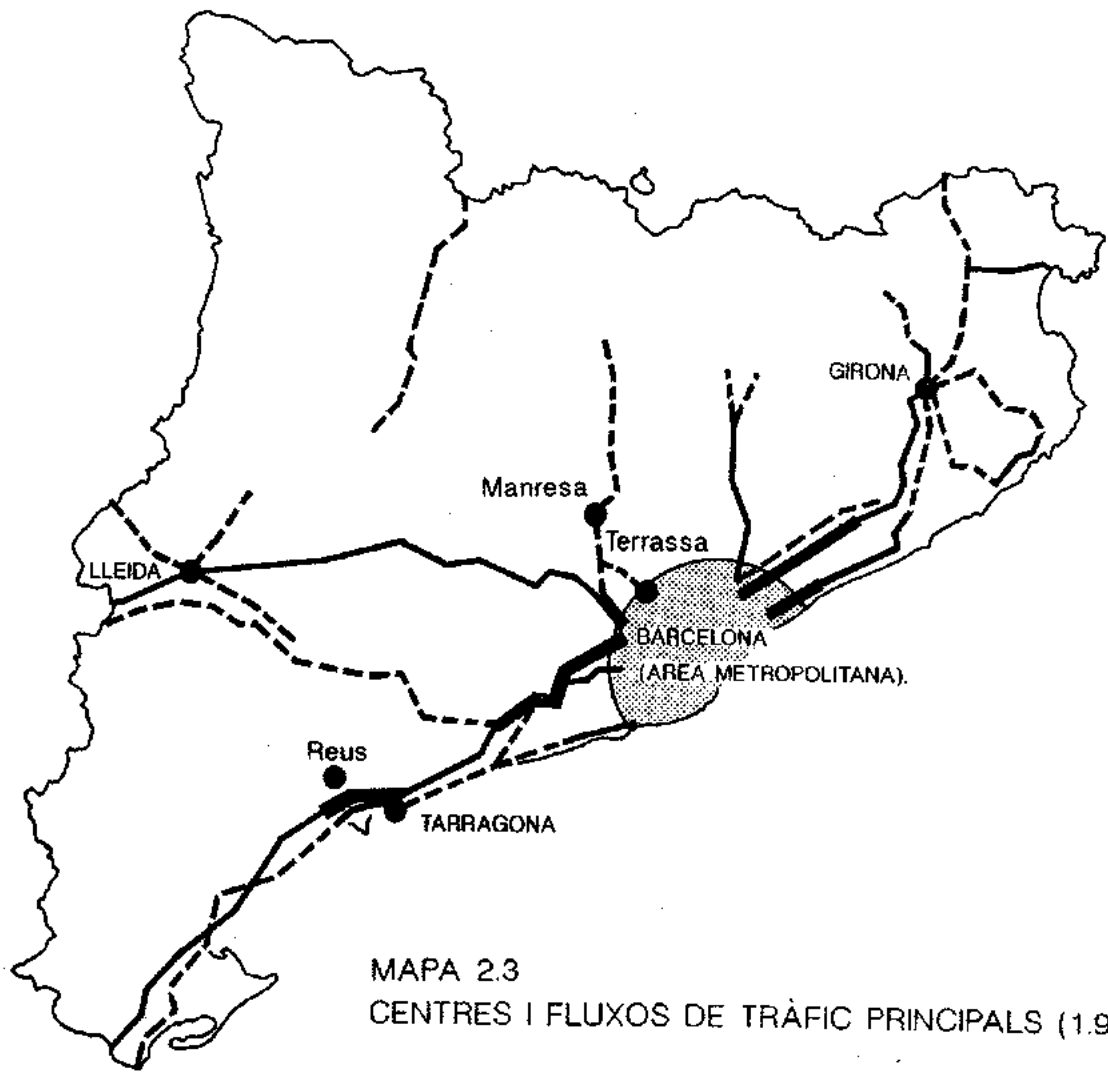
1. La costa. D'una banda, les poblacions costaneres constitueixen el punt de contacte entre el rera país i tot el món mediterrani. Per una altra banda, la costa o, alternativament (en les relacions terrestres), la depressió prelitoral constitueix un corredor entre Europa i el sud, d'una importància aital que ha fet que alguns historiadors parlessin de Catalunya sencera com a passadís o regió de pas²⁵.

2. L'eix interior. Les relacions entre Europa i l'interior peninsular, que passen per Barcelona (la qual és alhora un punt d'origen i destí tant o més important), no segueixen una via única; però passen indefectiblement per Lleida.

3. Els fluvials muntanya-mar. No constitueixen ja pròpiament vies de comunicació internacional intensa. Destaquen per la seva longitud i per abocar prop de Barcelona, el del Llobregat i el del Ter-Congost.

24. L'exposició més àmplia, encara que no sistemàtica, la dona Pierre Vilar que en el volum I de la seva coneguda "Catalunya dins l'Espanya moderna" (edicions 62, consultada la 4a edició de 1986) fa una introducció territorial que posa de relleu els eixos físics del país que han estat consolidats per les relacions històriques.

25. Vegi's les obres il·lustrades de J. Vicens Vives ("Notícia de Catalunya", Destino, 1969, Barcelona, pps 22-25) i la comentada de P. Vilar (1986, p 229-230).

MAPA 2.3
CENTRES I FLUXOS DE TRÀFIC PRINCIPALS (1.980).

0 10 20Km.

I.M.D *(CARRETERES I AUTOPISTES).

 20.000-40.000

 10.000-20.000

 5.000-10.000

 Centres(més de 5.000 hab.)

Font:Pla de carreteres de Catalunya,D.P.T.O.P.,1.986,vol.1

*Intensitat mitjana diària superior a 5.000.

4. La vall del Segre, que empalma per la Cerdanya amb la de la Tet, ha tingut algun pes històric; però la intensitat de les relacions que s'hi estableixen no varia gaire de la d'altres eixos més curts.

Una altra qüestió és la relació que s'estableix entre les ciutats mitjanes i les àrees circumdants, que contraposen originàriament dos móns ben diferents, el rural-agrícola i l'urbà-comercial-industrial. La distància no ofereix inconvenients per a l'interrelació d'ambdós móns, que avui dia s'interpenetren quotidianament (a nivell laboral o per serveis en general) i poden assolir un grau molt elevat d'integració econòmica i social. De fet, les condicions de vida de les ciutats mitjanes i del seu entorn rural van cada cop més unides, i en aquest sentit no es presenten, en principi, diferències entre la naturalesa regional o comarcal del centre, com no sigui el seu nivell de desenvolupament.

d) Les decisions administratives (aleatòries).

La dinàmica del desenvolupament industrial i urbà no es mou dins les lleis d'un mercat lliure marcat per la iniciativa individual. Les administracions públiques, en especial les depenents de l'estat central, han pres decisions administratives amb repercussions territorials i, sobretot, han jugat un paper creixent en les decisions de localització econòmica (implantació de les empreses públiques, avantatges fiscals, oferta de sòl industrial, crèdits i subvencions condicionats). En general, les decisions administratives amb repercussions territorials no han fet sinó recolzar les inèrcies locatives preexistents a Catalunya; però també introdueixen algunes novetats.

La divisió provincial de 1833 i la concessió de la categoria de capital provincial ha privilegiat, per exemple, unes ciutats sobre unes altres. Així s'han consolidat alguns centres com Lleida i Girona i s'ha estimulat Tarragona per damunt de Reus, mentre altres ciutats mitjanes com Manresa i Tortosa han quedat relativament marginades. Amb tot, la sort d'algunes capitals provincials espanyoles, recorda que aquesta no és condició suficient per a propulsar un

desenvolupament urbano-industrial, i que les capitalitats provincials catalanes s'insereixen en centres amb una tradició urbana²⁶.

Catalunya resta al marge dels pols de desenvolupament promoguts pel franquisme, que constitueixen la primera intervenció directa de l'administració espanyola en la localització industrial. Però, una repercussió territorial tant o més important que aquests té la decisió puntual d'instal·lar la indústria petroquímica pública a Tarragona a principis dels anys 1970, que aparentment respon a un motiu tan peregrí com la presència d'un català en el lloc de comandament²⁷. La indústria petroquímica ha atret empreses multinacionals i ha generat inversió i llocs de treball, que han donat dimensions quasi metropolitanes a l'àrea Tarragona-Reus; tot i aquestes dimensions, l'especialització econòmica i la dependència exterior fan que aquesta implantació no trenqui radicalment amb el model espacial autònom.

e) Facilitats i entrebancs deguts als recursos naturals.

Els tractadistes tradicionals donen un gran valor als recursos naturals i qualifiquen la riquesa o pobresa d'un territori en funció de les seves condicions físiques. Així Catalunya, que presenta uns notables contrastos físics, abunden els espais pobres. La muntanya pirinenca pel seu relleu abrupte, els altiplans centrals per la mediocritat dels sòls i la muntanya mediterrània per la secada i el relleu, constitueixen efectivament indrets que es resisteixen a l'explotació agrícola i mai aquesta activitat ha donat suport a un contingent important de població²⁸.

26. Resulten significatives, per exemple, les lamentacions que es feien els economistes R. Morell i A. Siurana sobre la feble industrialització, l'especialització agroindustrial i la manca de dinàmica burgesa d'una capital provincial tan típica com Lleida, que endemés ha experimentat un creixement notable ("Lérida en el marco regional", dins "Localización económica y desarrollo regional", Servicio de Estudios Banco Urquijo, edi Moneda y Crédito, 1975, Madrid, pps 388-404).

27. La decisió se l'atribueix Fabià Estapé des del seu lloc de Comissari adjunt del Tercer Pla de Desenvolupament. Vegi's entervist a "El Temps", n.285, desembre 1989, pps 80-83.

28. P. Vilar, 1986, op.cit., vol I, p 411.

Si les condicions naturals han estat i són importants cara al desenvolupament de l'activitat agrària, condicionene molt menys altres activitats. Durant la primera fase industrial l'abundància i proximitat de determinades matèries primeres i fonts d'energia fou decisiva per alguns establiments industrials; però amb el temps el condicionament locatiu de la proximitat dels recursos naturals ha minvat molt. Si algú encara xifra les esperances de desenvolupament industrial en l'explotació massiva de recursos locals, els minços resultats donen explotacions de poca mà d'obra o mal pagada²⁹.

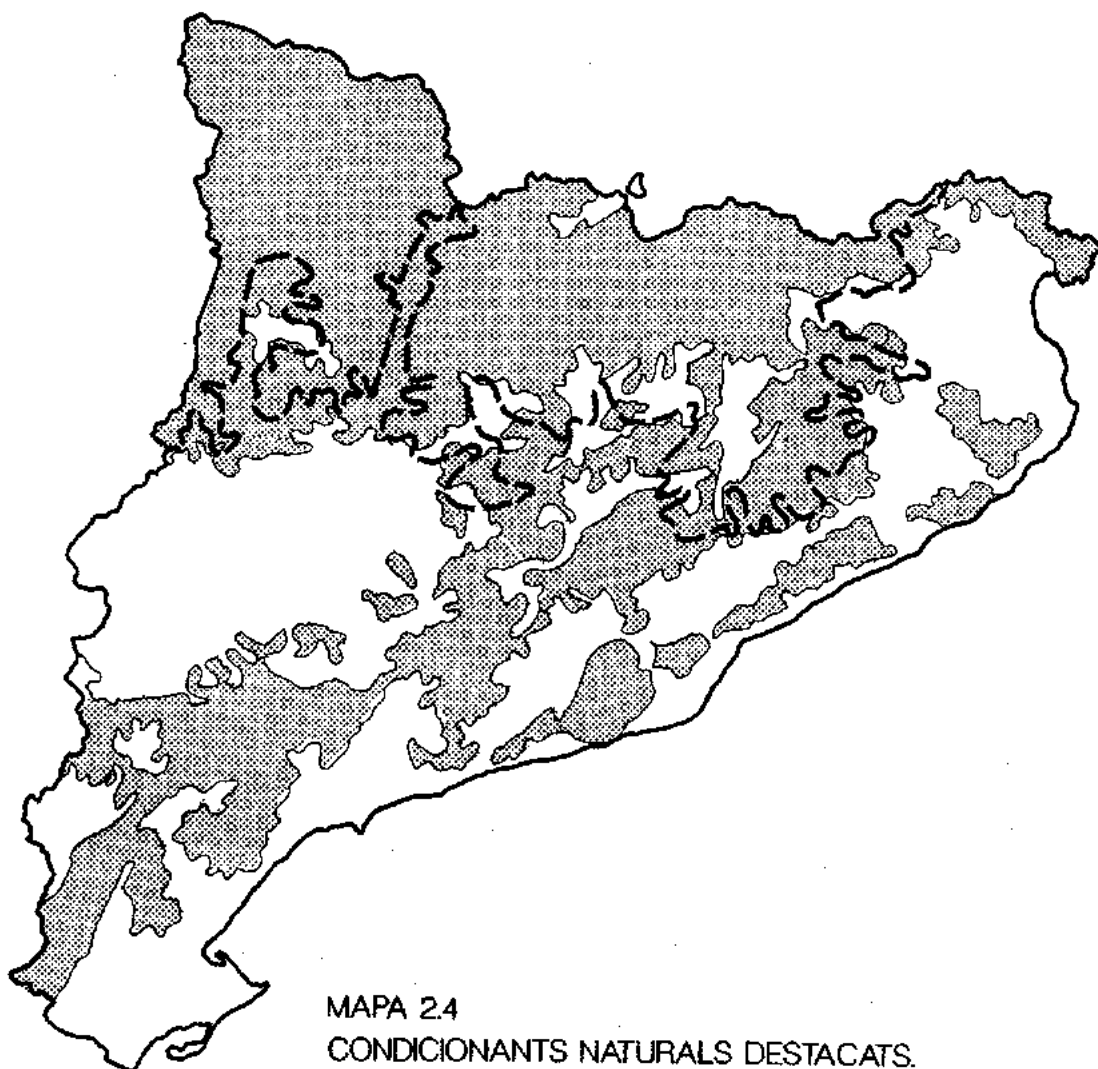
L'aparició del turisme planteja novetats importants en la relació entre els recursos naturals i les activitats econòmiques, perquè el turisme obliga a un consum de l'espai i dels seus continents sobre el lloc que aquest es troba. Així es desenvolupa una colonització massiva de l'espai costaner, que adquireix caràcters metropolitans i s'inscriu en un context de demanda internacional. A la muntanya l'impacte del turisme és menor; però destaca per l'explotació d'unes condicions naturals desfavorables per altres activitats productives.

Sigui com sigui, hi ha uns factors naturals que condicionen fortament el desenvolupament econòmic i social, especialment a les àrees anomenades rurals. D'una banda, l'accidentament del relleu disminueix l'accessibilitat i impedeix l'explotació de la terra. Per una altra banda, els dèficits d'aigua i, en menor grau, les males condicions dels sòls, limiten la productivitat agrària i les implantacions industrials o residencials (mapa 2.4).

f) Les estructures socials i el substrat històric.

Molts dels fets diferencials que es descobreixen actualment, particularment a les àrees poc afectades pels canvis urbano-industrials, tenen un origen i motivacions força antics. D'una banda, es descobreixen regions naturals, comarques o semblants, que

29. Es pot aduir com a exemple significatiu el cas de l'"hulla blanca" que als anys 1950 encara era percebuda com una oportunitat per al desenvolupament industrial del Pirineu. Així ho manifesta, per exemple, Lluís Solé i Sabaris a "Los Pirineos. El medio y el hombre", edí Alberto Martín, 1951, Barcelona, pps 310-330. Un cop construïdes les centrals, s'ha constatat com les repercussions de la construcció de les centrals han estat ben limitades.

MAPA 24
CONDICIONANTS NATURALS DESTACATS.

0 10 20Km.

Pendents superiors al 20% (S.I.T).

Limit de la vinya i l'olivera (G.C.).

representen unitats físiques cohesionades socialment i econòmicament a través de la història. Per una altra banda, les estructures socials i econòmiques presenten components històriques més difícils de reconèixer, que a nivell espacial s'han abordat a través de les grans unitats històriques (mapa 2.5)³⁰.

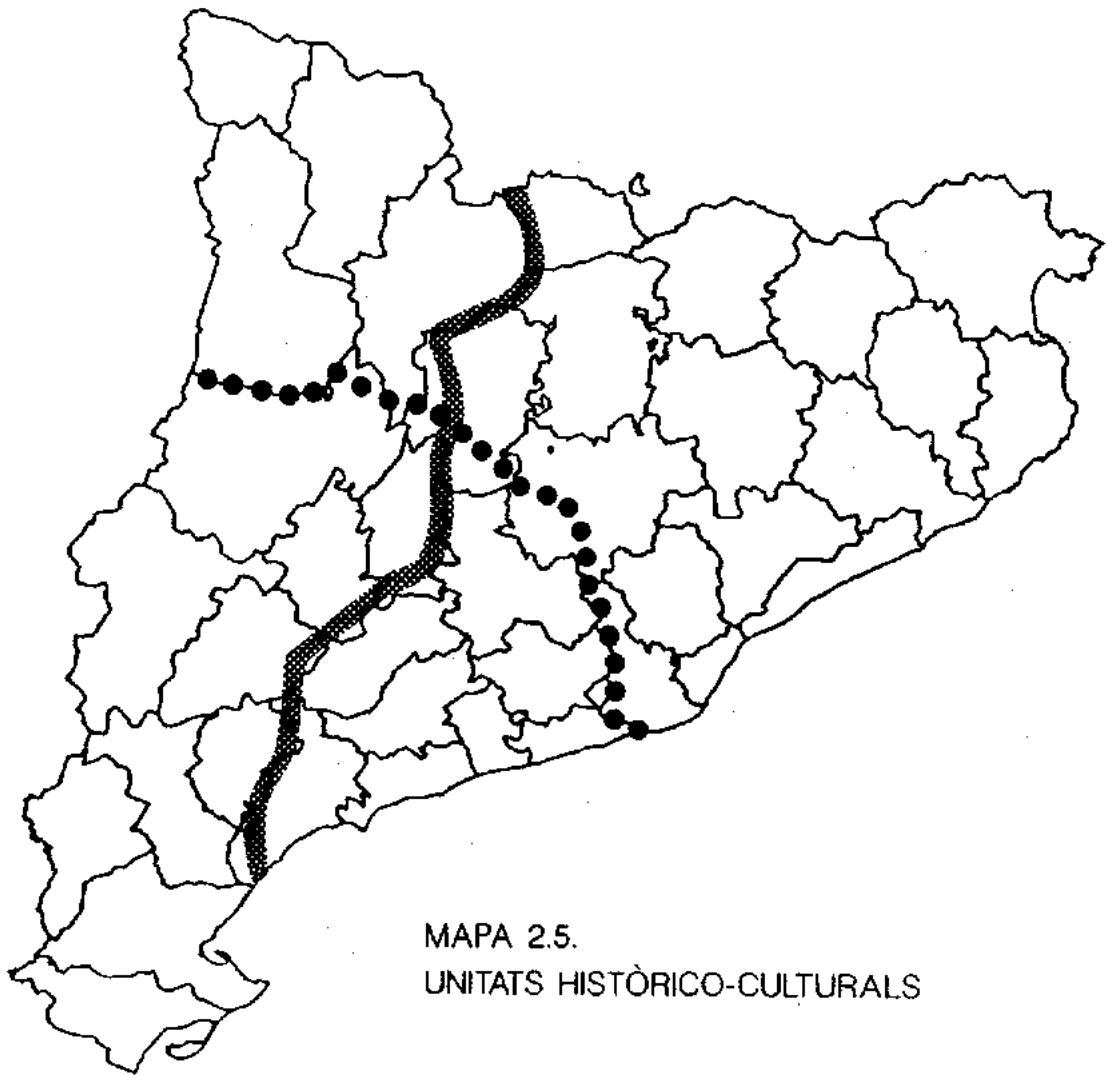
(mapa 2.5. Grans unitats històriques)

La colonització del país a l'època medieval introdueix una diferenciació important entre la Catalunya Vella i la Catalunya Nova, amb els territoris conquerits després del segle X. A la Catalunya Vella, que es correspon bàsicament amb la Catalunya humida, es desenvolupa el poblament dispers i dominen les relacions feudals, que abocaran després del conflicte remença en una massa important de pagesos relativament grans i lliures. A la Catalunya Nova, que coincideix bàsicament amb la seca, el poblament concentrat i fonamentat en cartes de franquícia per als seus habitants alterna amb alguns dominis senyorials que tindran un pes social decisiu.

A la separació entre Catalunya Vella i Catalunya Nova s'afegeix la que a l'interior de la primera es produeix entre amb els Pirineus centrals. En aquests dominen els petits nuclis basats en formes de vida comunitària, de la qual perviuen bàsicament les grans propietats col·lectives.

Una altra diferenciació espacial històrica d'implicacions encara més difícils de precisar és la que separa la Catalunya oriental de l'occidental que té un exponent clar en les formes dialectals. Algunes manifestacions polítiques com ara el carlisme o les tendències actuals del vot mostren coincidències espacials amb la gran divisió dialectal del país. En aquesta divisió cabria encara una particularització de l'àrea costanera, que mostra tendències més liberals. Així es descobriria una Catalunya dividida en la marina, el

30. A manca d'un treball de recerca sistemàtic sobre la presència de components històrics en les diferenciacions espacials actuals, cal recórrer als apunts donats per diversos autors. Així, J.Vilà Valentí dóna una interpretació de les diferències actuals del poblament i de l'estructura agrària subseqüent en base a la colonització que acompanya la reconquesta ("El món rural a Catalunya", Curial, 1973, Barcelona).

MAPA 2.5.
UNITATS HISTÒRICO-CULTURALS

0 10 20Km.

 Limit lingüístic català oriental -
català occidental.

●●● Limit històric Catalunya vella -
Catalunya nova.

Font: J.M.Font i Rius, "Cartas de Población y franquicia".

rerapaís i l'interior, unitats amb implicacions culturals i polítiques.

2.2.4. ELS TERRITORIS PERJUDICATS PELS DESEQUILIBRIS. COMARQUES A TANCAR, POBRES O EN SILENCI.

a) Els desequilibris territorials; una qüestió d'estudiosos.

Un Conseller del Govern de la Generalitat de la Lliga Catalanista declarava l'any 1935: "Catalunya és un triangle, del qual dos extrems es troben per civilitzar". Com aital civilització entenia els mitjans materials, infraestructures en particular, la manca dels quals es tradueix en el despoblament³¹. Els desequilibris territorials de Catalunya no són nous i aquesta constatació és una bona mostra de la consciència històrica d'aquests desequilibris.

Anteriorment a la República existeixen diverses monografies comarcals o locals que constaten la recessió demogràfica que pateixen alguns indrets de Catalunya. Es el cas en particular dels dedicats a les comarques pirinenques, que es despoblaven des de mitjan segle XIX. Així Juli Soler i Santaló constatava el 1906 el mal estat de les comunicacions locals i com en només 40 anys havien emigrat gairebé la meitat dels habitants de la Val d'Aran³².

Pau Vila l'any 1926 en la seva monografia sobre la Cerdanya posava també de relleu l'emigració que patia la comarca. Anteriorment, en les notes que acompanyen el curs de geografia de la muntanya donat pel professor Blanchard l'any 1922, el mateix Pau Vila apuntava "A l'hivern, fora de tenir cura del bestiar que es queda a la casa, la gent jeu i s'embruteix. Es de doldre que així es perdin tantes energies que podrien traduir-se en benestar per als nostres muntanyencs, els quals, avui, vivint en cases atrocinades, incòmodes i brutes, mal alimentats i mal vestits, es deleixen per fugir de la

31. Citat per J.Costa i J.Rovira, "Joan Vallés i Pujals a la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat", Llibreria Verdager, 1936, Barcelona, p.47.

32. J.Soler i Santaló, "La Vall d'Aran", reproduït per l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 1988, Lleida, p.42.

muntanya, produint la concentració urbana i la despoblació muntanyenca, que pot ésser fatal per a la nostra terra"³³.

L'any 1932 Romà Perpiñà i Grau publicava el seu estudi sobre "La crisi del Priorat", que esbrinava les causes de l'espectacular davallada demogràfica del Priorat geològic³⁴. Aquest estudi girava l'atenció cap a la situació d'endarreriment de les comarques meridionals i constituïa una aproximació més moderna a la problemàtica de les comarques rurals. Josep Iglésies donaria publicitat també per la mateixa època, a través dels seus articles i col.laboracions, a la crisi demogràfica i l'endarreriment de les comarques meridionals³⁵.

El franquisme trenca amb les reflexions sobre els desequilibris interns de Catalunya, i el problema no tornarà a aparéixer fins que no surten a la llum noves generacions preocupades pel territori. La qüestió dels desequilibris es replanteja de manera radical ben entrats els anys 1960 amb l'expressió de "comarques a tancar". Segons els qui llancen la teoria, com l'economista Ernest Lluch, la manca de recursos d'algunes comarques fa que la presència humana hi sigui negligible³⁶.

L'expressió de les "comarques a tancar" serà la base d'un debat que adquireix un cert relleu en els anys 1970 i 1974 entre aquells que veuen impossible o innecessari defugir els desequilibris territorials i simplement se n'han d'alleugerir els efectes i els qui expressen l'opinió contrària. Aquest debat arriba quan els efectes desequilibradors del gran desenvolupament econòmic dels anys 1960 es fan patents i presenta força novetats en relació al plantejament anterior dels desequilibris territorials. Els participants són bàsicament economistes i es mouen en l'àmbit de la teoria econòmica

33. Pau Vila a "Assaig de geografia de la muntanya", reproduït a "Aspectes geogràfics de Catalunya", Curial, 1978, Barcelona, p.83.

34. R.Perpiñà i Grau, "La crisi del Priorat", reeditat pel Centre de Lectura de Reus, 1982, Reus.

35. J.Iglésies, "El Priorat i l'extensió de la comarca natural", Libreria Nacional Extranjera, 1930, Reus, i "Les comarques meridionals de Catalunya i la futura divisió territorial", Revista del Centre de Lectura, 1930, Reus.

36. E.Lluch i Martin, "Un comarcalisme econòmic d'avui", xerocòpia, Conferència en el Cercle d'Economia, 1970, Barcelona.

regional desenvolupada als anys 1950, que aporta reflexions molt més madures i més integrades sobre els desequilibris territorials³⁷.

L'any 1974 apareixia el llibre "La Catalunya pobra" que aportarà dades, sobretot de tipus demogràfic, sobre les comarques rurals i els barris metropolitans perjudicats per les desigualtats territorials. Els autors no aporten cap proposta particular i el llibre servirà fonamentalment per a donar publicitat de la qüestió. Per altra part, el terme "Catalunya pobra" esdevingut popular ja havia estat utilitzat anteriorment³⁸.

Els desequilibris territorials trobarien la plataforma idònia de discussió en les assemblees de l'àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana durant els anys 1976 i 1977, en plena transició democràtica. L'àmbit d'ordenació del territori del Congrés es plantejarà les qüestions més rellevants de l'ordenació territorial a Catalunya i celebrarà una assemblea a les Borges Blanques (Garrigues) el 13 de març de 1977 dedicada particularment als desequilibris territorials. Aquesta assemblea, com les altres de l'àmbit seran, per altra part, el punt de confluència entre els estudiosos i professionals dels temes territorials i la població afectada pels diversos temes, o els seus representants més característics.

El tema de les comarques desafavorides constituirà al mateix temps una referència d'alguns treballs de temes territorials, sota noms i precissions diversos. Lluís Casassas parla, per exemple, d'àrees de silenci, una expressió que recorda el "aquí s'escolta el silenci" que utilitzen els habitants de la Vallferrera per a promocionar-se turísticament³⁹. I un llibre recent sobre la "Catalunya deprimida",

37. E.Lluch i O.Nel.lo recullen els documents apareguts sobre la qüestió i fan alhora un repàs històric força exhaustiu de la qüestió comarcal en el pròleg i les notacions que acompanyen el recull d'articles sobre "El debat de la divisió territorial a Catalunya. Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)" (Diputació de Barcelona, 1984, Barcelona, especialment pps.38-40).

38. J.Miró, E.Sena i F.Miralles, "La Catalunya pobra", edi.Nova Terra, 1974, Barcelona. L'expressió Catalunya pobra apareix en un article de J.M.Carreras i Puigdengolas al diari "Tele-exprés" el 17 de març de 1970.

39. L.Casassas ("Barcelona i l'espai català", Curial, 1977, p.18) parla de les àrees de silenci tot referint-se al buit humà, econòmic i cultural que existeix fora de Barcelona.

de S.Cucurella, fa un repàs dels temes que formen part habitual de les referències als desequilibris territorials catalans⁴⁰.

b) Consciència local de la marginació i resposta popular.

La presa de consciència des dels territoris considerats com a pobres es produeix durant els anys 1970, quan són tolerades les actituds d'oposició o divergents del règim polític. Així, l'any 1973 comencen a confluïr a la Seu d'Urgell les persones que havien de donar vida als Grups de l'Alt Pirineu, que es manifesten públicament a partir de l'any 1976. A part d'interessar-se per qüestions àmplies sobre l'ordenació territorial, l'acció dels Grups de l'Alt Pirineu se centrarà en la reivindicació d'un tracte especial per a les comarques de muntanya, els dos Pallars, l'Alta Ribagorça, la Vall d'Aran, l'Alt Urgell i la Cerdanya⁴¹.

A les Terres de l'Ebre les reaccions populars es remunten a començaments dels anys 1960; però tenen un caràcter molt particular. En aquestes comarques els projectes de construcció dels embassaments de Xerta i Garcia, que havien de seguir als ja construïts de Ribarroja i Mequinença, aixequen l'oposició dels pagesos de la Ribera, que veuen les seves terres amenaçades. A aquests projectes s'hi afegeix encara el projecte de transvassament d'aigües del riu Ebre i es complica encara més amb les centrals nuclears d'Ascó, que suscitaran l'oposició local.

L'any 1960 neixia la Comissió d'Apoderats de la Ribera de l'Ebre (C.A.R.E.) a pròposit de la construcció dels embassaments de Xerta i Garcia. Aquesta comisió estendria el seu camp reivindicatiu als altres problemes que afectaven la zona, i les seves actuacions tindrien força continuïtat fins als anys 1980⁴².

40. S. Cucurella, "La Catalunya deprimida", El Llamp, 1986, Barcelona.

41. Hom pot remetre's a l'estudi esmentat d'E.Lluch i O.Nello ("El debat de la divisió territorial..", 1984, op.cit., pps.47-50 del pròleg i 237 dels documents) per al repàs de les manifestacions sorgides entorn a les desigualtats territorials descrites.

42. La trajectòria del moviment reivindicatiu a les Terres de l'Ebre es descrita en els tres documents d'aquestes terres presentats a l'assemblea de l'àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana celebrada a Móra la Nova el 12 de desembre de 1976.

L'any 1975 neixia l'Assemblea General d'Entitats de la Vegueria de l'Ebre en el marc del Congrés de Cultura Catalana, que també havia ofert una tribuna per sortir a la llum pública i participar en el primer debat democràtic als Grups de l'Alt Pirineu. L'Assemblea d'Entitats estén el seu àmbit participatiu més enllà del de la CARE, centrada a la Ribera d'Ebre, i integrarà representants i activistes de les comarques del Baix Ebre i Montsià, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta. L'Assemblea denunciarà en alguns dels seus manifestos la marginació d'aquestes comarques; però les reivindicacions de l'Assemblea se centraran en els problemes plantejats per l'aprofitament dels recursos locals (trasvassament de l'Ebre, centrals nuclears) i el reconeixement de la vegueria de Tortosa com a unitat administrativa.

Al costat d'aquestes manifestacions més o menys institucionals, altres vindicacions tindran un caràcter més espontani. Com aitals es poden considerar les pintades que demanaven un Pallars independent a finals dels anys 1970 o l'encontre de "tribus índies" que celebren anualment alguns pallaresos de la Ribera de Sort. I també se celebrà algun acte festiu-reivindicatiu a finals dels anys 1970, com ara a l'Horta de Sant Joan (Terra Alta), centrat en el tema de la marginació comarcal.

Els Grups de l'Alt Pirineu veuen satisfets els seus objectius amb l'aprovació d'una Llei d'Alta Muntanya catalana i, fins i tot, amb la Llei d'Agricultura de Muntanya espanyola, en les quals juguen un paper d'iniciativa destacat⁴³. Aquestes lleis tenen a hores d'ara un grau d'aplicació ben limitat, però signifiquen almenys un reconeixement de les desigualtats que afecten la muntanya per part dels representants parlamentaris. El moviment associatiu de les terres de l'Ebre obtingué al seu moment el reconeixement institucional que desitjava amb la constitució del Consell

43. El líder dels Grups de l'Alt Pirineu Joan Ganyet, a través de l'escó de Diputat al Parlament de Catalunya i de les seves relacions en el si del Partit Socialista de Catalunya, jugà un paper destacat en la promulgació de les Lleis de Muntanya. Anteriorment a la promulgació d'aquestes lleis s'havia obtingut ja un consens polític sobre la necessitat d'un tractament especial per a la muntanya blasmat en els textos de la Constitució Espanyola i l'Estatut de Catalunya.

Intercomarcal de les Terres de l'Ebre l'any 1978. Però això no ha portat a cap tipus d'intervenció pública posterior, ni a un reconeixement explícit de l'endarreriment que pateixen les comarques de l'Ebre.

La incidència pública dels dos moviments, a nivell de participació local i de divulgació dels problemes, serà també molt diferent. Els Grups de l'Alt Pirineu mobilitzaran un nombre reduït de població constituït bàsicament per universitaris o persones de formació universitària; però aconseguiran donar força publicitat a la problemàtica pròpia de la muntanya⁴⁴. Per la seva mateixa composició la CARE, l'Assemblea Intercomarcal de les Terres de l'Ebre i el posterior Consell representaran una base social important; però constitueixen una estructura organitzativa poc àgil i sense unes reivindicacions clares i definides quant als problemes territorials locals, i la seva incidència pública i política es pot considerar menor.

Avui dia, tant els Grups de l'Alt Pirineu com el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre es troben pràcticament inactius o menen una activitat tot just testimonial. Passada la transició democràtica, molts dels capdavanters dels moviments es retroben al davant d'institucions; els ajuntaments, les comarques i els representants polítics en general són els qui canalitzen les reivindicacions locals, les quals s'encarriren per les vies institucionals. Sigui com sigui, les accions o proclames dels grups reivindicatius han deixat una empremta pública, que conforma la imatge sobre les desigualtats territorials a Catalunya, tant la dels afectats com la del conjunt de la població.

44. La convocatòria més important dels Grups de l'Alt Pirineu és l'assemblea celebrada al Pla de Boavi (Pallars Sobirà) l'any 1980. En aquesta assemblea participaren unes 300 persones.

2.3. INSTITUCIONS I SOCIETAT DAVANT ELS DESEQUILIBRIS.

2.3.1. ELS DESEQUILIBRIS TERRITORIALS I LA IMPOSSIBILITAT HISTORICA D'UNA DEMOCRACIA SOCIAL CATALANA.

La preocupació pels desequilibris territorials constitueix un component essencial del moviment catalanista en tot el que va de segle. La grandària de Barcelona, bastida a partir d'un mercat econòmic que depassa els límits del Principat, xoca amb la situació social i econòmica de la resta del territori català i constitueix l'argument principal per a diagnosticar una situació de desequilibri. Per a fer front a aquesta situació apareixen diversos projectes, que presenten un objectiu pràcticament comú; difondre la civilització urbana en el conjunt del territori. El plantejament més radical d'aquesta proposta és ben conegut: la "Catalunya-Ciutat".

a) Els plantejaments reequilibradors de les forces polítiques històriques.

El programa de la força política autòctona inicialment dominant, la Lliga Regionalista, que representava més aviat la gran burgesia, pretenia fonamentalment la modernització de les infraestructures, els equipaments i el conjunt de l'aparell productiu, que era rebutjada a l'estat espanyol. Després de la Lliga Regionalista, l'Esquerra Republicana de Catalunya, que representava més aviat la petita burgesia, posa un major voluntarisme en la solució dels desequilibris i introdueix elements socialitzadors dels recursos propietat de la burgesia. A la pràctica, l'aplicació dels dos programes no presentà diferències remarcables; l'acció respectiva des del govern no disposà de prou temps d'actuació per a fer-se notar⁴⁵.

Es interessant de constatar, en tot cas, com la primera cristallització d'un poder institucional més o menys autònom, la Mancomunitat de Catalunya, que va de 1914 a 1923, veu aparèixer també

45. L'evolució de les polítiques territorials del primer terç de segle ha estat estudiada en especial per Francesc Roca. Vegi's "Política econòmica i territori a Catalunya. 1901-1939", edí Ketres, 1979, Barcelona, 240 pps.

els tres tipus de projectes territorials que reapareixeran posteriorment. D'alguna manera, en un moment en el qual la burgesia hegemònica té una visió optimista, progressista i integradora del país (les forces de l'esquerra catalanista tot just començaven a organitzar-se en els anys de la Mancomunitat) acull uns projectes territorials que responen a un ampli consens social.

Entre un primer tipus de projectes encetats per la Mancomunitat es compta la reorganització político administrativa del país, substituint l'estructura provincial per la comarcal. La Mancomunitat no avançarà gaire en aquest sentit i, com a molt, s'arriba a un projecte de comarcalització agrària. Tampoc s'arriba a uns resultats pràctics en un segon tipus de projectes, que es refereixen a una assignació òptima dels usos del sòl a Catalunya; durant la Mancomunitat s'inicien els treballs dels germans Rubió i Tudurí. Un tercer bloc de projectes es refereix ja a la planificació de les inversions generals de la Mancomunitat a l'escala territorial; és el Pla Quinquenal de 1920. Aquest Pla, que es proposa un ancratge del desenvolupament econòmic a través dels pols de creixement i per l'extensió dels serveis urbans a tot el territori, es veié trencat pels esdeveniments polítics.

L'Esquerra Republicana de Catalunya reprén durant un període força accidentat, els anys 1931-1934 i uns mesos de l'any 1936, els projectes encetats per la Lliga Regionalista en el govern de la Mancomunitat. Durant el període republicà s'ultimen els treballs dels germans Rubió i Tudurí amb la presentació del Regional Planning o "Pla de distribució en zones del territori català", i també es comença i acaba el projecte de Divisió Territorial en comarques, realitzat per una Comissió encapçalada per Pau Vila. Cap d'aquests projectes desembocà en una acció de govern.

El període revolucionari que s'inicia el juliol de 1936 aporta, enfront dels períodes precedents, algunes novetats tant en els projectes com en les realitzacions. La divisió territorial en comarques de 1932 esdevé la base organitzativa de l'economia revolucionària, on cada comarca representa una unitat gairebé autàrquica que gestiona els seus intercanvis amb l'exterior. Quant a la planificació econòmica territorial, el mars de 1937 s'inicia la

Conferència per a l'Aplicació Industrial dels Recursos Naturals que emprén, per primer cop, l'inventari dels recursos de Catalunya. Dins la línia de la planificació global vinculada a l'acció de govern apareixia també a la mateixa època el Pla de Reconstrucció Socialista, que es quedaria en res amb la derrota republicana. Tot i situar-se en unes condicions excepcionals d'economia de guerra, aquestes actuacions i projectes constitueixen una referència ineludible i responen a l'hegemonia d'un grup social ben nou, en el qual té un pes singular la component anarquista del moviment obrer⁴⁶.

b) El parèntesi franquista.

L'arribada de les tropes de Franco obre un parèntesi en les intervencions públiques planificades sobre el territori. Pel que fa a Catalunya, l'única acció de govern que revela una certa voluntat d'intervenció territorial és la institucionalització de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que es produeix l'any 1968. En la línia de la planificació de l'ús del sòl s'elaboren diversos Plans Provincials, que no tindran, però, cap incidència legal. Pel que fa als Plenos del Consejo Económico Sindical, que se celebren a nivell comarcal, provincial i inclús de Catalunya, tindran un caràcter simplement consultiu sobre les necessitats econòmiques i socials⁴⁷.

Durant tota l'època franquista la capacitat d'intervenció sobre el territori des de Catalunya serà ben minsa, donada la concentració del poder a escala estatal. Des de les institucions de tipus local, com les Diputacions i els Ajuntaments més grans, es presenten, certament, possibilitats d'incidir puntualment sobre el territori. I ja cap als darrers anys del franquisme apareixen unes institucions a escala catalana, com el Consejo Económico Social de Cataluña o l'assemblea de Cambres de Comerç i Indústria que plantegen propostes generals per al conjunt del territori català. Però, a part el poder limitat d'aquestes institucions, al seu capdavant figuren persones força

46. Josep Ma Bricall, "Política econòmica de la Generalitat", edicions 62, 1970, Barcelona, 120 pps.

47. R.Pujol-Marigot descriu l'acció territorial de l'administració del moment a "Plantejament territorial de Catalunya", dins "Boletín de Información Económica. Servei d'Estudis Banca Catalana", n.36, mars 1975, p 20-29). Per l'Àrea Metropolitana, R.Romaguera Amat, "Génesis y problemática del área metropolitana", edi.Moneda y Crédito, 1972, Madrid.

vinculades amb el franquisme poc interessades en una acció correctora o orientadora dels fets territorials⁴⁸.

En definitiva, la gran burgesia catalana, que es troba majoritàriament compromesa amb el franquisme, no tindrà cap interès ni cap necessitat durant el període de conformar les activitats econòmiques a nivell territorial. Aquesta gran burgesia, que ocupa o influencia alguns llocs institucionals importants, tampoc es pot dir que sigui socialment hegemònica; té un poder limitat sobre les institucions estatals i no té tampoc cap interès a menar una actuació política o econòmica especial dins l'àmbit català (durant la segona República la gran burgesia es decanta ja majoritàriament per la dreta espanyola, la CEDA, i renuncia a la ideologia catalanista). Durant el franquisme els sectors burgesos renunciaven més aviat a fer política i se centren en els beneficis professionals, que són els qui determinen fonamentalment l'evolució de l'urbanisme i les infraestructures territorials⁴⁹.

En aquest context, el gran creixement econòmic dels anys 1960 i 1970 es farà sense que Catalunya disposi de cap instrument d'orientació i control de les activitats econòmiques. Des de les institucions de l'Estat es promouen uns Planes de Desarrollo amb un contingut territorial destacat a través de la promoció de "polos de

48. Algun autor com J.E.Sánchez atorga una influència decisiva a la manca de contra-poders socials durant el franquisme en l'agregament del model macrocefàlic barceloní. "En síntesis, el espacio social del poder en Cataluña, en base a las líneas maestras establecidas por la revolución industrial en Cataluña, no ha hecho más que consolidarse bajo las directrices de la burguesía tradicional y de los nuevos agentes de poder surgidos de las "clases de servicio" y de la especulación, en un caldo de cultivo sin contra-poderes, que ha permitido la tendencia capitalista a la concentración, tanto social como espacial" ("La coherencia entre cambio social y transformaciones espaciales. El ejemplo de Cataluña", col."Geocrítica", num.51, abril 1984, Barcelona, p.49).

49. Sobre les tendències dins la burgesia catalana, vegi's la revista "Doblón", n.4, juliol 1976, p 30-37 i altres fonts citades anteriorment en parlar del tema. Salvador Aguilar assenyala la separació neta que existeix entre la patronal catalana, centralista i reaccionària, i la dreta nacionalista ("L'empresariat i les seves organitzacions", a "Visió de Catalunya", Diputació de Barcelona, 1987, pps 39-72. Les activitats exemplars de la burgesia dominant del tardofranquisme són recollides, amb les tintes una mica carregades, a "La Barcelona de Porcioles" de J.M.Alibés i altres (edi Laia, 1972, 309 pps)

desarrollo", dels quals queda al marge, però, Catalunya. Tant la política de pols de desenvolupament, com la més puntual de polígons industrial, que si arriba a Catalunya, tindran, en tot cas, una eficàcia controvertida i creixeran només en zones que ja presentaven unes condicions favorables per a desenvolupar-se⁵⁰.

A Catalunya el creixement dels anys 1960 i part dels 1970 es tradueix en una major concentració d'homes i activitats a Barcelona, que va acompanyada de grans dèficits en infraestructures i serveis, mentre l'interior del país es despobla. L'expansió turística de la Costa Brava i la de la indústria petroquímica a Tarragona creen, sense que l'administració s'ho proposés noves àrees de desenvolupament. Però, aquestes implantacions no trenquen ni corretgeixen el model dominant⁵¹.

2.3.2. LES OPCIONS TERRITORIALS DE L'AUTONOMIA I LA DEMOCRACIA RESTAURADES.

Entre la mort de Franco el novembre de 1975, la implantació d'un "estat democràtic i social de dret amb la Constitució Espanyola aprovada el desembre de 1978 i la restauració d'uns poders autònoms amb l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya el novembre de 1979, es produeixen uns canvis que porten a l'actualitat política catalana els problemes territorials. D'una banda, assumeixen parcel·les de poder noves èlits que anteriorment havien destacat per les crítiques a la manca de política territorial del franquisme. Per una altra banda, les noves estructures de l'Estat assumeixen dins els

50. Vegi's R.M.Alsina i M.Callejón, "La elaboración de la política regional en España del I al III Plan de Desarrollo: objetivos i experiencias", i F.Fernández Rodríguez, "Anotaciones a la política de polos de desarrollo", ambdós dins "Economía regional de España", Servicio de Estudios Banco Urquijo, edí.Moneda y Crédito, 1975, Barcelona, pps. 430-439 i 473-494 respectivament.

51. A.Rodríguez i R.d'Alós-Moner ho demostren amb el desplaçament del centre de gravetat de la població, de les activitats econòmiques i de la renda cap a Barcelona. Vegi's "Economía y territorio en Cataluña. Los centros de gravedad de la población, industria y renta", Banca Mas Sardà, 1978, Barcelona, 391 pps.

seus objectius programàtics l'eliminació dels desequilibris territorials⁵².

El Congrés de Cultura Catalana celebrat entre els anys 1976-1977 marcarà una fita important en el plantejament de la problemàtica territorial de Catalunya i les seves alternatives. L'Ambit VIII del Congrés, que centrarà els problemes territorials, recuperarà els treballs territorials de les èpoques d'autonomia anteriors i constituirà un punt de debat i una tribuna per a professionals i intel·lectuals que després ocuparan llocs polítics destacats⁵³. Des de la Generalitat restaurada s'inicien programes o polítiques que aborden moltes de les qüestions plantejades pel Congrés i obren un camp ampli de mesures d'incidència territorial.

a) La nova organització administrativa territorial.

Després d'uns anys de vacil·lacions sobre les vies legals idònies i l'oportunitat política el Parlament de Catalunya aprovà el paquet de "lleis d'organització territorial", que fou sancionat el 4 d'abril de 1987. Les quatre lleis d'organització territorial, aprovades sense un consens de les dos forces polítiques majoritàries, estableixen les bases de la nova organització administrativa del país. Recullen, bàsicament, una de les propostes fonamentals del catalanisme polític ja expressada a les Bases de Manresa de 1892; la intronització de les comarques i la marginació de les províncies.

52. La Constitució Espanyola es refereix en diversos articles a elements constitutius d'una política territorial, com ara la distribució de la renda (art.40), l'aprofitament de tots els recursos (art.45), l'atenció especial per a les zones de muntanya (art.130), l'harmonització del desenvolupament regional (art.131) o mesures de tipus urbanístic (art.47 i 132). L'Estatut d'Autonomia, per la seva banda, atribueix com a competència exclusiva de la Generalitat (art.9) l'ordenació de territori i del litoral, l'urbanisme i l'habitatge, forests, espais naturals protegits, tractament especial de zones de muntanya i diverses infraestructures.

53. Els temes que marquen les trobades de l'Ambit VIII del Congrés constitueixen un bon índex de les preocupacions territorials actuals;

L'eix transversal de Catalunya

La divisió territorial

La utilització de les aigües continentals

Barcelona i Catalunya

Urbanisme i oci

Els desequilibris territorials

El marc institucional fixat per la Constitució Espanyola condiciona fortament la pervivència de la província i amb ella la de les Diputacions Provincials, que les lleis d'organització territorial voldrien fer desaparèixer (Llei 5/1987 del Règim provisional de les competències de les Diputacions Provincials). El mateix marc constitucional i la posterior Ley 7/1985 de Bases de Régimen Local aprovada pel Parlament Espanyol condicionen també força la viabilitat futura de les comarques en deixar-les com una entitat subsidiària del municipi. Si a això si afegeix la manca d'interés o l'oposició per la nova organització territorial de les forces polítiques d'àmbit espanyol que operen a Catalunya, la plasmació d'aquestes esdevé força incerta.

Sigui com sigui, la nova organització de Catalunya en comarques no té unes implicacions purament administratives, sinó pot tenir una incidència social i econòmica a nivell territorial. La comarca apareix a la Llei 6/1987 d'organització comarcal com una entitat local supramunicipal, que, sobretot, forneix als ajuntaments una representació política i unes possibilitats d'actuació que queden fora de l'abast particular de cada un. A part les obres generals d'infraestructura que pot abordar la comarca, aquesta constitueix un marc idoni per a les mesures d'incentivació econòmica, sobre les quals els ajuntaments petits no tenen o tenien cap tradició⁵⁴.

b) El Pla Territorial o línies generals de l'actuació pública en el territori.

El marc legal de la planificació territorial es defineix a la Llei 23/1983 de Política Territorial, que es proposa l'ordenació del territori català i de les accions administratives amb incidència territorial. Com a instrument base s'estableix un Pla Territorial General, que ha de preveure, en especial, les condicions per atreure

54. El temps de funcionament dels Consells Comarcals no permet fer encara un balanç de les seves possibilitats d'actuació. Hom s'ha de referir, doncs, encara a les reflexions que s'han fet amb posterioritat a l'aprovació de les lleis d'organització territorial. Vegi's, per exemple, la nostra introducció a "El Pla d'Urgell com a unitat territorial. Una identitat comarcal" (R.Pujadas i I.Aldomà, Virgili & Pagés, 1987, Lleida, pps 13-19).

l'activitat econòmica als espais idonis (art.4). La Llei també recull uns Plans Territorials Parcial, d'àmbit com a mínim comarcal (art.12), i uns Plans Sectorials, que inclouen Plans elaborats pels Departaments de la Generalitat amb incidència territorial en el conjunt de Catalunya (art.17).

De les diverses figures de planejament introduïdes pel Pla Territorial, només han estat aprovats alguns Plans Sectorials, mentre es troba en fase d'elaboració el Pla Territorial General i un Pla Parcial referit a la regió I. Vist el temps transcorregut des de l'inici del procés, es fa difícil preveure la seva conclusió i realització pràctica. Entre els Plans Sectorials aprovats alguns tenen, en tot cas, una singular importància, com ara el Pla de Carreteres (Decret 311/1985 de 25 d'octubre), el Pla de Sanejament, el Marc per al Pla d'Aigües o el Pla d'Espais d'Interés Natural en fase d'aprovació⁵⁵.

La incidència real del Plans Sectorials, aprovats abans del Pla General, resulta molt desigual i no permet predir l'esdevenidor dels plans que es puguin aprovar en un futur. En general aquests plans tenen un valor orientatiu cara a les actuacions a escometre, sense entrar en la programació d'inversions. Les estructures organitzatives, les qualificacions legals, les ajudes o actuacions puntuals previstes en els plans es duen a la pràctica en funció de la qualificació legal de cada un d'ells i de les disponibilitats de l'organisme responsable⁵⁶.

Sigui com sigui, la planificació que desenvolupa la Llei 23/1983 de política territorial no té una finalitat exclusivament orientativa de l'actuació administrativa, sinó que preveu instruments de foment i orientació, a través dels quals es poden concedir subvencions i

55. El Departament de Política Territorial i Obres de la Generalitat de Catalunya ha publicat de manera més o menys acurada i resumida els plans esmentats. "Pla de Carreteres de Catalunya", 2 vols, 1987, Barcelona. "Pla de Sanejament", 4 vols, 1982. "Marc per al Pla d'Aigües de Catalunya", 9 vols, 1981.

56. Els Plans Sectorials apuntats venen emmarcats per figures legals superiors, com ara la Llei 16/1985 d'ordenació de les carreteres de Catalunya, la Llei 5/1981 de desplegament legislatiu en matèria d'evacuació i tractament d'aigües residuals i la Llei 12/1985 d'espais naturals.

estimuls fiscals per a determinades actuacions (art.25 i 26 de l'esmentada Llei). Per altra part, aquesta planificació té un contingut urbanístic important, especialment el Pla Territorial General, que ha de definir les terres d'ús agrícola i forestal, la previsió d'emplaçament de grans infraestructures, els espais naturals a conservar i la indicació de àrees per a usos específics (art.5)⁵⁷.

c) La programació econòmica territorialitzada. PIP i Plans Comarcals de Muntanya.

En l'àmbit de la programació general de les inversions de l'administració la Generalitat ha avançat durant el 1989 amb la programació quinquennal de les despeses de tots els Departaments i organismes dependents. Es tracta del Programa d'Inversions Públiques (PIP) confeccionat pel Departament d'Economia i Finances, amb el qual es pretén racionalitzar la despesa pública i controlar-ne també la incidència territorial sobre la base comarcal. El PIP no es proposa, però, d'efectuar una redistribució territorial dels recursos, ni obliga estrictament els Departaments de la Generalitat, els quals són els qui proposen les inversions; es tracta, doncs, d'una figura de programació territorial escassament eficaç.

Un caràcter més obligatori tenen les despeses quinquennals programades en els Plans Comarcals de Muntanya, les quals vinculen legalment l'administració d'acord amb la Llei 2/1983 d'Alta Muntanya. Aquests plans, aprovats entre setembre de 1989 i febrer de 1990, recullen les transferències de capital i les inversions directes previstes pels diversos Departaments de la Generalitat a les deu comarques de muntanya. Pensats per a contrarestar les dificultats físiques de la muntanya i frenar el despoblament, els Plans Comarcals es presenten com un sobreesforç econòmic de l'administració envers la muntanya.

Els Plans Comarcals de Muntanya representen, teòricament, una actuació administrativa coordinada que respon a la problemàtica

57. El Pla Territorial General opera en certa manera com el Pla Territorial Director de Coordinació previst a la Llei de règim del sòl i de l'ordenació urbana de 1975 vigent actualment, el qual era teòricament de tramitació més difícil i de caràcter més rígid.

particular de cada comarca i a les necessitats expressades per la població local. Els procés seguit per a la confecció dels Plans, que són sotmesos a informació pública, dóna versemblança a l'afirmació. Però, l'entramat final en el qual es mouen les decisions administratives, planteja molts dubtes sobre l'eficàcia de l'actuació⁵⁸.

d) El foment de la localització selectiva de l'activitat econòmica.

Si les tres figures d'intervenció territorial anteriorment citades s'inscriuen en la tradició de la política territorial catalana, les mesures d'implantació econòmica selectiva representen una novetat, que té el seu origen en la política industrial iniciada els anys 1950 als països més desenvolupats. Les actuacions de l'administració catalana en aquest camp, que representa les inversions econòmiques més importants, vindran força condicionades per mesures precedents de l'administració franquista o les de l'administració espanyola contemporània. En definitiva, la "unitat de mercat" reconeguda per la Constitució Espanyola limitació la capacitat de decisió autonòmica a l'hora d'adoptar mesures d'incentivació d'una determinada localització.

Quant a la localització industrial, la Generalitat disposa d'un instrument propi important traspassat, els polígons industrials, figura nascuda amb els Planes de Desenvolupament. L'organisme responsable, l'Institut Català del Sòl, substituï el 1988 la política de promoció de polígons industrials, molts d'ells heretats del franquisme, per la promoció d'àrees industrials més reduïdes i escampades pel territori. Sense entrar en una anàlisi detallada dels casos, s'imposa, doncs, una política de dispersió industrial.

58. Els Plans Comarcals de Muntanya han estat redactats pel Servei d'Acció Comarcal de la Direcció General de Política Territorial (actualment de Planificació i Acció Territorial) del Departament de Política Territorial i Obres Públiques. El responsable n'ha estat Jordi Prat, que en diverses ponències ha posat de relleu les característiques de la política de muntanya catalana i els plans comarcals. Vegi's, per exemple, J. Prat i Soler, "La Llei 2/1983 d'Alta Muntanya", ponència al Curs d'Estiu d'Estudis Pirinencs, 6-10 juliol 1987, La Seu d'Urgell, mecanografiat.

La crisi industrial que afecta determinats sectors i determinats punts del territori provocà unes mesures de foment de noves indústries per part de l'administració, que es concretaren especialment en les Zones d'Urgent Reindustrialització (ZUR)⁵⁹. A Catalunya la declaració de ZUR afectà els municipis veïns de Barcelona, mentre la Generalitat buscava una major distribució territorial de les ajudes i establí les seves pròpies "zurites", concretades posteriorment en els anomenats "triangles locatius". Les subvencions i crèdits a les ampliacions o creació de noves indústries en aquestes àrees han estimulat la millora productiva; però els seus efectes globals són més difícils d'avaluar⁶⁰.

L'adaptació progressiva a un mercat únic en l'àmbit de la CEE suposa la reconversió dels anteriors ajuts i la seva adequació a les normes dictades per la Comissió, que bonifica amb fons propis les inversions efectuades. Això val tant per a les subvencions a la indústria com per a les destinades a l'agricultura. Dins d'aquest darrer sector té una particular incidència territorial la Indemnització Compensatòria de Muntanya, subvenció neta que reben els pagesos de muntanya en funció de la terra i ramaderia que disposen. Aquestes ajudes dels sectors productius d'àmbit territorial restringit es troben, però, cada cop més acompanyades i integrades dins de mesures de política regional més globalitzadores.

e) Plans d'inversions combinades i de desenvolupament integrat.

En els anys 1950 neixen també en els països més desenvolupats les inversions territorialitzades en millora d'infraestructures, serveis i activitats econòmiques, que s'orienten fonamentalment a les àrees

59. Les Zones d'Urgent Reindustrialització neixen amb la Llei 27/1984 de 26 de juliol "de reconversión y reindustrialización" i la Z.U.R. de Barcelona és declarada pel Reial Decret 914/1985.

60. En el període 1985-1988 les subvencions, fins a un 30% de la inversió, i crèdits oficials han aportat la tercera part de les inversions reals acollides a la Z.U.R. del cinturó de Barcelona, que sumen 82.426,4 milions de pessetes. La major part de la inversió correspon a ampliacions, 64,6%, es reparteix de manera semblant entre empreses espanyoles i estrangeres, afecta en especial el sector del metall i ha incentivat l'exportació i la millora de la productivitat de les empreses acollides (M.Guinjoan i J.M. Hernández, "Reindustrialització del cinturó industrial de Barcelona (1985-1988)", dins "Nota d'Economia", num.34, març 1989, pps.53-67.

rurals més endarrerides. L'administració espanyola recollirà d'alguna manera aquestes experiències en la Ley de Reforma y Desarrollo Agrario de l'any 1972, que estableix entre altres figures sense incidència a Catalunya, les Zones d'Ordenació d'Explotacions⁶¹. Aquestes constitueixen la figura més aproximada a un pla de desenvolupament integrat que ha perviscut fins a l'actualitat.

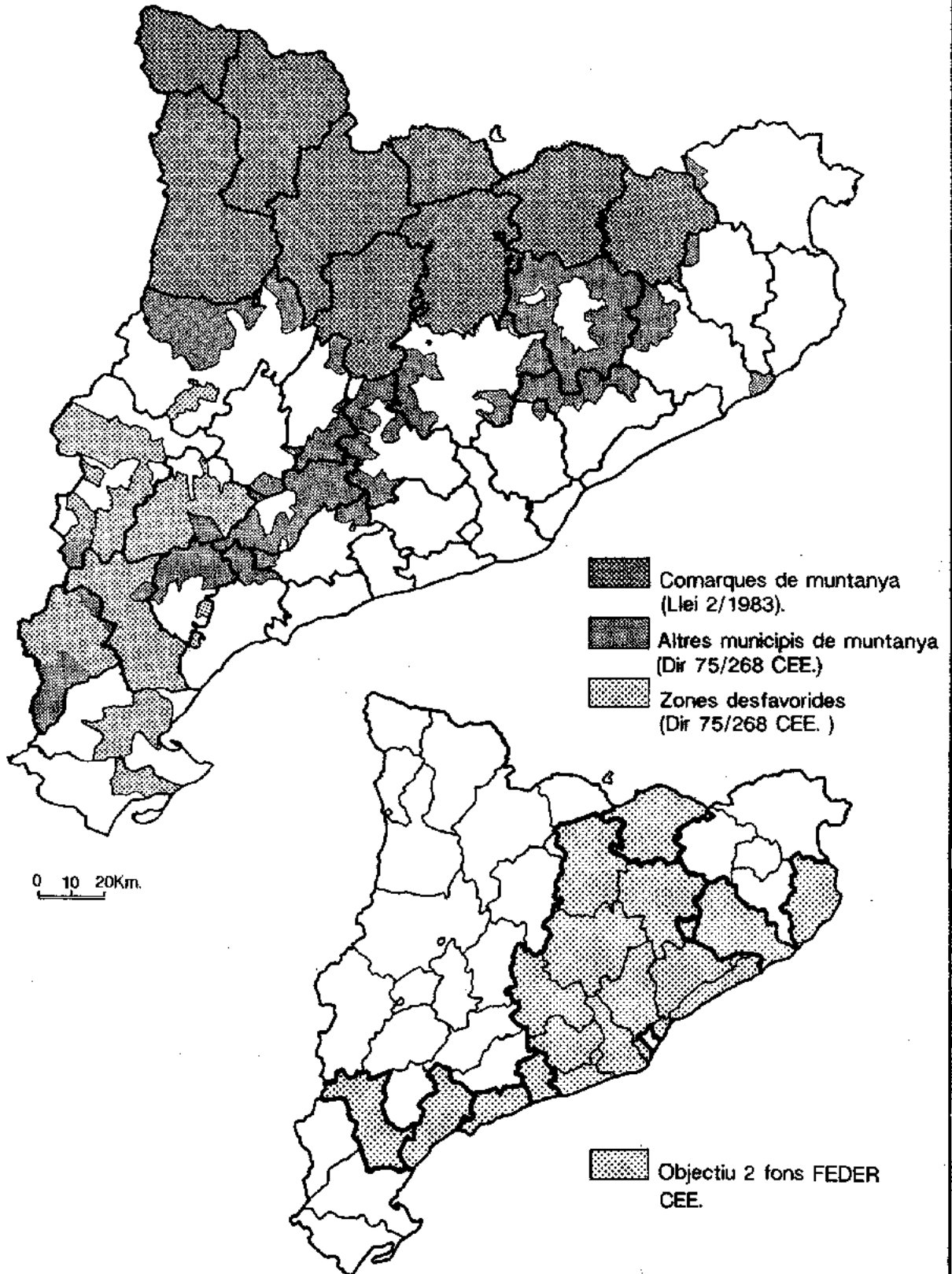
La declaració de Zona d'Ordenació d'Explotacions, que actualment depèn del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, ha afectat fins avui algunes comarques rurals endarrerides. Els camins i altres obres d'infraestructura realitzades per l'administració, junt a les subvencions per equipaments i millora de les explotacions agràries han representat un injecció econòmica important en aquestes comarques. Una altra qüestió és la incidència que han tingut les Zones d'Ordenació d'Explotacions en el desenvolupament local i la inèrcia amb la que actualment es continua utilitzant aquest instrument de reequilibri territorial.

L'entrada a la Comunitat ha suposat una redefinició dels ajuts a les àrees rurals endarrerides o, millor dit, ha introduït un seguit de mesures completament noves. Es concreten en la Indemnització Compensatòria de Muntanya, ajuts a les inversions de grups de pagesos i exempcions en diverses reglamentacions, que afecten les àrees de muntanya i a les àrees anomenades desfavorides, entre les quals es troba una part significativa dels municipis rurals de Catalunya⁶² (mapa 2.5). Les ajudes comunitàries destinades específicament al desenvolupament local rural afecten, però, a Catalunya només de

61. Les actuacions precedents de desenvolupament agrari es concreten en la implantació del regadiu en terres ermes recolonitzades, amb precedents a principi de segle i desenvolupades durant el franquisme per l'Instituto Nacional de Colonización. Més actual és el plantejament de les Zones de Concentració Parcel·lària, a les quals s'unirà el de Zones d'Ordenació d'Explotacions. Per bé que les anteriors figures hagin pogut inspirar en alguns aspectes les actuacions en Zones d'Ordenació d'Explotacions, aquestes tenen un sentit molt diferent.

62. El Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca publica una "Guia de línies d'ajut" de fulls intercanviables i renovada periòdicament, que conté les més de 100 ajudes disponibles per als pagesos.

MAPA 2.6 ÀREES BENEFICIADES PER LES POLÍTIQUES TERRITORIALS
COMPENSATÒRIES MES SIGNIFICATIVES 1990.

manera marginal perquè les àrees desafavorides catalanes no han estat declarades prioritàries⁶³.

Al costat de les actuacions en zones rurals tenen una major entitat econòmica les possibles ajudes a actuacions en àrees industrials en dificultat, dins les quals s'inclouen gairebé totes les comarques industrials de Catalunya. La inversió en àrees industrials (objectiu 1) representa, però, només un 20% dels recursos del FEDER i, encara, Catalunya ocupa un lloc secundari en relació a altres àrees "totalment eligibles" que tenen ajuts preferents, com ara el nord del País Basc⁶⁴.

63. València, Catalunya, Aragó, Navarra i País Basc han estat excloses de les ajudes destinades a les àrees desafavorides de l'estat espanyol. Només han estat elegides algunes comarques dins l'objectiu 5b fixat pel Reglament 2.052/88, que significa inversions força inferiors. Es tracta de les comarques de la Cerdanya, Garrotxa, Alt Urgell, Pallars Sobirà i Jussà, Vall d'Aran, Alta Ribagorça, Garrigues, Terra Alta i part de la Conca de Barberà i Priorat, on es realitzaran algunes infraestructures dins el programa d'actuació zonal subvencionat per la Comunitat.

64. Vegi's "Les zones eligibles del FEDER a Catalunya", a "Nota d'Economia", num.35, juliol 1989, pps.5-9.

CAPITOL 3

LES CARACTERISTIQUES DEL DESENVOLUPAMENT DE LES COMARQUES CATALANES.

3.1. EL TERMOMETRE DEL DESENVOLUPAMENT. DEMOGRAFIA I NIVELL DE VIDA.

Un cop emmarcada la recerca, es pot abordar la descripció del desenvolupament de les comarques catalanes. Per cadascun dels nou aspectes o perspectives des dels quals es contempla el desenvolupament s'ha fet una selecció dels indicadors socials més significatius i fiables. L'anàlisi d'aquests indicadors o variables permet d'arribar a una delimitació i una primera definició d'hipòtesis sobre la Catalunya rural desfavorida.

3.1.1. LA DINAMICA DEMOGRAFICA.

En relació a la dinàmica demogràfica foren seleccionats inicialment divuit variables-indicadors, dels quals catorze han estat retinguts en l'anàlisi final. Uns indicadors es refereixen a l'evolució de la població; d'una banda es contempla el creixement demogràfic de diversos períodes significatius, 1887-1975, 1960-1975 i 1975-1981, i per una altra banda es té en compte el creixement natural de 1975. Uns altres indicadors es refereixen a l'estructura demogràfica de 1975 i recullen el pes de la població vella, de més de 65 anys, el pes de la població jove, l'edat mitja i un índex compost de renovació, el potencial de mà d'obra.

En relació al creixement demogràfic entre 1960-1975 i entre 1975-1981, el creixement natural i l'envelliment de la població, s'han utilitzat dues variables, l'una referida al conjunt de la comarca i l'altra referida a les poblacions de menys de 5000 habitants que no són cap de comarca, i també s'ha recollit una variable referida al creixement de la població de la principal ciutat cotmarcal (habitualment el cap de comarca) per al període de màxima expansió econòmica 1960-1975. S'ha volgut, així, no perdre de vista les possibles singularitats del comportament urbà i rural. Del conjunt de

variables anteriors es fa difícil deduir el contingent demogràfic real de cada comarca; aquest ha estat recollit a través d'una variable referida a la densitat demogràfica de 1975, que introdueix un altre element territorial en l'anàlisi.

a) El contrast comarcal fonamental; el dinamisme de la població.

L'orientació general del desenvolupament mostra una gran coherència quant a dinàmica demogràfica. Gairebé totes les variables-indicadors presenten correlacions significatives estadísticament entre elles, i algunes presenten una correlació particularment alta (prop del coeficient 0,9 o superior). Aquest és particularment el cas del creixement demogràfic dels diversos períodes analitzats, del creixement natural, de la població jove i de la densitat (annex 1.1).

Dels factors resultants de l'anàlisi en components principals se'n desprén un primer factor, que explica la major part de la variances total, 77,5%. Aquest factor, amb el qual es troben correlades totes les variables, representa de manera ben clara la "dinàmica demogràfica" a la qual fan referència la pràctica totalitat dels indicadors emprats (annex 1.2).

Queda un segon factor, que explica només 9,2% de la variances total i que per les seves característiques no fa sinó reforçar el pes del primer factor. Aquest segon factor es relaciona amb el creixement demogràfic entre 1877-1975 i la densitat, que són dues variables estretament correlades entre elles. L'aparició d'aquest factor es deu bàsicament al contrast entre dues comarques urbanes molt dinàmiques, el Vallés Oriental i l'Occidental, aquest darrer amb un creixement històric (1877-1975) i una densitat molt superiors (vegi's el pla factorial a l'annex 1.3).

b) La descomposició demogràfica; Pallars Sobirà, Garrigues, Priorat i Terra Alta.

Les tipologies territorials des del punt de vista de la dinàmica demogràfica resulten també força netes. Les agrupacions comarcals que deriven de l'anàlisi de classes o anàlisi jeràrquica, s'ordenen de manera quasi perfecta per a tots els indicadors. La

classificació deixa entendre, doncs, una dinàmica demogràfica amb un sentit lineal bastant clar (annex 1.4).

A diferència d'altres aspectes analitzats posteriorment, les variables demogràfiques permeten una valoració en termes absoluts del desenvolupament. En avaluar, precisament, una situació d'arribada en relació a una de partida es pot dir si l'evolució ha estat positiva o negativa i parlar així de creixement o recessió. Aquest fet ha estat tingut en compte a l'hora d'agrupar i qualificar les comarques (quadre 3.1).

La divisió més notable és la que s'estableix entre les comarques més dinàmiques, més poblades, joves i amb un creixement ben positiu, i les comarques estancades o decadents, menys poblades, envellides i amb signes de retrocès demogràfic. El dendograma de semblances comarcals destaca aquesta divisió (annex 1.4), que té, per altra part, una lectura espacial ben precisa; d'una banda es troben les comarques costaneres i de l'entorn de Barcelona, més dinàmiques, i de l'altra les comarques interiors, de població estancada o decadent (mapa 3.1).

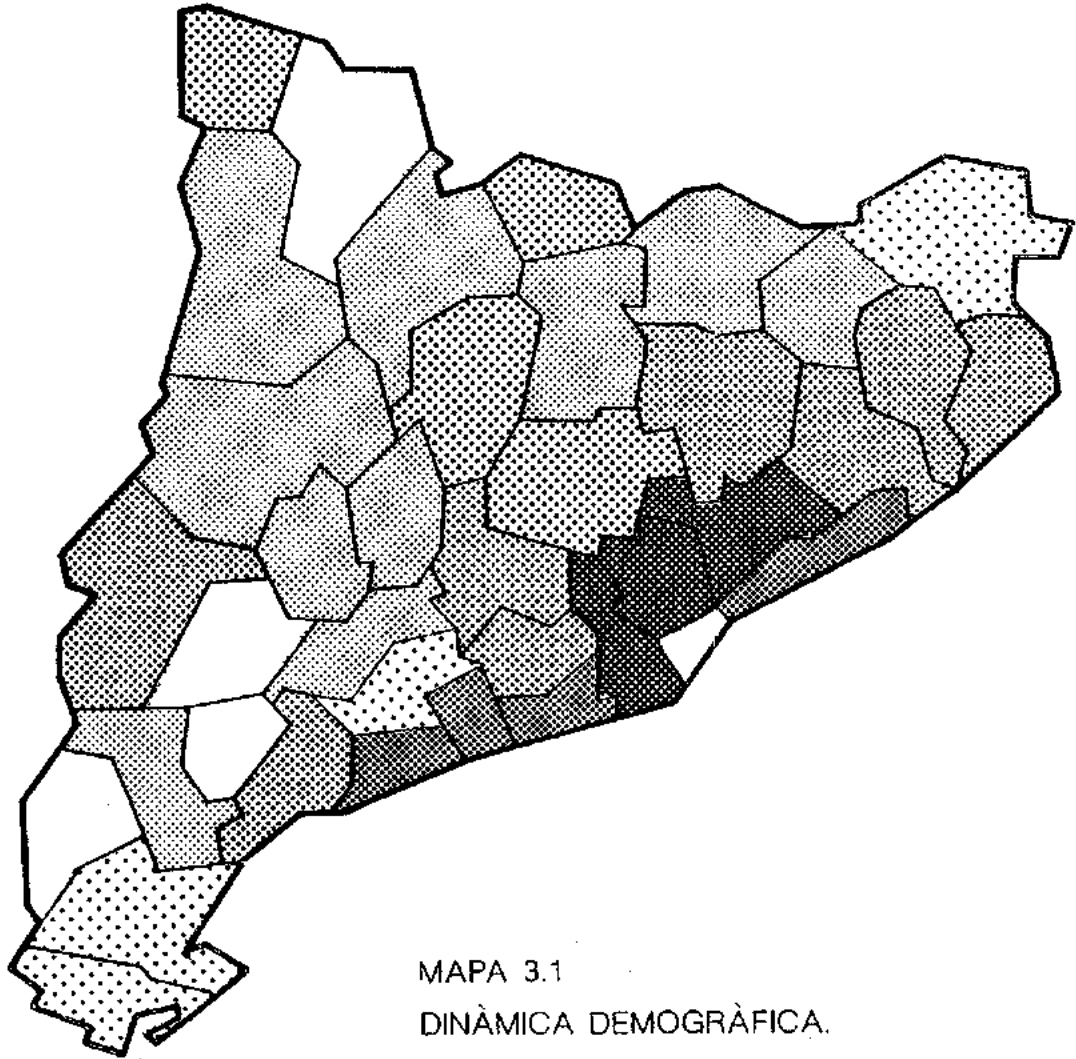
Dins de les comarques dinàmiques es pot establir una altra divisió, que respon als diversos indicadors demogràfics. Hi ha un grup de comarques més dinàmiques, les immediates a Barcelona i les costaneres fins al Tarragonés, i n'hi ha unes altres pròximes de les anteriors que han tingut un creixement inferior i tenen una estructura demogràfica menys jove. Es dona el cas, precisament, que en aquest grup darrer de comarques la població dels municipis de menys de 5000 habitants davallava entre 1975-1981 (quadre 3.1).

En el grup de comarques més dinàmiques, que per les seves característiques recorden el fet metropolità, es pot diferenciar encara dos subgrups. Hi destaquen les comarques del Baix Llobregat i del Vallés Occidental, seguides de prop pel Vallés Oriental.

Dins de les comarques estancades o recessives, destaquen d'entrada unes comarques heterogènies pels seus trets demogràfics i per la seva localització, que tenen encara alguns índexs de creixement positius. Per una part, es troba un grup de comarques costaneres o properes a

Quadre 3.1.1. CARACTERISTIQUES DELS GRUPS PER LA SEVA DINAMICA DEMOGRAFICA.

Orientació general del desenvolupament	Indicadors que tenen un creixement negatiu	Estructura d'edats	Grups	Comarques	
dinàmica demogràfica positiva	molt forta	molt jove	I	BL, VO, VR	
	forta	jove	II	GR, BP, TA, MA	
	notable	bastant jove	III	BC, AN, GI, SR, AP, BE, OS, SE	
dinàmica demogràfica negativa	dèbil	població rural, 1975-1981 (BRN)	IV	AC, AE, MO, BB	
			V	VA, SL, CE, BG	
	bastant	població rural, 1960-1975 (BCR) i BRN	vella	VI	RE, CR, UR, NO, AU, FJ, SG, BR, GA, RI
			més aviat jove	VII	PR, PS, GG, TL
			creixement natural, 1975 (BCN, BRB), població ciutat principal, 1960-1975 (BUC) i BRN, BRC, BCH, BCR, BCA.		
	molt negativa	població total, 1987-1975 (BCH) població total, 1960-1975 (BCR) i BRN, BRC			
			població total, 1975-1981 (BCA) i BRN, BRC, BCH, BCR		

MAPA 3.1
DINÀMICA DEMOGRÀFICA.

Molt dinàmica.

Estagnants.

En regressió.

la costa que han experimentat un creixement demogràfic continuat, per bé que no en els municipis rurals, i que es troben amb una estructura demogràfica molt madura. I, per una altra part, es troba un segon grup de comarques repartides per l'interior de Catalunya amb uns trets molt diferents; tret del Bages, aquestes comarques mostren una tendència demogràfica global recessiva, que, malgrat tot, no es tradueix en un envelliment significatiu de l'estructura demogràfica.

La major part de comarques de la Catalunya interior entra dins la qualificació de comarques regressives, tant pel fet d'haver evolucionat històricament a la baixa, com pel fet de presentar una estructura demogràfica francament envellida. I encara ressalta un grup de quatre comarques amb un envelliment singular, que no tenen ni tan sols un creixement natural positiu i que han vist davallar, fins i tot, la població del seu centre principal; són el Pallars Sobirà, les Garrigues, el Priorat i la Terra Alta (quadre 3.1).

c) Els paràmetres estretament vinculats de l'evolució demogràfica.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial que no fa sinó confirmar la relació estreta que teòricament existeix entre les variables demogràfiques. Per tal d'aprofundir en els fets demogràfics caldria abordar altres variables com la natalitat i la fecunditat, la nupcialitat, la mortalitat i les migracions. Però, a part les dificultats d'elaboració o les qüestions de fiabilitat, aquestes variables introdueixen ja elements socials que s'aparten de l'evolució del contingent poblacional.

En tot cas, de les variables demogràfiques utilitzades destaca l'escàs valor explicatiu que afegeixen les referides als municipis de menys de 5000 habitants. Aquestes variables coincideixen pràcticament amb les referides al conjunt de la comarca. El seu interès prové exclusivament de les xifres absolutes de creixement, que mostren com la regressió demogràfica ha afectat pràcticament tots els municipis petits de Catalunya.

Del conjunt d'indicadors utilitzats, el creixement natural de la població i el potencial de mà d'obra apareixen com els més significatius dins l'anàlisi factorial. Són les variables que

presenten una major correlació amb el primer factor de l'anàlisi de components principals, i alhora resumeixen bé la dinàmica de la població en un moment donat, 1975, dinàmica que és reflex d'una evolució anterior i preludeix d'una futura.

3.1.2. EL POBLAMENT. DENSITAT I URBANITZACIO.

En analitzar la dinàmica demogràfica s'han utilitzat algunes variables que feien referència al territori. Però la implantació de la població en el territori mereix un tractament més diferenciat, per les implicacions que té en el desenvolupament general. Així, endemés de la densitat de població 'BDE' utilitzada anteriorment, s'ha tingut en compte les variables-indicadors referides a la importància de la població resident als municipis de menys de 5000 habitants 'BRU' i als municipis de menys de 2000 habitants 'BUR', el pes del sector primari en els municipis de menys de 5000 habitants 'CAT' i el preu del sòl urbà 'BUA'.

a) Concentració urbana enfront de ruralitat.

L'orientació general del desenvolupament que es desprèn de l'anàlisi en components principals defineix bé el fenomen de concentració-urbanització, per oposició a poc poblament i ruralitat, que recullen les variables utilitzades. Un primer factor, que recull aquest fenomen, explica 67,5% de la varianza. Totes les variables utilitzades s'hi troben correlacionades de manera significativa, de manera especial les que es refereixen a la població dels municipis petits.

El segon i tercer factors representen una part ben petita de la varianza total, 12,4% i 10,4%, xifres molt semblants. El segon factor s'identifica amb un sector primari important acompanyat d'un preu del sòl urbà elevat, per oposició a una situació inversa. El tercer factor ve definit, en sentit negatiu, per una densitat de població baixa i un sector primari també baix.

En realitat, aquests dos darrers factors s'on el resultat d'uns casos comarcals atípics dins la lògica atribuïda a la ruralitat: més població en municipis petits, més població agrícola, cost inferior

del sòl urbà. En el segon factor es tracta del Segrià i del Baix Camp, que són zones agrícoles amb una capital molt important, per oposició al Baix Llobregat i el Vallès Occidental, que representen una mica el cas invers. El tercer factor és el producte de la singularitat de la Vall d'Aran, comarca poc poblada amb poca població activa agrària, en relació a la resta de comarques (vegi's pla factorial a l'annex 1.8).

b) La Catalunya interior, rural i poc poblada.

Les tipologies territorials que resulten de l'observació de les variables i els resultats de l'anàlisi jeràrquica corresponen fonamentalment a tres grans grups de comarques. Aquests grups es poden subdividir en algun cas, i també es poden ordenar seguint el grau de concentració poblacional i urbanització (quadre 3.2).

D'una banda es troba un primer grup reduït de comarques densament poblades i de trets molt urbans, que se situen al voltant del Barcelonès, a part les comarques allunyades del Tarragonès i el Bages, aquesta darrera amb uns trets més singulars (menys urbans). En l'extrem oposat es troben les comarques més característicament rurals i poc poblades que ocupen tota la Catalunya interior, on el Segrià constitueix l'única excepció de comarca amb uns trets una mica urbans. En aquestes comarques de la Catalunya interior es pot diferenciar un grup de quatre comarques molt poc poblades i amb una població resident en petits nuclis (mapa 3.2).

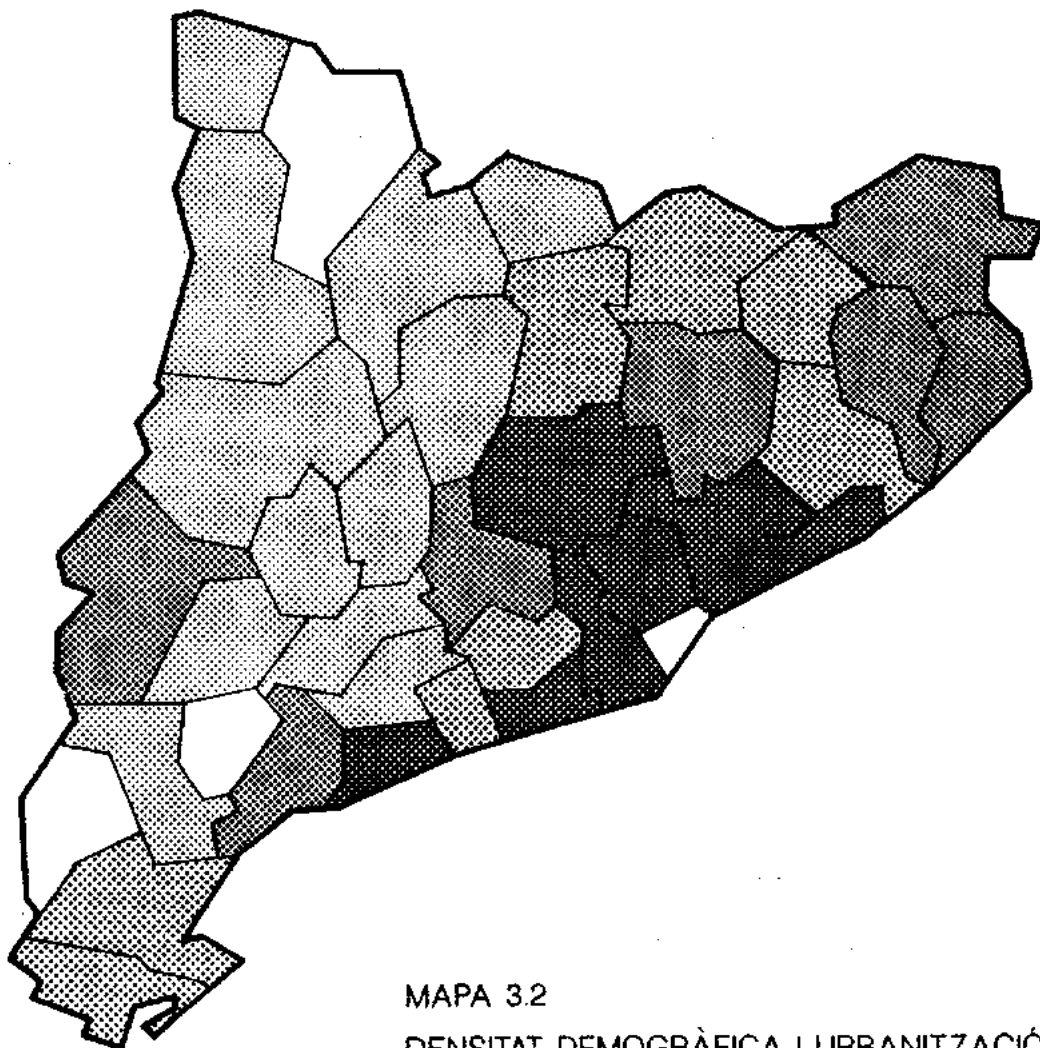
Queda un seguit de comarques costaneres i de la Catalunya nord-oriental, a més del Segrià, que es troben en una situació de transició entre els valors urbans i els rurals. Aquestes comarques, amb alguns trets particulars les unes de les altres, tenen en general centres de població grans al costat d'àrees rurals amb una proporció important de població agrària. Hom hi pot diferenciar dos subgrups de comarques que contrasten per la seva densitat demogràfica.

c) Sense relació ideal població-territori.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial difícil de caracteritzar en un sentit lineal, perquè la densitat demogràfica

Quadre 3.2. CARACTERITZACIÓ DELS GRUPS SEGONS LA RELACIÓ POBLACIÓ-TERRITORI.

Concentració de la població	Densitat	Urbanització	Grups	Comarques
molt forta	força	urbanes, població no agrícola i que habita en ciutat	I	EL, VO, MA, TA, BG, GR, VR.
més aviat forta	més aviat dèbil	transició, població agrícola només en alguns pobles, població important en pobles o petites ciutats	II	BC, SR, AN, GI, BE, AE, OS.
més aviat dèbil			III	
dèbil	dèbil	rurals: població agrícola que habita en pobles	VI	RI, SE, BP, BR, AP, GA, MO, BB.
molt dèbil	molt dèbil		V	

MAPA 3.2

DENSITAT DEMOGRÀFICA I URBANITZACIÓ.

- ● Densament urbanitzades
- ● Urbano-rurals
- ● Rurals despoblades
- ● Rurals despoblades

i l'urbanització no responen als mateixos criteris, i el terme "concentració demogràfica" no resumeix exactament els dos aspectes anteriors. Altrament, la definició de la densitat i de la urbanització tampoc resulta fàcil i escapa als pocs indicadors utilitzats.

La variable habitants per quilòmetre quadrat recull només una part de la relació població-territori que implica la densitat demogràfica. Així, s'hauria d'avançar en la definició de la densitat de la població activa, de la densitat dels grups domèstics o dels actius en relació al sòl útil¹.

La definició dels termes urbà i rural resulta molt més complicada, a part que canvia amb el temps. Per definir de manera estàtica la urbanització s'haurien de tenir en compte, per exemple, aspectes com la densitat de la població, la densitat edificatòria, l'utilització dels edificis o l'ocupació de la població, mesurables a través diversos indicadors². De tots ells difícilment en resulta un "grau d'urbanització" vàlid per a diferents àrees.

L'extensió de la definició de la densitat i del fet urbà no suposa, però, necessàriament una major claretat, perquè s'entra en un terreny de variables de significació poc precisa i fiabilitat més dubtosa. Altrament, la recerca no té un interès especial en definir aquests termes. Més aviat es busca una delimitació d'una situació desfavorable de poblament, que en aquest cas queda recollida de manera satisfactòria per les cinc variables utilitzades.

Si s'hagués de destacar un indicador per la seva representativitat, aquest és el de la població dels municipis de menys de 2000 habitants, que és el que té la participació principal en el primer factor. A més a més, és per davall dels 2000 habitants que els

1. Una explicació d'aquests interrogants es pot seguir a C. Bontron i N. Mathieu, "La France des faibles densités", ACEAR, Paris, 1975, p.4 i següents.

2. Per exemple, H. de Farcy, "L'espace rural", Presses Universitaires de France, Paris, 1975, pps 16-21.

municipis de Catalunya perdent població durant la fase d'expansió econòmica³.

3.1.3. EL NIVELL DE VIDA.

Per avaluar el nivell de vida s'ha tingut en compte totes les variables referides a aquest aspecte, recollides en el llistat d'indicadors. Només s'ha desestimat la variable referida a les persones per metge 'FSP', perquè dona un nombre petit de persones per metge a les comarques despoblades, que no reflexa la disponibilitat real del servei.

a) **Entre la riquesa personal i la disponibilitat de serveis i equipaments.**

L'orientació general del desenvolupament des del punt de vista del nivell de vida resulta difícil de precisar per la diversitat dels indicadors que hi intervenen. D'entrada, les relacions estadístiques entre les variables són molt febles. Només la renda per càpita i el nombre de turismes per habitant presenten una correlació significativa, cosa ben lògica, per altra part, perquè la renda per càpita ha estat calculada indirectament a partir del nombre de turismes.

El primer factor de l'anàlisi en components principals no explica ni tan sols un terç de la varianza total, 32,4%. En tot cas, aquest factor reflexa força bé allò que es pot anomenar "disponibilitats econòmiques individuals": telèfon, renda, estalvi, automòbil i, a un nivell inferior, consum d'electricitat i serveis hospitalaris (annex 1.12). En definitiva, es tracta d'uns indicadors que conflueixen en el concepte de riques o renda personal.

Un segon factor, que explica un 23,3% de la varianza, s'aproxima a allò que s'anomena "dotació de serveis". Les variables que més incideixen en el factor són la importància de la xarxa viària, les cases que disposen d'aigua corrent, el consum d'electricitat i els

3. A.Cabré, I.Pujadas, "Población y recursos humanos en Catalunya" tom II, p.93, dins el "Reconeixement territorial de Catalunya", D.P.T.O.P., Barcelona, 1980.

equipaments esportius. L'aparició d'aquest segon factor es troba molt condicionada per les diferències, quant als serveis, entre les comarques riques des del punt de vista del nivell de vida (annex 1.13).

Un tercer factor, que explica 10,7% de la varianza, es troba definit per la variable absent dels dos primers factors, les cases connectades amb la xarxa de sanejament. Es tracta precisament de la variable menys correlada estadísticament dins el conjunt de variables del nivell de vida. La Vall d'Aran, amb un percentatge elevat de cases sense connexió, es pot considerar en bona part responsable de l'aparició d'aquest factor.

Queda encara un seguit de factors components principals que representen en conjunt una bona part de la varianza total, 43,5%. En concret, la varianza explicada pels factors quart, cinqué i sisé s'atansa a l'explicada pel tercer factor. Això, no és sinó el producte lògic de la singularitat de les variables utilitzades.

b) Les comarques meridionals, les més pobres.

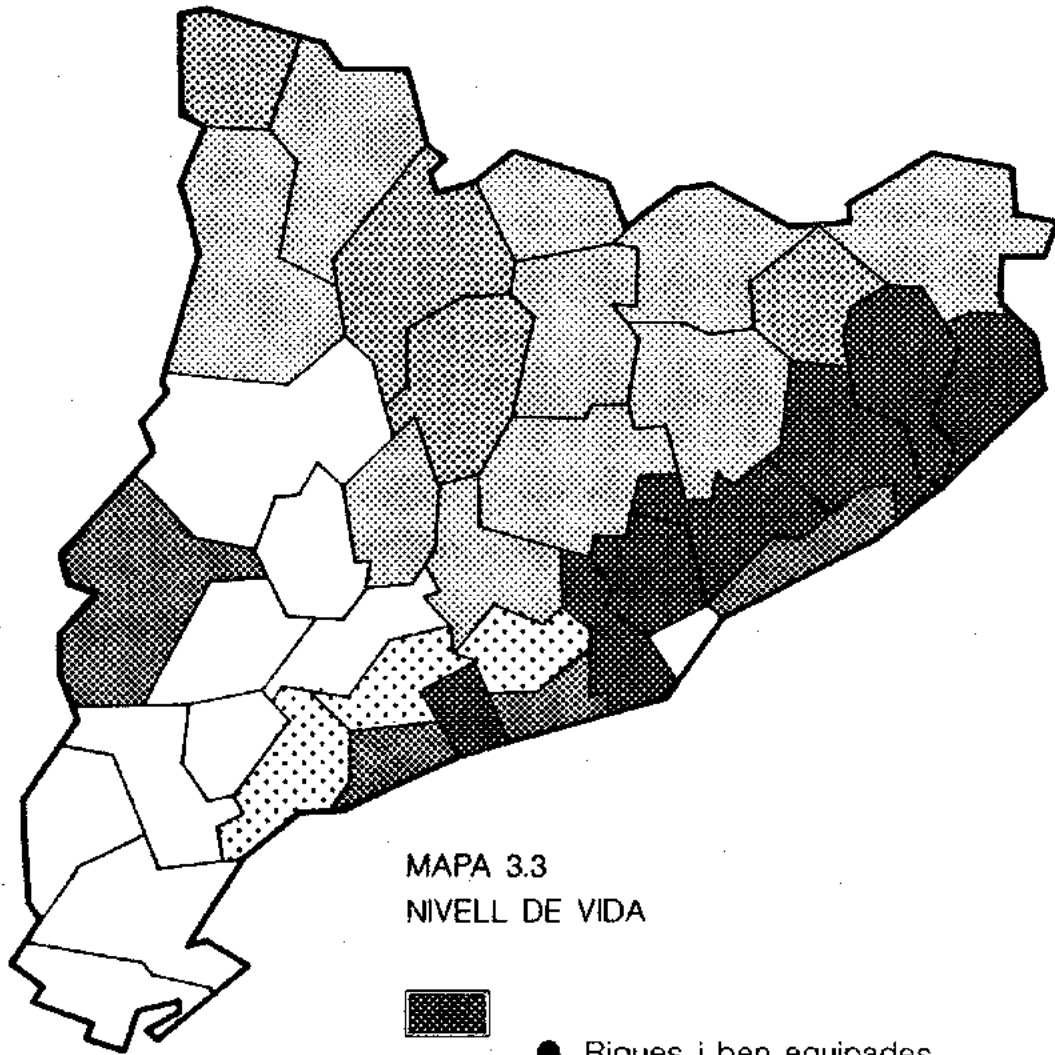
Les tipologies territorials que resulten d'un conjunt de variables tan divers presenten també uns límits i uns trets definidors poc marcats. Tant o més difícil que la delimitació dels grups de comarques és la seva classificació segons el seu "nivell de vida". La interpretació d'aquest resulta, com s'acava de veure, força diversa.

Tot i aquests inconvenients, s'ha arribat a diferenciar uns grups de comarques pel seu "nivell de vida". Les particularitats de cada grup queden recollides en detall al quadre 3.3. Els sis grups delimitats, que es poden alhora englobar en tres grups més generals, es poden ordenar amb bastantes reserves segons el seu nivell de vida (mapa 3.3).

Uns dos primers grups de comarques costaneres es corresponen amb un nivell de vida elevat des del punt de vista d'una major part d'indicadors; depòsits bancaris per habitant, equipaments esportius, telèfons, consum d'electricitat, cases amb aigua corrent, xarxa viària densa. Uns altres tres grups de comarques que abasten

Quadre 3.3. CARACTERITZACIÓ DELS GRUPS SEGONS EL NIVELL DE VIDA.

Rendes individuals	Dotació en serveis	Bona disponibilitat de:	deficits en:	Grups	Comarques
riques	bona	sobretot, dipòsits bancaris, telèfon i consum elèctric.	clavegueram i llits d'hospital; bastant dèbil	I	BP, BL, SE, VR, BE, VO, GI
	dolenta	sobretot: instal·lació esportiva i llits d'hospital.	renda per càpita i cotxes: bastant baix	II	TA, GR, SR, MA
més aviat riques	més aviat bona	renda per càpita i cotxes: molt elevats	clavegueram, conducció d'aigua i consum d'electricitat; molt dèbil	III	VA, AU, GA, SL
	més aviat dolenta	clavegueram i emplaçament; renda per càpita i cotxes;	sobretot: instal·lacions esportives	IV	BC, AC, AP
pobres	més aviat dolenta	clavegueram i conducció d'aigua, molt complets	les altres variables tenen els valors força mediocres	V	PS, RI, AE, BR, FS, SG, BG, AN, OS, CE
	més aviat dolenta	clavegueram i conducció d'aigua, molt complets	les altres variables tenen els valors molt dèbils	VI	BB, PR, MO, GG, CB, UR, NO, TL, RE

MAPA 3.3
NIVELL DE VIDA

- ● Riques i ben equipades.
- ●
- ●
- ● Valors mitjans.
- ●
- ● Pobres i mal equipades.

fonamentalment la part nord del Principat presenten uns valors més baixos en les variables anteriors; però tenen una renda per càpita superior. Darrerament queda un grup relativament nombrós de comarques meridionals que presenten uns valors baixos per als diversos indicadors, tret de la disponibilitat d'aigua i de sanejament de les vivendes.

c) La noció ambivalent de nivell de vida.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial complexa, que no es pot identificar amb una determinada orientació o nivell de vida. Hi ha fonamentalment una diferència espacial entre allò que són les disponibilitats econòmiques individuals i allò que és la dotació de serveis. Els dos aspectes del nivell de vida mereixen un tractament particular i no es pot valorar l'un per damunt de l'altre.

Pel que fa als indicadors de les disponibilitats econòmiques o de la riquesa individuals, és presenta el problema de la significació dels estimadors indirectes utilitzats. La disponibilitat d'objectes de consum (vehicle propi, telèfon) o l'estalvi són indicadors subjectes a condicionaments culturals difícils de ponderar. Si es disposés d'una mesura directa de la renda per càpita comarcal es tindria una visió més sintètica i pròxima de la riquesa, malgrat la renda per càpita no deixi de plantejar interrogants, com ara els costos o les necessitats diferents entre comarques.

Amb tot, no es pot negar a les variables utilitzades un valor aproximatiu, com també resulta significatiu el primer factor de l'anàlisi de components principals. Entre les diverses variables utilitzades, la proporció de telèfons per habitant apareix com la més idònia per estimar la riquesa individual, a part de ser la més fiable. Una altra qüestió és el valor absolut a atorgar tant a aquesta variable com a la resta.

Pel que fa a la disponibilitat de serveis, es presenta el problema de la seva diversitat i també el de la seva mancança i disponibilitat. Els indicadors utilitzats donen una visió mínima dels diversos serveis públics i privats. La quantificació o operabilitat de molts

d'ells, caracteritzats simplement per la seva presència o absència, resulta complicada o impossible. Altrament la disponibilitat de determinats serveis en relació al nombre d'habitants o la seva accessibilitat requereixen uns càlculs i indicadors complexos, molt laboriosos d'obtenir per al conjunt de comarques catalanes (quan es disposa de la informació).

En el cas dels serveis la disponibilitat pot variar també molt entre els uns i els altres, en funció de les pròpies característiques i dels agents que hi intervenen a cada comarca. Les variables utilitzades s'han hagut de limitar als serveis sanitaris i esportius i les infraestructures d'aigua i sanejament (que es troben molt generalitzades i no suposen un valor discriminant molt gran). Junt amb la densitat de la xarxa viària, que resulta un bon estimador de la pura accessibilitat, aquests indicadors permeten, amb tot, una primera quantificació dels serveis disponibles a escala comarcal.

3.2. LES ESTRUCTURES SOCIALS.

3.2.1. L'ESTRUCTURA SOCIAL DE LA POBLACIÓ.

Entre les diverses possibilitats d'avaluar les estructures socials de la població s'ha tingut en compte els indicadors que permeten una panoràmica general de la societat comarcal, per veure a posteriori quin tipus de semblances i hipòtesis semblaven més adients. Així s'han utilitzat variables que donen una idea de les relacions productives dominants a cada comarca; el pes dels assalariats 'GAA', el pes dels quadres i professions liberals 'GAL' i la proporció d'actius en el sector primari 'CAP'. També es té en compte el nivell d'educació, la població analfabeta 'GNA' i amb estudis superiors 'MIM', i altres aspectes socials de l'estructura demogràfica, com el pes dels nascuts a Catalunya 'GCA', l'envelliment 'GVI' i la solteria masculina 'GSM' i femenina 'GSF' entre la població adulta. Algunes variables recullen actituds socials com l'assistència a missa 'GME' i els vots de dreta 'GVD', d'esquerres 'GVG' o nacionalistes 'GVN' a les eleccions nacionals. Darrerament també s'ha tingut present la

proporció de la població comarcal resident en els municipis de menys de 2000 habitants.

a) Pagesos de dretes enfront de treballadors d'esquerres.

L'orientació general del desenvolupament pel que a les estructures socials queda força ben recollit en el primer factor resultant de l'anàlisi de components principals, que explica un 49,4% de la varianza total. Aquest factor ve definit per un seguit de variables força relacionades entre elles, que defineixen un tipus de societat agrària i rural, de població autòctona i amb un nivell de pràctica religiosa elevat, amb pocs assalariats i que no vota als partits d'esquerres (annex 1.17). En conjunt el factor representa un tipus de societat rural i arrelada oposada a una altra d'urbana i amb poques arrels.

Un segon factor explica només un 15,3% de la varianza total i ve definit per dues variables, el vot nacionalista i, en oposició a aquest, la presència de població analfabeta. L'aparició d'aquest factor es troba molt determinada pel pes de les comarques de la Terra Alta, el Montsià i el Baix Ebre, que tenen la major proporció de població analfabeta i la menor de votants nacionalistes de tota Catalunya (annex 1.18).

Un tercer factor, que explica 10,4% de la varianza total, ve definit de manera especial per les variables votants a dreta i població amb estudis superiors. La Vall d'Aran, que presenta el major nombre de vots a dreta i la major proporció de població amb estudis superiors, i les Garrigues, amb unes característiques oposades, són les dues comarques que més condicionen l'aparició d'aquest factor.

b) Assalariats, analfabets i votants de dreta a les comarques meridionals.

Les tipologies territorials apareixen una mica desdibuixades pel comportament singular d'algunes de les variables utilitzades. Amb tot, malgrat les particularitats socials de moltes comarques, es poden destacar uns set grups, que encara poden ser fusionats en tres grans tipologies (quadre 3.4).

Una primera tipologia comarcal agrupa les comarques de tota la Catalunya occidental, amb l'excepció del Segrià. Es tracta de comarques amb una població agrària, envellida, arrelada i amb una actitud política conservadora. De nord a sud d'aquesta Catalunya occidental es diferencien tres grups de comarques, en les quals va variant el vot a les esquerres (mapa 3.4). Per la seva particularitat destaquen les comarques septentrionals, amb una proporció important de solteria masculina i de vots nacionalistes, i les meridionals (Montsià i Baix Ebre), amb una proporció relativament important d'analfabets, assalariats i votants a dreta.

A l'altra meitat de Catalunya, tot i la importància que pren la població assalariada, es troba un nombre significatiu de comarques que mantenen un cert arrelament social i presenten una proporció remarcable de vots nacionalistes. Dins d'aquesta segona gran agrupació de comarques es pot diferenciar un grup de comarques pirinenques amb una població ben arrelada i un altre que se singularitza pel pes dels quadres i professions liberals.

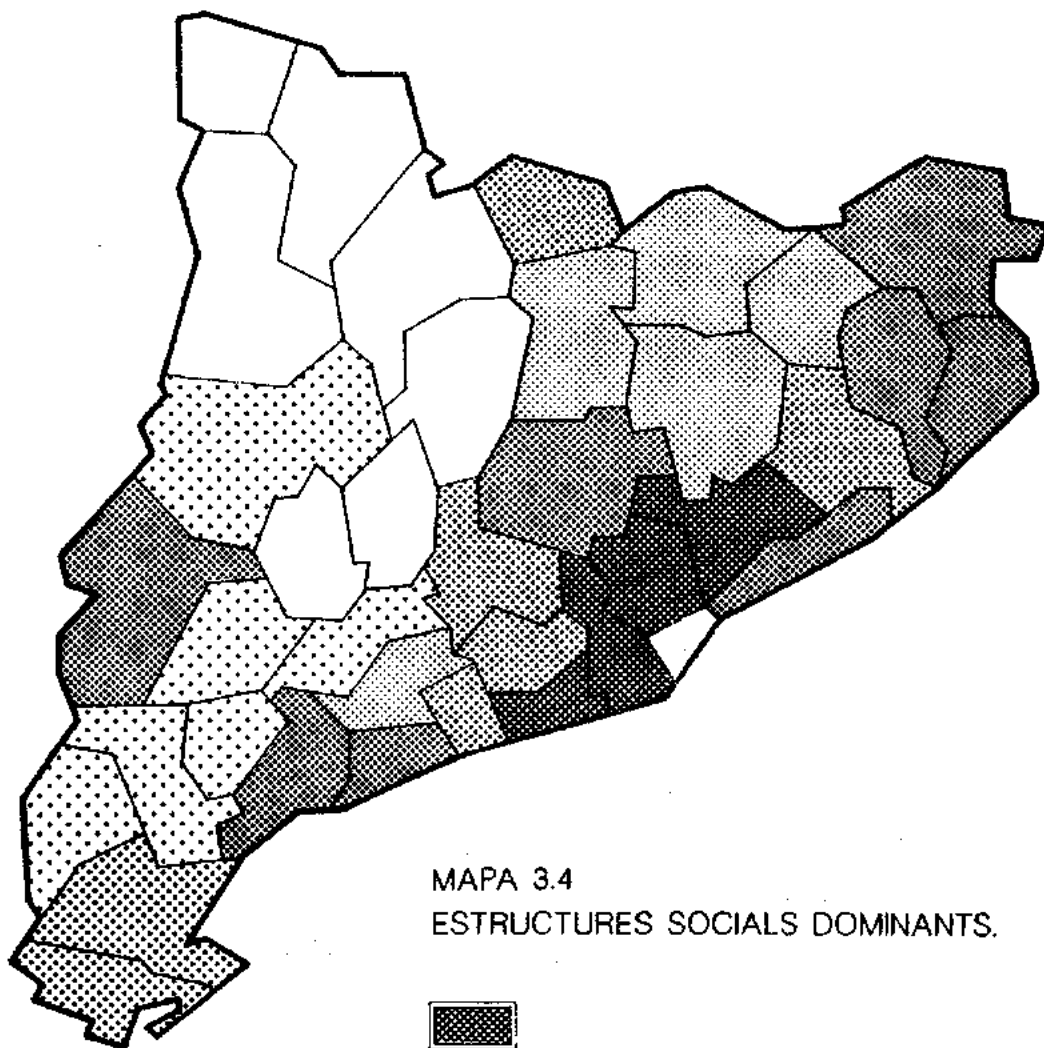
Darrerament queden les comarques que responen a una població menys arrelada i de trets menys rurals. Les comarques més immediates al Barcelonès són les que presenten aquestes característiques més accentuades, mentre hi ha un altre grup de comarques territorialment més dispers que té aquests valors menys accentuats i destaca pel pes de la població amb estudis superiors i dels quadres i professions liberals.

c) Les estructures socials no convergeixen en una determinada orientació.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial regida per les variables relacionades amb el primer factor de l'anàlisi de components principals: envelliment, arrelament social, actitud políticament conservadora front als mateixos valors oposats. Del conjunt d'aquestes variables estretament relacionades destaca en especial la població assalariada, que juga un paper central en l'aparició del sector. Hom podria concloure de manera immediata que la propietat dels mitjans de producció juga un paper fonamental en el

Quadre 3.4. CARACTERITZACIO DEL GRUPS PER LES SEVES ESTRUCTURES SOCIALS

Definició de les estructures	caracterització	Trets més particulars	Vots d'esquerra	Grup	Comarques
societats urbanes-industrials no tradicionals	majoria d'assalariats i vots d'esquerra, bastant analfabatisme (valors oposat a les societats rurals)	els caràcters precedents molt accentuats	molt fort	I	GR, VO, VR, BL.
societats industrials amb característiques rurals i tradicionals important	nombre d'assalariats i de vots nacionalistes important (valors mitjans en general)	els més elevats en quadres i professions liberals i amb estudis superiors	més aviat fort	II	TA, MA, BG, SR, GI, AE, BE, BC.
societats tradicionals, rurals	població vella i agrícola, originària de Catalunya	quadres i professions liberals, bastant important	més aviat dèbil	III	CE, BP, SE, AP, AN.
	població en petits pobles i que assisteixen a la missa dominical (valors en oposició a les societats urbanes)	assistència a la missa i població catalana molt importants	més aviat dèbil	VI	ER, GA, AC, OS, RI.
		nombre d'assalariats i analfabets molt important. Vots de dreta.	més aviat dèbil	V	MO, BB.
		els mateixos que el conjunt	dèbil	VI	TL, PR, RE, CB, NO, GG.
		número de solters i de vots nacionalistes molt fort	molt dèbil	VII	VA, SL, PS, PJ, AU, SG, UR.

MAPA 3.4
ESTRUCTURES SOCIALS DOMINANTS.

-
● Societats industrials.
-
● Societats industrials tradicionals.
-
● Societats camperoles tradicionals.
-
-
-
-

comportament social; però l'estadística descriptiva no permet arribar tant lluny.

El valor definidor de la "societat arrelada i rural" no exemplificada gaire, però, algunes comarques o grups de comarques de valors mitjans i tampoc coincideix amb indicadors importants com el nivell d'educació i l'actitud electoral. En definitiva resulta molt difícil de centrar la dinàmica social en unes determinades característiques i depassar una consideració exclusivament tipològica de les característiques socials. En concret, els caràcters de "societat rural i arrelada" definits no impliquen una major o menor dinàmica econòmica comarcal, ni un comportament i actituds més o menys oberts en les relacions humanes i les expressions ideològiques.

Es podria pensar en indicadors socials diferents com les despeses en espectacles, la importància de la lectura, el pes de l'associacionisme, la població sindicada o les hores de treball perdudes. Aquestes variables apropen a l'avaluació de la dinàmica social, tot i que plantegen problemes suplementaris significació i fiabilitat estadística. Altrament queda en suspens l'avaluació de la mobilitat entre els diversos grups socials, qüestió fonamental per a la qual no es disposa d'informació.

3.2.2. LES ESTRUCTURES SOCIALS AGRO-RURALS.

D'una banda s'han représ els indicadors que es troben molt lligats a la definició de ruralitat, tant els relacionats amb el poblament, la proporció de la població dels municipis de menys de 2000 habitants 'BRU' i de menys de 5000 habitants 'BUR', com els relacionats amb aspectes més socials, la proporció d'actius en el sector primari 'CAT', l'envelliment 'BRV' o la població amb estudis superiors 'MIR' en els municipis de menys de 5000 habitants. Per una altra banda, s'han tingut en compte aspectes socials relacionats amb l'activitat agrària; el pes dels explotants directes 'DAP', la terra en contracte 'DPR', els adherents als sindicats agraris progressistes 'IPA' i la proporció de votants a les eleccions a Cambres Agràries 'IPC'.

a) Societats pageses tradicionals enfront de societats agràries obertes.

L'orientació general del desenvolupament se centra en un primer factor compost principal, que és l'únic que manté una correlació significativa amb algunes variables. Aquestes variables es refereixen al pes del poblament rural, els actius agraris, l'envelliment i els explotants directes sense assalariats (annex 1.22). En conjunt, aquest primer factor, que explica 40,4% de la varianza total, ve a representar uns trets característics de les anomenades societats pageses. Les seves similituds amb el primer factor resultant de l'anàlisi anterior de les estructures socials generals són grans, tant per les variables que el defineixen com per les implicacions espacials.

Un segon factor explica només 18,7% de la varianza i presenta una definició menys precisa. Hi tenen un pes destacat la afiliació sindical progressista i les abstencions en les eleccions a Cambres Agràries, eleccions que foren boicotejades pel sindicalisme progressista i enregistraren un nombre irrisori de votants. L'oposició entre les comarques meridionals, Montsià, Baix Ebre i Tarragonès, amb una actitud pagesa progressista, i les comarques septentrionals, Pallars Sobirà, Vall d'Aran i Ripollés, on el moviment pagès progressista és pràcticament absent, marca l'aparició d'aquest segon factor.

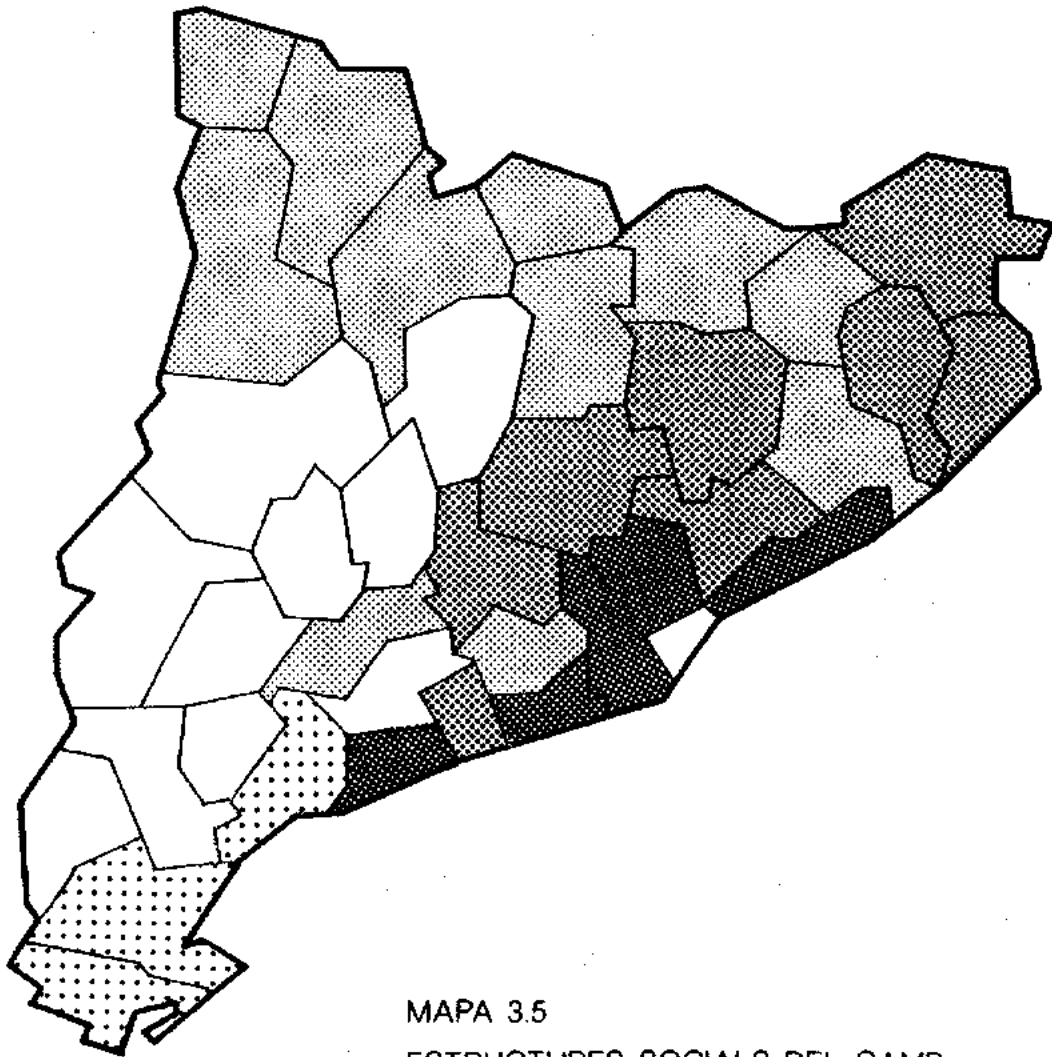
Queden un tercer i quart factors amb molt poc pes, 11,9% i 11,3% de la varianza respectivament. Els dos factors es relacionen fonamentalment amb una sola variable, la terra en contracte i la població amb estudis.

b) Pagesia tradicional a les comarques meridionals interiors.

Les tipologies territorials no resulten molt marcades pel fet que alguns indicadors tenen un comportament força diferenciat. Dins de les 37 comarques analitzades es descobreixen bàsicament tres grans grups, que es poden subdividir en cinc, si es tenen en compte algunes característiques més particulars (quadre 3.5).

Quadre 3.5. CARACTERITZACIO DELS GRUPS SEGONS LA SOCIETAT AGRO-RURAL

Definició de les estructures socials	Caracterització	Els trets més particulars	Grups	Comarques
societat sense pagesos	nombre molt debíl d'activitats agrícoles, sindicalisme pagès debíl	nombre d'empresaris sense assalariats débils, la població dels pobles és urbana	I	GR, VO, BL, MA, TA.
societats amb una pagesia poc activa	nombre bastant debíl d'actius en l'agricultura, sindicalisme pagès debíl	tinença en contracte important. (tres subgrups amb trets molt particulars)	II III	BP, VR, EG, AN, OS, GI, BE, AE. PS, PJ, VA, RI, CB, AP, SE, BR, CE, GA, AU.
societats amb una pagesia important i activa	predominança de l'activitat agrícola, sindicalisme pagès potent, població vella	nombre d'actius empresaris sense assalariats relativament baix població molt rural	IV V	BC, MO, BB NO, RE, SL, SR, UR, AC, SG, PR, GG, TL.

MAPA 3.5
ESTRUCTURES SOCIALS DEL CAMP.

- ● Sense pagesia.
- ● Pagesia conformada.
- ● Pagesia dominant i activa.
-

En un primer petit grup es poden incloure les comarques veïnes de Barcelona, on l'activitat agrària té un pes insignificant. La població agrària no és ni tan sols important als municipis petits, que presenten unes característiques productives i socials semblants als grans. A més a més del maresme, el Vallés Occidental, el Baix Llobregat i el Garraf, es pot incloure dins aquest grup el Tarragonés, que en conjunt presenta unes característiques molt semblants (mapa 3.5).

A les comarques nord-orientals immediates a les anteriors l'activitat agrària pren un pes considerable als municipis rurals. Tant aquestes comarques com les pirinenques presenten una pagesia socialment poc activa. Els dos subgrups de comarques es diferencien pel pes de la terra en contracte i pel poblament més urbà.

Les comarques interiors i meridionals són les comarques tradicionalment més rurals i agràries. Aquestes comarques representen també una pagesia socialment més activa. En el conjunt es poden diferenciar el Montsià, el Baix Ebre i el Baix Camp, que tenen una proporció relativament feble d'empresaris agraris sense assalariats.

c) Escassa significació de la societat agrària.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial que no varia gaire de l'observada en l'apartat precedent sobre les estructures socials generals. La pregunta que es planteja aleshores és si es dona un particularisme social prou assenyalat a les àrees rurals o, millor, si aquest és significatiu a l'escala comarcal que s'estudia, i això a part la suficiència o insuficiència de les variables utilitzades.

A prop de la meitat de les comarques catalanes els petits municipis no són pas fonamentalment agraris. Així, les variables socials referides a aquests municipis tenen molt a veure amb el major o menor pes de l'activitat agrària i altres activitats, resultat pràcticament idèntic al d'agafar les variables referides al conjunt de municipis d'una comarca.

Només els indicadors socials referits a la població agrària presenten un cert particularisme, per bé que resulta força aventurat dir fins a quin punt incideix en el conjunt social. D'entrada, cal pensar que a les comarques i ciutats on el col·lectiu de pagesos és escàs, la seva especificitat econòmico-social té una significació social ben limitada. Altrament, a les comarques amb una activitat agrària important la incidència del sector es tradueix en unes variables ben difícils de definir a nivell estadístic, o que poden considerar-se representades en els indicadors sociològics referits al conjunt comarcal.

3.3. LES ACTIVITATS ECONOMIQUES.

3.3.1. L'ESPECIALITZACIO SECTORIAL.

Per tal de tipificar l'activitat econòmica de les 37 comarques estudiades s'han analitzat onze indicadors referits a la població activa. Així, s'ha tingut en compte la proporció d'actius sobre la població total comarcal 'CAC' i la proporció d'actius femenins dins de la població activa comarcal 'CAF'. Igualment s'ha valorat el pes dels tres sectors clàssics d'activitat, primari 'CAP', secundari 'CAS' i terciari 'CTP'. Per bé que la informació sigui en algun cas redundat, s'ha fet una major divisió dels actius, que contempla l'activitat agrària 'DAA', la construcció 'EAC', els transports i comunicacions 'EAT', els serveis públics i personals 'EAA', l'hosteleria i el comerç 'EAM' i la indústria manufacturera 'EAM'.

a) Indústria o activitats terciàries.

L'orientació general del desenvolupament se centra en un primer factor que representa un 44,4% de la varianza. Aquest factor es troba definit per sis variables que s'hi troben estretament correlades, mentre les altres cinc hi apareixen com quasi independents. Les sis variables corresponen amb més indústria i actius secundaris i menys agricultura i actius primaris, acompanyats d'una major proporció d'actius i de dones actives; són els valors que es poden identificar amb la industrialització més clàssica (annex 1.27).

Un segon factor explica encara una part important de la variança, 34,7%, i es relaciona amb les cinc variables absents del primer factor. Aquestes cinc variables, terciari, transports, serveis, construcció i hosteleria, donen una idea ben global de la terciarització de les activitats.

El primer i el segon factor de l'anàlisi de components principals expliquen la major part de la variança total, 79,1%, de manera que els altres factors resulten negligibles. El tercer i quart factors sumen 15,7% de la variança explicada i no es correlacionen de manera significativa amb cap variable, per bé que hi tenen un pes destacat les compreses dins la "terciarització".

b) Pallars Sobirà, Garrigues, Conca de Barberà i Terra Alta; tothom a l'agricultura.

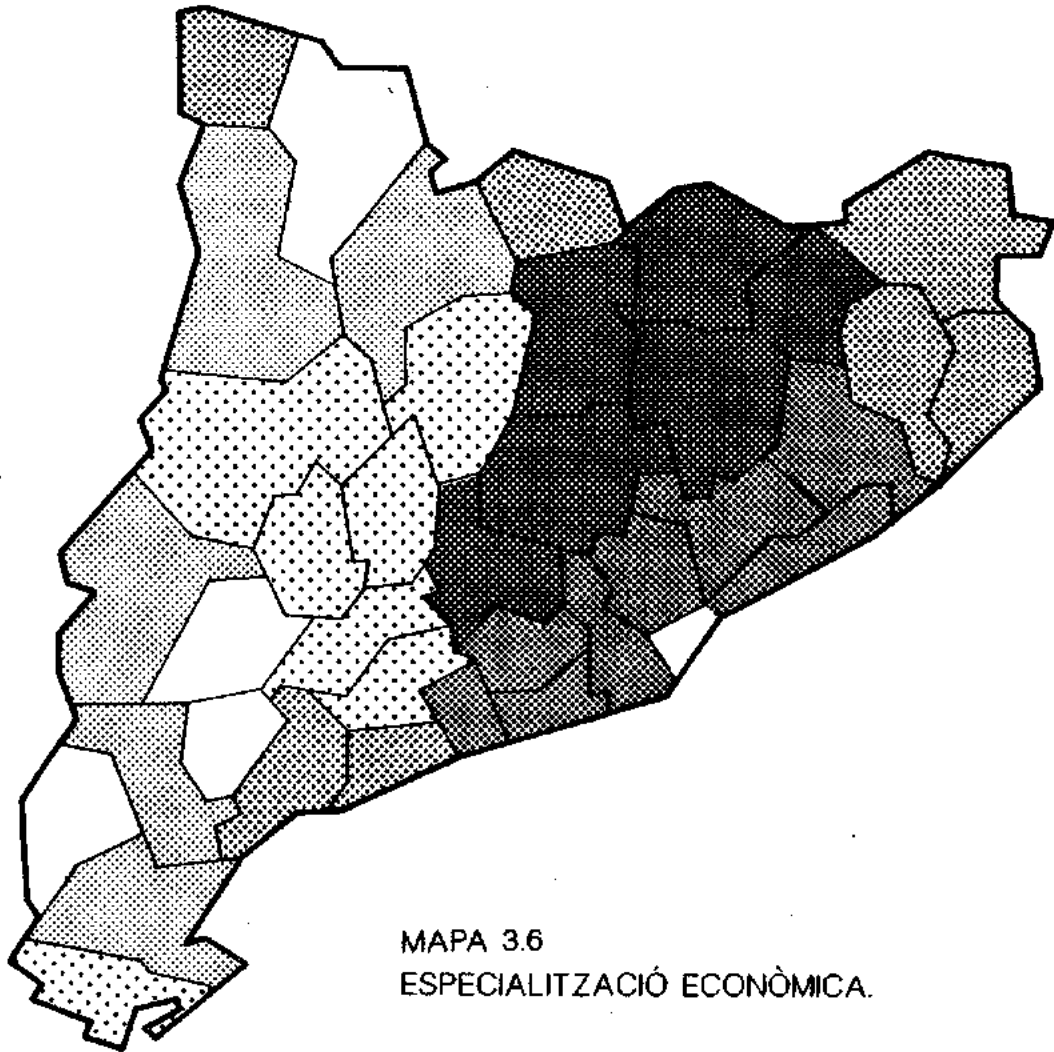
Les tipologies territorials que resulten de l'activitat econòmica de la població resulten força netes. Les comarques amb un nivell d'industrialització mitjà es corresponen força bé amb les comarques més terciaritzades, de manera que resulta fins i tot possible d'establir una gran classificació de les comarques segons els tres grans grups d'activitat (annex 1.28). Tipològicament es poden arribar a delimitar set grups de comarques amb uns trets força específics (quadre 3.6).

A les comarques immediates a Barcelona i les contigües d'aquestes del centre-nord l'activitat industrial no troba concurrent i el sector secundari hi ocupa més de la meitat de la població. A les comarques del centre-nord, Ripollés, Garrotxa, Berguedà, Anoia, Bages i Osona, l'especialització industrial encara hi té un paper més destacat, així com hi destaca també la proporció de població femenina ocupada. Aquest grup de comarques destaca també de les situades als encontorns de Barcelona pel menor pes relatiu del sector de la construcció (annex 1.30).

Les comarques que es poden qualificar com a terciàries són les que presenten uns trets més particularitzats entre elles. Alhora són les comarques que mostren una menor especialització sectorial; el sector terciari, tot i ser-hi predominant, no ocupa en cap cas més de la

Quadre 3.6. CARACTERITZACIO DELS GRUPS SEGONS LES ACTIVITATS ECONOMIQUES.

Especialització	Sector industrial	Sector agrícola	Sector terciari	Desenvolupament global	Grup Comarques
indústria	el més important		molt dèbil	molt especialitzada en la indústria	I RI, GA, BR, AN, BG, OS.
	molt important	molt dèbil	més aviat dèbil	especialitzat amb la indústria, però amb serveis	II GR, BL, BP, AP, SE, VR, VO, MA.
	important			molt diversificat = serveis més indústria	III TA, GI.
serveis	mitja	més aviat dèbil		diversificat: serveis més algunes indústries	IV BC, BE, CE, AE, VA.
	dèbil	més aviat important	més aviat important	diversificat.	V AU, PJ, BB, RE.
		important	dèbil	bastant especialitzada en el sector tradicional	VI UR, NO, SL, MO, SG, CB, AC.
agricultura	molt dèbil	molt important	molt dèbil	molt especialitzada en el sector tradicional	VII GG, PR, PS, TL.

MAPA 3.6
ESPECIALITZACIÓ ECONÒMICA.

- ● Industria
- ● Serveis
- ● Agricultura.
-
- ● Agricultura.
-

meitat de la població activa (any 1975). Dins d'aquestes comarques terciàries, situades a la costa o al Pirineu occidental, es poden diferenciar tres grups que no guarden gaire continuïtat espacial.

La capitalitat provincial fa del Tarragonés i el Gironés dues comarques amb un terciari molt important i alhora particular, pel gran pes dels serveis administratius. Això i el pes relativament important de la indústria les diferencia d'un altre grup de comarques amb un sector terciari molt important, que es fonamenta en el turisme; són el Baix i l'Alt Empordà i el Baix Camp a la costa i la Vall d'Aran i la Cerdanya al Pirineu. Queda un darrer grup heterogeni de comarques terciàries, on el pes d'aquest sector és menys important i comparable o, fins i tot, inferior al de les activitats agràries.

Darrerament queden les comarques agràries de la Catalunya interior. Dins d'aquestes encara és possible diferenciar unes comarques més particularment agràries, el Pallars Sobirà, les Garrigues, la Conca de Barberà i la Terra Alta, que tenen més de la meitat de la població activa ocupada en aquest sector. A la resta de comarques els actius agraris no assoleixen aquesta proporció i hi tenen un major pes les activitats industrials i terciàries.

c) Especialització no equival a dinàmica econòmica.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial bastant clara pel que fa als grans sectors d'activitat. Les subdivisions posteriors, que es relacionen sobretot amb una classificació més precisa del sector terciari, resulten ja menys coherents a escala espacial perquè cada comarca marca les seves particularitats.

No cal perdre de vista que l'anàlisi factorial efectuada es refereix a l'especialització productiva comarcal i no al pes sectorial de cada comarca dins el conjunt de Catalunya. Així, les comarques amb una major especialització industrial no són pas les que tenen un major nombre d'actius industrials, com tampoc són les que tenen una major població activa agrària les més especialitzades en l'agricultura. L'especialització comarcal és certament el reflex de la implantació territorial dels diversos sectors econòmics, però no en valora el pes dins el conjunt.

En tot cas, l'anàlisi de la població activa comarcal és la millor informació que es disposa sobre l'especialització econòmica comarcal. Al respecte, seria de gran interès valora, per exemple, la participació de cada sector en el producte brut comarcal o la seva presència exportadora. Però les dades disponibles no permeten, ni molt menys, arribar a aquest detall.

De la major o menor especialització comarcal i del pes dels diversos sectors es poden efectuar també algunes inferències, en funció de la dinàmica de cada sector en l'economia general. Però això requereix una observació i estudi particulars, per no embrancar-se a partir d'uns percentatges de població activa que donen una caracterització simplement tipològica. Altrament, en els apartats que venen s'intenta d'analitzar estadísticament la dinàmica de cada sector.

Hom no pot deixar d'esmentar la possibilitat d'efectuar una valoració de la dinàmica econòmica general a partir de la població activa. Això podria aconseguir-se amb indicadors sobre l'edat, els estudis, les categories professionals, la promoció, la seguretat i higiene en el treball o l'atur. Tret del darrer cas, i aquest encara amb algunes deficiències, aquestes dades manquen d'elaboració a escala comarcal i/o per valorar-les cal més aviat retreure's al conjunt de la població.

3.3.2. EL SECTOR AGRARI.

S'ha seleccionat catorze indicadors de característiques força diferents. Al costat del pes de la població activa agrària dins la comarca 'DAA', s'han utilitzat, d'una banda, les variables referides a les estructures agràries; la proporció de terra portada en contracte 'DPR', la superfície mitjana per explotació 'DEA', el pes de les explotacions agràries de 10 a 50 hectàrees 'DEG', les explotacions a temps parcial 'DTP', el pes de les parcel·les petites 'HPP' i el nombre de cavalls de vapor per hectàrea de superfície agrícola útil 'DMH'. Per una altra banda, s'ha considerat un seguit d'indicadors relacionats amb la producció; la superfície ocupada pels conreus tradicionals 'DST', la proporció de superfície conreada 'DSC' i la de superfície regada 'DSR', el valor afegit net agrari per actiu

'DRA', el pes de la ramaderia dins la renda agrària 'DRR' i el valor afegit per hectàrea de superfície agrícola útil de l'agricultura 'HVA' i la ramaderia 'HVR'.

a) Agricultura extensiva i agricultura intensiva.

L'orientació general del desenvolupament no mostra una linealitat evident, i això es pot explicar d'entrada per les diferències existents entre les variables, que gairebé no presenten cap correlació significativa entre elles. Només les dues variables que es refereixen a la ramaderia tenen un coeficient de correlació superior a 0,65. Les correlacions menys significatives que s'estableixen afecten parelles força aleatòries de variables. Però, en conjunt, només es pot dir que una variable, la superfície portada en contracte, es mantingui independent de la resta (annex 1.31).

La significació que es pot atribuir als factors components principals resulta, en conseqüència, gaire clara. El dos primers factors, que tenen un pes força semblant, sumen només 52,4% de la variància total explicada. Amb els dos factors següents la variància explicada puja a 77%.

El primer factor, 28,7% de la variància total, es pot relacionar amb l'agricultura de tipus extensiu. Es allò que es desprèn de les variables que tenen una major presència en aquest factor; l'especialització agrària comarcal, el pes dels conreus tradicionals i unes explotacions més aviat grans, amb una mecanització poc intensiva i un cabal ramader baix. Per bé que aquests trets apunten cap un tipus d'agricultura tradicional i poc rendible, això no és així, i de fet no hi ha cap variable de rendibilitat que tingui un pes en el factor.

Un segon factor, que representa 23,7% de la variància, ve a exemplificar una agricultura de tipus intensiu i rendible. La proporció elevada de terres de conreu i de reg, un valor afegit alt per hectàrea i per actiu i el poc pes de la ramaderia són les variables que més incideixen en el factor. Altrament, les comarques del Maresme, el Baix Llobregat i el Segrià tenen un paper decisiu en l'aparició d'aquest factor (annex 1.33).

El tercer i el quart factors venen definits especialment per una variable, la terra portada en contracte i l'agricultura a temps parcial, respectivament. Aquestes dues variables, absents dels dos primers factors, apareixen molt deslligades de la resta.

b) Pirineu i interior-sud, més agricultura i menys rendible.

Les tipologies territorials que es deriven de l'agrupació estadística de les comarques no mostren una coherència molt gran. Cada comarca presenta unes trets molt particularitzats i les agrupacions que es poden efectuar no presenten uns contorns nets. Més difícil resulta, encara, atribuir una major o menor desenvolupament agrari als set grups de comarques delimitats (quadre 3.7).

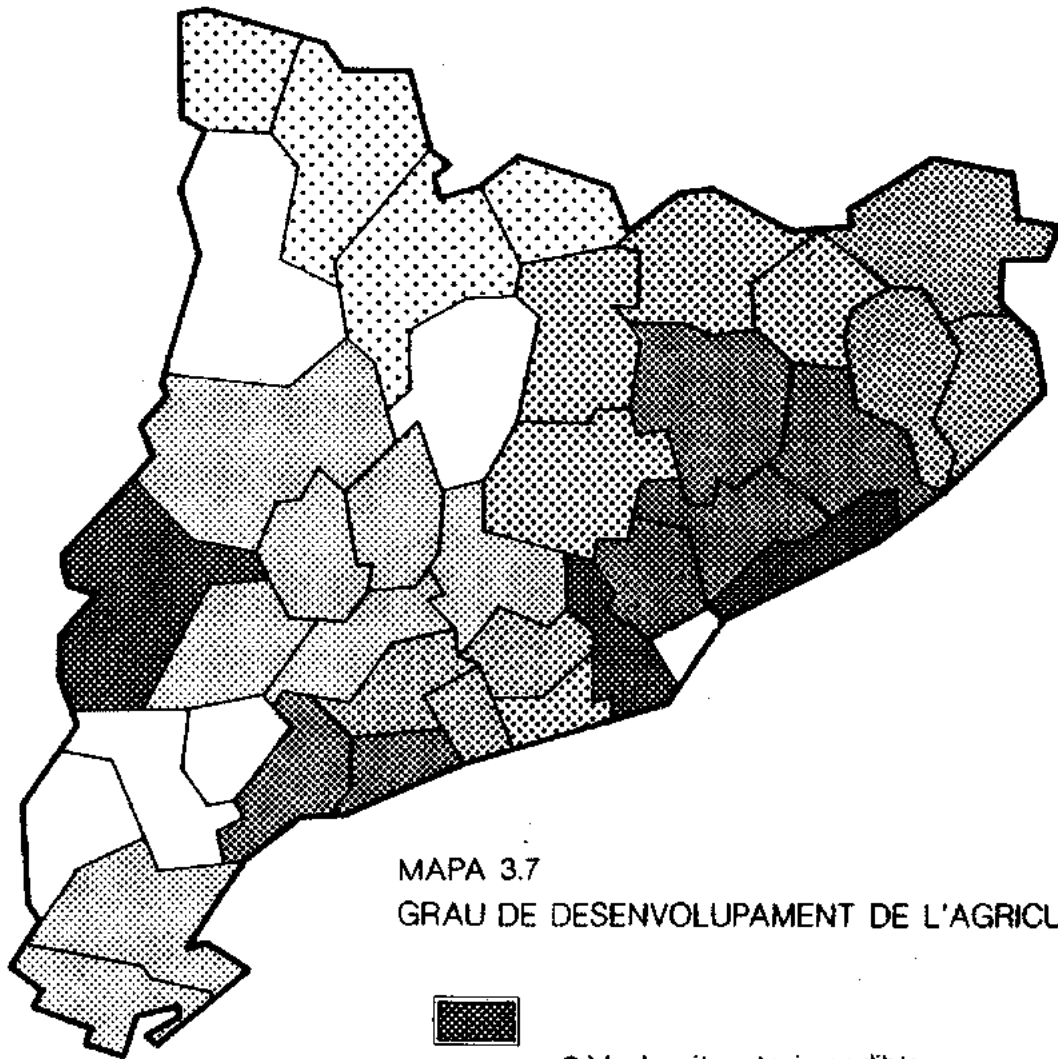
Dos dels set grups es poden encabir dins un conjunt de comarques d'agricultura rendible i amb unes estructures productives força modernitzades. D'una banda, hi ha les comarques del Maresme, el Baix Llobregat i el Segrià, amb unes produccions intensives que no tenen paral·lel en altres comarques. I per una altra banda hi ha les comarques properes a Barcelona, la Selva, Osona, el Vallès Oriental i l'Occidental i també el Tarragonès i el Baix Camp, que a través de la ramaderia han intensificat les produccions i modernitzat les explotacions (mapa 3.7).

Dos grups es poden considerar amb un desenvolupament agrari mitjà. Es tracta de comarques que presenten uns valors mitjans més aviat alts, tant pel que fa a rendibilitat com pel que fa als indicadors estructurals. D'una banda hi ha un grup de comarques properes a la costa i agrupades entorn a l'Empordà i el Penedès. Per una altra, es troben les comarques de la Catalunya interior i del Baix Ebre i Montsià, que han assolit un grau de productivitat important tot i mantenint en bona part l'orientació agrícola tradicional.

Les comarques del Pirineu i les comarques meridionals de l'interior són les més agràries i alhora les d'agricultura menys rendible. Front a les comarques més pirinenques, d'explotacions agràries fonamentades en les produccions ramaderes, les altres es troben molt especialitzades en els conreus tradicionals. Es diferencie tres grups

Quadre 3.7. CARACTERITZACIO DELS GRUPS SEGONS LA TIPIFICACIO AGRARIA.

Conreus intensius (2on factor)	Agricultura extensiva tradicional (1er factor)	Pes de la ramaderia dins la comarca	Valor afegit per actiu	Comarques
molt forta	feble	feble	molt alt	MA, BL, SR.
mitjana	feble	fort	mitjà alt	VR, VO, SE, OS, TA, BC.
mitjana	mitjana	mitjà	mitjà	AE, BE, GI, AC, EP, AP.
mitjana-forta	forta	mitjà	mitjà-alt	NO, UR, SG, GG, CB, AN, MO, BB.
feble	feble	fort	mitjà-baix	GA, RI, BR, BG, GR.
molt feble	mitjana	fort	baix	VA, FS, CE, AU.
feble	molt forta	feble	baix	PJ, SL, PR, RE, TL.

MAPA 3.7
GRAU DE DESENVOLUPAMENT DE L'AGRICULTURA.

● Modernitzada i rendible

● Mitjanament modernitzada

● Endarrerida i poc rendible.

de comarques que contrasten pel major a menor pes de l'orientació agrícola més tradicional o de l'orientació ramadera.

c) Insuficiències dels indicadors del desenvolupament agrari.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial força fragmentada, tant pel que fa a les semblances comarcals com pel que fa a l'existència d'uns trets tipològics clars. Per altra part, resulta ben difícil de precisar unes línies de desenvolupament agrari a partir dels indicadors i les anàlisis efectuades.

El valor afegit net del sector agrari comarcal per actiu agrari podria exemplificar força bé el grau de desenvolupament agrari. Però aquest indicador ha de ser utilitzat amb força reserves, tant per la fiabilitat dubtosa de la font de procedència com pel fet que hi ha molta altra població que no figura com a activa agrària que contribueix en la producció agrària. Altrament, la bona marxa del sector agrari comarcal no solament es pot referir al factor treball, sinó que ho ha de fer també a la terra i al capital invertit. Quant a la terra es pot disposar d'algun indicador força satisfactori, com l'utilitzat, per bé que romanen els dubtes de fiabilitat. Pel que fa al capital no es disposa de cap referència utilitzable a nivell comarcal.

Els buits d'informació sobre la valoració de la rendabilitat agrària i les deficiències de les variables disponibles al respecte fan que hom s'hagi de referir a estimadors més o menys indirectes; són aquests els qui donen sentit al tipus d'anàlisi estadística efectuada. Entre els resultats de les anàlisis efectuades es poden descobrir unes línies de "modernització" agrària, que són les que han servit per delimitar les tipologies anteriors. Amb tots els interrogants teòrics que es puguin plantejar, aquesta "modernització", entesa com augment dels inputs agraris, millora dels equips i instal·lacions i intensificació de les produccions, encara va aparellada actualment amb la millora de la rendabilitat general de les explotacions i marca el sentit del desenvolupament agrari.

L'encreuament del primer factor de l'anàlisi en components principals, que destaca els conreus extensius tradicionals enfront a

la ramaderia, amb el segon factor, que fa un incís en els conreus més rendibles, dóna el sentit del grau de modernització general. Aquesta modernització no ha estat per a tots el mateix, per als uns ha suposat intensificar els cultius i per als altres intensificar la ramaderia o diversificar-se en ambdós sentits. Evidentment, les variables estructurals, sobretot l'estructura de la terra, molt condicionades per factors medio-ambientals i històrics, dificulten i enfosqueixen la comprovació del grau de modernització.

3.3.3. LA INDUSTRIALITZACIO.

Per a l'anàlisi de la industrialització s'han seleccionat sis variables, des de la referida al pes comarcal de la població activa industrial 'EAM' fins a les referides a la dinàmica i l'estructura industrial. De la dinàmica industrial s'ha tingut en compte la proporció de llocs de treball creats per empleat entre 1964-1973 'CII', així com la població en atur 'HAT'. De tipus més estructural són la inversió realitzada per lloc de treball creat 'CIE', la proporció d'ocupats en empreses petites 'CIG' i el coeficient de localització superior per branca industrial 'CIP'.

a) Especialització industrial vinculada a l'atur a la Catalunya oriental.

L'orientació general del desenvolupament se centra en un primer factor que explica 45,5% de la variança total i ve a caracteritzar un desenvolupament industrial clàssic. Es això el que es desprèn de les variables que determinen el factor; bona part d'actius a la indústria, empreses grans, creixement de l'ocupació i també una taxa d'atur elevada (annex 1.37).

El segon i tercer factors composts principals són el resultat de la particularitat de les dues variables que no han entrat en el primer factor. Per al segon factor es tracta de les inversions industrials intensives en capital, i en el cas del tercer és l'especialització en una determinada branca. El segon factor, que explica 18,8% de la variança, ve determinat per la presència de dues comarques amb una indústria molt particular pel volum de capital invertit, la petroquímica al Tarragonés i la nuclear a la Ribera d'Ebre. El tercer

factor, 17,3% de la variança, també ve força determinat per dues comarques amb valors extrems, el Berguedà i el Priorat.

Les tipologies territorials resultat de l'agrupació comarcal resulten força nítides, tant a nivell territorial com per la seva caracterització industrial. En conjunt s'han diferenciat sis grups de comarques, que alhora poden resumir-se en tres grans blocs, segons el grau d'implantació de la indústria (quadre 3.8).

Hi ha una gran àrea de caràcter netament industrial, que es correspon pràcticament amb la meitat oriental de Catalunya, amb l'excepció del Gironès i l'Alt i el Baix Empordà. Per la gran proporció d'actius ocupats a la indústria, pel creixement industrial passat i també pel nombre d'aturats, destaquen dins les comarques industrials les situades a l'entorn del Barcelonès (mapa 3.9).

Hi ha un conjunt de comarques més repartides en el territori que presenten un cert grau d'industrialització. S'hi diferencia de manera molt clara un petit grup de comarques de caràcter industrial més marcat, l'Alt Camp, la Conca de Barberà i el Montsià. A les sis comarques restants el fet industrial resulta pràcticament negligible.

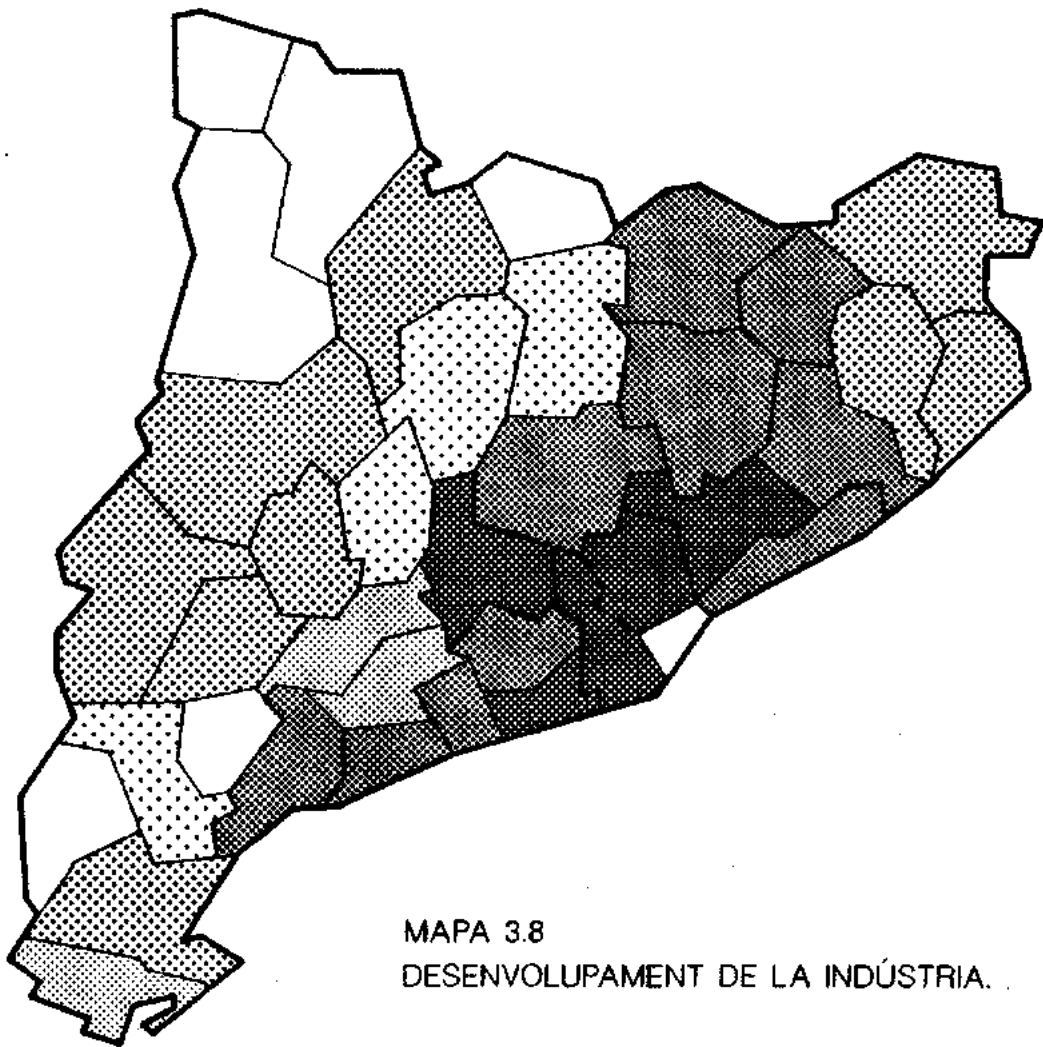
b) La dinàmica industrial es vincula a l'especialització industrial.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial més aviat condicionada per l'existència o l'absència d'indústria que no pas pel caràcter estructural d'aquesta. Altrament, algunes components estructurals fonamentals, com la grandària de les empreses i, en menor grau, l'especialització de l'activitat industrial apareixen molt vinculades al mateix pes del sector industrial dins el conjunt d'activitats econòmiques comarcals.

El fet decisiu de la presència o absència d'indústries queda encara més manifest si en comptes d'avaluar el pes relatiu del sector industrial es té en compte el seu pes absolut, sigui en termes d'ocupació, d'inversió o de producció. En l'anàlisi efectuada simplement no s'ha recollit una valoració absoluta del sector industrial perquè aquesta condicionava i desvirtuava completament els resultats estadístics (a part de no ser imprescindible per a mesurar

Quadre 3.8. CARACTERITZACIO DELS GRUPS PER LA SEVA INDUSTRIALITZACIO.

Definició	Industrialització (1er. factor)	Especialització (CIP)	Inversions (CIE)	Grup	Comarques
industrialització ben implantada	molt forta	molt dèbil	més aviat dèbil	I	GR, VR, AN, VO, BL.
	força	dèbil			
poc industrialitzats	més aviat forta	mitjana	molt dèbil	III	NO, CB, AC.
	dèbil	dèbil	dèbil	IV	AU, UR, GI, NO, SR, BE, BB, GG, AE.
industrialització negligible	dèbil	força	molt fort	V	RE, SG, SL, BR.
	molt dèbil	més aviat forta	dèbil	VI	VA, PJ, PR, CE, TL, PS.

MAPA 3.8
DESENVOLUPAMENT DE LA INDÚSTRIA.

-

 ● Implantació industrial consolidada.
-

 ● Industrialització sectorialitzada o amb limitacions.
-

 ● Grau d'industrialització negligible.

la dinàmica industrial). I això no vol dir que s'hagi de perdre de vista, precisament, l'inexistència d'un punt de comparació entre les comarques on allò que més s'assembla a la indústria és alguna activitat artesanal o de serveis familiar i les comarques amb més d'un miler d'empreses manufactureres més o menys grans.

En suma, el pes relatiu de la població activa industrial resulta la variable més representativa del desenvolupament industrial de les utilitzades. L'existència d'alguns indicadors comarcals referits als resultats econòmics productius de les empreses industrials permetria d'afinar i fonamentar millor les conclusions sobre la dinàmica i la implantació del sector industrial; però es tracta evidentment d'unes dades que no es troben disponibles. La variable creació d'ocupació utilitzada en l'anàlisi constitueix, per altra part, el baròmetre potser més clar de la dinàmica.

Una consideració especial mereix l'anàlisi de les diverses branques industrials. Pel fet que les branques industrials es troben absents en algunes o moltes comarques no es pot treballar estadísticament sobre el conjunt de Catalunya. Els índexs generals d'especialització industrial tampoc resulten estadísticament gaire fiables per les distorsions provocades pel pes desigual de la indústria comarcal.

3.3.4. LES ACTIVITATS TERCIARIES.

Han estat seleccionades nou variables que fan referència tant a l'ocupació en els diversos subsectors que s'inclouen dins el terciari com a alguns aspectes més estructurals o de presència territorial. Entre les primeres es compten els actius en el sector dels transports i comunicacions 'EAT', el sector dels serveis públics i personals 'EAA' i el d'hosteleria i comerç 'EAM'. Entre els segons es poden incloure el nombre de llicències comercials per habitant 'ECA', el pes del comerç alimentari 'ECA' i el dels auto-serveis 'ECM', així com la capacitat hotelera 'ETC', el pes de la segona residència 'ETS' i la proporció d'alumnes que van a l'escola pública 'EEE'⁴.

4. Aquest darrer indicador, que es refereix al percentatge d'alumnes matriculats en escoles públiques d'ensenyament primari, xoca, d'entrada, per la seva singularitat. Però, en definitiva, no fa sinó avaluar el pes de la iniciativa privada en un servei amb moltes implicacions socials.

a) Més hosteleria i comerç, més terciari.

L'orientació general del desenvolupament ve condicionada pel conjunt de variables utilitzat, que no presenten una gran intercorrelació, però mostren uns coeficients de correlació encara significatius estadísticament. Només la variable referida al pes de l'ensenyament públic apareix desvinculada de la resta de variables (annex 1.41).

El primer factor de l'anàlisi en components principals, que explica 40,9% de la variança total, ve a exemplificar el grau de terciarització. Només la variable corresponent al pes de l'ensenyament públic no té un pes significat en el factor. Són les variables referents als actius en l'hosteleria i comerç i les places hoteleres aquelles que més contribueixen en la definició del factor (annex 1.42).

Si el primer factor es decanta més aviat cap al sector turístic, el segon ho fa cap als serveis, pel pes que hi tenen els actius dels subsectors transports i comunicacions i dels serveis públics i personals. Aquests es corresponen amb una major proporció d'establiments alimentaris i d'ensenyament públic i un turisme menys important. En tot cas, les correlacions d'aquest conjunt de variables amb el segon factor, que explica 21% de la variança, són relativament baixes.

Més baixes són encara les correlacions amb el tercer factor de les variables que hi tenen un major pes. Aquest tercer factor, que explica 14,4% de la variança, resulta de definició força precisa i tot just es digne d'esment. La singularitat de la Vall d'Aran, amb un pes residual important del petit comerç tradicional, té un pes decisiu en l'aparició d'aquest factor.

b) Segrià, Cerdanya i Vall d'Aran, excepcions a la manca de terciari a les comarques interiors.

Les tipologies territorials s'organitzen sobretot en funció d'un major o menor grau de "terciarització", tal com ha estat posat de relleu en el primer factor de l'anàlisi en components principals. Les

comarques més terciaritzades presenten a l'hora d'entrar més en detall moltes particularitats, de manera que les tipologies es diversifiquen. Com en altres aspectes analitzats, aquí resulta també molt avinent la diferenciació de set tipologies comarcals, que alhora es poden resumir en tres grans grups (quadre 3.9).

Un primer gran es troba constituït per les comarques amb un grau de terciarització més important. Aquestes comarques ressegueixen fonamentalment la costa, tret d'algunes més allunyades cap a l'interior com la Cerdanya, la Vall d'Aran i el Segrià. Dins d'aquest conjunt de comarques es diferencien de manera bastant neta el Segrià, el Tarragonès i el Gironès, que corresponen a les tres capitals provincials i s'orienten més cap als serveis públics i professionals, de la resta de comarques, que s'orienten sobretot cap al turisme. Dins aquestes darreres comarques encara es pot diferenciar el Baix Empordà, la Selva, el Baix Penedès i la Vall d'Aran, amb menys serveis professionals i molt decantades cap al turisme (mapa3.9).

Amb un grau de terciarització ja força mediocre es troba un grup relativament poc nombrós de comarques, que es troben geogràficament també força repartides. En funció també de la major orientació cap als serveis professionals o cap al turisme s'hi han diferenciat també dos subgrups, que no tenen uns trets molt particulars.

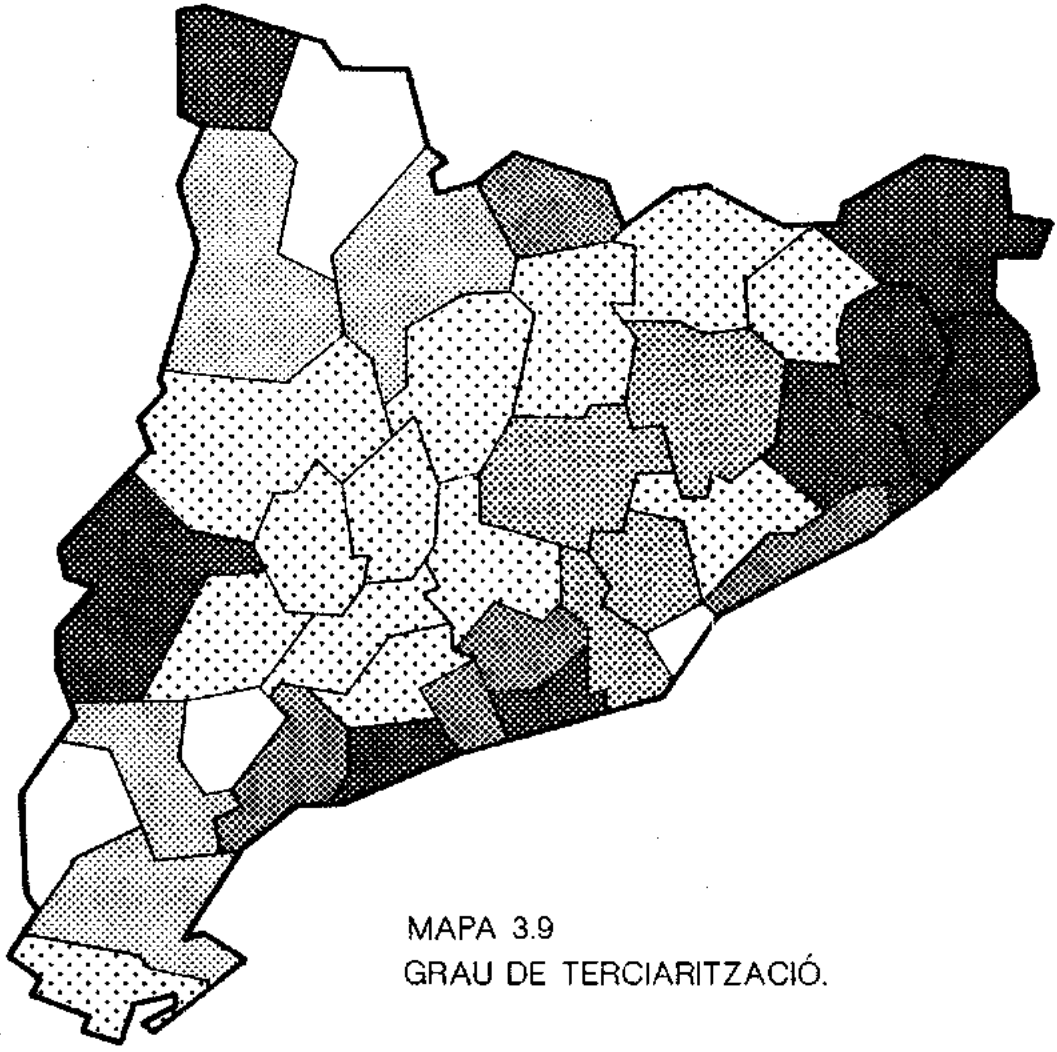
Queda un nombre important de comarques interiors que presenten un grau de terciarització molt feble. La Terra Alta, el Priorat i el Pallars Sobirà són les comarques que hi presenten els valors més baixos.

c) El sector terciari, calaix de sastre.

Els indicadors utilitzats defineixen una estructura espacial marcada per la diversitat de sectors que es consideren com a activitats terciàries. Per bé que es dibuixa una mena de "terciarització" general, els diversos sectors segueixen unes pautes de localització força particulars, que no són sinó el reflex de la seva singularitat econòmica. Així, poca cosa té a veure un sector de transports i comunicacions ben desenvolupat amb la potència turística d'un indret,

Quadre 3.9. CARACTERITZACIO DELS GRUPS PER LA SEVA TERCIAIRITZACIO.

Definició global	Terciarització general (1er factor)	Desenvolupament dels serveis (2on factor)	Desenvolupament del sector turistic	Grups	Comarques
terciari important	fort	molt fort	més aviat fort	I	TA, GI, SR.
	[dèbil	molt fort	II	SE, BE, BP, VA.
]	mitja	fort	III	AE, BC, GR, MA, CE, AP.
terciari mediocre	mitja-baix	fort	molt dèbil		EL, BG, VO, OS.
	[més aviat fort	dèbil	IV	BB, FJ, AU, RE.
]	més aviat dèbil	molt dèbil	V	CB, UR, SL, AC, RI, NO, MO, SG, AN, GA, VR, GG, BR.
terciari negligible	molt dèbil	molt dèbil	dèbil	VI	PS, PR, TL.

MAPA 3.9
GRAU DE TERCIARITZACIÓ.

-
 Terciàries.
-
 Terciàri mediocre.
-
 Turisme i serveis irrellevants.
-
 Turisme i serveis irrellevants.

i, entrant més en detall, els transports no van pas lligats amb les comunicacions i no totes les activitats turístiques van unides.

Es podria abordar de manera separada els diversos subsectors que integren el terciari. Però tampoc es pot arribar a sectorialitzar massa les activitats, perquè aleshores l'anàlisi resulta impossible amb les tècniques utilitzades. Algunes activitats tenen un pes insignificant o nul en moltes comarques, de manera que la comparació general perd sentit.

De l'anàlisi efectuada es desprén una coincidència important entre el sector de transports i comunicacions i els serveis públics i professionals, que pot interpretar-se com la conseqüència lògica de la vinculació d'aquestes activitats amb la concentració urbano-industrial. Igualment es manifesta una coincidència remarcable entre el turisme i el comerç, resultat esperat de la proliferació dels establiments comercials provocada per la demanda turística estacional. Però l'anàlisi separada del terciari en aquests dos tipus d'activitats deixa de banda molts aspectes que escapen a les relacions o coincidències establertes.

Sigui com sigui, la informació disponible sobre les activitats terciàries tampoc permet una anàlisi detallada d'aquestes a l'escala comarcal. Sobretot manquen dades sobre resultats comptables dels sectors, que fan que hom s'hagi de referir únicament al pes de la població activa i a algun detall de l'estructura sectorial.

CAPITOL 4

EL QUADRE SINTETIC DEL DESENVOLUPAMENT COMARCAL.

4.1. LES AFINITATS TERRITORIALS DEL DESENVOLUPAMENT. LES TRES CATALUNYES.

L'anàlisi jeràrquica de les comarques catalanes segons els 9 aspectes o temes del desenvolupament estudiats en el capítol precedent ha posat en evidència unes determinades agrupacions comarcals. La recurrència de l'agrupament d'unies determinades comarques en els aspectes analitzats dóna una primera idea força interessant de les afinitats existents a nivell territorial. El conjunt de concordances o discordances entre comarques constitueix un quadre ampli de les identitats espacials des del punt de vista dels diversos camps que es relacionen amb el desenvolupament.

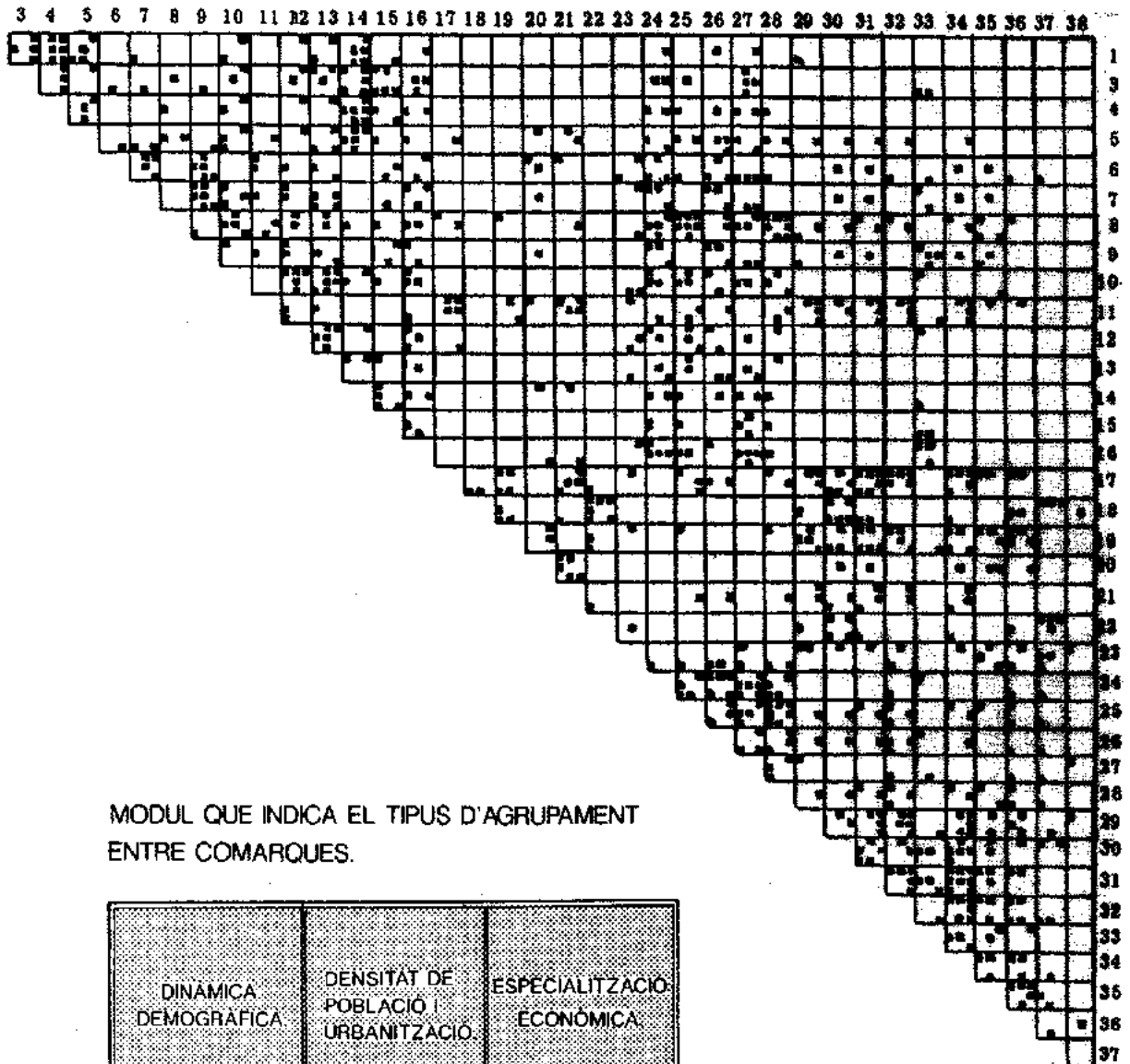
La gràfica 4.1 mostra les vegades que els individus estadístics, o comarques, han estat classificats en un mateix grup dins el conjunt d'agrupacions efectuades en relació als nou aspectes estudiats. Així, per exemple, la comarca del Maresme 'MA' i la comarca del Baix Llobregat 'BL' apareixen en un mateix grup en quatre dels aspectes analitzats, les activitats econòmiques 'P', l'agricultura 'D', les activitats terciàries 'E' i les estructures socials agro-rurals 'I'. Això es comprova en el nombre i situació dels quadradets negres en el quadrat de la matriu que correspon a la confluència d'ambdues comarques.

La densitat de quadrat negres a les coordenades comarcals de la gràfica 4.1 resumeix, doncs, el grau d'afinitat existent entre comarques. Així es troba que l'Urgell 'UR' és molt semblant a la Noguera 'NO', amb la qual presenta vuit quadradets en negre sobre els nou possibles. En canvi, l'Urgell és molt diferent del Baix Llobregat 'BL', perquè en el punt de confluència entre ambdues comarques no es descobreix cap quadradet negre.

La lectura de les conclusions més significatives que es desprenen de la gràfica 4.1 es poden seguir a la gràfica 4.2, on s'observa

GRÀFIC 4.1 MATRIU D'AFINITATS ENTRE COMARQUES.

(A PARTIR DE LES AGRUPACIONS COMARCALS DEL TERCER CAPITOL).

MODUL QUE INDICA EL TIPUS D'AGRUPAMENT ENTRE COMARQUES.

DINÀMICA DEMOGRÀFICA	DENSITAT DE POBLACIÓ I URBANITZACIÓ	ESPECIALITZACIÓ ECONÒMICA
DINAMISME DE L'AGRICULTURA	PES INDUSTRIAL	TERCIARITZACIÓ
NIVELL DE VIDA	DINÀMICA ESTRUCTURES SOCIALS	DINÀMICA SOCIETAT AGRO-RURAL

* Un quadrat negre assenyalava la pertinença de les dues comarques coincidents a un mateix grup.

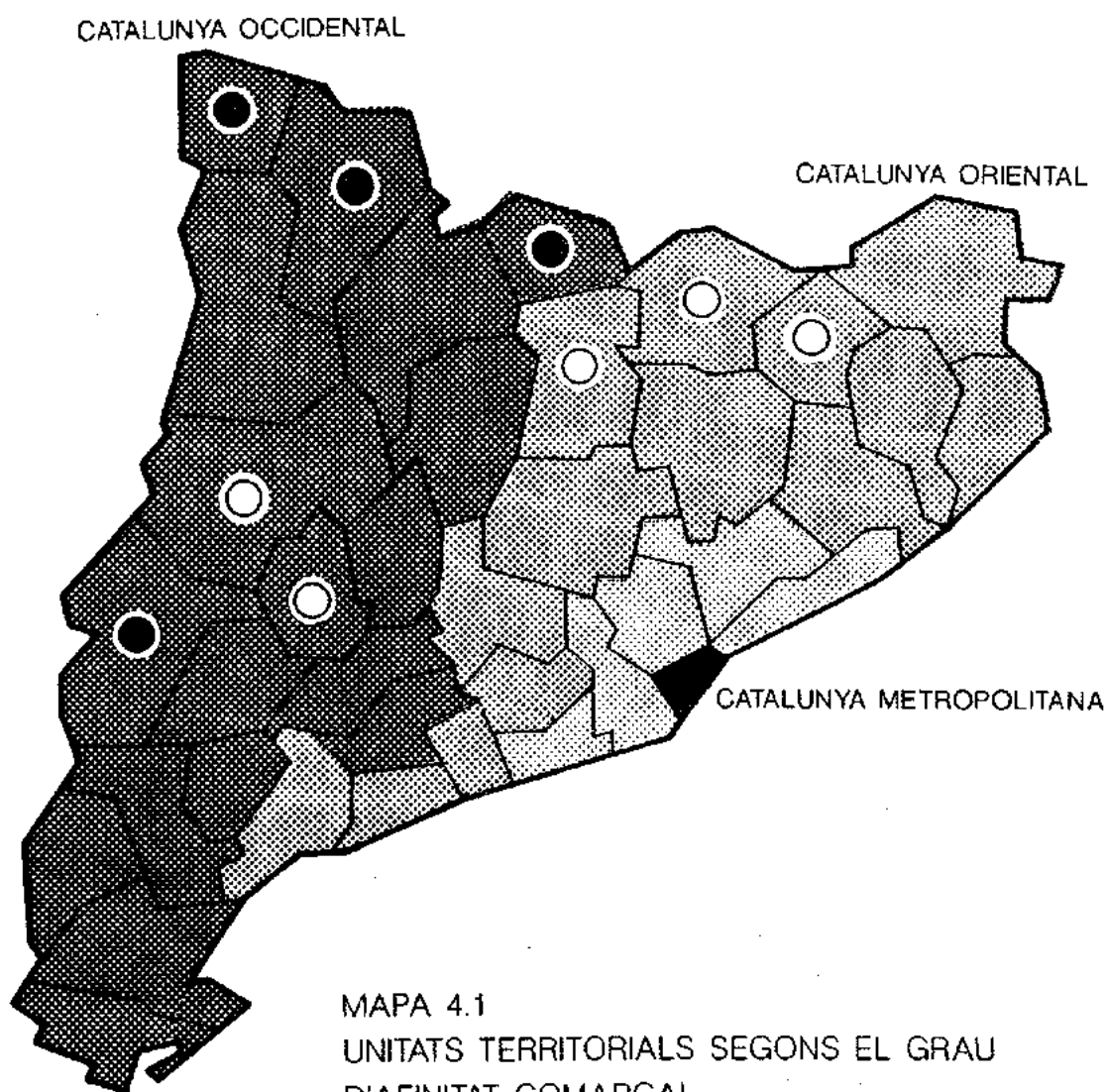
clarament les comarques que presenten afinitats entre elles en funció de les vegades que han estat classificades en un mateix grup. Les claus de la gràfica relacionen les comarques que han estat classificades quatre o més vegades en un mateix grup. De les afinitats retingudes a la gràfica 4.2 es pot deduir una primera caracterització del territori de Catalunya, que apareix estructurat en tres grans unitats.

D'entrada, les trenta set comarques catalanes analitzades es troben dividides en dos grans grups molt semblants quant a nombre, que es corresponen també amb dos espais ben delimitats a nivell territorial. Efectivament, les comarques situades per damunt la línia puntejada de la gràfica 4.2 no mostren cap lligam remarcable amb les situades per davall. Aquesta divisió es correspon sobre el mapa amb una línia gairebé recta que divideix Catalunya de nord a sud (mapa 4.1). L'única excepció d'aquesta divisió és la comarca del Segrià, que es troba dins la meitat occidental i presenta un major nombre d'afinitats amb la meitat oriental.

Entre la vintena de comarques situades per damunt la línia puntejada de la gràfica es pot establir encara una altra divisió, molt clara per les afinitats que es donen. Efectivament, les sis primeres comarques presenten moltes connexions entre elles, mentre no en presenten quasi cap amb la resta; només s'estableix un lligam entre el Maresme i el Bages que travessa la línia de separació. De les sis primeres comarques, cinc se situen al voltant del Barcelonés i resta separada el Tarragonés.

Amb l'excepció del Barcelonés, que no ha estat tingut en compte en les anàlisi efectuades, és pot parlar, doncs, de tres grans unitats territorials:

1. Una Catalunya oriental central (amb unes característiques, com s'ha vist i es veurà, de tipus metropolità). Comprén el Baix Llobregat, el Vallés Oriental i l'Occidental, el Maresme, el Garraf i el Tarragonés.
2. Una Catalunya oriental perifèrica. Comprén el Bages, l'Osona, Anoia, Ripollés, Berguedà, la Garrotxa, la Selva, el Baix i l'Alt

MAPA 4.1
 UNITATS TERRITORIALS SEGONS EL GRAU
 D'AFINITAT COMARCAL.

- Catalunya Occidental
- Catalunya Oriental
- Catalunya Metropolitana.
- Comarques individualitzades
- Comarques molt semblants

Penedés, el Baix i l'Alt Empordà, Gironés, Baix Camp i, com a excepció dins l'emplaçament territorial, el Segrià.

3. Una Catalunya occidental. Comprén la Noguera, l'Urgell, la Segarra, la Conca de Barberà, Solsonés, Ribera d'Ebre, Pallars Jussà i Sobirà, Alt Urgell, Cerdanya, Alt Camp, Montsià, Baix Ebre, Garrigues, Priorat, la Terra Alta i la Vall d'Aran.

Pel que fa a les afinitats territorials, a partir de la gràfica 4.2 és interessant de notar també:

El cas d'algunes comarques molt semblants. Són la Noguera i l'Urgell, que han estat classificades vuit vegades en un mateix grup. I és també el cas del Ripollés, el Berguedà i la Garrotxa, que s'agrupen en set dels nou aspectes analitzats.

El cas de les comarques que presenten molt poques afinitats amb la resta. Es tracta de la Vall d'Aran i, en menor grau, de la Cerdanya.

4.2. TIPOLOGIA COMARCAL SEGONS EL GRAU DE DESENVOLUPAMENT.

Les "tres Catalunyes" delimitades constitueixen una primera representació de les diferències espacials existents a l'interior de Catalunya. Els resultats o informació sintètica procedents de les anàlisis temàtiques realitzades en el capítol precedent permeten d'anar més esdavant i establir una tipologia comarcal segons el grau de desenvolupament. S'hi ha arribat a partir de les coordenades de cada comarca amb el factor o factors més representatius de l'anàlisi en components principals efectuada per a cada un dels aspectes del desenvolupament¹.

1. Les coordenades de les comarques amb els factors, que reben també el nom de "pes local dels factors", es presten a algunes distorsions com a variable estadística; vegi's, per exemple, J.B.Racine i M.Reymond ("L'analyse quantitative en géographie", Presses Universitaires de France, 1973, Paris, pps. 184-193). Quant a les coordenades que aquí s'utilitzen, s'ha constatat la seva pertinença durant les anàlisis efectuades en el capítol precedent i, per altra part, els resultats han estan contrastats amb altres procediments d'anàlisi.

Les anteriors coordenades amb els factors més significatius, que són recollits i caracteritzats en el quadre 4.1, han estat sotmeses a les mateixes tècniques d'anàlisi factorial seguides en el capítol precedent. Després de l'anàlisi de grups corresponent s'ha arribat a establir vuit agrupaments comarcals, que representen un nombre semblant de tipologies del desenvolupament català. La gràfica 4.3 dóna la imatge sintètica del resultat obtingut, que es tradueix territorialment en el mapa 4.2.

El grup I, integrat pel Baix Llobregat, Vallés Occidental i Oriental, Maresme, Garraf i Tarragonés, i el grup II, amb el Baix Camp, Baix i Alt Penedés, Anoia, Bages, Osona i Selva, presenten moltes concomitàncies com a tipologies de desenvolupament. La dinàmica demogràfica i la concentració de la població, importants en els dos grups, són més accentuats en el grup I, les comarques del qual poden ser qualificades com a metropolitanes.

El grup I constitueix a nivell espacial una primera anella de comarques a l'entorn del Barcelonès, mentre al grup II constitueix una segona anella més distant. Això invita a pensar immediatament en el paper central de Barcelona i el seu caràcter difusor de creixement demogràfic i indústria. Altrament, l'àrea Tarragona-Reus, Tarragonés i Baix Camp, que forma part de les dues tipologies anteriors, constitueix una àrea de desenvolupament tangencial a Barcelona.

El gran pes i la bona implantació de les activitats industrials constitueix la característica econòmica fonamental de les comarques dels grups I i II. L'agricultura i el sector terciari hi tenen un pes molt aleatori. El sector terciari és important a les comarques costaneres i es troba gairebé absent a les interiors, mentre les activitats agràries, que han esdevingut força marginals, presenten un caràcter molt intensiu al voltant de Barcelona, Baix Llobregat i Maresme en especial.

En el conjunt de Catalunya el grup I representa 28,8% de la superfície i 31,4% de la població, i el grup II, 17% de la superfície i 10,5% de la població total. Si al grup I se li suma la població del Barcelonès s'obté un volum poblacional que representa un 72% del

Quadre 4.1. FACTORS COMPONENTS PRINCIPALS QUE SERVEIXEN PER CARACTERITZAR EL DESENVOLUPAMENT GLOBAL COMARCAL.

Aspecte temàtic	Número d'indicadors de l'anàlisi*	Definició del factor		Variança explicada* (%)	
		factor 1er	factor 2on	F1	F2
demografia	14	dinàmica demogràfica	--	77,5	--
densitat-urbanització	5	despoblament	--	67,5	--
nivell de vida	10	riquesa individual	equipaments importants	32,4	23,3
dinàmica social	14	societat tradicional-rural	--	49,4	--
agricultura	14	--	agricultura intensiva	--	23,7
indústria	6	industrialització ben implantada	--	45,5	--
sector terciari	9	terciarització general	--	40,9	--

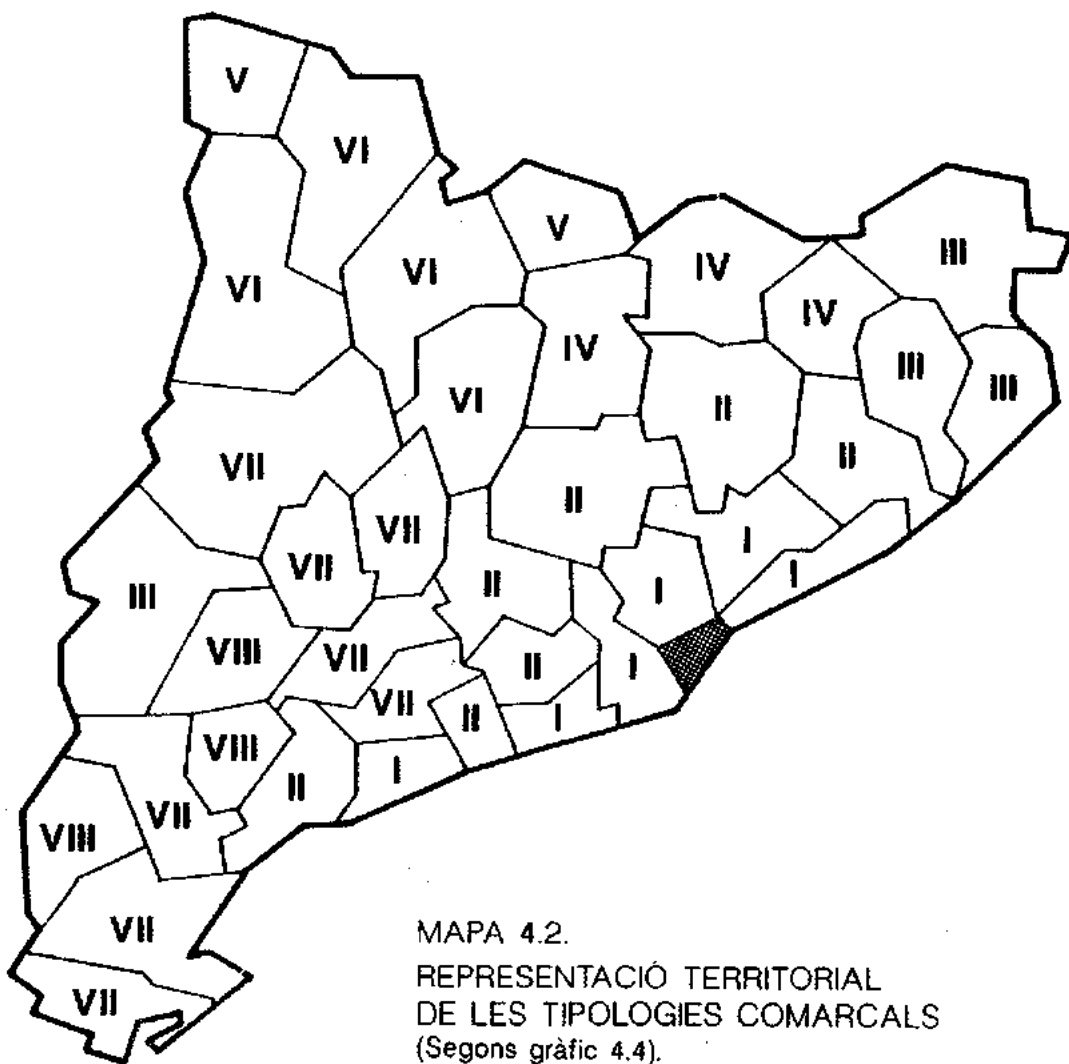
* Dades referides a l'anàlisi dels components principals de cada tema del capítol 3.

GRÀFIC 4.3. GRAU DE DESENVOLUPAMENT COMARCAL
SEGONS ASPECTES SÒCIO-ECONÒMICS.

 (Destacades)
 (Mitjanes)
 (Endarrerides)

DEMOGRAFIA
 URBANITZACIÓ
 ANVELL DE VIDA
 ESTRUCT. SOCIAL
 AGRICULTURA
 INDÚSTRIA
 TERCIARI

	DEMOGRAFIA	URBANITZACIÓ	ANVELL DE VIDA	ESTRUCT. SOCIAL	AGRICULTURA	INDÚSTRIA	TERCIARI
CATALUNYA METROPOLITANA							
1 - BAIX LLOBREGAT	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Mitjanes
4 - VALLES OCCIDENTAL	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Mitjanes	Destacades	Mitjanes
14 - GARRAF	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
3 - MARESME	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades
15 - TARRAGONES	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
5 - VALLES ORIENTAL	Destacades	Destacades	Destacades	Destacades	Mitjanes	Destacades	Endarrerides
CATALUNYA ORIENTAL							
27 - BAGES	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
24 - OSONA	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Mitjanes
26 - ANOIA	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Destacades	Endarrerides
25 - RIPOLLES	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Endarrerides
28 - BERGUEDA	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides
8 - GARROTXA	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Endarrerides
10 - SELVA	Destacades	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades	Destacades
13 - BAIX PENEDES	Destacades	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Destacades
12 - ALT PENEDES	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Destacades	Destacades
7 - BAIX EMPORDA	Destacades	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Destacades
9 - GIRONES	Destacades	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
6 - ALT EMPORDA	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
33 - SEGRIA	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades	Mitjanes	Destacades	Destacades
CATALUNYA OCCIDENTAL							
20 - BAIX EBRE	Mitjanes	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Mitjanes
21 - MONTSIA	Mitjanes	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Endarrerides
11 - ALT CAMP	Mitjanes	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Mitjanes	Endarrerides
31 - NOGUERA	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Endarrerides
34 - URGELL	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Endarrerides
32 - SEGARRA	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Destacades	Endarrerides	Mitjanes
17 - CONCA DE BARBERA	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Endarrerides
29 - SOLSONES	Mitjanes	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides
19 - RIBERA D'EBRE	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes
30 - GARRIGUES	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Destacades	Mitjanes	Endarrerides
18 - PRIORAT	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides
22 - TERRA ALTA	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides
37 - PALLARS SOBIRA	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides
36 - PALLARS JUSSA	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes
35 - ALT URGELL	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes
23 - Cerdanya	Mitjanes	Endarrerides	Mitjanes	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Destacades
38 - VALL D'ARAN	Mitjanes	Endarrerides	Mitjanes	Endarrerides	Endarrerides	Endarrerides	Destacades

MAPA 4.2.
 REPRESENTACIÓ TERRITORIAL
 DE LES TIPOLOGIES COMARCALS
 (Segons gràfic 4.4).

- I Concentració urbano-industrial.
- II Urbano-industrial.
- III Urbana-terciaritzada.
- IV Industrial marginal.
- V Terciaritzada rural.
- VI Rural amb terciarització incipient.
- VII Agrícola estancada.
- VIII Agrícola pobra endarrerida.

total de Catalunya; aquesta proporció acabar de donar ben compte de la importància del fet metropolità. Pel que fa en concret a les comarques del Tarragonès i Reus, representen només 3,3% del territori i 4,2% de la població.

Amb uns valors de tipus sociològic no gaire diferents dels de les comarques anteriors, es descobreix un grup III, que comprén el Baix i l'Alt Empordà, el Gironès i el Segrià. La particularitat principal del grup rau en el grau elevat de riquesa individual i, encara més, en el pes de la terciarització. El sector terciari hi és prou més important que l'industrial, que hi té un pes relativament baix. Dins les comarques del grup es remarca també una agricultura força intensiva.

Les comarques que integren el grup III representen també territorialment dos circumstàncies particulars; en el cas del Baix i l'Alt Empordà es tracta de dues comarques costaneres que es beneficien del turisme. Per la seva banda, el Gironès i el Segrià venen molt condicionades pel pes sòcio-econòmic de les dues capitals provincials, Girona i Lleida respectivament. En conjunt, les quatre comarques del grup representen 12,2% del territori català i sumen 7,8% de la població. El Segrià, comarca situada a l'extrem de la Catalunya occidental, es diferencia espacialment de les altres tres situades a l'extrem nord-oriental.

El grup IV, integrat pel Ripollès, Garrotxa i Berguedà, presenta ja uns valors situats generalment per davall de la mitjana comarcal. Aquestes comarques destaquen per la seva industrialització, però tant la seva dinàmica demogràfica com la riquesa o dotació de serveis són relativament baixos. La seva agricultura és molt poc intensiva i també hi és molt baix el grau de terciarització.

Territorialment, les comarques del grup IV constitueixen un continuum en el punt de contacte de les comarques industrials del grup II amb el Pirineu. Les tres comarques tenen una gran coherència tipològica i sumen 2% de la població total catalana.

Els grups V i VI, formats respectivament per la Cerdanya i Vall d'Aran i pel Solsonès, Alt Urgell, Pallars Jussà i Pallars Sobirà,

representen tot el Pirineu occidental, que també ha estat qualificat d'Alt Pirineu (amb l'excepció del Solsonès). Les comarques d'aquests grups destaquen per la feblesa (o inexistència) de la industrialització, a la qual s'afegeix un nivell de dotació de serveis que és dels més baixos de Catalunya. L'agricultura és també molt poc intensiva en aquestes comarques.

Els dos grups es diferencien fonamentalment pel grau elevat de terciarització i de riquesa individual del grup V. En aquest sentit, la Cerdanya i la Vall d'Aran presenten un perfil de desenvolupament que recorda el de les comarques terciàries del grup III, només que aquestes darreres tenen una dinàmica demogràfica i industrial sense punta de comparació amb les primeres. Pel valor de la riquesa i terciarització, el grup VI arriba tot just a la mitjana comarcal de Catalunya i és especialment significativa la seva poca dinàmica demogràfica, sensiblement més baixa que la del grup V.

En conjunt, les comarques pirinenques dels grups V i VI representen una part important del territori nacional, 22,7%. Però només inclouen 1,3% de la població catalana.

El grup VII, integrat pel Montsià, Alt Camp, Baix Ebre, Ribera d'Ebre, Conca de Barberà, Segarra, Urgell i Noguera, i el grup VIII, integrat per les Garrigues, Priorat i Terra Alta, completen la relació tipològica. Són els grups que presenten uns valors relativament més baixos pel que fa a la renda personal, així com pel grau de terciarització de les activitats.

Tot i que la dinàmica i concentració demogràfiques són relativament baixos en els dos grups, en el grup VII assoleixen uns valors extrems. Les tres comarques d'aquest grup apareixen en la major part dels aspectes socials i econòmics com les comarques menys desenvolupades de Catalunya. Només l'agricultura, mitjanament intensiva, i els equipaments locals se salven de la posició tan negativa del conjunt d'aspectes del desenvolupament.

Les comarques de les planes interiors, o depressió central, i les meridionals, o de l'Ebre, que integren els grups VII i VIII, ocupen en conjunt una bona part del territori català, 31%, en la qual habita

només un 5,9% de la població. Totes soles les comarques menys desenvolupades del grup VIII sumen 8,2% de la superfície i 0,9% de la població.

4.3. UNS INDEXS SOBRE EL NIVELL DE DESENVOLUPAMENT GLOBAL COMARCAL.

Després d'una anàlisi general dels diversos aspectes del desenvolupament de les comarques catalanes, es pot abordar una visió encara més sintètica d'aquest. Dit d'una altra manera, es pot mirar de respondre a la senzilla qüestió que hom es posa sobre quins són els més desenvolupats i quins són els menys desenvolupats.

a) Els dos camins del desenvolupament; l'urbano-industrial i la terciarització.

De les tipologies descrites anteriorment i de les anàlisis que es troben al seu origen es dedueix fàcilment que el desenvolupament de les comarques catalanes no s'expressa pas en una sola direcció. I això és veritat tant des del punt de vista de sectors econòmics, amb les diferències substancials entre la industrialització i la terciarització, com des del punt de vista dels aspectes socials, amb les diferències substancials entre les variables demogràfiques i la renda individual. La definició d'un nivell de "desenvolupament global" comarcal s'ha d'efectuar, doncs, amb algunes prevencions i sense perdre de vista la diversitat de situacions de desenvolupament que es troben a la base.

Entre els diversos punts de partida possibles per a definir un índex sintètic de desenvolupament s'han escollit les coordenades comarcals amb els factors utilitzats anteriorment per a establir la tipologia

comarcal². A partir del pes local dels vuit factors utilitzats s'ha efectuat una anàlisi-síntesi de la matriu de dades amb l'ajut de les mateixes tècniques d'anàlisi factorial utilitzades repetidament. Aquest procediment posa de relleu l'existència de dos factors composants principals molt significatius des del punt de vista estadístic i força precisos i coherents a nivell teòric, que es poden considerar "factors de desenvolupament"³.

El primer factor de desenvolupament marca la línia més important del desenvolupament català, que pot definir-se com un desenvolupament urbano-industrial. Aquest factor és el resultat de l'oposició entre les comarques interiors, demogràficament despoblades i en regressió, més aviat pobres i força agràries i tradicionals, i les comarques metropolitanes, poblades i demogràficament dinàmiques, industrials i més aviat riques.

El segon factor, que resulta encara força significatiu, reflexa unes condicions de desenvolupament centrades en la terciarització i una major riquesa. Aquest factor revela especialment l'oposició entre algunes comarques costaneres i dels Pirineus, que han resultat renovellades pel fenomen turístic i la resta de comarques.

A partir d'aquestes composants essencials del desenvolupament català es pot arribar encara a un únic índex de desenvolupament, que respon a la pregunta genèrica sobre el grau de desenvolupament comarcal. Aquest índex, que resulta d'un exercici teòric impactant a nivell de resultat, té, naturalment, una significació real força limitada.

2. En una tesi precedent s'utilitzà a més de les coordenades de les comarques amb els vuit factors seleccionats dels diversos aspectes, una valoració empírica del nivell de desenvolupament comarcal per cada aspecte analitzat (a partir de la classificació reflectida en els mapes del capítol anterior) i una selecció dels indicadors socials més significatius. Els resultats obtinguts eren força coincidents, de manera que s'ha escollit el punt de partida que respon millor a la seqüència d'anàlisi que se segueix. (I. Aldomà, "Comarques et régions: Une approche des zones défavorisées en Catalogne", tesi 3er cicle, Universitat Paul Valéry, Montpellier, 1984, pps 132-139).

3. Els dos primers factors de l'anàlisi en composants principals sumen 77,3% de la variança total explicada. El tercer factor representa només 9,8% i es refereix a l'"agricultura intensiva", aspecte que té un contingut tant o més tipològic-estructural que no de grau de desenvolupament.

b) Els més i els menys afavorits des d'un punt de vista global.

L'índex global de desenvolupament s'ha obtingut amb l'adició de les coordenades de les comarques amb els dos factors acabats de descriure. Aquestes coordenades han estat ponderades amb la variança explicada per cada un dels factors, de manera que es tendeix a equiparar l'aportació dels diversos aspectes del desenvolupament en la definició de l'índex⁴. Com a reflex lògic de l'elaboració seguida, l'índex global de desenvolupament presenta notables semblances amb el primer factor pel que fa a l'ordre que segueixen les comarques (quadre 4.2).

Segons aquest índex global de desenvolupament es disposa, doncs, d'una classificació ordenada de les comarques catalanes segons el seu nivell de desenvolupament. Els salts que enregistra l'índex entre unes comarques i unes altres reflexen un altre cop la divisió de Catalunya en els tres grans territoris que han estat estat definits en un apartat anterior. Hi apareixen, amb tot, algunes novetats o precissions interessants.

1. A la meitat més desenvolupada de Catalunya, que és la part oriental, es fa difícil assenyalar diferències rellevants altres que les quines separen les comarques metropolitanes de la resta. El Baix Llobregat i el Vallés Occidental destaquen al davant de les comarques metropolitanes. L'Alt Empordà, l'Osona i l'Alt Penedès resten relativament separades a la cua d'aquest conjunt de comarques orientals amb un grau de desenvolupament relativament positiu.

2. La Garrotxa, el Ripollés i el Berguedà, que pertanyen tipològicament a la Catalunya oriental, es troben, en canvi, pel seu grau de desenvolupament entre les comarques occidentals menys desenvolupades o desafavorides.

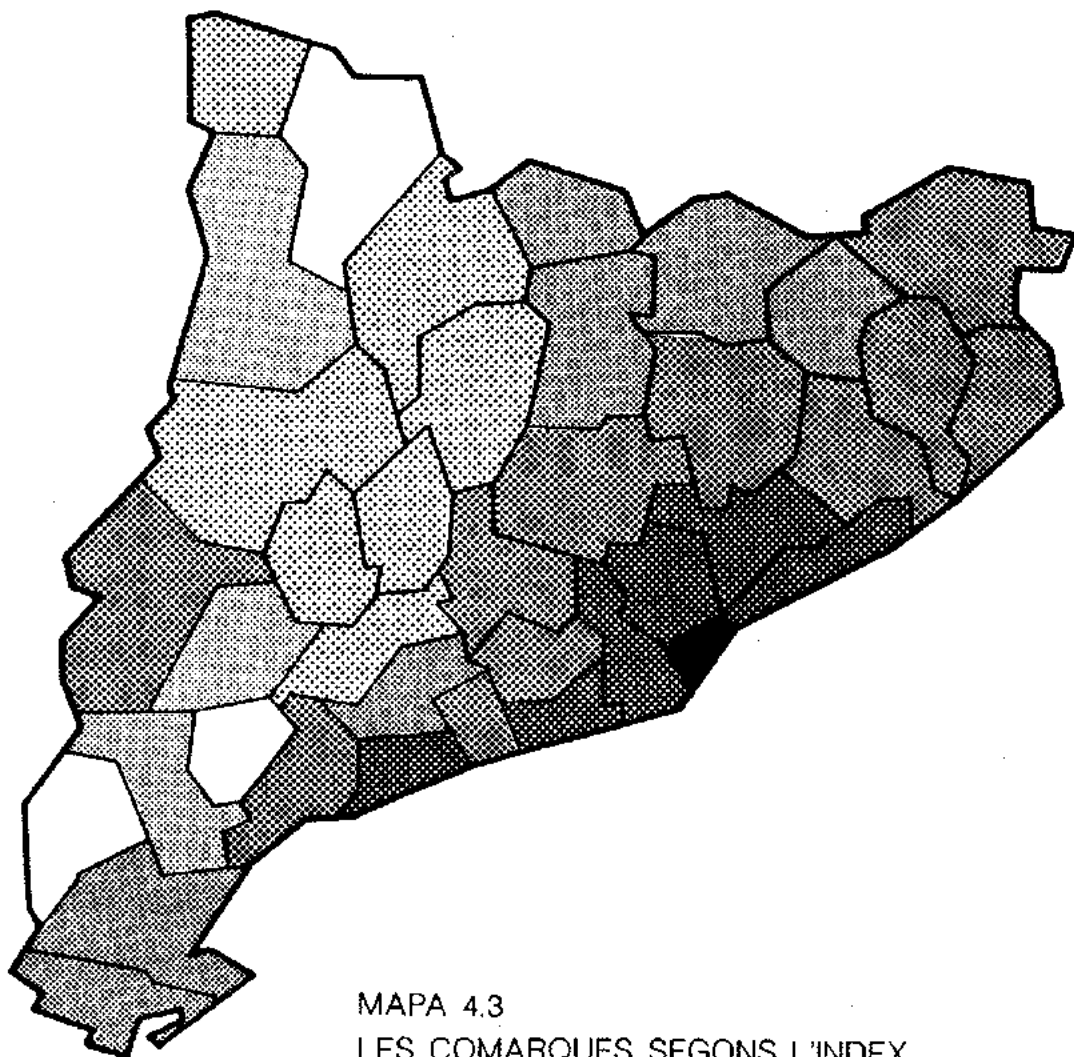
4. L'índex global de cada comarca, subjecte als condicionaments teòrics de les coordenades dels individus amb els factors, ha estat calculat seguint la fórmula $I_i = (f1_i \cdot V(f1)) + (f2_i \cdot V(f2))$. $f1_i$ i $f2_i$ representen les coordenades dels individus amb els factors i $V(f1)$ i $V(f2)$ la variança explicada pels factors $f1$ i $f2$ respectivament.

Quadre 4.2. INDEX GLOBAL DEL DESENVOLUPAMENT DE LES COMARQUES I RELACIO AMB ELS PRINCIPALS FACTORS, O CRITERIES DE DESENVOLUPAMENT. (Comarques classificades segons l'index).

Comarques		Factor 1 Desenvolupament urbà-industrial	Factor 2 Terciarització nivell de vida	Index global de desenvolupament
Baix Llobregat	BL	1,65	-0,60	0,81
Vallès Occidental	VO	1,55	-0,39	0,79
Tarragonès	TA	1,03	0,20	0,62
Maresme	MA	1,17	-0,28	0,60
Vallès Oriental	VR	0,96	-0,09	0,52
Garraf	GR	0,89	0,05	0,51

Baix Empordà	BE	0,52	0,79	0,46
Selva	SE	0,64	0,35	0,43
Gironès	GI	0,45	0,73	0,40
Baix Penedès	BP	0,54	0,09	0,32
Bages	BG	0,54	0,03	0,31
Segrià	SR	0,46	-0,07	0,25
Baix Camp	BC	0,41	0,08	0,25
Anoia	AN	0,05	-0,19	0,24
Alt Empordà	AE	-0,01	0,67	0,14
Osona	OS	0,17	0,10	0,12
Alt Penedès	AP	0,18	0,04	0,11

Cerdanya	CE	-0,37	0,68	-0,07
Alt Camp	AC	-0,06	-0,29	-0,09
Val d'Aran	VA	-0,67	1,24	-0,12
Ripollès	RI	-0,22	-0,03	-0,13
Garrotxa	GA	-0,31	0,20	-0,13
Montsià	MO	-0,06	-0,53	-0,14
Baix Ebre	BB	-0,25	-0,25	-0,19
Berguedà	BR	-0,43	-0,07	-0,25
Alt Urgell	AU	-0,63	0,54	-0,25
Noguera	NO	-0,40	-0,42	-0,32
Urgell	UR	-0,44	-0,40	-0,33
Conca de Barberà	CB	-0,46	-0,36	-0,34
Segarra	SG	-0,61	-0,11	-0,36
Pallars Jussà	PJ	-0,71	0,16	-0,37
Solsonès	SL	-0,78	0,35	-0,37
Ribera d'Ebre	RE	-0,55	-0,64	-0,44
Garrigues	GG	-0,84	-0,71	-0,62
Pallars Sobirà	PS	-1,45	0,39	-0,74
Priorat	PR	-1,13	-0,55	-0,75
Terra Alta	TL	-1,27	-0,37	-0,87

MAPA 4.3
 LES COMARQUES SEGONS L'INDEX
 DE DESENVOLUPAMENT GLOBAL.

- Molt desenvolupades
- Desenvolupades
- Lleugerament desenvolupades
- Desfavorides
- Molt desfavorides
- Les més desfavorides.

3. El Priorat, el Pallars Sobirà i la Terra Alta destaquen a la cua de les comarques occidentals com les comarques menys desenvolupades o més desafavorides de Catalunya. Les Garrigues i la Ribera d'Ebre s'aproximen als valors d'aquestes comarques més desafavorides.

4. En el conjunt de comarques occidentals menys desenvolupades es pot destacar un grup de comarques amb un índex de desenvolupament superior. Es tracta de la Cerdanya, l'Alt Camp, la Vall d'Aran, el Ripollès, la Garrotxa, el Montsià, el Baix Ebre i, en menor grau, el Berguedà.

En el mapa 4.3 es recull aquesta caracterització comarcal segons l'índex de desenvolupament global. Per damunt de la mitjana de l'índex no s'han diferenciat sinó dos grups de comarques. Per davall de la mitjana se n'ha diferenciat quatre, que es qualifiquen amb diversos graus de desenvolupament feble.

4.4. CARACTERITZACIO DE LA SITUACIO DE DESFAVORIMENT EN EL CONTEXT COMARCAL.

Dels índexs globals de acabats de descriure es dedueix una relació de les comarques menys desenvolupades de Catalunya. Així mateix s'ha vist com la síntesi del grau de desenvolupament de les comarques en un únic índex no recull la diversitat d'aspectes que conformen el desenvolupament. Es fa necessari, doncs, posar en relació aquestes comarques menys desenvolupades amb la tipologia establerta anteriorment, així com amb les conclusions sectorials del capítol precedent. D'aquesta manera es podrà recuperar en bona part la complexitat i riquesa de la informació de base i caracteritzar millor la situació de desfavoriment, que es vol abordar posteriorment amb un major detall.

En analitzar en el capítol precedent els diversos aspectes del desenvolupament s'ha establert per a cada un d'ells una classificació de les comarques en tres grans grups segons el grau de

desenvolupament⁵. Aquesta classificació ha estat reproduïda en la gràfica 4.3, que relaciona cada comarca amb cada un dels aspectes analitzats. Dels nou aspectes s'han exclòs, però, els referits a les activitats econòmiques en sentit genèric, que donava una informació redundat i tipològica, i a les estructures socials agro-rurals, que, com s'ha vist, es basen en unes variables poc consistents i redundants en bona part amb les de les estructures socials generals.

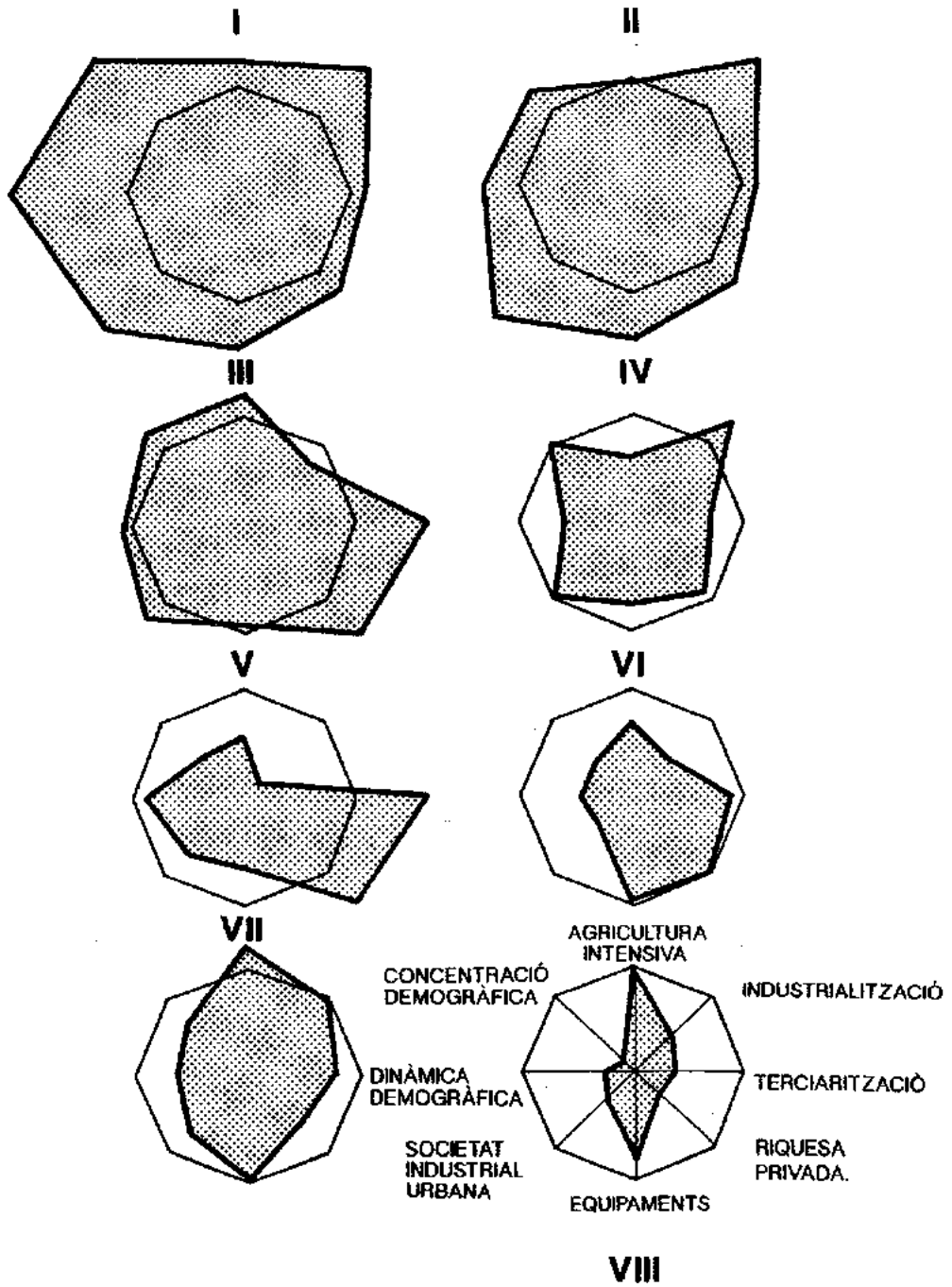
En resum, a la matriu comarques-aspectes del desenvolupament de la gràfica 4.3 s'han qualificat convencionalment les comarques segons els tres graus de desenvolupament recollits per cada un dels aspectes. Així, hi ha unes comarques amb un grau de desenvolupament elevat, que són considerades 'comarques davanteres'. Hi ha unes comarques amb un grau de desenvolupament mitjà, 'comarques del mig'. I hi ha unes comarques amb un grau de desenvolupament relativament baix, que s'on les 'comarques sagueres'.

De la gràfica 4.3 es de,prén, d'entrada, la coherència dels resultats de la classificació empírica del grau de desenvolupament de cada aspecte feta en el capítol precedent, que serveix de base per a la seva confecció, amb la tipologia comarcal establerta en aquest mateix capítol a partir dels factors compostants principals. Les comarques d'un mateix grup coincideixen repetidament pel seu grau de desenvolupament i pels aspectes on aquest se situa. Naturalment, poques són les comarques que es corresponen en tots els aspectes pel seu gran de desenvolupament, i aquestes particularitats han de ser tingudes en compte a l'hora d'assenyalar les comarques desfavorides.

Les comarques dels grups V, VI, VII i VIII, que abasten tota la part occidental de Catalunya apareixen de manera general com les comarques situades a la cua del desenvolupament català. En alguns aspectes se'ls hi afegeixen les comarques del grup IV, que en conjunt tenen un nivell de desenvolupament mitjà. La resta de comarques, totes les

5. Normalment s'han establert sis o set grups, que es podien resumir en tres. La divisió en tres grans grups té en general una major cohesió, des del punt de vista del grau de desenvolupament, que la divisió en sis o set, en la qual es barregen factors de característiques més tipològiques o estructurals. Es per això que s'escull aquesta classificació en la gràfica 4.3.

GRAFIC 4.4 TIPOLOGIES COMARCALS SEGONS EL DESENVOLUPAMENT SÒCIO-ECONÒMIC.

orientals més el Segrià, presenten un grau de desenvolupament mitjà o elevat.

a) Els signes del deteriorament; despoblament, nivell de vida baix.

I com es defineix de manera més precisa la situació de desfavoriment de les comarques menys desenvolupades?. Aquí resulta oportú de recordar els resultats del capítol anterior que han servit de base a la gràfica 4.3. La situació de desfavoriment es defineix bàsicament per dos criteris, el nivell de vida i la dinàmica demogràfica, i com a aspecte molt relacionat amb l'anterior, es pot afegir el poblament, o despoblament.

1. El despoblament i la ruralitat per oposició al poblament dens i la urbanització. D'entrada, les comarques menys desenvolupades se'ns presenten com a comarques rurals, fet que per ell no pot considerar-se com a negatiu i que, en tot cas, serveix per a precisar l'àmbit de la tesi, que es vol centrar a les àrees rurals. Però, a part les majors dificultats cara al desenvolupament que puguin derivar de la ruralitat, aquesta s'acompanya d'una situació de despoblament que sí apareix com a negativa. En termes absoluts el binomi ruralitat-despoblament té només unes implicacions greus a les comarques de valors extrems, el Pallars Sobirà, la Terra Alta i el Priorat.

Es interessant de constatar com el repartiment de les comarques entre urbano-denses i rurals-despoblades coincideix amb el model general de les "tres Catalunyaes" que es ve desenvolupant; les comarques orientals metropolitanes de poblament molt dens, les comarques orientals no metropolitanes força urbanitzades i denses i les comarques occidentals rurals i poc poblades. Només el Montsià i el Baix Ebre, comarques occidentals relativament urbano-poblades, i el Bages, amb alguns trets urbans que l'aproximen a les comarques metropolitanes, constitueixen l'excepció. En certa manera es tracta d'una concordança general lògica per la naturalesa territorial del poblament, que no es dóna en els altres aspectes analitzats seguidament. En aquests altres aspectes les variables utilitzades ja no reflexen el pes d'una comarca en relació al conjunt de comarques, com en el cas de la densitat, sinó una valoració relativitzada a

l'interior de cada comarca (l'expressió habitual són els "percentatges sobre el total de la comarca" en qüestió).

2. La població en regressió i envellida per oposició a la dinàmica demogràfica positiva de les comarques més desenvolupades. Les comarques situades a la cua coincideixen amb les comarques que han vist davallar la població total de la comarca, fet per ell mateix ben negatiu en una època (1960-1975 o 1887-1975) que la població del país ha crescut de manera espectacular. Destaquen pels seus valors extrems un altre cop el Pallars Sobirà, la Terra Alta i el Priorat i apareix com a nova les Garrigues.

Tot i que el dinamisme demogràfic segueix també a grans trets la divisió en tres Catalunyaes i les comarques interiors coincideixen amb les menys dinàmiques, es donen alguns casos singulars. La Garrotxa, el Ripollés i el Berguedà (grup IV) s'afegeixen a les comarques menys dinàmiques, i dins les comarques occidentals la Vall d'Aran i la Cerdanya (grup V) i el Solsonés presenten una dinàmica més positiva. En aquest mateix cas es troben l'Alt Camp, el Montsià i el Baix Ebre.

3. Comarques pobres i mal equipades per oposició a les comarques riques i ben equipades. Tot i fer un esboç sintètic del nivell de vida comarcal, en analitzar-lo s'ha vist com la pobresa en termes d'objectes de consum o de producte econòmic per càpita, centrada a les comarques més occidentals i meridionals (grups VII i VIII), no segueix la mateixa distribució territorial que la disponibilitat d'equipaments o serveis, especialment deficient en algunes comarques pirinenques (pertanyents als grups V i VI). Altrament, mentre les diferències comarcals en termes de pobresa-riquesa no són molt grans, l'absència o poca disponibilitat d'alguns equipaments o serveis en determinades comarques pesa molt sobre el nivell de vida de la població.

A part les dificultats metodològiques de definició, les diferències de nivell de vida observades coincideixen grosso modo amb les grans unitats espacials delimitades, però aquestes diferències no es poden agafar en un sentit massa taxatiu. En relació a les comarques occidentals, amb un menor nivell de vida, les comarques pirinenques no presenten gaires diferències amb les comarques orientals veïnes.

Per altra part dins les comarques metropolitanes i algunes veïnes considerades més riques i ben equipades, es poden trobar alguns aspectes del nivell de vida força deficientes.

A través de les variables demogràfiques i del nivell de vida la societat avalua d'alguna manera la seva satisfacció. Aquests aspectes venen a ser com el termòmetre del desenvolupament social i econòmic, amb el qual guarden estrets lligams. D'entrada es pot assenyalar la coincidència del signes del desfavoriment amb l'especialització econòmica comarcal; les comarques occidentals, amb un nivell de vida inferior, despoblades i demogràficament recessives es corresponen amb les comarques agràries per excel·lència de Catalunya.

b) Les circumstàncies del desfavoriment; absència d'indústria i serveis, predomini de l'agricultura.

La gran separació entre la Catalunya oriental i l'occidental es correspon amb la divisió entre les comarques industrials i les que no ho són, i de la mateixa manera, les comarques metropolitanes destaquen pel seu grau d'industrialització enfront les altres comarques orientals. Dins de les comarques occidentals es produeix encara una diferenciació en funció del grau d'industrialització, amb unes comarques septentrionals-pirinenques i unes altres meridionals-interiors (les Garrigues, el Priorat i la Terra Alta) sense pràcticament indústria.

El quadre territorial de l'especialització econòmica queda, però, enterbolit pel grau de terciarització, que es presenta de manera molt més puntual a nivell comarcal. Així, entre les comarques occidentals es troben la Vall d'Aran i la Cerdanya (grup V) amb un sector terciari relativament molt important; l'Alt Urgell, el Pallars Jussà, la Ribera d'Ebre i el Baix Ebre tenen també un sector terciari destacable. A la resta de comarques occidentals, sense terciari i sense indústria, només els hi queda el sector agrari. Per veure les relacions que aquesta especialització pot tenir amb el desfavoriment es poden retreure els resultats observats en analitzar els sectors econòmics en el capítol precedent.

1. Una industrialització negligible o poc sòlida per oposició a una indústria ben implantada. En algunes comarques occidentals resulta superflu analitzar la indústria perquè aquesta pràcticament no existeix. Es el cas de les comarques pirinenques (grups V i VI), amb l'excepció del Solsonés i l'Alt Urgell, i de les comarques interiors meridionals del grup VIII, amb l'excepció de les Garrigues.

Algunes comarques més industrials presenten algunes característiques estructurals (concentració en determinat sector i empreses molt grans) que fan de la indústria un sector especialment vulnerable, de manera que es consideren a la cua des del punt de vista del desenvolupament industrial. Com a cas singular apareix en aquesta situació una comarca oriental relativament industrialitzada, el Berguedà. Per la seva pròpia significació seria digne de considerar el pes de l'atur comarcal, però aquest va paral·lel a la importància del sector industrial dins la comarca.

2. Manca d'activitats turístiques i de serveis per oposició a un grau de terciarització elevat. Sobre la solidesa del sector terciari poca cosa es pot deduir a partir de les seves característiques estructurals, com no sigui la particularitat de les activitats que es mouen entorn al turisme en relació als serveis que deriven del desenvolupament econòmic general o del fet d'una capitalitat administrativa. Tant unes activitats com les altres reposen en principi sobre una base sòlida i la seva repercussió depèn sobretot del seu creixement, de manera que les comarques amb poca implantació dels diversos sectors terciaris són les més desafavorides en aquest aspecte.

El mapa comarcal del grau de desenvolupament del sector terciari recorda molt vagament les tres grans unitats territorials constatades de manera general; les comarques més terciaritzades segueixen la costa i presenten alguns casos interiors molt puntuals, el Segrià i les dues comarques del grup V, la Cerdanya i la Vall d'Aran. El Pallars Sobirà, el Priorat i la Terra Alta repeteixen plaça de comarques menys desenvolupades i venen immediatament un conjunt nombrós de comarques centrals que corresponen bàsicament als grups IV i VII.

3. L'agricultura endarrerida i poc rendible per oposició a l'agricultura modernitzada i rendible. A diferència de la indústria i el sector terciari, l'agricultura és una activitat present en totes les comarques estudiades i amb un pes força repartit, de manera que el seu grau de desenvolupament s'ha de fixar en el nivell de modernització de les estructures del sector i els resultats productius. Malgrat les dificultats d'avaluar aquests paràmetres i les incertituds que deriven de l'evolució dels mercats dels diversos productes, es pot assenyalar uns grups de comarques amb uns valors especialment baixos.

No estranya massa el fet que les comarques més modernitzades i d'agricultura més rendible coincideixen força amb les comarques més desenvolupades des d'un punt de vista general, perquè l'evolució del conjunt d'activitats i de la mateixa indústria repercuteix en les activitats agràries. Les comarques amb una agricultura més endarrerida es localitzen a l'àrea pirinenca (grups V, VI i també, en menor grau, el IV) i a la part meridional interior (la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i el Priorat). Aquestes darreres junt al Pallars Jussà i el Solsonès es presenten com les menys desenvolupades.

En analitzar les estructures socials comarcals s'ha diferenciat una societat pagesa tradicional per oposició a la societat dominada per la immigració i les relacions industrials. Ara bé, aquestes característiques no es poden tenir gaire en compte a l'hora d'establir un determinat grau de desenvolupament o una situació de desfavoriment perquè venen molt relacionades amb l'activitat econòmica i no es poden considerar negatives per elles mateixes. Es pot dir que aquests valors representen un cert endarreriment i arcaisme, però la seva valoració és ben subjectiva; poden resultar ben satisfactoris per a la població i impliquen, per exemple, un igualitarisme que no es dona en altres estructures socials.

La tipificació de les estructures socials realitzada segueix de molt aprop la divisió en les tres grans unitats clàssiques. Les comarques occidentals presenten uns valors que s'aproximen als de les societats pageses tradicionals, i dins d'aquestes comarques són les de muntanya junt amb la Segarra i l'Urgell aquelles que els presenten més

accentuats. Algunes comarques o grups de comarques presenten uns trets tipològics força particulars, sobretot a la meitat oriental.

4.5. LES COMARQUES DESFAVORIDES COM A RESULTAT DE LA LOGICA ESPACIAL DEL DESENVOLUPAMENT.

Una vegada emmarcada la situació de desfavoriment d'algunes comarques, es pot avançar en una primera explicació-interpretació d'aquesta situació. Dels diversos aspectes analitzats i, sobretot, dels mapes comarcals que s'han anat dibuixant es desprenen ja un seguit de suggerències sobre els factors geogràfics de diversa naturalesa que incideixen o determinen les diferències espacials. Concretament, es poden comparar els resultats obtinguts amb els factors geogràfics descrits en el segon capítol. El resultat és el mapa 4.4, que sintetitza els grans components de l'estructura territorial catalana.

1. Barcelona com a centre dels fets de desenvolupament. En funció de Barcelona, o el Barcelonés, que es troba absent de les anàlisis precedents, s'organitzen de manera pràcticament concèntrica les tres grans unitats territorials en les quals s'estructura Catalunya. Aquesta distribució territorial es refereix, tal com s'ha vist, al desenvolupament industrial i al creixement demogràfic i la urbanització.

La centralitat de Barcelona es concreta en la relació entre la distància en temps a la capital i el grau d'urbanització-industrialització. Així, les comarques situades en la seva part més significativa dins el radi de mitja hora de distància a la capital es corresponen a les comarques metropolitanes, amb una gran concentració demogràfica i industrial. Fins a una hora de distància es pot descobrir el segon anell de comarques, que encara disposen de centre urbans importants i un grau notable d'industrialització. Més enllà baixa el grau d'urbanització-industrialització i s'entra en un medi més rural, per bé que amb algunes excepcions.

Pel que fa a les comarques més desafavorides, coincideixen amb les comarques més allunyades de Barcelona, a més de dues hores i mitja de distància en vehicle classe turística segons el temps habitual de recorregut l'any 1975. Es diferencien clarament les dues àrees, els Pirineus occidentals o Alt Pirineu, que és l'àrea més allunyada, i les comarques meridionals.

2. El pes mantingut per alguns centres tradicionals trenca la lògica desenvolupamentista exclusivament barcelonina. Es tracta, en tot cas, de centres que pesen decisivament en les magnituds de la seva comarca corresponent, però no incideixen en la urbanització i la industrialització de les comarques veïnes. El paper d'aquests centres en relació a les comarques desafavorides es presenta, doncs, com a molt limitat.

Dins aquests centres es pot considerar Manresa (Bages), que tot i quedar dins l'àrea d'influència immediata de Barcelona, destaca sobre les comarques urbanes del segon anell en les anàlisis efectuades. El centres més clàssics, fora de l'àrea de més influència barcelonina són, però, Lleida (Segrià), Tarragona (Tarragonés), Reus (Baix Camp) i Girona (Gironés). Tret del cas de Reus, aquests centres s'han vist afavorits també per les condicions de capital administrativa provincial.

3. La costa ha constituït el corredor tradicional més important de Catalunya i també un punt de contacte amb l'exterior a través del mar. El fet costaner queda diluït en les comarques pròximes a Barcelona; però, en canvi, es pot considerar important en el cas de la urbanització-industrialització de l'Alt i Baix Empordà i del Baix Ebre i el Montsià.

En relació a l'eix costaner, l'eix que uneix Barcelona amb l'interior peninsular, que passa per Lleida, apareix com a menys influent. Aquest eix sembla jugar, amb tot, de manera favorable a algunes comarques interiors, Urgell i Segarra, en relació a les comarques veïnes que se situen en un nivell de desenvolupament urbano-industrial més baix.

4. Hi ha una bona disponibilitat d'alguns recursos com l'aigua i una certa tradició menestral que han afavorit un desenvolupament industrial i urbà. Aquesta és una situació força generalitzable a tota la Catalunya oriental més humida; però apareix com un impulsor destacat del desenvolupament a les comarques pirinenques orientals, Garrotxa, Ripollés i Berguedà.

La mateixa disponibilitat d'alguns recursos, fonamentalment l'aigua, unida a determinades condicions físiques, especialment un relleu planer, incideix en la urbanització-industrialització a través del desenvolupament agrari. Des d'un punt de vista del desenvolupament general es podria dir que aquest factor resulta poc important perquè no comporta ni una dinàmica demogràfica positiva ni un grau d'urbanització i industrialització destacable; però pot suposar que el grau de desfavoriment no sigui tan greu.

A la Catalunya occidental es pot descobrir com les comarques pirinenques, en general humides, però sense planes destacables, i les comarques meridionals interiors, seques i en general poc planes, són les que presenten un desenvolupament urbano-industrial inferior. Entremig d'aquestes comarques destaquen les de les planes occidentals o regió de Lleida, Noguera, Urgell, Segrià i Garrigues⁶, amb una proporció important de regadiu, i les del Baix Ebre i Montsià, amb unes condicions semblants. Clar que les condicions planeres i la disponibilitat d'aigua no poden ser considerades com a factors exclusius de potenciació d'aquestes comarques perquè elles disposen, com s'ha vist, d'altres avantatges locacionals⁷.

La tradició industrial local o algunes decisions empresarials exteriors introdueixen un element de difícil mesurabilitat que pot incidir en el desenvolupament comarcal. La presència d'una tradició industrial-artesanal és remarcable sobretot a la Catalunya nord-

6. A la comarca de les Garrigues, la proporció representada pel regadiu és baixa, 22% de la superfície conreada, i es troba per davall de la de les comarques veïnes. Aquesta comarca apareix en alguns aspectes entre les més desafavorides.

7. La Noguera i les Garrigues no es troben entre les comarques que es beneficien dels factors locacionals anteriorment esmentats. En el cas de la Noguera, que presenta un grau de desenvolupament molt semblant al de l'Urgell, no es pot descartar algun altre avantatge locacional important.

oriental i pot ser decisiva a l'hora d'explicar el grau de desenvolupament del Ripollés, la Garrotxa i el Berguedà. Pel que fa a les decisions empresarials, rarament escapen als factors locacionals apuntats i encara és més difícil que unes decisions aleatòries d'aquest tipus pesin sobre el desenvolupament general d'una comarca. A Catalunya les característiques de tipus metropolità del Tarragonés es poden atribuir a les circumstàncies en bona part aleatòries de la ubicació de la indústria petroquímica.

6. Hi ha uns fets molt puntuals i localitzats, l'existència d'una connexió fronterera o la presència d'un recurs com la neu i el paisatge, que poden incidir en el desenvolupament de determinades poblacions i, de retruc, en el del conjunt d'una comarca. Es tracta de fets que escapen a una lògica territorial general i han adquirit un pes en èpoques relativament recents; com a tret també singular, es vinculen bàsicament al desenvolupament del sector terciari i el nivell de vida. La incidència d'aquests fets sobre el grau de desenvolupament resulta també molt difícil de tipificar, per la diversitat de característiques que configuren un recurs o per la confluència de diversos factors promocionals aleatoris.

Tota la zona costanera disposa d'un recurs molt atractiu a nivell turístic, sol, mar i platges, que adquireixen un valor especial al Baix Camp i, sobretot, al Baix i l'Alt Empordà. Molt menys important quant a magnitud és la repercussió turística que a les comarques interiors té la presència de determinades qualitats paisatgístiques i dominis esquiables; però la seva relació amb el desenvolupament global comarcal és tant o més important, com és el cas de la Cerdanya i la Vall d'Aran. Aquestes dues comarques es beneficien també de les condicions de pas fronterer, que tenen un pes singular a l'Alt Urgell pel veïnatge d'Andorra.

6. No es pot deixar d'esmentar la possible incidència de les actuacions o decisions públiques. En general, l'actuació de l'Administració no ha fet, a nivell espacial, sinó seguir o reforzar les tendències generals del desenvolupament, de manera que no aporta uns condicionaments espacials diferenciats. Com a decisió administrativa més singular es pot consignar la de les capitals provincials, que amb el temps s'ha aparellat amb un cert

desenvolupament dels serveis, del nivell de vida i inclús més general, per bé que les capitals provincials catalanes gaudeixen, com s'ha vist d'altres avantatges locacionals.

CAPITOL 5

**L'EXPRESSIO CONTROVERTIDA DE LES DESIGUALTATS ECONOMIQUES. POBRES,
MARGINATS I RURALS.**

5.1. LA DEFINICIO MACROECONOMICA DE LA POBRESA. PRODUCTIVITAT O CONSUM.

L'anàlisi dels indicadors socials de les comarques catalanes ha permès descobrir unes tipologies sòcio-econòmiques territorials i arribar a una visió global del grau de desenvolupament comarcal. Ara cal precisar millor la natura de les desigualtats descobertes i la seva importància real. Els indicadors socials disponibles per a les comarques catalanes no permeten cobrir tot el camp teòric de les desigualtats; en alguns casos no existeix informació i en altres aquesta és parcial o resulta difícil d'expressar a través d'un indicador matemàticament i teòricament satisfactori.

Altrament, aquí es pot incidir ja en la situació de les comarques delimitades com a desafavorides, Terra Alta, Priorat i Pallars Sobirà i Pallars Jussà en especial. Al llarg del capítol es planteja la qüestió de si les desigualtats que afecten aquestes comarques rurals són realment importants, i per això es proposa una anàlisi de la "pobresa" en sentit ampli. A més a més, es descobreix com les desigualtats prenen una nova dimensió en davallar a l'escala subcomarcal o municipal; aquesta escala permet copsar millor la realitat d'algunes manifestacions de la pobresa.

Ha esdevingut comú a l'hora de decidir sobre la pobresa o riquesa d'un territori de referir-se a la producció que aquest general i, més en particular, a la producció del territori en relació al seu nombre d'habitants. Així s'arriba a unes quantitats monetàries que permeten establir les comparacions més diverses. Per davall d'aquestes xifres, hom es pregunta si s'avalua realment la riquesa de la població o si té algun sentit sotmetre al mateix sedàs econòmic les diferents formes de vida de cada territori.

5.1.1. LA MESURA ECONOMICA DE LES DESIGUALTATS COMARCALS. ENTRE EL PRODUCTE BRUT I LA RENDA PER CAPITA.

Al marge de la valoració social de les diferències, s'imposa la seva quantificació en termes econòmics. Alguns estudis ho han intentat, sobretot en l'àmbit provincial, amb uns resultats més o menys satisfactoris i fiables. La informació existent no permet anar gaire lluny en les valoracions, especialment a mesura es treballa amb unitats territorials més petites, i seria molt laboriós obtenir una informació original i convincent al respecte.

a) Un producte brut més gran no significa major riquesa individual i social.

Pel fet de procedir a un càlcul de les riquesa global dels habitants d'un territori a partir de magnituds econòmiques més o menys reals i no a partir d'estimadors indirectes, té un interès especial el balanç econòmic provincial que realitza periòdicament el Banc de Bilbao, que apareix en l'anuari de la "Renta nacional de España y su distribución provincial". Aquesta publicació defineix diverses macro-magnituds, com ara el producte brut o el valor afegit brut i net provincials, que permeten avaluar la riquesa produïda a nivell provincial. Però, cara a avaluar allò que realment disfruten o poden disfrutar econòmicament les persones té un major interès la "renda familiar disponible" provincial, total i per càpita, que dóna la mateixa publicació amb caràcter pràcticament exclusiu¹.

El producte brut total i per càpita, que és la quantitat internacionalment més utilitzada per a valorar i comparar la riquesa dels estats, té un interès més limitat quan es passa a escales territorials més petites. La definició del producte brut per a subunitats, com ara la província i sobretot la comarca, d'espais

1. La sèrie sobre la "Renta Nacional de España y su distribución provincial" compta actualment amb setze publicacions que abasten el període entre 1955-1985. Les magnituds provincials s'elaboren a partir de l'agregació d'una informació sectorial relativament abundant i de procedència molt diversa. Això fa gairebé inevitables unes mancances estadístiques de base, que posa de relleu la mateixa publicació. L'Institut Nacional d'Estadística elabora també una "Contabilidad Regional de España", que fa, però, referència especial a les magnituds productives.

econòmicament molt integrats té una significació escassa, a part de resultar molt difícil de calcular per la gran quantitat de fluxes de bens i serveis. El producte brut sempre vindrà a significar el volum de les activitats econòmiques que es realitzen en un indret; però poc té a veure amb el nivell de desenvolupament econòmic o la riquesa de la població en el cas d'àmbits territorials petits.

La província de Tarragona presenta, per exemple, un valor afegit brut per càpita força superior a les províncies de Lleida i Barcelona. Però la major part de la riquesa produïda se'n va fora, de manera que Tarragona és la província amb una renda familiar disponible més baixa. I tampoc es pot establir una relació directa entre el producte brut i el pes dels sectors econòmics tradicionals, en concret l'agricultura (quadre 5.1).

Quadre 5.1. VALOR AFEGIT BRUT (V.A.B.) I RENTA FAMILIAR DISPONIBLE. 1985* (al cost dels factors).

	V.A.B (Milions ptes)	V.A.B per càpita / mils ptes	V.A.B % sector agrari
Barcelona	4.110.650	888,4	0,8
Girona	481.171	991,7	4,3
Lleida	280.823	796,6	15,9
Tarragona	506.438	968,0	6,6
Catalunya	5.379.082	898,3	2,5
Solsonès *	7.465,9	715,0	27,6
Cerdanya *	8.139,1	666,1	20,2
Berguedà *	30.841,1	744,2	7,5

Font: Banco de Bilbao "Renta Nacional de España y su distribución provincial. 1985." i C.E.P. "Taules input-output de les comarques del Berguedà, de la Cerdanya i el Solsonès. Any 1985.". D.G.P.A.T., Generalitat de Catalunya. Xerocòpia, 1986.

* Les dades del Solsonès, la Cerdanya i el Bergadà elaborades amb una metodologia diferent no són estrictament comparables amb la resta.

Per a les comarques que es disposa d'informació, Berguedà, Solsonès i Cerdanya, es desprenen resultats semblants als provincials. El Berguedà, que és la comarca amb un sector agrari menys important, és la comarca que té un valor afegit brut per càpita superior; però els

beneficis que arriben als habitants de la comarca resulten ben limitats. El valor produït al Berguedà va a l'exportació, que representa la part fonamental del valor afegit brut comarcal, fet que es repeteix al Solsonès. Així, hom troba que les disponibilitats pels particulars, la millora dels bens i equipaments col·lectius o les quantitats destinades a la millora de l'aparell productiu són proporcionalment (i en relació a la població) molt superiors en la comarca amb un valor afegit brut per càpita més baix, la Cerdanya (quadre 5.2).

b) La renda familiar disponible baixa a les comarques meridionals i sobretot en l'àmbit més rural.

El càlcul i, sobretot, el desgloss del Valor Afegit Brut a escala comarcal o similar no deixa de tenir un interès per a descobrir les particularitats del desenvolupament i dels retards; però constitueix un esforç foranada. En el seu lloc, el càlcul de les disponibilitats econòmiques individuals a través de la "renda familiar disponible" constitueix un referència molt significativa de la riquesa d'un territori. En definitiva, la renda familiar disponible o renda familiar disponible bruta comprén la renda anual de les famílies i institucions sense finalitat de lucre després del pagament dels impostos directes sobre les famílies i les quotes obligatòries a la Seguretat Social. Inclou, doncs, la renda de què disposen les famílies i institucions sense finalitat de lucre per a finançar les despeses de l'any, inclòs l'estalvi. I es qualifica com a bruta perquè no s'hi dedueixen les quantitatitats que les mateixes institucions destinen a la inversió privada, vivenda, eines, equipaments, transport i similars².

Alguns autors han arribat a definir una "renda familiar disponible" o "renda familiar disponible bruta" comarcal a partir de la renda provincial que dóna el Banc de Bilbao ponderada amb diversos

2. La definició del concepte i el seu procés d'elaboració es pot seguir a la publicació periòdica del Banc de Bilbao "Renta Nacional de España y su distribución provincial" (any 1983, Bilbao, 1986, p.28-29). La publicació corresponent a 1983 representa l'adaptació d'aquesta publicació al sistema europeu de comptes regionals, SEC-REG, que no comporta amb tot, gaires modificacions en relació als anys precedents.

Quadre 5.2. COMPOSICIO DEL VALOR AFEGIT BRUT AL BERGADA, CERDANYA I SOLSONES. 1985. (En termes de demanda.)

	Valor Afegit Brut	Consum privat	Consum col·lectiu	Formació Bruta de capital	Balanç importació-exportació	Consum privat per càpita
Solsonès — [total 7.465.980	2.981.953	286.400	1.012.817	3.184.810	285,6
	‡	39,3	3,8	13,6	42,7	
Cerdanya — [total 8.139.095	6.185.800	312.290	1.834.320	-193.315	506,2
	‡	76	3,9	22,5	-2,4	
Berguedà — [total 30.841.118	14.463.226	1.012.637	3.319.194	12.046.061	349
	‡	46,9	3,3	10,8	39,1	

Font: Centre d'Estudis de Planificació, "Taules Input-Output de les comarques del Berguedà, de la Cerdanya i del Solsonès. Any 1985.", D.G.P.a.T., 1986. Xerocòpia.

indicadors de consum. Per al 1979 i 1983 s'arriba a calcular, fins i tot, la renda de les ciutats més importants, que permet algunes conclusions més detallades a nivell territorial. Aquestes estimacions comarcals o municipals resulten difícilment comparables perquè els procediments d'elaboració varien de l'una a l'altra i plantegen interrogants metodològics i de fiabilitat estadística³.

El mapa de la renda comarcal més recent, 1983, que és l'elaborat amb una major equanimitat de criteris, mostra en línies generals una distribució de la renda molt semblant a la de les avaluacions anteriors. Es dona una concentració de les rendes elevades a les àrees costaneres i de les rendes més baixes a les àrees interiors, sobretot les meridionals. La Terra Alta, seguida pel Priorat i el Montsià, que no arriben a les 475.000 pessetes per càpita, apareixen com les comarques més pobres de Catalunya des d'aquest punt de vista.

Un major detall territorial de les rendes per càpita permet de veure, encara, com a les comarques interiors més pobres les poblacions caps de comarca presenten unes rendes superiors a la resta de municipis que integren l'àmbit comarcal. Fora de les capitals de comarca i els pocs municipis interiors amb més de 5000 habitants, hom descobreix que l'àrea amb una renda inferior a les 475.000 pessetes per càpita és força més extensa i comprén totes les comarques meridionals i algunes altres d'interiors contigües. La part rural de la Terra Alta, el Montsià, el Baix Ebre, la Ribera d'Ebre i el Priorat, forma un

3. La primera estimació comarcal de la renda familiar disponible per càpita comarcal es deu a A.Rodríguez i R.d'Alòs-Moner ("Economía y territorio en Cataluña", Banca Mas Sardà, 1978, Barcelona, pps.211-226), els quals la calculen en base al nombre de vehicles turismes municipals per als anys 1967 i 1973. Posteriorment, A.Castells, M.Parellada i F.Sicart han efectuat estimacions comarcals i municipals per al 1979 ("Estimació de la renda i els dipòsits de les comarques i els principals municipis de Catalunya", dins Boletín de Información Económica, Banca Catalana, n.66, 1982, pps.1-18) i el 1983 ("Estimació de la renda de les comarques i dels principals municipis de Catalunya", Centre d'Estudis de Planificació, Barcelona, 1988), que parteixen del nombre de turismes i també del de telèfons i el consum domèstic d'electricitat, i introdueixen encara la població activa a l'agricultura com a element ponderador en l'estimació de 1983. Entremig, Martí Parellada efectuà una estimació de la renda per als anys 1973 i 1979 basad únicament en el consum d'energia domèstica per habitant ("La renda comarcal a Catalunya. Any 1979", dins "Reconeixement territorial de Catalunya", vol 22, Generalitat de Catalunya, D.G.P.T.O.P., 1983, pps 178-235).

continuum amb una renda inferior a les 450.000 pessetes, que es diferencia clarament com l'àrea més pobre del Principat (quadre 5.3)⁴.

Tant a les comarques més pobres com a les de la resta de la Catalunya occidental les capitals comarcals i els municipis de més de 5.000 habitants tenen una renda superior a la resta de municipis, més petits i especialitzats en les activitats agràries. Gadesa (Terra Alta) i Falset (Priorat), capitals comarcals situades enmig de les dues comarques amb les rendes més baixes, presenten una renda per càpita inferior a la de les àrees rurals de moltes altres comarques; però això no deixa de confirmar la lògica distributiva que prima la renda de les poblacions més grans (i urbanes), si es té en compte que les dues poblacions no arriben a 3.000 habitants. El nivell de renda de les dues capitals comarcals contrasta, per exemple, amb el de Mora d'Ebre, capital de la Ribera d'Ebre, amb un nombre d'habitants i funcions de centre de serveis més importants.

c) Les rendes més baixes de la Catalunya interior s'equiparen a les dels barris pobres barcelonins.

Per altra part, el nivell de renda de les comarques meridionals i interiors més pobres no es troba gaire més per davall del d'algunes poblacions dels encontorns de Barcelona, Ripollet, Viladecans, Cerdanyola i Canovelles en especial, que se situen entorn a les 470.000 pessetes per càpita (1983). Crida l'atenció el fet que aquests municipis metropolitans, que concentren uns sectors socials força desafavorits, presentin en conjunt una renda per càpita superior a la de les comarques meridionals. En el càlcul de la renda que A.Castells, M.Parellada i F.Sicart feren l'any 1979 les poblacions metropolitanes amb una renda més baixa eren Sant Adrià de Besós, Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Gramenet i Cornellà i

4. A partir de les dades sobre la renda dels municipis de més de 5000 habitants que donen A.Castells, X.Güell i M.Parellada (1988, op. cit.) s'ha efectuat el càlcul per cada comarca de la renda global dels municipis que no arriben als 5000 habitants, que s'inclou en el quadre 5.1 i el mapa 5.1.

Quadre 5.3. RENDA FAMILIAR DISPONIBLE COMARCAL I URBANA. 1983 (Milers de pessetes).

Comarca	RENDA TOTAL		RENDA PER CAPITA		
	Capitals*	Resta Comarca	Capitals*	Resta Comarca	Conjunt Comarcal
Baix Llobregat	249.348,3	17.558,6	502,5	605	508,2
Barcelonès	1.532.460	--	606,2	--	606,2
Maresme	124.966,2	20.305	543,4	667,8	557,9
Vallès Occidental	316.772,1	13.743,8	524,2	623,2	527,7
Vallès Oriental	96.482,5	26.941,5	542,5	625,8	558,7
Alt Empordà	24.401,7	24.276,3	598,1	556,7	576,7
Baix Empordà	34.658,5	17.898,7	597,8	674,7	621,9
Garrotxa	16.633,4	12.135,6	637,2	599,7	620,9
Gironès	65.999,6	18.132,7	594,7	599,9	595,8
La Selva	29.488,9	23.576	637	577,9	609,3
Alt Camp	10.310,7	6.921,3	529,4	486,9	511,5
Alt Penedès	18.839,9	16.864,1	627,3	561,5	552,5
Baix Penedès	11.078,3	6.794,4	609	525	574,1
Garraf	37.920,5	21.162	547,4	480,2	543,4
Tarragonès	80.863,7	7.220,7	570,5	541,3	568
Baix Camp	50.453	14.075	537,9	499,1	528,9
Conca de Barberà	2.801	5.966,7	499,8	464,4	475,1
Priorat	1.253,4	3.506,8	452,7	447,7	452,7
Ribera d'Ebre	5.044,3	6.869,2	539,5	447	482
Baix Ebre	25.477,7	8.635,7	525,5	443,9	502,1
Montsià	18.416,1	5.166,7	474,3	440,6	466,5
Terra Alta	1.262,1	4.664,9	447,9	427,7	431,8
Cerdanya	3.527,8	3.502,3	545,5	564,8	563,7
Osona	39.365,6	27.705,7	584,7	623	599,9
Ripollès	6.645,8	11.273	543,4	544,3	544
Anoia	31.023,7	14.778,6	579,4	576,6	578,5
Bages	62.548,1	24.986,5	611	496,7	573,3
Berguedà	13.390,2	8.965,3	539,9	519,4	531,5
Solsonès	3.576,8	2.422,1	555,8	536,4	547,8
Garrigues	2.759,7	8.148,7	530,9	462,6	478,1
Noguera	6.503,8	15.906,6	503,9	484,3	489,9
Segarra	3.441,2	5.184,5	530,1	473,7	494,7
Segrià	69.316,1	24.018,2	562,7	492,2	542,7
Urgell	5.945,9	11.987,6	527,3	490,3	502
Alt Urgell	5.825,0	4.506,2	537,3	492,8	537,3
Pallars Jussà	3.061,7	6.823,9	550,4	515,7	525,9
Pallars Sobirà	869	1.888,8	547,3	483,7	502,1
Val d'Aran	1.746,8	1.565,7	607,8	543,5	575,6
Catalunya			653,3	570	570

Font: A. Castells, X. Güell, M. Parellada, "Estimació de la renda de les comarques i els principals municipis de Catalunya", C.E.P., 1988(?), Barcelona, pp. 18-21.

* Capitals comarcals i ciutats de més de 5.000 habitants.

el seu nivell de renda era pràcticament equiparable al de la Terra Alta i el Priorat⁵.

Una visió de detall de les rendes de l'àrea metropolitana barcelonina assenyala unes diferències de renda molt importants, però més per dalt, per l'existència de barris molt rics, que no pas per baix. Així, en els barris de Barcelona la renda per càpita de Pedralbes venia a representar l'any 1979 un 232 % de la renda dels barris del Besòs, que era lleugerament superior a la renda de la Terra Alta i el Priorat⁶. Segons els mateixos càlculs, la renda per càpita del barri de Pedralbes vindria a ser, doncs, 2,5 vegades superior a la de la comarca més pobre, la Terra Alta (1979).

El mapa municipal de la renda posa de relleu, com és bastant lògic, unes diferències territorials superiors a les comarcals. El màxim i el mínim passen, per exemple, de 621.900 pessetes per càpita a la comarca del Baix Empordà a 431.800 a la Terra Alta, mentre la diferència entre municipis de rendes extremes, Lloret de Mar (La Selva) i Constantí (Tarragonès), es mou entre 893.100 i 403.800 pessetes, respectivament. Aquests dos municipis representen tanmateix dos casos ben singulars, l'un capital del turisme de masses i l'altre centrat en la indústria petroquímica, i presenten, doncs, uns valors poc exemplars i de fiabilitat estadística dubtosa. Dins el còmput general de municipis només cinc poblacions tenen una renda superior als 650 milers de pessetes; l'esmentada Lloret de Mar, més Torroella de Montgrí, Sitges, Vilaseca-Salou i Barcelona, aquesta darrera amb 653.300 pessetes.

Tenint en compte que les 650.000 pessetes per càpita es troben un 50% per damunt de la renda de la comarca més pobre, la Terra Alta, les desigualtats no semblen flagrants. El mateix any 1983 a l'estat

5. A.Castells, M.Parellada i F.Sicart, Banca Catalana, 1982, op.cit., p.3.

6. J.Llarch, "Dimensió econòmica i territorial del Barcelonès", Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987, Barcelona, p.556.

espanyol, per exemple, la província més rica, les Balears, tenia una renda superior en un 120% a la de la província més pobre, Badajoz⁷.

d) La diferència territorial de les rendes personals tendeix a escurçar-se.

L'evolució de les rendes manifesta, per altra part, una tendència a la disminució de les desigualtats entre les comarques més riques i les més pobres. La renda del Barcelonès, la comarca més rica, doblava la de la Terra Alta l'any 1967, mentre l'any 1983 era només un 40% superior. La comparativitat de les quantitats dels diversos anys planteja, però, molts interrogants de fiabilitat i poca cosa es pot afirmar amb certesa, a part que el grup de comarques més pobres no ha variat substancialment en les diverses estimacions efectuades (quadre 5.4).

L'evolució de la renda familiar disponible per càpita provincial, que constitueix la referència de les rendes comarcals, mostra per la seva banda un escurçament lleuger de les diferències relatives durant el període 1971-1985. En el decurs d'aquest període les províncies de Barcelona i Girona mantenen la seva posició davantera, per bé que Barcelona deixa la primera plaça a Girona en els darrers anys. Les províncies de Lleida i Tarragona romanen a la cua i es tornen en la darrera plaça (quadre 5.5).

Sigui com sigui, les estimacions de la renda comarcal i local s'han d'agafar amb molt recel per les deficiències mateixes del mètode de càlcul, reconegudes inclús per alguns autors. "En primer lloc, la relació funcional existent en una realitat provincial no té perquè mantenir el mateix sentit en una realitat comarcal i menys en una realitat municipal. En segon lloc, les variables de consum no són, en realitat, variables explicatives de la renda, sinó més aviat al revés"⁸.

7. Badajoz presenta una renda familiar disponible de 294.646 pessetes per càpita bastant per davall de la renda calculada per la Terra Alta, mentre les Balears arriben a les 649.131 pessetes. Algunes províncies espanyoles, Albacete, Càceres, Cuenca, Granada, Huelva i Orense, no arriben a les 350.000 pessetes per càpita (Banco de Bilbao, "Renta Nacional de España y su distribución provincial", 1985, op.cit.

8. A.Castells, X.Güell, M.Parellada, C.E.P., 1988, op. cit.

Quadre 5.4. EVOLUCIO DE LA RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER CAPITA COMARCAL (1967-1983).

	Index sobre la renda de Catalunya				Variació de l'índex		Variació de la xifra total
	-----				-----		-----
	1967*	1973*	1979**	1983**	1967-1973 %	1979-1983 %	1973-1983 %
Baix Llobregat	0,773	0,866	0,885	0,891	12,0	0,6	17,3
Barcelonès	1,127	1,136	1,054	1,059	0,8	0,4	6,6
Maresme	0,943	0,898	0,984	0,986	-4,8	0,2	24,2
Vallès Occidental	0,890	0,882	0,914	0,923	-0,9	0,9	19,6
Vallès Oriental	0,957	0,945	0,985	0,983	-1,2	-0,3	18,1
Alt Empordà	0,904	0,882	1,075	1,040	-2,4	-3,3	30,7
Baix Empordà	0,931	0,961	1,125	1,123	3,2	-0,2	29,3
Garrotxa	0,904	0,929	0,992	1,087	2,8	9,7	33,5
Gironès	0,983	1,025	1,073	1,042	4,3	-2,9	16,2
La Selva	0,878	0,898	1,102	1,087	2,3	-1,4	35,6
Alt Camp	0,865	0,890	0,935	0,899	2,9	-3,9	14,9
Alt Penedès	0,865	0,842	1,028	0,969	-2,7	-5,7	31,1
Baix Penedès	0,825	0,755	1,160	1,088	-8,5	-6,2	52,1
Garraf	0,773	0,834	0,942	0,966	7,9	2,6	30,2
Tarragonès	0,970	0,874	0,971	1,008	-9,9	3,9	29,9
Baix Camp	1,009	0,866	1,012	0,934	-14,2	-7,7	22
Conca de Barberà	0,721	0,810	0,855	0,840	12,3	-1,8	17,1
Priorat	0,603	0,802	0,740	0,804	33	8,6	12,7
Ribera d'Ebre	0,603	0,636	0,812	0,847	5,5	4,3	51,5
Baix Ebre	0,917	0,747	0,852	0,881	-18,5	3,3	34,3
Montsià	0,668	0,763	0,896	0,817	14	-8,9	22,2
Terra Alta	0,537	0,628	0,741	0,757	16,9	2,2	37,5
Cerdanya	0,904	0,937	0,979	1,011	3,7	3,3	20,2
Osona	1,009	0,985	1,017	1,051	-2,4	3,4	21,7
Ripollès	0,839	0,866	0,917	0,956	3,2	4,3	25,5
Anoia	0,930	0,937	1,019	1,020	0,8	0,1	23,3
Bages	0,957	0,985	1,008	1,004	2,9	-0,4	16,3
Berguedà	0,917	0,898	0,970	0,931	-2,1	-4,0	18,3
Solsonès	0,983	1,025	0,965	0,964	4,3	-0,1	6,8
Garrigues	0,694	0,731	0,861	0,839	5,3	-2,5	30,7
Noguera	0,773	0,818	0,874	0,859	5,8	-1,8	19,6
Segarra	0,852	0,929	0,895	0,868	9,0	-3,0	6,3
Segrià	1,009	0,866	0,971	0,950	-14,2	-2,1	25,2
Urgell	0,812	0,818	0,917	0,879	0,7	-4,1	22,6
Alt Urgell	0,839	0,977	0,977	0,943	16,4	-3,5	9,9
Pallars Jussà	0,852	0,937	0,936	0,935	10	-0,1	12,1
Pallars Sobirà	0,825	0,922	0,841	0,897	11,8	6,6	8,9
Val d'Aran	0,878	1,001	1,174	1,055	14	-10,2	14,9
Catalunya	1	1	1	1			13,9
	49.365	107.102	3226				

Font: * A. Rodríguez, R. d'Alós-Moner, "Economía y territorio en Catalunya", Banca Mas Sardà, 1978, Barcelona, p. 220.

** A. Castells, X. Güell, M. Parellada, 1988, op. cit., p.32.

Els càlculs de la renda comarcal s'han d'utilitzar també amb força reserves tant o més per la fiabilitat de les dades originals de referència que per la metodologia emprada. La renda familiar disponible provincial bruta, que serveix de base al càlcul de la renda comarcal, és el resultat de l'agregació de macromagnituds econòmiques provincials de procedència diversa i que en alguns casos són obtingudes mitjançant estimacions⁹. Les estimacions i ponderacions posteriors fetes a partir d'indicadors de consum comarcals sobre la base anterior afegeixen encara majors possibilitats d'error, com es veu més endavant en analitzar les característiques estadístiques d'aquests indicadors.

5.1.1. DIFERENCIES DE RENDA I DIFERENCIES DE CONDUCTA ECONOMICA. ESTALVI I CONSUM.

Si obviat totes les dificultats esmentades, hom pogués arribar a un càlcul ajustat de la renda familiar disponible, tampoc resultaria prou completa com a avaluació del nivell de vida de les unitats territorials estudiades. La renda familiar disponible expressa d'alguna manera els ingressos domèstics anuals i, en aquest sentit indica una millor o pitjor posició econòmica dins d'un context general. Però, un determinat nivell d'ingressos no implica directament un determinat nivell de disfruit econòmic. D'una banda, la renda es pot dirigir cap al consum i disfruit real de béns o cap a l'estalvi. Per una altra banda, els costos i les oportunitats de consumir poden variar molt d'un indret a un altre, de manera que cal ponderar les desigualtats que suggereix la renda familiar disponible.

9. La renda familiar disponible provincial és el resultat de sumar els salaris i sous bruts, les rendes mixtes d'empreses i autònoms, les rendes del capital, les pensions de la Seguretat Social i altres prestacions de l'I.N.S.S., les prestacions de l'INSALUD, el subsidi d'atur i altres prestacions socials, així com les transferències i rendes provinents de l'estranger. A la suma total d'aquests conceptes es resten les cotitzacions socials (a la Seguretat Social) i els impostos directes pagats (Impost sobre la Renda de les Persones Físiques).

Quadre 5.5. EVOLUCIO DE LA RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PER CAPITA PROVINCIAL. 1971-1985 (ptes corrents)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
1971	86,2	79	72,4	71,8	
1973	115,6	110,2	103	98,4	112,9
1975	160,7	157,5	137,1	147,5	
1977	232,2	238	200,9	219,9	229,9
1979	333,1	358	303,1	313,1	331,6
1981	454,6	451	390,2	394,1	445,3
1983	578,3	620	550,8	540,9	576,8
1985	681,7	740,4	659,7	636	681,1

Font: Banc de Bilbao, "Renta Nacional de España y su distribución provincial", anys esmentats

Quadre 5.6. INGRESSOS, DESPESES I ESTALVI PER PERSONA A NIVELL PROVINCIAL. 1980-1981. (En pessetes)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	
Ingrès mitjà	259.727	219.539	229.922	215.389	250.984	
Despesa mitjana	total	267.913	278.198	242.104	212.244	262.391
	%	103,2	126,7	105,3	98,5	104,5
Estalvi mitjà	total	9.691	2.588	16.909	10.659	9.659
	%	3,7	1,2	7,4	4,9	3,8
Index Cobertura *	107	128	113	103	108	

Font: I.N.E., "Encuesta de presupuestos familiares", vol. 1 i 9, Madrid, 1983-1984.

* (despeses + estalvi/ingres) x 100

a) L'estalvi és superior a les comarques interiors rurals.

Pel que fa a l'estalvi, no es disposa de xifres sobre la part de la renda que hi va destinada. Només s'ha fet alguna avaluació indirecta dels dipòsits bancaris a nivell comarcal, de característiques i inconvenients semblants als notats per a la renda familiar disponible¹⁰. Els resultats obtinguts no varien gaire dels que dona la renda familiar disponible quant a la riquesa comarcal. Les diferències territorials són, però, més acusades en el cas dels dipòsits bancaris, fet que d'alguna manera assenyala l'acumulació de riquesa que es produeix més que no pas una major o menor propensió de determinades àrees a l'estalvi.

La major o menor propensió a l'estalvi apareix, en canvi, en les enquestes sobre pressupostos familiars com un factor territorialment diferenciat i sense massa relació amb els ingressos o les despeses familiars. Mentre l'ordenació de les províncies segons volum de despeses segueix la distribució comarcal de la renda familiar disponible (les comarques gironines al davant, seguides per les barcelonines, les de Lleida i finalment les tarragonines), l'estalvi mitjà per persona és més important a les províncies de Tarragona i Lleida. Les famílies de la província de Tarragona manifesten una conducta econòmica més conservadora en acomodar les despeses i l'estalvi al volum d'ingressos, que és el més reduït de les quatre províncies catalanes. Les llars de la província de Girona no tenen uns ingressos gaire superiors a les de la província de Tarragona;

10. A.Castells, M.Parellada i F.Sicart (Banca Catalana, 1982,op.cit.) efectuen un càlcul dels dipòsits bancaris comarcals a partir de la renda familiar disponible i el nombre d'oficines de bancs i caixes, ponderat amb els dipòsits bancaris provincials segons dades de l'anuari del Banc de Bilbao.

però són les que manifesten un comportament econòmic més avançat per l'important volum de despeses i endeutament (quadre 5.6)¹¹.

El coneixement detallat dels pressupostos familiars podria aclarir les particularitats territorials del nivell d'ingressos i despeses, i permetria disposar alhora d'uns indicadors de nivell de vida més complerts i precisar el sentit dels que s'utilitzen comunament. Malhauradament, les dades sobre pressupostos familiars no permeten la desagregació territorial que aquí interessa i, a més a més, suscitaven algunes objeccions a nivell metodològic i de fiabilitat¹². La informació existent a nivell provincial tot just permet millorar algunes hipòtesis sobre els indicadors disponibles.

b) El camp consumeix aliments, la ciutat restaurants.

La composició de les despeses familiars serveix per a contextualitzar i situar els conceptes que s'utilitzen com a indicadors de consum o el valor de la mateixa renda disponible. Les despeses en alimentació continuen representant la part més important del total i tenen un pes proporcional més gran a les províncies de menor renda, Tarragona i Lleida, i als municipis més petits (quadre 5.7). La composició de la dieta alimentària pot donar algunes pistes sobre les diferències de

11. Cal tenir en compte que les dades que es comenten corresponen a un sol any, 1980-1981, de manera que no són suficients per a qualificar una situació econòmica. Amb tot, entre els diversos conceptes ressenyats, el volum de despeses probablement reflexa millor una situació econòmica a llarg termini. La definició d'"ingressos familiars" que utilitza l'enquesta de pressupostos familiars de l'I.N.E. s'aproxima força, en tot cas, a la "renda familiar disponible" que dona el Banc de Bilbao a nivell provincial, mentre els diversos càlculs efectuats a nivell comarcal de la "renda familiar disponible" s'aproximen més a una valoració de nivell de despeses.

12. La font més interessant i completa és la "Encuesta de presupuestos familiares" que elabora l'Institut Nacional d'Estadística i de la qual es disposen els resultats per als anys 1958, 1964-1965, 1973-1974 i 1980-1981. El nivell mínim de desagregació dels resultats és la província i, encara, força conceptes no es troben desglossats a aquest nivell.

Quadre 5.7. DISTRIBUCIO DE LES DESPESSES PER PERSONA SEGONS CAPITOLS I AMBITTS PROVINCIALS. 1980-1981.* (En parèntesi, †)

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	Municipis < 10.000 habit.
Total	267.913	278.198	242.104	212.244	262.391	227.962
Alimentació i begudes	83.842 (31)	84.231 (30)	86.520 (36)	76.314 (36)	83.384 (32)	80.234 (35)
Vivenda	51.055 (19)	52.614 (19)	38.420 (16)	35.199 (17)	49.061 (19)	38.441 (17)
Transport- comunicacions	38.394 (14)	44.567 (16)	30.312 (13)	30.165 (14)	37.689 (14)	34.139 (15)
Vestit-calçat	20.334 (8)	22.444 (8)	21.412 (9)	15.969 (8)	20.187 (8)	18.092 (8)
Hosteleria i servei diversos	22.514 (8)	18.839 (7)	19.374 (8)	15.436 (7)	21.429 (8)	16.306 (7)
Oci, ensenyament, cultura	21.537 (8)	17.617 (6)	18.526 (8)	15.170 (7)	20.502 (8)	14.559 (6)
Hobles i serveis de la llar	18.211 (7)	20.933 (8)	15.285 (6)	14.581 (7)	17.937 (7)	14.076 (6)
Medicina i salut	7.749 (3)	9.758 (4)	7.457 (3)	5.530 (3)	7.697 (3)	8.196 (4)

Font: INE, "Encuesta de presupuestos familiares. 1980-1981.", vol. 9, "Catalunya", Madrid, 1984.

* En parèntesi es consignen els percentatges sobre les despeses totals de l'àmbit territorial en qüestió.

nivell de vida; però les dades apareixen com a força contradictòries i condicionades, possiblement, per pautes culturals diferents¹³.

Les següents despeses en importància, les de compra o lloguer i energia de la vivenda i les de transports i comunicacions, així com les altres menys importants de mobles i serveis de la llar, i medicina i salut, segueixen una distribució semblant a la de la renda i nivell de despeses provincial. L'important volum de despeses de la província de Girona en relació a la resta de províncies es deu en especial als apartats de compra i despeses de manteniment de vehicles, els serveis mèdics i la calefacció i energia de la vivenda. Això es pot relacionar amb particularitats econòmiques i culturals, com la importància del sector de transports i serveis, de la població en disseminat o dels empresaris autònoms; però no deixa d'entreveure's el factor nivell de renda, que sovint s'associa amb els apartats esmentats.

La situació és una mica diferent en els capítols d'oci, ensenyament i cultura i d'hosteleria i serveis diversos, on destaca la província de Barcelona per les necessitats particulars que s'hi produeixen de menjar fora de casa i de pagar-se l'ensenyament privat. Aquestes despeses i alguna altra d'obligada com els serveis de transport o el major cost de compra o lloguer de la vivenda plantegen la qüestió de la vida més cara a ciutat i la necessitat de relativitzar les rendes superiors d'aquesta¹⁴.

13. El consum de fruites i de llet líquida són els únics que tenen un pes força semblant al de la renda i despeses provincials. Altres articles, com carn, verdures, ous o derivats de la llet, que indiquen també una dieta alimentària més rica, tenen un pes força aleatori, igual que els articles que poden significar una dieta menys rica. La província de Lleida, que és la que té unes despeses superiors en alimentació és la que presenta una dieta també més rica. Vegi's I.N.E., "Encuesta de presupuestos familiares. 1980-1981", vol 5, "Estudio sobre nutrición", Madrid, 1985. Aquesta enquesta contempla també els productes autoconsumits; però presenta força dubtes de fiabilitat a l'hora d'entrar en detalls com els de les dietes provincials.

14. El detall de les xifres referents als subapartats de les despeses que s'esmenten es pot seguir a l'"Encuesta de presupuestos familiares" repetidament esmentada; vol 9, "Cataluña", p.49, Madrid, 1984.

5.1.3. NIVELL DE VIDA O NIVELL DE CONSUM?. ELS INDICADORS SOCIALS DE CONSUM.

Si allò que interessa esbrinar són les diferències territorials en el nivell de vida de la població, els indicadors de consum constitueixen una referència estadísticament més nítida que la renda familiar disponible calculada a partir d'aquests indicadors, almenys en el cas de les comarques catalanes. La disponibilitat o consum real de determinats bens adquireix un valor propi com a indicador de nivell de vida, que elimina les distorsions creades pels costos diferencials o per l'assimilació de necessitats sentides de manera molt diferent segons els grups socials, que s'inclouen en el concepte de renda familiar disponible. És així que la presència de vehicles de turisme i de telèfons per habitant i la d'altres bens i equipaments contribueix a definir un determinat nivell de vida. La dificultat està en seleccionar i precisar el sentit d'aquests indicadors, o, més en concret, d'aquells indicadors per als quals es disposa d'una informació estadística prou fiable.

a) Les comarques meridionals; menys cotxes, però dins la civilització del cotxe.

El nombre de vehicles turisme per habitant constitueix l'indicador comunament més utilitzat a l'hora d'estimar els nivells de renda o de fer-se una idea del nivell de vida d'un indret. El cotxe ve a representar el símbol domèstic per excel·lència del progrés en els darrers decennis i de manera força generalitzada és considerat també com a símbol social de la riquesa d'una família.

La variable turismes per habitant, anomenada també índex de motorització, presenta a nivell comarcal unes desigualtats territorials molt semblants a les de la renda familiar disponible analitzada anteriorment. En definitiva, aquest indicador és el que ha pesat decisivament en l'estimació de la renda de les comarques i dels municipis més grans, de manera que els resultats són pràcticament coincidents; les comarques meridionals presenten la taxa més baixa de turismes per habitant i les nord-orientals la més alta. Alguns casos són més singulars, com l'aparició del Garraf i el Pallars Jussà entre les comarques amb una taxa més baixa (quadre 5.8).

Quadre 5.8. INDICADORS DEL NIVELL DE CONSUM COMARCAL.

	Dipòsits Bancaris per càpita 1979			Turismes per habitant			Telèfons per habitant			Consum domèstic energia elèctrica per càpita 1982-kWh
	Increment 1973-1981 o/o			Increment 1973-1981 o/o			Increment 1973-1983 o/o			
	o/o 1973	o/o 1981	o/o 1983	o/o 1973	o/o 1981	o/o 1983	o/o 1973	o/o 1983	o/o 1983	
Baix Llobregat	266,3	230	73	175	384	119	498			
Barcelonès	352,9	295	66	398	594	49	543			
Maresme	337,3	242	46	223	453	103	642			
Vallès Occidental	276,9	229	59	204	414	103	540			
Vallès Oriental	342,5	265	50	191	415	117	650			
Alt Empordà	396	335	77	194	456	135	730			
Baix Empordà	425,8	342	81	248	482	94	1.034			
Garrotxa	330	349	64	148	420	184	789			
Gironès	378,1	343	57	221	457	107	646			
La Selva	418	314	93	292	508	74	756			
Alt Camp	307,4	276	69	136	339	149	520			
Alt Penedès	355,1	293	52	142	412	190	600			
Baix Penedès	441,3	249	71	228	463	103	1.092			
Garraf	305,5	224	72	182	441	142	665			
Tarragonès	323,1	271	102	208	493	137	681			
Baix Camp	330	268	81	178	393	121	584			
Comca de Barberà	286,8	253	82	113	279	147	475			
Priorat	175,6	199	46	63	282	348	498			
Ribera d'Ebre	246,8	204	146	80	283	254	736			
Baix Ebre	257,9	298	164	112	331	196	452			
Montsià	276,1	225	101	112	274	145	513			
Terra Alta	208,1	187	137	53	240	353	362			
Cerdanya	356,6	326	87	185	412	123	732			
Osona	365,8	293	48	155	416	168	814			
Ripollès	323,9	284	96	113	362	220	585			
Anoia	357,6	283	67	159	425	167	725			
Bages	346,2	271	48	183	435	138	695			
Berguedà	345,3	286	69	67	337	287	607			
Solsonès	328,6	334	75	123	330	168	662			
Garrigues	264,8	249	116	83	259	212	524			
Noguera	288,9	259	88	106	293	176	538			
Segarra	294,4	293	55	109	265	143	532			
Segrià	327,7	275	46	200	385	92	661			
Urgell	306	285	94	127	270	113	593			
Alt Urgell	338,6	308	76	130	323	148	664			
Pallars Jussà	328,3	229	49	118	285	142	1.091			
Pallars Sobirà	317,8	248	77	125	225	80	798			
Val d'Aran	546,7	249	43	204	530	160	878			
Catalunya	332,9	166	276	66	250	67	591			

Font: Elaboració pròpia a partir de A. Rodríguez i R. d'Alós-Moner, 1978, op. cit.; A. Castellis, M. Parellada i F. Sicart, 1982, op. cit.; C.I.D.C., "Anuari Estadístic de Catalunya. 1987."

Entre els dos anys avaluats, 1973 i 1981, la distribució comarcal en relació a l'índex de motorització és molt semblant i les comarques més pobres continuen apareguent entre les més pobres amb lleugeres modificacions. Entre ambdues dates es produeix, però, una reducció important de les diferències comarcals, que són més importants que les diferències constatades en la renda familiar disponible. L'any 1973 l'índex de motorització més alt, el del Gironés, superava un 175% l'índex més baix corresponent a la Terra Alta. En vuit anys la diferència s'havia reduït a un 87% entre la comarca més motoritzada, la Garrotxa, i la menys motoritzada, que continuava sent la Terra Alta.

Les comarques amb un índex de motorització més baix redueixen sensiblement distàncies en el període 1973-1981 en relació a les comarques amb un índex més alt, on la motorització creix a un ritme més alentit. Indica aquesta evolució un escurçament real de les desigualtats comarcals, tal com es constatava també en analitzar la renda familiar disponible?. Una resposta positiva corre el risc de confondre el procés de difusió social i territorial d'un bé amb l'equiparació de les capacitats de consum o les rendes econòmiques.

Per les condicions mateixes dels processos de difusió i generalització d'un bé o una innovació és normal que el consum d'un determinat bé es ralentixi a mesura d'assoleix la seva generalització entre la població. Els índex de motorització comarcals es troben encara una mica lluny de l'índex de saturació, que es calcula en uns 500 turismes per habitant en funció de les situacions que es donen en països més avançats. No hi ha dubte, però, que el cotxe es troba avui dia a un nivell de generalització força avançat i l'índex de motorització perd interès com a indicador d'un nivell de

consum o com a estimador de la renda per càpita. En definitiva, allò que compta avui ja no és tenir cotxe, sinó la cilindrada d'aquest¹⁵.

b) Cotxes i aparells domèstics; qui i com representa el progrés.

Es podria objectar que dins la panòpia d'equipaments que disposen les llars el cotxe no ha assolit una generalització absoluta com ara els frigorífics o el mateix televisor i tampoc arriba al grau de difusió de les rentadores automàtiques. Però, caldria també tenir en compte el fet que en algunes llars, per l'edat o altres circumstàncies particulars dels membres, no hi ha persones amb permís de conduir (quadre 5.9).

Les dades provincials sobre la disponibilitat de cotxe de les llars no es corresponen, per altra part, a allò que es pot esperar de la distribució de l'índex de motorització comarcal. A la província de Girona, en consonància amb els índexs elevats de motorització de les comarques que la integren, és on hi ha una major proporció de llars amb cotxe. En canvi, la província de Barcelona s'igualava amb la de Tarragona, quan de fet les comarques d'aquesta darrera presenten índexs de motorització en general més baixos. La presència d'un major nombre de famílies amb dos cotxes o de cotxes d'ús empresarial a Barcelona podria explicar aquesta equiparació amb la província amb un índex de motorització més baix. En tot cas, el caràcter aproximatiu de l'"enquesta de pressupostos familiars" deixa en suspens aquestes subtilitats explicatives.

L'existència de famílies amb més de dos vehicles o la comptabilització d'alguns vehicles d'ús empresarial deixa entreveure,

15. Contra allò que hom podria esperar, la Vall d'Aosta seguida per algunes altres regions italianes és la regió amb un major índex de motorització en el conjunt de la Comunitat Econòmica Europea, 493 vehicles per habitant (1982). Algunes regions d'Alemanya, França i Holanda supera els 400 turismes per 1000 habitants, xifra a la qual no s'atansa cap comarca catalana. La taxa de motorització catalana es troba molt pròxima a l'anglesa i per damunt de l'irlandesa, la danesa i, sobretot, la grega ("Eurostat. 1985", C.E.E., Brusel·les, pps 213-215). Els recomptes de "vehicles particulars" presenten algunes diferències entre els països de la C.E.E., pel fet d'incloure o no els vehicles de les institucions públiques o algunes modalitats de la categoria de "vehicles turisme"; això pot explicar alguns contrastos de l'estadística.

Quadre 5.9. DISPONIBILITATS DOMESTIQUES DE BENS. 1980-1981. (Equips per llar, %).

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya
Frigorífic	98,3	96,6	98,2	96,3	98
Rentadora no automàtica	11,7	7,1	12,3	19,9	12,1
Rentadora automàtica	78,2	73,9	77,3	65,1	76,7
Rentaplats	8,1	5,8	7,2	5,2	7,6
Màquina de cosir	61,3	67,6	70,7	67,3	62,9
Televisor blanc i negre	67,2	69,4	81,2	72,6	68,7
Televisor color	37,7	26,6	28,2	32,6	35,8
Toca-discs	35,9	21,9	17,5	24,8	32,7
Cotxe	60	68,4	66,4	60,1	61,1
Motocicleta	9,5	29,0	14,8	20,2	12,3

Font: INE, "Encuesta de presupuestos familiares. 1980-1981", vol. 9, Catalunya, Madrid, 1984.

Quadre 5.10. DOTACIONS DELS HABITATGES FAMILIARS PER PROVINCIES. 1980-1981 (vivendes residència principal). En percentatge.

	Barcelona	Girona	Lleida	Tarragona	Catalunya	Municipis < 10.000 habit.
Sense aigua corrent	1,5	2,3	1,1	0,5	1,5	5,7
Només aigua corrent freda	13,2	24,8	19,5	27,4	15,7	22,5
Sense calefacció	63,8	73,3	65,1	81,6	66,1	69,7
Sense electricitat	0,2	0,6	--	--	0,2	0,2
Sense telèfon	28,5	55,2	42,3	55,2	33,7	54,9
Menys de 60 m ²	25,5	7,6	7,9	14,5	22	10,9
Construïdes abans 1930	15	36,7	31,6	42,2	20	41,8
Superfície útil per membre (m ²)	21,7	27,5	27,7	23,7	22,7	25,4

Font: I.N.E. "Encuesta presupuestos familiares. 1980-1981." vol. 9. Catalunya, Madrid, 1984.

per altra part, algunes limitacions en la significació que es dóna a l'índex de turismes per habitant. Tant o més important que aquest matís de significativitat són les probabilitats d'error que contenen les dades de nombre de turismes que s'utilitzen. Aquestes provenen del recompte fet pels ajuntaments a partir de l'impost de circulació, una quantificació que es realitza sense gaires garanties. Es descobreix, per exemple, que com major és la desagregació territorial de l'índex de motorització o nombre de vehicles per habitant, més palesa es fa la coincidència entre índex de motorització menors i població reduïda o ruralitat, que deixa entreveure una manca d'exhaustivitat de les dades als municipis petits¹⁶.

Sigui com sigui, entre els equips domèstics, el cotxe és aquell que mostra teòricament una major relació amb la renda o disponibilitats econòmiques. Alguns aparells que avui es consideren una necessitat elemental, com els frigorífics o les rentadores automàtiques, s'han generalitzat i no serveixen per a qualificar el conjunt de la societat (com a molt serveixen per a detectar situacions de marginalitat). Altres aparells escassament difosos, com ara els rentaplats, els toca-discs, les màquines de cosir o les motocicletes, no són percebudes col·lectivament com a necessitats i satisfan particularitats culturals de determinats grups, tot i que poden arribar a un grau de generalització remarcable, com és el cas de les màquines de cosir. De fet, les diferències provincials que es donen en la disponibilitat d'aquests equipaments no coincideixen amb la distribució de la renda, ni trasllueixen criteris clars.

c) Nivell de consum familiar o de desenvolupament empresarial; la difusió del telèfon i el consum d'electricitat.

Al costat dels turismes per habitant, l'índex de telèfons per habitant és un altre indicador utilitzat freqüentment per a estimar la renda territorial. L'índex de telèfons presenta una major fiabilitat estadística, però no s'adapta del tot a un indicador del nivell de consum domèstic. D'una banda, el nombre de telèfons que

16. Aquesta mateixa constatació es desprengué dels estudis realitzats per al Pla de Carreteres de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, "Pla de Carreteres de Catalunya", vol I, Barcelona, 1987, p.103.

s'utilitza no desglosa els que tenen pròpiament un ús industrial, comercial o de serveis, de manera que els llocs amb aquests tipus d'activitats en surten beneficiats. Per una altra banda, tampoc es diferencien, ni es poden diferenciar els telèfons dels domicilis que constitueixen residències secundàries, de manera que les àrees turístiques es veuen clarament beneficiades per un nombre major de telèfons.

En consonància amb les particularitats de la confecció de l'indicador, els centres productius, turístics o de serveis són els qui tenen un major nombre de telèfons per habitant, i això es comprova ràpidament en analitzar els índexs comarcals. El Barcelonès destaca clarament sobre les altres comarques i l'any 1973 tenia un nombre de telèfons per habitant (instal·lats i sol·licituds) 7,5 vegades superior als de la comarca amb un índex més baix, la Terra Alta. Entre 1973 i 1983 les diferències entre comarques es redueixen notablement, però la situació relativa de les comarques no varia substancialment. El Barcelonès, que és la comarca que creix menys, continua destacada al capdavant seguida a menys distància per algunes comarques turístiques i amb un índex 2,6 vegades superior al de la comarca amb un nombre més baix de telèfons per habitant, el Pallars Sobirà (quadre 5.8).

Entre les comarques amb un índex de telèfons per habitant més baix hom troba al costat de les comarques meridionals algunes comarques del Pirineu occidental o Alt Pirineu, en especial el Pallars Sobirà, i algunes comarques entremig d'aquestes dues zones. Es tracta de les comarques típicament agràries de Catalunya.

El consum domèstic d'energia elèctrica constitueix en principi un indicador força interessant del nivell de consum, tot i que l'índex pot resultar força alterat per la disponibilitat domèstica d'altres fonts energètiques. A diferència de les estimacions de la renda comarcal fetes amb anterioritat, el consum elèctric comarcal i municipal per habitant utilitzat per al càlcul de la renda de 1983 es refereix al lloc de residència habitual del consumidor i elimina, doncs, l'esbiaix de les quantitats consumides a les comarques amb una segona residència important (queda encara una part important de consum turístic que s'imputa als habitants de les comarques

turístiques). Però, la fiabilitat estadística d'aquesta dada, que s'obté a partir de les dades facilitades per les companyies hidroelèctriques, mereix força reserves, sobretot a mesura es treballa amb una escala territorial més petita.

Les comarques meridionals repeteixen altre cop com les comarques amb un nivell de consum més baix. Les segueixen pel baix consum domèstic d'energia elèctrica algunes comarques metropolitanes i de la regió de Lleida, mentre les comarques del Pirineu presenten unes xifres força elevades. Per la seva part, el consum d'algunes comarques, com el Pallars Jussà, l'Alt Camp, l'Osona o el Barcelonès, resulta força xocant i ben difícil d'interpretar (quadre 5.8).

Tant pel que fa al consum domèstic d'energia elèctrica per habitant, com als altres indicadors de renda, no es pot deixar de banda el fet que es refereixen a la "població de dret". Per altra part, els anys objecte de càlcul no coincideixen amb anys censals, de manera que s'utilitzen les dades de població de les revisions anuals del padró. Aquesta font s'ajusta poc a la realitat i prima estadísticament els indrets menys dinàmics demogràficament (on la "població de fet" és inferior i les baixes de població es consignen oficialment amb retard), de manera que els ratios de consum seran també inferiors en aquests.

Cotxe, telèfon o electricitat constitueixen, en tot cas, una petita part de les despeses domèstiques; 11,5% el cotxe incloses les despeses corrents, 1% el telèfon i 1,3% l'energia elèctrica en el conjunt de Catalunya (1980-1981). Dins d'aquestes despeses i immediatament després de l'alimentació, que constitueix la despesa principal, tenen una singular importància les relacionades amb la vivenda, sobretot pel que fa a la compra i reparació, que representen un 15,8% de les despeses totals. Les característiques i comoditats de la vivenda constitueixen una referència ben significativa del nivell de vida d'una família.

d) La vivenda; un cas més entre les disponibilitats econòmiques individuals i l'oferta pública de serveis.

Si hom s'avé a les dades de l'enquesta de pressupostos, resulta precisament que les vivendes principals de la província amb un nivell de consum superior, Girona, reuneixen unes condicions semblants o pitjors a les del Tarragonés. Aquestes males condicions es concreten en vivendes sense aigua o amb només aigua freda, vivendes velles i sense telèfon i, encara, algunes vivendes sense electricitat. La província de Barcelona és la que disposa de vivendes en millors condicions; en aquest cas, però, la superfície resulta inferior a les de les altres províncies (quadre 5.10).

A nivell comarcal les dades disponibles són limitades i la seva significació cobreix parcialment la qualificació d'un habitatge en bones condicions. Les referències provincials i les condicions dels habitatges en els municipis de menys de 10.000 habitants suggereixen l'existència de majors dèficits a les comarques més rurals, de municipis més petits, de les províncies de Tarragona i Girona. Els pocs indicadors comarcals disponibles no ho confirmen¹⁷.

Algunes comarques de l'Alt Pirineu, de la regió de Lleida i de la part meridional interior són les mostren unes vivendes en pitjors condicions. Però, aquesta conclusió té una escassa significació perquè el nombre de vivendes deshabitades en aquestes comarques és gran. Altrament, l'existència d'abastament d'aigua, d'evacuació d'aigües residuals o d'electricitat poden dependre tant de les disponibilitats econòmiques familiars com de l'accessibilitat real d'aquests serveis, que en algunes àrees es troben molt condicionats per les característiques del poblament (quadre 5.11).

17. Les dades sobre els habitatges familiars comarcals corresponen al "Censo de edificios" que elabora l'I.N.E. i inclou tant les vivendes habitades permanentment com les que ho són de manera temporal o no estan habitades. Això fa difícil una coincidència amb les dades de l'"Encuesta de presupuestos familiares", que es refereix a les vivendes principals, que constitueixen la residència familiar habitual. Les condicions d'aquestes darreres són les que realment interessa conèixer per a fer-se una idea del nivell de vida d'una àrea determinada.

Quadre 5.11. ESTAT I INFRAESTRUCTURA DELS EDIFICIS DESTINATS A HABITATGE FAMILIAR. 1980.

Comarques	Edificis Habitatge familiar	En bon estat o/oo	Amb aigua deficiència o/oo	Sense electricitat o/oo	Sense aigua corrent o/oo	Sense Clavegueram o/oo
Baix Llobregat	51.202	835	134	15	11	12
Barcelonès	102.853	709	227	8	12	14
Maresme	46.547	827	144	15	9	9
Vallès Occidental	79.657	827	141	12	10	11
Vallès Oriental	39.351	878	95	15	13	15
Alt Empordà	30.327	820	139	21	40	43
Baix Empordà	29.929	815	141	20	--	38
Garrotxa	11.584	699	222	27	35	63
Gironès	22.970	799	151	21	39	56
La Selva	24.679	819	135	33	23	33
Alt Camp	10.195	708	232	33	36	45
Alt Penedès	15.181	831	135	10	38	36
Baix Penedès	15.089	892	88	36	22	23
Garraf	15.131	846	107	38	32	29
Tarragonès	20.398	794	166	20	6	11
Baix Camp	22.709	798	162	20	19	15
Conca de Barberà	7.440	799	156	36	38	37
Priorat	5.426	690	244	37	37	41
Ribera d'Ebre	7.665	756	194	29	24	34
Baix Ebre	18.299	782	169	33	64	46
Montsià	14.088	761	198	64	19	15
Terra Alta	5.154	679	246	31	34	46
Cerdanya	3.976	794	157	12	19	21
Osona	22.539	740	197	28	25	28
Ripollès	6.807	746	201	48	37	60
Anoia	19.165	852	113	16	26	17
Bages	25.979	794	158	25	17	25
Berguedà	8.433	677	253	52	56	58
Solsonès	2.522	703	246	155	216	216
Garrigues	8.588	630	259	31	21	33
Noguera	13.242	680	244	47	36	37
Segarra	5.313	562	332	27	38	39
Segrià	26.837	757	176	27	23	20
Urgell	10.332	667	267	21	20	21
Alt Urgell	4.722	630	229	139	133	171
Pallars Jussà	5.426	541	348	55	95	121
Pallars Sobirà	2.360	777	177	42	84	171
Val d'Aran	2.308	834	146	4	36	41
Catalunya	764.518	784	169	23	24	27

Font: I.N.E., "Censo de Edificios.1980". Dades recollides pel C.I.D.C., "Anuari Estadístic de Catalunya. 1987", Barcelona, 1988.

En definitiva, tant les infraestructures d'aigua, sanejament i electricitat com les indicadors de consum analitzats anteriorment, el nombre de telèfons, el consum d'electricitat convencional i, fins i tot, el nombre de turismes, poden dependre tant del nivell econòmic dels usuaris potencials com de les condicions de prestació que ofereixen les institucions o companyies responsables dels serveis que s'hi troben a la base. D'entrada, els indicadors utilitzats passen completament per alt el fet que en algunes comarques hi ha bastantes famílies sense electricitat ni telèfon ni altres serveis per la seva inaccessibilitat (econòmica o física).

5.2. EL NIVELL DE VIDA ; UN PROBLEMA D'ACCESSIBILITAT PER AL MEDI RURAL. POBLES I MASIES SENSE LLUM, TELEFON, NI ACCES.

El quadre de la dotació de serveis dels habitatges familiars assenyala d'entrada uns dèficits que s'han de considerar ben importants, sigui pel seu valor numèric, sigui pel fet de representar una necessitat elemental no coberta. Els costos de serveis com l'aigua corrent, el clavegueram, l'electricitat, el telèfon o els transport no representen a les zones urbanes cap despesa substancial per a les famílies i en la major part dels casos hom se'ls troba ja donats pel fet de tenir una vivenda. A les zones rurals la situació pot no ser la mateixa i, de fet, moltes famílies manquen encara d'aquests serveis considerats de manera general com elementals.

Els dèficits són, de fet, difícils de comptabilitzar a partir de les fonts oficials, sigui per les mancances d'aquestes, sigui per la dificultat de definir uns índex satisfactoris. Si es compara la població o les vivendes afectades per la manca d'un determinat servei elemental amb la població o les vivendes totals, hom es troba en general amb proporcions molt baixes, escassament significatives en elles mateixes. Quan, com en el cas dels telèfons, la proporció dels qui no disposen del servei és més alta, no es pot saber ben bé si això respon a una decisió individual relacionada més o menys amb el nivell econòmic familiar o a les dificultats reals de disposar del servei.

5.2.1. UN SERVEI DE COST PROHIBITIU PER ALS INDRETS ALLUNYATS I POC POBLATS; EL TELEFON.

L'existència de molts pobles i masies sense el servei telefònic s'ha de relacionar, en tot cas, amb el cost d'instal·lació d'aquest servei. Fora de les "zones urbanes" s'apliquen unes tarifes d'extraradi per a la instal·lació del telèfon que representen unes 30.600 pessetes per cada 500 metres o fracció a partir dels límits urbans (1988). En els indrets accidentats i de poblament dispers els costos pugen ràpidament i s'arriba fàcilment a uns costos d'instal·lació de mig milió de pessetes¹⁸.

La constitució de "zones urbanes" es regia, fins a la promulgació del Reial Decret 2248/1984, per l'existència d'un mínim de 500 habitants en nucli; una àrea de 3 km a l'entorn es podia beneficiar de les mateixes tarifes del nucli. D'això es dedueix ràpidament que les àrees de poblament disseminat o amb uns nuclis de població petits es troben discriminades davant la resta. La discriminació augmenta quan, a més a més, l'orografia és accidentada i els costos d'instal·lació pugen ràpidament.

Algunes administracions públiques han subvencionat la instal·lació de telèfons i han fet possible la instal·lació d'alguns telèfons privats i també, sobretot, de telèfons públics, que no es troben subjectes als criteris estrictes de rendabilitat de la instal·lació per part de la Companyia Telefònica. Amb tot, queden moltes masies sense telèfon i pobles sense telèfon públic de servei (T.P.S.). A més a més la disponibilitat d'un T.P.S. no suposa unes condicions gaire satisfactòries de prestació, perquè el servei depèn completament de la bona voluntat de la família que té el T.P.S. instal·lat a casa.

Segons dades de la Companyia Telefònica, el dèficit telefònic més greu es concentra a la província de Girona, on més important és el poblament disseminat; es calcula (1985) que 25.547 habitants no hi disposen del servei. Tot seguit ve la província de Lleida, on els

18. Dins el Programa Mab 6 Alt Pirineu es realitzà un estudi força detallat sobre la problemàtica del servei telefònic, degut a X.Sanclimens, R.Ganyet i X.Campillo ("El servei telefònic. Problemàtica actual i perspectives", 1986, La Seu d'Urgell).

habitants sense telèfon sumen 10.010. Però en aquesta província és on es troba, de lluny, un major nombre d'entitats que només disposen de telèfon de servei públic, 314, enfront de les 307 que constitueixen zones urbanes subjectes a les tarifes habituals. Els plans de la Companyia Telefònica a mig termini no modifiquen gaire aquesta situació¹⁹.

A les comarques desfavorides meridionals la forma del poblament, en nuclis relativament grans, fa que l'extensió del servei telefònic no presenti inconvenients. A les comarques pirinenques, on els nuclis són petits, pocs indrets reuneixen les condicions per a constituir Zones Urbanes i beneficiar de tarifes assequibles; molts nuclis només disposen de telèfon públic o no disposen de telèfon. La manca de servei s'accentua cap a les comarques més orientals, Solsonès, Berguedà o Garrotxa pel gran pes que hi té el poblament disseminat (quadre 5.12).

Quadre 5.12. NUCLIS I MASIES SENSE TELEFON A LES COMARQUES PIRINENQUES. 1987-1988.

	Nuclis habitats		Masies aïllades			
	Sense servei	Només T.P.S.	Sense servei	Amb T.P.S.		
Berguedà	5	-	994	99%	s.d.	-
Cerdanya	-	-	35	32%	s.d.	-
Solsonès	-	-	479	66%	5	7%
Alt Urgell	36	45				
Pallars Jussà	49	46				
Pallars Sobirà	27	54	20	45%	-	-

Font: Elaboració pròpia a partir dels Projectes de Comarcal de Muntanya de cada una de les comarques. Xerocòpia, D.G.P.A.T., Generalitat de Catalunya.

19. Vegi's C.T.N.E., "Presente y futuro de Telefónica en Cataluña. Plan 1985-1988", xerocòpia, juliol 1985, Barcelona. La consideració que Telefónica fa de les entitats de població no es comparable amb la dels Nomenclàtors de l'I.N.E., ni respon a l'existència d'un nucli de població, de manera que les quantitats consignades s'han de relativitzar.

Com a cas exemplar es pot aportar el del Pallars Sobirà, la comarca de Catalunya amb un índex més baix de telèfons per habitant. Al Pallars Sobirà hi ha només 12 zones urbanes telefòniques, on resideix menys de la meitat de la població comarcal. Un total de 27 nuclis habitats de manera més o menys permanent que no disposen de servei telefònic; la major part es troben a l'àrea meridional de la comarca. En un bon nombre d'aquests nuclis hi viu només una família; però acullen o poden acollir també nous habitants, sigui en forma de residència principal o de segona residència. A 6 dels nuclis sense servei hi viuen dues famílies, i encara queden sense servei telefònic dos nuclis amb tres famílies, Useu i Estaron, i cinc nuclis de població amb 5 famílies residents, Isavarre, Peracalç, Boldís Sobirà, Lleret i Escòs. Com es pot comprovar, la major part d'aquests nuclis relativament importants sense servei, se situen a la part septentrional de la comarca²⁰.

Al costat dels nuclis sense telèfon hom troba encara el disseminat que no disposa de servei. Sobre un total de 44 cases aïllades habitades al Pallars Sobirà hi ha 20 cases sense telèfon²¹. La proporció de cases sense telèfon és relativament baixa en relació a altres comarques de poblament disseminat; però cal tenir en compte que les cases aïllades amb telèfon són les que es troben prop dels nuclis una mica importants (dins l'àmbit de les "zones urbanes"), mentre les cases aïllades sense telèfon es troben en els indrets més apartats, amb menys possibilitats d'accedir al servei.

Si la manca de servei es presenta en indrets ben puntuals, en canvi, la major part de la comarca disposa d'un servei telefònic deficient. Es tracta dels nuclis on només hi ha un telèfon públic per a tots els habitants, fet que comporta importants inconvenients a l'hora de rebre trucades i a l'hora de fer-ne; uns 44 nuclis de la comarca es troben en aquesta situació, quantitat que representa el 40% dels

20. Generalitat de Catalunya, D.P.T.O.P., Direcció Gral de Planificació i Acció Territorial (D.G.P.A.T.), "Projecte de Pla Comarcal de Muntanya. El Pallars sobirà", febrer 1987, Barcelona, pps. 364-374.

21. Christine Terrier, "Inventari de dèficits del disseminat del Pallars Sobirà", mecanografiat, Generalitat de Catalunya, D.P.T.O.P., Direcció General de Planificació i Acció Territorial, 1987, Barcelona.

nuclis habitats del Pallars Sobirà. En altres nuclis, encara, a part del telèfon públic existeix també algun abonat particular; però per a la resta de la població es plantegen els mateixos inconvenients que en els nuclis que només tenen telèfon públic.

Les possibilitats actuals de millora del servei telefònic a les àrees rurals deficitàries s'emmarquen dins el Reial Decret 2248/1984 de 28 de novembre, on s'estableix la via de convenis de la CTNE amb les Comunitats Autònomes i/o les Diputacions per a l'extensió dels Telèfons Públics de Servei, la creació de noves zones urbanes i la instal·lació de telèfons particulars en zones d'extraradi. Aquests mateixos objectius tenia el Plan Cuatrienal proposat per la Companyia Telefònica per al 1983-1986, que tenia un caràcter més aviat orientatiu i no es traduí en gaires realitzacions. En tot cas, els nuclis de les comarques pirinenques que es podran beneficiar d'aquests concerts són mínims, perquè la majoria no arriben avui dia als 50 habitants en nucli o als 150 habitants en nucli més disseminat requerits.

Al Pallars Sobirà, per exemple, els nuclis que haurien de passar a constituir Noves Zones Urbanes (per això es proposen diverses fases) són Ainet de Besan (Alins), Escaló (la Guingueta i Jou), Lladorre i Tavascan (Lladorre). Per altra part, cap nucli del Pallars Sobirà figura entre els Telèfons Públics de Servei proposats.

5.2.2. UNA MARGINACIÓ TERRITORIAL EXTREMA; LA POBLACIÓ QUE VIU SENSE LLUM.

En el cas de l'electrificació les exigències dels particulars han estat superiors i el servei té una major tradició històrica. Les empreses prestatàries del servei són privades, però hi ha hagut una major preocupació de les administracions públiques per fer arribar el servei arreu. Aquestes circumstàncies fan que el nombre de cases habitades sense electricitat sigui més petit que el cases sense telèfons. Però, per això mateix, l'absència d'electrificació s'ha de considerar a hores d'ara una mancança greu i inacceptable dins els patrons de vida comuns.

a) Els dèficits de l'electrificació es concentren als petits nuclis del Pirineu i masies aïllades.

El Cens de la Vivenda de 1980 donava per al conjunt de Catalunya 17.444 edificis destinats a habitatge que no disposaven d'electrificat. Aquesta és una xifra respectable, però no reflexa gaire la realitat pel fet que molts dels habitatges no constituïen la vivenda principal i ni tan sols eren habitats. Un estudi elaborat per Pere Lleonart l'any 1983 donava millor les dimensions del problema; 1.518 cases habitades permanentment sense electricitat en el conjunt de Catalunya²². L'estudi es referia únicament al medi rural; però, hi ha vivendes urbanes sense electricitat.

La suma de cases habitades sense electricitat representa una xifra relativament marginal dins el conjunt de Catalunya. Però, a les comarques septentrionals, del Pirineu i veïnes, adquireix un relleu particularment significatiu. Les comarques del Solsonès, el Pallars Jussà i l'Alt Urgell són, per aquest mateix ordre, les que presenten un problema relativament més important, tot i que la comarca amb un major nombre de vivendes sense electrificar era, segons la font anteriorment citada, la Noguera, amb 135 (quadre 5.13)²³.

En els darrers anys s'han cobert o s'estan cobrint bastantes de les mancances d'electricitat a través del Pla d'Electrificació Rural que gestiona el Departament d'Indústria i Energia de la Generalitat de Catalunya o a través de les Diputacions Provincials. Una informació recollida entre 1986-1987 assenyalava encara dèficits significatius a les comarques pirinenques; 24 nuclis i 223 masies habitades es trobaven sense electricitat. La població més afectada és la resident en masies, perquè els nuclis sense electricitat tenien en gairebé tots el casos entre 1 i 3 famílies i menys de 10 habitants. Les

22. Pere Lleonart, "L'electrificació rural a Catalunya", Generalitat de Catalunya, Departament d'Indústria i Energia, Barcelona, 1984.

23. A la Noguera els indrets sense electrificar es troben als municipis de la Baronia de Rialb, Artesa de Segre i Ager, en la part muntanyenca de la comarca contigua al Pallars Jussà. Alguns dels masos que consten sense electrificar a la comarca es troben pròpiament deshabitats (R.Pujadas, "Diagnosi comarcal. La Noguera", Generalitat de Catalunya, Direcció General de Política Territorial, 1988, Barcelona, pps 219-220).

Quadre 5.13. HABITATGES RURALS SENSE ELECTRICITAT I LOCALITATS AFECTADES. 1981.

	Entitats afectades			Habitatges sense electricitat		
	Municipis	Nuclis	Grups de masies	En nucli	En grups de masies	Masies aïllades
Baix Llobregat	2	3	-	8	-	-
Barcelonès	-	-	-	-	-	-
Maresme	4	3	-	3	-	30
Vallès Occidental	3	1	-	3	-	7
Vallès Oriental	14	-	4	-	13	37
Alt Empordà	23	4	3	14	9	73
Baix Empordà	10	-	1	-	3	21
Garrotxa	8	-	1	-	4	53
Gironès	6	6	-	36	-	26
La Selva	6	-	1	-	6	28
Alt Camp	23	2	-	20	-	3
Alt Penedès	6	1	-	5	-	6
Baix Penedès	-	-	-	-	-	-
Garraf	2	-	-	-	-	9
Tarragonès	1	-	-	-	-	16
Baix Camp	6	1	2	3	8	16
Conca de Barberà	4	3	3	3	-	2
Priorat	6	-	4	-	10	20
Ribera d'Ebre	5	6	1	12	-	20
Baix Ebre	-	-	-	-	-	-
Montsià	2	1	-	3	-	10
Terra Alta	4	1	2	3	-	7
Cerdanya	6	-	3	-	3	7
Osona	22	-	5	-	13	63
Ripollès	9	1	1	3	6	45
Anoia	6	1	-	2	-	27
Bages	10	-	2	-	14	26
Berguedà	18	5	2	25	5	73
Solsonès	9	4	3	17	12	86
Garrigues	8	3	2	-	5	27
Noguera	14	9	-	25	-	110
Segarra	9	8	2	53	6	18
Segrià	6	3	-	11	-	6
Urgell	5	1	-	3	-	7
Alt Urgell	10	17	-	75	-	35
Pallars Jussà	17	33	1	104	3	18
Pallars Sobirà	5	6	-	36	-	26
Val d'Aran	1	-	-	-	-	5
Catalunya	265	123	43	451	120	947

Font: P. Lleonart, "L'electrificació rural a Catalunya", Departament d'Indústria i Energia, 1984, Barcelona.

Quadre 5.14. HABITATGES EN NUCLI I EN DISSEMINAT SENSE ELECTRICITAT. 1985. (Comarques de Lleida).

	Masies						Habitatges en nucli					
	habitat secundari			habitat terciari			residència principal		residència secundària		abandonades	
	habitats principals	pagesos	estiujants	pagesos	turistes	abandonades	residència principal	pagesos	estiujants	abandonades	abandonades	
Solsonès	99	42	59	63	-	-	-	-	-	-	-	
Pallars Jussà	8	11	-	2	7	16	45	39	15	15	12	
Pallars Sobirà	7	-	-	1	10	3	37	12	-	-	-	
Alt Urgell	14	9	2	6	23	6	2	14	34	-	-	
Cerdanya (prov. de Lleida)	4	1	-	-	2	2	19	14	-	-	-	
La Noguera	36	22	12	26	-	-	-	-	-	-	-	
Urgell	16	13	-	1	-	-	-	-	-	-	-	
Garrigues	14	1	4	6	-	-	-	-	-	-	-	
Segrià	5	-	-	-	-	20	35	-	-	-	-	
Segarra	10	20	-	17	1	5	2	12	-	-	-	

Font: J.M. Juvillà, R. Sorribes, "Estudi d'electricificació rural de Lleida". Mecanografiat. Departament d'Indústria i Energia, desembre 1985.

comarques on predomina el poblament disseminat són, en conseqüència, les més afectades i en particular ho és el Solsonés (quadre 5.14).

La manca d'electricitat no vol dir, en tot cas, que les famílies no disposin de cap tipus de font de proveïment energètic. Les que tenen el problema més ben solucionat disposen de generador amb motor d'explosió, que per un seguit només dóna per la il·luminació (precària de la vivenda i l'alimentació del frigorífic i el televisor. A base de butà alguns solucionen la dotació d'alguns electrodomèstics, mentre el carbur facilita la il·luminació de la vivenda. Encara es donen, però, casos a Catalunya on la il·luminació a base d'espelmes i teies és l'única font pròpia d'energia.

b) Viure sense electricitat o amb mal subministrament al costat d'una central elèctrica.

Per algunes famílies connectades a la xarxa general d'electricitat el servei no es pot considerar, per altra banda, resolt de manera satisfactòria. En alguns indrets la potència instal·lada resulta completament insuficient, es donen baixes de tensió freqüents o, simplement, sovintegen els talls de corrent. Aquestes deficiències es poden constatar arreu de Catalunya, però tenen sense dubte un pes especial als nuclis petits i masies, on la xarxa de distribució s'ha quedat envellida i no es renova pels costos que això comporta (quadre 5.14).

Es curiós de constatar com les comarques pirinenques, que tenien uns majors dèficits en electrificació, presentaven, com s'ha vist anteriorment, un consum domèstic mitjà d'electricitat superior a la mitjana catalana. El Pallars Jussà era fins i tot la segona comarca de Catalunya quant a megawats consumits per persona, immediatament després del Baix Penedès. Al costat d'unes vivendes que consumeixen electricitat a dojo, fet lògic si es tenen en compte els freds que s'han de suportar a muntanya, n'hi ha, doncs, altres que no gasten gens.

El Pallars Sobirà, comarca que disposa d'uns abundants recursos hidràulics, que han estat posats en explotació per les grans companyies elèctriques, xoca pels dèficits d'electrificació encara

existents. Val a dir que bona part dels dèficits es concentren avui dia en els nuclis, que han conservat el subministrament autònom primitiu a partir d'una minicentral. Només en aquests darrers anys s'han decidit els ajuntaments a millorar les minicentrals, que s'havien quedat envellides. La modernització de la central de Llavorsí permetrà, per exemple, portar la llum als pobles d'Estaron i Aidi, i en el mateix municipi s'està portant a terme l'arranjament de les centrals d'Arestui i Baiasca, amb la qual cosa queda cobert el subministrament d'aquests pobles. Alós d'Isil, Norís i Tor són altres casos de millora proposats.

En canvi, el subministrament és en general satisfactori a tots els pobles connectats a la xarxa de distribució de les grans companyies, si bé encara resten algunes àrees amb greus problemes a causa de l'antiguitat de les línies i la baixa potència subministrada, com en el cas del municipi de Baix Pallars. Aquest municipi té dèficits molt importants quan a electrificació, tant pel que fa a nuclis sense electrificat -10 sobre un total de 23, si bé només 3 estan habitats permanentment-, com per deficiències en el subministrament -més de la meitat dels nuclis habitats-. La vall d'Unarre, al municipi de la Guingueta, és una altra àrea problemàtica en la qual tots els nuclis tenen un servei deficient. En aquesta vall l'energia elèctrica és distribuïda per una petita empresa, Electro-Harinera, que possiblement es dissoldrà ben aviat per passar el subministrament a HECSA²⁴.

5.3. LES DESIGUALTATS SOCIALS BASE DE LES DIFERENCIES TERRITORIALS DE LA RIQUESA.

5.3.1. L'ESTRUCTURA SOCIO-PROFESSIONAL CLAU DE LES RENDES LOCALS.

En analitzar la relació entre el producte brut total i les rendes familiars s'ha pogut constatar contrastos importants, que tenien a veure amb les activitats econòmiques locals dominants. La presència d'activitats molt productives no deriva necessàriament en una renda

24. "Projecte de Pla Comarcal de Muntanya. El Pallars Sobirà", febrer 1987, op. cit., pps 321-333.

elevada per a la població local; molta de la riquesa generada és captada de l'exterior. Les condicions d'una renda local elevada venen donades per la pròpia estructura econòmica i, en particular, per la presència de sectors econòmics dinàmics i de grups socials capaços de captar la renda generada.

a) Els pagesos, més pobres que els obrers industrials.

El desgloss de les rendes familiars disponibles a nivell provincial dóna idea de la participació de les diverses activitats econòmiques i sectors professionals en la formació de la renda. Els ingressos provinents del treball en el sector serveis representen la part més important dels ingressos, alhora que concentren també la major part de l'ocupació. A Barcelona i Tarragona segueixen d'aprop els ingressos pel treball a la indústria, que suposen un ingrès per persona ocupada lleugerament inferior al dels serveis (quadre 5.15).

El col·lectiu dels empresaris agraris té un pes relatiu destacat a la província de Lleida; però suma uns ingressos globals baixos. El sector agrari és el qui presenta, en conjunt, uns ingressos per ocupat més baixos, particularment pel que fa al treball agrícola, que és un sector molt marginal a nivell d'ocupació. Els ingressos per empresari agrari venen a ser la meitat dels que corresponen per treballador del sector serveis o de la indústria i menys de la tercera part dels qui corresponen per empresari de la indústria i serveis.

La referència dels ingressos familiars a les característiques socio-professionals de la població té, en tot cas, un valor relatiu. Hi ha tot un seguit d'ingressos provinents de rendes immobiliàries i altres, beneficis retinguts, i de treballs atípics o complementaris que resulten molt difícils o impossibles d'atribuir. Els ingressos referits a grans categories socio-professionals no permeten descobrir el significat real d'algunes diferències, particularment les interprovincials. I també apareixen algunes quantitats de fiabilitat més aviat dubtos, com ara els ingressos relativament baixos que corresponen als professionals liberals i ocupacions similars del sector serveis.

Quadre 5.15. ORIGEN SECTORIAL DELS INGRESSOS QUE INTEGREN LA RENDA FAMILIAR DISPONIBLE PROVINCIAL. 1985.

	Barcelona		Girona		Lleida		Tarragona	
	ocupats	milions ptes	ocupats	milions ptes	ocupats	milions ptes	ocupats	milions ptes
Remuneració treball agrícola	6.874	5.488	3.035	2.122	4.225	2.741	11.900	7.694
Remuneració treball pesca	1.822	3.405	975	1.749	--	--	1.700	3.052
Remuneració treball indústria	578.678	1.025.983	60.289	89.615	28.256	41.642	49.868	83.047
Remuneració treball serveis	608.315	1.193.018	79.462	130.125	41.274	70.529	59.436	104.997
Altres rendes del treball	--	96.637	--	10.316	--	4.412	--	8.700
Beneficis empresaris agraris	19.479	18.663	16.807	10.195	34.327	33.631	19.469	14.691
Professions liberals i serveis	103.058	166.454	13.057	12.627	7.749	8.318	11.998	11.625
Altres empresaris i independents	177.512	546.436	27.479	88.883	16.503	45.978	22.186	70.523
Beneficis rentinguts rendes i altres	--	693.412	--	66.460	--	37.342	--	55.107

Font: Banco de Bilbao, "Renta Nacional de España y su distribución provincial. 1985."

En absència de dades d'ingressos familiars a nivell comarcal, hom les ha obtingut a base d'extrapolar les rendes que proporcionen els diversos sectors econòmics en el conjunt de Catalunya o a nivell provincial amb la distribució sòcio-econòmica de la població a nivell comarcal. A més dels dubtes apuntats sobre la font d'origen, la divisió en categories sòcio-econòmiques que fan els censos o padrons de població no es correspon estrictament amb la sectorialització dels ingressos²⁵.

Una altra font d'informació referida més concretament a les retribucions de les diverses categories socio-professionals prové de les "enquestes de pressupostos familiars". Aquestes enquestes ofereixen també un escàs detall a nivell de categories sòcio-econòmiques i es refereixen en concret als "ingressos i despeses de la llar segons la categoria sòcio-econòmica del principal sustentador", però no hi ha altres estadístiques laborals que puguin suplir aquests defectes²⁶.

El volum d'ingressos i despeses de la llar en funció de la categoria sòcio-professional mostra una distribució força lògica, que corrobora conclusions de la font anterior. Endarrerera es troben els no actius, que comprenen pensionistes, rendistes, mestresses de casa i grups semblants. Tot seguit es troben els assalariats agrícoles, que, com en altres països occidentals, constitueixen la població ocupada amb

25. Pere Lleonart a "Els atractius industrials de 29 ciutats de Catalunya" (Banca Catalana, 1979, Barcelona) fa una estimació del "nivell salarial" de 29 ciutats aplicant els ingressos sectorials que dona el Banc de Bilbao a la distribució sectorial de la població de cada ciutat en qüestió. No es detalla, però, el procés seguit, ni es donen les quantitats obtingudes, que han de ser forçosament molt aproximatives. De fet, en l'actualització recent de l'esmentada publicació (Banca Catalana, Dció Gral de Política Territorial, 1989, Barcelona) ja no s'esmenta l'índex que definia el "nivell salarial".

26. En base a enquestes de salaris que es trameten per correu, l'Institut Nacional d'Estadística dona unes xifres de salaris a nivell estatal; es recullen en la publicació anual "Salarios" i en la publicació mensual "Indicadores de salarios". Les enquestes de salaris no tenen en compte el sector agrari ni altres activitats més o menys independents del sector serveis i tenen una fiabilitat escassa. Una altra font d'informació prové del Ministeri de Treball i Seguretat Social, que publica l'"Anuario de estadísticas laborales" i el "Boletín de estadísticas laborales" de caràcter mensual, on es recullen les quantitats dels convenis laborals, les percepcions provinents de la Seguretat Social i similars i altres informacions laborals.

uns ingressos més baixos, i immediatament després d'aquests venen els empresaris agraris sense assalariats o pagesos. Per damunt d'aquests se situen els obrers no agraris i els empresaris, i la categoria superior és ocupada pels directos i quadres superiors, que tenen més del doble d'ingressos que els empresaris agraris (quadre 5.16).

b) Més pagesos i menys quadres tècnics i professionals a les comarques rurals desafavorides.

Les diferències d'ingressos entre categories socio-professionals no resulten, segons aquesta font d'informació, molt grans i cada categoria socio-professional presenta un ventall molt gran d'ingressos²⁷. Però atesa aquesta font i l'anterior sí apareix com clara la millor situació econòmica d'unes determinades categories socio-professionals en relació a unes altres. Per altra part, aquestes diferències es corresponen amb una posició de prestigi, reconeixement i/o poder social tant o més importants que les quantitats econòmiques. Això justifica el valor de la distribució de la població activa comarcal en sectors econòmico-professionals.

Al Priorat, la Terra Alta i les Garrigues i, en menor grau, a la Noguera, el Pallars Sobirà i el Montsià té un pes destacat la població amb uns ingressos més baixos. En aquestes comarques desafavorides hi dominen els agricultors, mentre escassegen els sectors d'ingressos més elevats, personal directiu, professions liberals, professionals i tècnics, comerciants i serveis administratius. Aquesta situació socio-professional resulta perfectament extensible a l'àrea rural de les comarques veïnes (quadre 5.17).

Una situació diferent és el de les comarques amb una proporció dominant de treballadors industrials que tenen al mateix temps una proporció baixa de categories amb ingressos elevats. Aquestes

27. La distribució per decils es mou, per exemple, entre 252.073 pessetes el més baix i 1.730.931 pessetes el més alt en el cas dels empresaris agraris sense assalariats, i en altres categories socio-professionals la separació és encara més gran (I.N.E., "Encuesta de presupuestos familiares. 1980-1981", vol.9, "Cataluña", Madrid, 1984, p.68).

Quadre 5.16. DESPESES, ESTALVI I INGRESSOS ANUALS MITJANS PER LLAR SEGONS LA CATEGORIA SOCIOECONOMICA DEL SUSTENTADOR PRINCIPAL. 1980-81. CONJUNT DE CATALUNYA.

	Despesa	Estalvi	Ingrès	% llars amb ingressos baixos*
Empresaris amb assalariats	1.490.994	18.809	1.264.358	8,4
Empresaris agraris sense assalariats	854.618	55.843	754.754	25,4
Empresaris no agraris sense assalariats	992.964	-2.129	860.809	16,5
Directors i quadres superiors	1.718.917	145.655	1.796.101	--
Quadres mitjans i forces armades	1.151.721	13.580	1.057.344	5,2
Obrers agraris	768.929	-128.418	741.109	38,1
Obrers no agraris	896.372	16.843	849.542	11,4
Actius no classificats	1.145.770	-5.330	882.195	8,6
No actius	593.317	87.580	662.518	57,4
Total	947.254	34.774	906.072	20 %

Font: I.N.E., "Encuesta de Presupuestos familiares. 1980-1981", Tom. IV, op. cit. p.68.

* Es tracta de les llars situades en les dues decil·les (del total de llars) amb ingressos més baixos, que no arribaren a les 490.00 ptes.

Quadre 5.17. SECTORS ECONOMIC-PROFSSIONALS PER COMARQUES. 1966. (o/oo).

Comarca	Profession. i tècnics	Personal directiu	Serveis administ.	Comerciants venedors	Hostaleria i altres serveis	Agricultors pescadors	Treball indústria
Baix Llobregat	88	18	113	107	103	19	550
Barcelonès	153	56	171	112	92	4	297
Maçanès	129	37	114	129	97	59	459
Vallès Occidental	129	23	121	118	87	8	513
Vallès Oriental	88	24	106	108	75	33	565
Alt Empordà	75	20	119	165	128	121	363
Baix Empordà	78	25	93	147	141	96	417
Garrotxa	85	44	86	92	54	75	564
Gironès	140	33	138	116	83	43	441
La Selva	65	23	89	129	171	66	456
Alt Camp	94	26	83	104	59	13	501
Alt Penedès	87	21	116	102	60	89	523
Baix Penedès	78	22	97	143	109	89	460
Garraf	114	17	98	141	118	43	469
Tarragonès	113	5	98	118	90	151	402
Baix Camp	122	27	111	135	103	106	392
Conca de Barberà	75	22	76	79	63	211	473
Priorat	73	14	57	62	51	62	315
Ribera d'Ebre	115	12	69	84	57	231	429
Baix Ebre	96	19	73	110	70	243	388
Montsià	66	17	71	96	60	327	358
Terra Alta	39	11	30	48	36	555	278
Cerdanya	82	39	74	121	119	193	358
Osona	93	18	87	101	57	74	569
Ripollès	92	21	58	107	64	81	576
Anoia	79	12	95	110	65	49	589
Bages	100	10	96	125	80	37	541
Berguedà	83	9	65	95	60	77	605
Solsonès	85	23	63	69	67	272	418
Garrigues	67	14	53	66	46	480	271
Noguera	79	14	58	87	53	350	357
Segarra	90	18	92	77	64	276	381
Segrià	122	32	118	112	78	201	327
Urgell	80	22	70	116	53	281	372
Alt Urgell	100	37	83	89	79	207	389
Pallars Jussà	106	36	77	90	77	208	381
Pallars Sobirà	100	36	60	72	94	322	311
Val d'Aran	108	53	86	182	209	62	283
Catalunya	129	39	139	120	96	51	424

Font, C.I.D.C., "Padrons municipals d'habitants de Catalunya. 1986.", Estructura socio-economica de la població", Tom. I, 1986, Barcelona.

comarques, com ara el Berguedà, el Ripollès, l'Anoia i, en menor grau, el Baix Llobregat i l'Osona, constitueixen un segon grup d'ingressos pressumiblement baixos. A part el desigual nivell de rendes que es pot inferir d'aquestes tipologies socio-professionals comarcals, està clar aquestes defineixen per elles mateixes una situació o context més o menys atractiu i valorat a nivell social per tot allò que impliquen els estatus socials.

A les comarques de tipus rural la diferenciació dels jornalers del camp, que són la categoria socio-professional amb uns ingressos més baixos, té un interès força limitat pel poc pes dels assalariats agrícoles en els diversos indrets de Catalunya. En tot cas, a les comarques meridionals, sobretot al Montsià i el Baix Ebre, es constata la presència d'una proporció significativa de jornalers que fa pensar en un nivell d'ingressos mitjans més aviat baixos, a part d'assenyalar la possible existència d'un grup social molt marginal²⁸.

5.3.2. LES OPORTUNITATS DE PROMOCIO SOCIAL. ESTUDIS I NIVELL D'EDUCACIO.

L'apartinença a una determinada categoria socio-professional no suposa, en principi, una fixació de les expectatives econòmiques o socials personals. La justícia social que fonamenta les democràcies occidentals es fonamenta i busca, precisament, la igualtat d'oportunitats per a tothom a l'hora d'accedir a qualsevol ofici, bé o satisfacció, del tipus que sigui. Els estudis realitzats mostren que això rarament es compleix; els indrets on la mobilitat social és més gran apareixen també com els més satisfactoris a nivell econòmic i social²⁹.

28. Lleó Benelbas, "L'economia agrària de Catalunya", edi Ketres, 1981, Barcelona.

29. Pel caràcter micro-social de la investigació, els estudis de mobilitat social resulten difícils d'extrapolar a una escala comarcal, i més en l'àmbit rural. A Catalunya s'han realitzat algunes investigacions sobre mobilitat social a l'àrea de Barcelona, en particular les de E.Pinilla de las Heras (per exemple els treballs compresos a "Estudios sobre cambio social i estructuras sociales en Cataluña", Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979, Madrid) que aporten xifres sobre la limitació de la mobilitat en els grups d'obrers industrials.

La mobilitat sectorial o de categoria socio-professional dels pagesos i altres actius de l'àmbit rural té una connotació particular perquè, donada la manca d'oportunitats laborals a nivell local, la mobilitat es tradueix en el canvi de lloc de residència o comarca. Així, l'estructura socio-professional acabada d'analitzar dona idea de les diferències d'oportunitat existents a nivell comarcal. La importància de l'emigració mesuraria també el grau de mobilitat; però això encaixa molt poc amb una valoració del desenvolupament local, i caldria veure, en tot cas, la qualitat professional dels emigrants.

De les expectatives de mobilitat en un sentit ascendent que afavoreixen o no, d'entrada, els habitants d'una comarca en dona una bona idea el nivell de formació de la població. En principi, l'assoliment d'un bon nivell de formació acadèmica constitueix la porta per accedir a una categoria socio-professional superior. La proporció de joves que acaba el batxillerat o la formació professional o que completa uns estudi tècnics mitjans o superiors constitueix un bon indicador d'expectatives de mobilitat socio-professional.

En la decissió d'estudiar s'hi barregen diversos factors culturals relacionats amb el nivell cultural dels pares o amb la valoració que fan aquests de la pròpia professió i del medi on es mouen, i també pesen les disponibilitats econòmiques familiars. Però tots aquests factors no treuen relleu al fet que en els indrets on més s'estudia es donen més possibilitats de millora socio-econòmica.

a) Al Pirineu, fer carrera per emigrar, i a les comarques meridionals, emigrar sense estudis.

A nivell d'ensenyament primari, donada l'obligatorietat de l'ensenyament, hom hauria de buscar alguns indicadors de la qualitat de l'ensenyament assolit. La importància del fracàs escolar a nivell territorial podria constituir una bona referència; però no hi ha una informació estadística disponible. En principi, les oportunitats d'obtenir un millor nivell en l'ensenyament primari són majors en els indrets més urbanitzats, perquè és possible de seleccionar millor l'escola i/o perquè existeix un curs per cada nivell; però es

tradueix això en diferències de formació generalitzables a nivell territorial?.

La repartició comarcal dels alumnes entre l'escola pública i l'escola privada reflexa d'alguna manera les diferències urbano-rurals apuntades. Les comarques del Pirineu occidental i les comarques meridionals, que són les més poc poblades, tenen lògicament una menor oferta d'ensenyament privat i un major nombre d'escoles unitàries. No es pot deduir, però, a partir d'aquestes dades, que l'ensenyament que es rep sigui millor a la ciutat que al camp, perquè l'ensenyament privat no representa pas arreu un sinònim de major qualitat i perquè a la ciutat la diferenciació social en l'escola es tradueix també en unes oportunitats de millora educativa més difícils per als grups situats al davall de l'escala social. La continuïtat en els estudis que segueixen la primària corrobora aquests contrastos socio-territorials (quadre 5.18).

La proporció de població estudiant entre 16 i 19 anys resulta especialment baixa a les comarques meridionals, Baix Ebre, Montsià, Terra Alta i Priorat, en consonància amb la seva situació en relació als diversos indicadors del nivell de vida. Immediatament després d'aquestes comarques n'apareixen, però, altres amb un nivell de vida força elevat, com són la Selva, el Baix i l'Alt Empordà i, en menor grau, l'Osona. Mentre, hom constata de manera xocant com les comarques pirinenques, els Pallars Jussà i Sobirà i la Vall d'Aran en especial, són les comarques de Catalunya amb un grau d'escolarització més elevat.

El grau d'escolarització entre els 20 i 24 anys mostra també una distribució comarcal molt semblant, per bé que les taxes de població estudiant baixen força. Més de la quarta part de la població dels dos Pallars continua encara els estudis en aquesta edat. En canvi, al Priorat, la Terra Alta i algunes comarques nord-orientals i metropolitanes la proporció d'estudiants supera tot just la dècima part del grup generacional en qüestió.

Tot i tenir una formulació estadística diferent, la proporció que representen els estudiants universitaris sobre la població de 18 a 23 anys remet a conclusions semblants a les anteriors. Les comarques

Quadre 5.18. GRAU D'ESCOLARITZACIÓ I NIVELL D'ESTUDIS ASSOLIT PER COMARQUES.

Comarca	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)	(f)	(g)
	(1986-87) E.C.B. o/oo alumnes escola pública	població 16-19 a.	població estudiant (o/oo) (1986) 20-24 a.	universitària o/oo s. pobla. 18-23 anys 1983-84	població > 16 anys o/oo 1986 ----- títol mitjà o superior	analífets	Index (c)/(e)
Baix Llobregat	669	470	112	150	35	350	3,2
Barcelonès	393	613	223	288	103	314	2,2
Maresme	549	473	157	127	62	293	2,5
Vallès Occidental	592	470	145	180	54	362	2,7
Vallès Oriental	673	435	114	119	44	298	2,6
Alt Empordà	761	424	130	97	56	295	2,3
Baix Empordà	670	421	124	78	53	124	2,3
Garrotxa	616	511	157	77	53	369	3
Gironès	644	563	214	194	78	261	2,7
La Selva	763	405	109	77	45	271	2,4
Alt Camp	686	485	128	114	51	217	2,5
Alt Penedès	635	431	124	120	46	257	2,7
Baix Penedès	823	434	118	110	45	248	2,6
Garraf	635	491	173	158	63	324	2,7
Tarragonès	657	540	182	180	82	283	2,2
Baix Camp	573	477	152	92	59	321	2,6
Conca de Barberà	591	473	142	118	43	302	3,3
Priorat	1.100	409	122	101	45	297	2,7
Ribera d'Ebre	915	544	167	108	50	342	3,3
Baix Ebre	761	394	131	109	47	363	2,8
Montsià	849	395	124	86	34	365	3,6
Terra Alta	1.000	337	95	85	25	428	3,8
Cerdanya	781	483	143	106	57	338	2,5
Osona	438	416	138	106	54	264	2,6
Ripollès	691	536	169	50	48	362	3,5
Ancià	565	449	143	120	44	338	3,3
Bages	552	500	165	145	50	330	3,3
Berguedà	591	441	133	93	41	262	3,2
Solsonès	612	551	154	112	51	354	3
Garrigues	811	510	167	144	44	218	3,8
Noguera	754	513	176	143	48	337	3,7
Segarra	837	582	190	165	57	259	3,3
Urgell	680	514	203	199	77	292	2,6
Alt Urgell	715	520	186	109	48	212	3,9
Pallars Jussà	703	606	257	113	48	387	3,2
Pallars Sobirà	1.000	707	275	194	65	310	3,9
Val d'Aran	1.000	601	148	96	68	378	4
Catalunya	543	531	170	202	74	316	2,4

Font: Elaboració pròpia a partir de C.I.D.C. "Pedrons Municipals d'habitants de Catalunya, 1986", 1988, Barcelona i * F. Lleonart, "La demanda Universitària a Catalunya", Departament d'Ensenyament, 1986, Barcelona, p. 36.

nord-orientals, amb un nivell de vida més alt, són al costat de les meridionals desfavorides aquelles que presenten una taxa d'universitaris inferior. Aquesta baixa proporció d'estudiants universitaris de comarques com l'Alt i el Baix Empordà, la Garrotxa i la Selva queda lleugerament relativitzada pel fet que és en aquestes comarques on la proporció d'estudiants que segueixen carreres curtes és superior³⁰.

b) Tant al Pirineu com a l'Ebre els qui queden tenen un nivell de formació molt baix.

Què la proporció d'estudiants de determinades comarques sigui superior no vol dir, en tot cas, que aquestes disposin d'un millor capital humà cara al futur. La promoció social a partir dels estudis només serà possible en molts casos amb l'emigració. De fet, molts dels estudiants de les comarques sense centres universitaris que segueixen estudis superiors viuen a les capitals universitàries i ja no se'n mouran.

Tot i que les proporcions no siguin directament comparables, la relació entre la població estudiant i la població resident amb estudis mitjans o superiors dóna una idea de les diferents expectatives comarcals de promoció social a través dels estudis i alhora, també, dels estudiants excedentaris que hauran d'emigrar (quadre 5.18, columna g). Amb excepcions molt puntuals, totes les comarques de la Catalunya occidental destaquen pel nombre elevat d'estudiants en relació a les ocupacions locals existents del mateix nivell. El Pallars Jussà i el Pallars Sobirà, tot i tenir ja una proporció important de població amb estudis mitjans o superiors, són les comarques amb un índex més elevat.

En el conjunt de comarques catalanes la proporció d'estudiants que segueixen estudis superiors guarda una relació amb la part de

30. Les xifres sobre els estudiants universitaris es refereixen a les tres universitats catalanes i procedeixen de l'estudi elaborat per Pere Lleonart, Alvar Garola i Isabel López ("La demanda universitària a Catalunya", Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1986, Barcelona, pps 35-45). La taxa d'escolarització tan elevada de les comarques amb centres universitaris que dóna aquesta font invita a pensar que alguns estudiants originaris d'altres comarques fan constar el lloc d'estudi com a lloc de residència.

població que té un nivell de formació superior; però no es pot dir que una cosa impliqui l'altra. D'una banda, la proporció d'estudiants dóna clarament a entendre que una bona part no són d'una població amb un nivell d'estudis elevat. Per una altra banda, el percentatge de població amb estudis superiors acostuma a ser molt baix, entorn a un 5%, i es presta a interpretacions estadístiques errònies³¹.

Sigui com sigui, el contrast és gran entre les comarques desfavorides meridionals i les pirinenques pel que fa al pes dels titulats mitjans i superiors i de la població que segueix estudis mitjans i superiors. Les dues àrees desfavorides es retroben en allò que fa a la població analfabeta o amb la primària incompleta, que és la més alta de Catalunya. Més de la tercera part de la població de més de 16 anys d'aquestes comarques es troba en aquesta situació; la Garrotxa, el Ripollès i comarques metropolitanes com el Baix Llobregat i el Vallés Occidental s'afegeixen a aquest grup a la cua del nivell de formació escolar.

5.3.3. LES SITUACIONS DE POBRESA COM A FET ECONOMIC-SOCIAL MARGINAL.

En analitzar les diferències econòmiques territorials com una component de l'estratificació social que impera a cada territori o comarca, es posava en evidència com el predomini d'una determinada categoria sòcio-professional amb un nivell baix d'ingressos es podia relacionar amb la renda per càpita general. L'anàlisi de les diverses categories sòcio-professionals a nivell estadístic no descobreix, però, la presència de grups amb unes retribucions especialment baixes o, en alguns casos, nul·les. L'existència de grups socials amb uns ingressos pròxims o inferiors als estàndards socials mínims és, però, prou coneguda a Catalunya.

La indigència no adquireix una importància demogràfica suficient com per a condicionar la renda d'un determinat territori; però la seva

31. La proporció elevada de població amb estudis mitjans o superiors als dos Pallars i alguna altra comarca rural es pot interpretar com una conseqüència del pes de l'administració, metges, mestres, veterinaris, agrònoms, en aquestes àrees poc poblades. Però, també cal tenir present el fet que algunes persones que han acabat els seus estudis romanen empadronades a la comarca d'origen sense viure-hi (les estadístiques elaborades es refereixen a la "població de dret").

presència en el carrer no escapa a ningú. Les manifestacions més tradicionals de la indigència, els captaires, han desaparegut pràcticament de les àrees rurals per concentrar-se a les ciutats. Els "pobres" habiten avui a les ciutats més importants de Catalunya, sigui perquè han estat atrets per les formes de vida urbana o les oportunitats de la ciutat, sigui perquè només en aquestes ciutats hi troben un acolliment especialitzat, els albergs municipals, sigui perquè és la ciutat qui genera aquest tipus de pobresa. La crisi econòmica n'ha reactivat la presència al carrer, encara que en alguns casos es planteja el dubte de si són les necessitats individuals aquelles que obliguen a captar o si representen una manera alternativa de guanyar-se la vida per a sectors ja molt marginals³².

Si bé la pobresa es troba gairebé absent de les comarques rurals de Catalunya en la seva forma clàssica, són diverses les situacions que recorden o s'apropen a una situació econòmica de pobresa. La distribució territorial dels ajuts personals del Fons d'Assistència Social (F.A.S.), que es concedeixen en situacions de precarietat econòmica força greus, donen idea del fet. Les diferents destinacions del F.A.S. deixen entreveure també situacions de pobresa diferents.

La població més necessitada que no entra dins la situació de vellesa, ni dins la condició de malaltia o incapacitació permanent, pot rebre un ajut puntual que es dóna només una vegada a l'any. Aquests tipus d'ajuts no periòdics sumaven 1748 casos l'any 1986 per al conjunt de Catalunya i reberen una quantitat mitjana de 103.300 pessetes durant l'any. Aquesta quantitat dóna a entendre l'escassa cobertura social d'aquesta població, que constitueix el sector pròpiament "indigent" de la població que rep els ajuts socials.

La distribució d'aquesta població adulta pobra que rep els ajuts no periòdics del Fons d'Assistència Social resulta escassament significativa a nivell comarcal pel poc nombre de casos existents. En tot cas, sí resulta xocant i significatiu el fet que la proporció de població que rep aquest tipus d'ajut sigui relativament baixa les comarques de l'entorn barceloní (un 61,8% dels ajuts per un 68,4% de

32. Francesc Candel ("La nova pobresa", edicions 62, 1988, Barcelona) fa una descripció de la pobresa urbana actual, que escapa a qualsevol recompte.

la població). La proporció apareix relativament més elevada a les comarques de la regió de Lleida i les de la Catalunya nord-oriental.

a) Molts vells sense pensió a les comarques meridionals.

Els vells constitueixen el sector preferent de les ajudes del F.A.S., que van destinades a aquells que no tenen pensió de la Seguretat Social. Per gaudir dels ajuts es requereixen uns ingressos, propis o de la família on viu la persona, inferiors als del seu import anual, i no s'han de disfrutar rendes que proporcionin mitjans materials suficients, ni ha d'existir una persona amb obligació de mantenir el vell. En aquestes circumstàncies els vells perceben una paga mensual de 17.200 pessetes (14 pagues a l'any) l'any 1987, que no deixaven de ser un sosteniment ben precari, si el vell en qüestió no tenia satisfetes d'entrada algunes necessitats, com la vivenda o una part de l'alimentació³³. En quantitats i condicions semblants s'atorguen els ajuts per a les persones malaltes i incapacitades per al treball, que constitueixen l'altra prestació important del Fons d'Assistència Social.

La major part de les ajudes periòdiques per invalidesa o per a la vellesa corresponen a Barcelona i el seu entorn metropolità, però la seva presència és relativament important en altres indrets del territori. En el cas dels ajuts per invalidesa Gironés, Tarragonés i Segrià presenten unes proporcions relativament importants, potser per la major concentració de centres assistencials a les capitals provincials. Els ajuts per a la vellesa representen, en canvi, una proporció destacada de la població de més de 65 anys en comarques més rurals. Tot i que la proporció de vells afectats pels ajuts periòdics del F.A.S. no arriba en cap cas a un 10% i les diferències comarcals resulten força aleatòries a nivell territorial, les comarques meridionals tarragonines coincideixen bastant en unes taxes elevades de vells en situació extrema (quadre 5.19).

33. Les particularitats del Fons d'Assistència Social es poden seguir en la memòria de l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials, "Els serveis socials de la Generalitat", Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1988, 85 pps.

Quadre 5.19. POBLACIÓ EN SITUACIÓ DE NECESSITAT EXTREMA ASSISTIDA PER COMARQUES. 1986. (Ajuts del Fons d'Assistència Social)

	Ajuts a la vellesa			Ajuts per malaltia			Ajuts no periòdics (indigents)		
	beneficiaris	% població > 65 anys	% total Catalunya	beneficiaris	% total Catalunya	beneficiaris	% total Catalunya	beneficiaris	% total Catalunya
Baix Llobregat	1.693	6,5	7,6	1.937	12,9	116	6,8	525	39,7
Barcelonès	10.987	5,6	49	5.878	39,2	61	3,3	104	7,9
Haresme	712	3,9	3,2	467	3,1	64	4,1	57	2,6
Vallès Occidental	1.701	4,7	7,6	1.673	11,2	75	2,7	24	0,8
Vallès Oriental	693	5,4	3,1	404	2,7	85	3,1	62	2,1
Alt Empordà	244	3,4	1,1	156	1	14	0,4	27	1,3
Baix Empordà	218	3,2	0,9	132	0,9	21	0,7	5	0,2
Garrotxa	93	2,1	0,4	91	0,6	68	1,1	88	3,1
Gironès	368	3,4	1,7	627	4,2	14	0,3	63	2,4
La Selva	195	3,3	0,9	112	0,7	4	0,2	6	0,4
Alt Camp	118	3,7	0,5	62	0,4	21	0,7	22	1,3
Alt Penedès	328	6,2	1,4	120	0,8	14	0,4	105	5
Baix Penedès	136	6,5	0,6	48	0,3	19	0,6	19	0,8
Garraf	267	5,3	1,2	168	1,1	4	0,2	7	0,4
Tarragonès	464	5,2	2,2	687	4,6	11	0,3	1	0,0
Baix Camp	444	6,9	1,9	365	2,4	3	0,1	3	0,1
Conca de Barberà	81	4,1	0,4	33	0,2	1	0,0	1	0,0
Priorat	79	5,8	0,4	39	0,2	1	0,0	1	0,0
Ribera d'Ebre	127	5,4	0,6	40	0,3	1	0,0	1	0,0
Baix Ebre	424	6,9	1,9	181	1,2	8	0,2	8	0,2
Montsià	229	5	1	92	0,6	31	1,3	20	1,1
Terra Alta	101	6,9	0,5	35	0,2	2	0,1	45	3,4
Cerdanya	67	6,9	0,3	26	0,2	10	0,6	1	0,0
Osona	375	4,4	1,7	185	1,2	22	1,3	14	0,7
Ripollès	67	2,2	0,3	45	0,3	12	0,3	22	1,2
Anoia	230	3,9	1	112	0,8	12	0,3	3	0,1
Bages	281	2,2	1,2	265	1,8	20	1,1	19	0,8
Berguedà	126	3,2	0,6	62	0,4	4	0,2	4	0,3
Solsonès	61	7,5	0,3	30	0,2	1	0,0	1	0,0
Garrigues	144	5,8	0,6	58	0,4	14	0,7	14	0,7
Noguera	214	5	0,9	82	0,6	22	1,2	22	1,2
Segarra	93	5,5	0,4	36	0,2	3	0,1	3	0,1
Segrià	592	4,6	2,6	542	3,6	105	5	19	0,8
Urgell	198	5,5	0,9	85	0,6	4	0,3	4	0,3
Alt Urgell	128	7,5	0,5	60	0,4	7	0,4	7	0,4
Pallars Jussà	76	4,1	0,3	28	0,2	1	0,1	1	0,1
Pallars Sobirà	28	4,8	0,1	11	0,2	1	0,1	1	0,1
Val d'Aran	24	5,8	0,1	6	0,1	3	0,3	3	0,3
Catalunya	24.406	5,5	100	14.980	100	1.748	100	1.748	100

Font: Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya, "Anuari estadístic de Catalunya. 1987" pp. 606-607 i elaboració pròpia.

b) L'aïllament familiar i físic, un problema encara més greu per a la vellesa.

Els vells que no han de recórrer a les pensions mínimes del Fons d'Assistència Social disposen d'una pensió que en molts casos resulta insuficient per a cobrir necessitats elementals. A les comarques rurals desafavorides la major part dels vells es troben dins el règim agrari i reben una pensió mensual de 35.000 pessetes (1989). Les condicions familiars i el patrimoni acumulat marquen les possibilitats que dóna aquesta quantitat exigua.

Quan els vells no viuen amb els fills o algun altre familiar han d'afrontar sovint amb els ingressos de la pensió totes les despeses de subsistència. Això és particularment greu per als pagesos de propietats petites o els antics pastors i jornalers. El problema més greu que comporta el viure sòl deriva, però, de l'aïllament. Quan els vells no poden valer-se per ells mateixos davant qualsevol eventualitat poc importa la quantitat de la pensió.

A les comarques pirinenques, on la població gran predomina precisament a les àrees que han sofert una major emigració es poden trobar les situacions més difícils. Al Pallars Sobirà la meitat d'uns 297 pensionistes entrevistats l'any 1984 (sobre un total de 970) vivien sòls. D'aquestes persones una part important tenia entre 81 i 95 anys i corresponien a vidues i solteres³⁴.

c) Col·lectius mal definits que freqüen la pobresa; petits pagesos, jornalers, pastors.

La crisi econòmica ha portat a una precarització de l'ocupació i les solucions adoptades davant la crisi signifiquen en general un augment de les diferències socials i un perjudici per als sectors econòmicament més febles. A part la població de més de 65 anys esmentada i alguns casos d'indigència, a les àrees rurals es poden trobar segments de població activa amb un nivell d'ingressos ben

34. Caritas Diocesana d'Urgell, "Enquesta de pensionistes. Arxiprestat del Pallars Sobirà", a "Església d'Urgell", juny 1986, pps 19-21.

precari. A manca de qualsevol tipus de font d'informació sobre la matèria, es poden apuntar almenys tres situacions.

1. Els petits pagesos que tenen uns mitjans productius escassos i veuen com s'erosionen de manera tendencial les seves rendes. Representen un col·lectiu fluctuant que viu al compàs de les conjuntures que passen els productes agraris al mercat. En molts casos es tracta de pagesos a l'espera de la jubilació.

2. Jornalers, pastors, treballadors eventuais i assalariats diversos del camp representen el col·lectiu d'assalariats amb uns ingressos més baixos. Dins aquest col·lectiu encara es poden trobar casos en una situació contractual precària i relacions laborals que conserven els trets tradicionals de la relació amo-mosso. Bona part de la seva problemàtica es desplaça a la tercera edat.

3. Negres, gitanos i altres col·lectius més o menys marginals que fan les feines més dures del camp, en condicions de contractació irregular i retribució baixa. Tenen un pes particular a les àrees d'agricultura intensiva més desenvolupada; però també acudeixen a les comarques meridionals per les feines de recol·lecció.

5.4. NIVELL DE VIDA I QUALITAT DE VIDA. LES CONTRADICCIONS DELS ESTANDARDS I ASPIRACIONS SOCIALS.

La definició cada cop més complexa de la noció de nivell de vida porta a descobrir l'existència de mancances i limitacions dins de les societats o territoris que en principi apareixen com els més avançats. Alguns dels indicadors socials no segueixen la tendència de millor disponibilitat a les àrees més urbanitzades i riques, i en alguns casos mostren, fins i tot, una degradació progressiva a mesura augmenta la riquesa.

S'ha pogut constatar, per exemple, com les àrees més urbanes i riques disposen d'una vivenda ben equipada i de construcció més o menys nova, però de dimensions reduïdes. Hi ha grups urbans que poden escapar a aquesta situació de vivenda ben equipada i vida més o menys

amuntegada, però una majoria es veu constrenyuda en un espai vital força restringit. Aleshores hom es planteja ràpidament si es millor viure en un pis ben equipat o en una casa de camp, que disposa d'unes comoditats elementals.

La contradicció camp-ciutat referida a la vivenda es planteja també en un bon munt d'aspectes que afecten la vida quotidiana, com ara la presència de la indigència acabada d'esmentar. Més encara, així com en el cas de la vivenda hi ha uns grups urbans privilegiats que poden reproduir unes condicions rurals d'espai en el medi urbà o, de manera més fàcil, encara, reproduir a les àrees rurals les condicions urbanes, hi ha unes condicions ambientals a les qual no es pot escapar. Entre elles, la contaminació és la més evident; però n'hi ha tot un seguit que defineixen el mateix modus vivendi urbà³⁵.

L'habitant de la ciutat ha de fer front quotidianament i de manera irremissible a la massificació humana, els contactes impersonals, hores de transport, sorolls i pol·lució general, que queden ben lluny de l'habitant de les àrees rurals. Al mateix temps, les opcions més diverses i nombroses que ofereix la ciutat per a l'oci, la formació, la dedicació professional o la promoció, queden fora de l'abast dels habitants de les àrees rurals allunyades. Quines condicions ambientals són millors, les unes o les altres?

La resposta porta a una controvèrsia ja força antiga i documentada i implica uns elements subjectius que escapen a la natura del treball. Sense entrar en la resolució filosòfica, es pot ben arribar a l'acord que hi ha una gran quantitat d'aspectes a valorar, independentment de que preocupin més a unes persones que a unes altres, i que aquests aspectes es donen de manera positiva o negativa segons els casos o situacions. Alguns aspectes en qüestió han estat ja analitzats anteriorment; són aquells que tendeixen a primar les condicions favorables de la ciutat. Altres aspectes prou apreciats pel conjunt

35. En general manquen dades que permetin avaluar sistemàticament els diversos aspectes de la contaminació en el conjunt de Catalunya. Es pot esmentar algun estudi més general sobre les aigües que assenyala la baixa presència de matèria orgànica a tota la Catalunya interior. Narcís Prat, "La xarxa hidrogràfica", a "Quaderns d'Ecologia Aplicada", num.4, 1979, pps.87-107.

de la societat resulten més positius a les àrees rurals i més allunyades.

5.4.1. LES CONDICIONS SANITÀRIES. ELS COMPONENTS CONTRADICTORIS DE LA QUALITAT DE VIDA.

Les condicions sanitàries de la població constitueixen una referència tradicional per a determinar el nivell de vida, per bé que tenen un sentit especial i menys transcendent en el cas de Catalunya pel fet que s'han assolit uns estàndards sanitaris força elevats. Les diferències de les taxes de morbiditat o mortalitat comarcals per les diverses causes no presenten contrastos radicals. Amb tot, els tants per mil presenten algunes variacions territorials més o menys constant, de les quals es pot deduir certes diferències de nivell de vida. Per altra part, el servei sanitari continua sent una preocupació fonamental de la població d'algunes comarques desafavorides, com ve s'ha constatat en començar el capítol.

a) Menys servei del que sembla i de qualitat limitada a les àrees rurals.

La disponibilitat d'equipaments sanitaris per nombre d'habitants a nivell comarcal pot portar a una idea falsa sobre el servei que rep la població. Així, es pot pensar que les comarques desafavorides són les més ben ateses perquè tenen un nombre de metges per habitant més elevat. L'atenció mèdica real d'una població rural dispersa en nuclis petits o en masies requereix un esforç difícil de mesurar a nivell estadístic, però no és difícil suposar que l'atenció primària d'aquesta població resulta més deficitària que la dels nuclis que disposen d'un metge o la de les àrees urbanes.

En resposta a quins eren els problemes i dificultats que trobaven en relació als usuaris, les condicions d'exercici rural, l'equipament sanitari i l'estructura professional-sanitària, els metges de capçalera de les comarques de la Terra Alta, la ribera d'Ebre i el Priorat apuntaven, per exemple, l'aïllament i la manca de mitjans

auxiliars de diagnosi com a aspectes clarament destacats sobre la resta³⁶.

Les dotacions en infermeres presenten una situació semblant a la dels metges. Però, la densitat del conjunt de professionals de la sanitat en relació a la població assenyala encara algunes comarques rurals, concretament les meridionals i sobretot la Terra Alta, com les més desafavorides. A les comarques pirinenques la dotació és inferior a la de moltes altres comarques; però supera la mitjana catalana (quadre 5.20).

La dotació en farmàcies, la implantació de les quals es troba regida per l'acció tutelar de l'Administració i del Col·legi de farmacèutics, presenta una situació més singular. En tractar-se d'un negoci privat que s'ha d'adaptar més o menys a la llei de l'oferta i la demanda, el nombre d'habitants per farmàcia no varia massa d'unes comarques a unes altres, ni es troba gaire en funció del fet urbà o rural. Així, hom es troba que a les comarques poc poblades el nombre de farmàcies resulta en alguns casos ridícul i l'obtenció de medicines obliga a uns desplaçaments i esforços considerables a la major part de la població.

On els dèficits de les comarques desafavorides es deixen sentir més és, però, en l'assistència especialitzada. Nou comarques de Catalunya no disposen d'equipament hospitalari; totes elles són comarques rurals entre les quals no falten les més desafavorides, el Pallars Sobirà, la Terra Alta, el Priorat, la Conca de Barberà. Fins l'any 1988, amb l'inauguració de l'hospital de Mora d'Ebre, les terres interiors de l'Ebre no disposaven de cap equipament hospitalari.

Les condicions d'aïllament de les comarques desafavorides i les rigideses dels serveis sanitaris determinen desavantatges importants en relació a les àrees i comarques urbanes. La situació es tradueix en deficiències en el tractament i detecció de les malalties menys corrents i, en alguns casos, comporta el no arribar a temps per a

36. Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Sanitat i Seguretat Social, "Altebrat. Estudi sanitari de les comarques de la Ribera d'Ebre, el Priorat i la Terra Alta. Proposta d'equipaments i serveis", reprografia, juliol 1981, punt 5.23.

Quadre 5.20. NIVELL D'EQUIPAMENT I INDICADORS SANITARIS DE LA POBLACIO COMARCAL. 1986.

	Metges, A.T.S. i similars	Habitants per metge, i similars	Farmàcies (1986)	Habitants per farmàcia (1986)	Index de Mortalitat Estàndard (1983-1986)
Baix Llobregat	2.780	189	191	2.747	110,2
Barcelonès	30.475	80	1.256	1.987	98,3
Maresme	2.129	127	91	3.060	100
Vallès Occidental	6.189	102	198	3.228	99,7
Vallès Oriental	1.576	146	75	3.121	97,5
Alt Empordà	521	164	57	1.521	96,6
Baix Empordà	487	172	43	1.963	99,8
Garrotxa	339	134	25	1.806	103,8
Gironès	1.952	74	73	2.010	103,5
La Selva	465	196	38	2.362	109
Alt Camp	207	164	20	1.687	97,5
Alt Penedès	467	140	31	2.186	92,4
Baix Penedès	160	203	21	1.549	106,9
Garraf	623	117	27	2.920	109,4
Tarragonès	1.655	90	80	1.892	104,7
Baix Camp	1.200	103	68	1.897	109,7
Conca de Barberà	89	206	8	2.284	95,4
Priorat	47	217	5	2.032	83,3
Ribera d'Ebre	117	202	14	1.688	83,8
Baix Ebre	684	99	30	2.423	102,9
Montsià	196	258	21	2.405	92,8
Terra Alta	41	328	8	1.680	95,6
Cerdanya	81	151	6	2.039	103,2
Osona	900	124	47	2.429	102,3
Ripollès	218	145	12	2.673	104,5
Anoia	555	144	33	2.516	97,1
Bages	1.469	102	62	2.591	104,3
Berguedà	283	144	18	2.396	99,3
Solsonès	56	190	3	3.553	103,8
Garrigues	111	203	12	1.867	91,9
Noguera	209	215	20	2.251	94,4
Segarra	116	147	8	2.135	93,4
Segrià	1.788	95	80	2.216	107,2
Urgell	193	183	18	1.962	86,6
Alt Urgell	159	119	6	3.144	105,3
Pallars Jussà	113	154	8	2.179	84,5
Pallars Sobirà	38	144	2	2.732	79,2
Val d'Aran	42	143	3	2.011	70,2
Catalunya	58.820	102	2.718	2.246	

Font: C.I.D.C., "Anuari Estadístic de Catalunya", anys esmentats. Departament de Sanitat i Seguretat Social, "Anàlisi de la mortalitat a Catalunya", anys esmentats.

solucionar accidents o estats de gravetat. L'hospitalització, l'assistència especialitzada i l'atenció de les urgències apareixen, efectivament, com a preocupacions més importants, per a la població de les comarques, desafavorides que no pas l'assistència primària més o menys garantida pels metges rurals³⁷.

b) Les millors condicions ambientals rurals afavoreixen la salut.

Però, la població de les comarques desafavorides mostra, per una altra part, una salut millor que la de moltes altres comarques. I això constitueix un aspecte particular de la millor "qualitat de vida" d'aquestes comarques, vinculat a unes condicions ambientals prou conegudes.

D'entrada, l'índex de mortalitat estàndard, que relaciona les defuncions reals amb les esperades segons la mortalitat generacional (referida en el cas estudiat al conjunt de Catalunya), resulta especialment baix a les comarques rurals desafavorides, fet que assenyala la major salut d'aquestes. A l'hora d'establir aquestes conclusions cal tenir, però, en compte que l'índex de mortalitat es mou entre intervals de confiança molt elevats a les comarques rurals, que sumen un nombre de defuncions baix en termes absoluts. Per la mateixa manca de significativitat a nivell estadístic es fa impossible de referir-se a l'esperança de vida a nivell comarcal o inclús de diverses comarques, tot i que aquest indicador té una

37. En l'Enquesta Pública cara a la confecció del Pla Comarcal de Muntanya del Pallars Jussà (A.Castillo, X.Casanovas, mecanografiat, 1985, Direcció Gral de Planificació i Acció Territorial) és l'única de les realitzades a les comarques de muntanya on es detallen els aspectes sanitaris que més preocupen a la població. Només un 27% de la població enquestada considerava dolenta l'assistència primària rebuda del metge i practicant. Mentre, un 73% considerava dolent el servei d'especialistes i un 61,5% el servei d'hospitalització (a la comarca hi ha un sol hospital privat que cobreix també el Pallars Sobirà i és gestionat per la Quinta de Salut la Aliança amb 39 llits i algunes especialitats; però amb instal·lacions poc adequades i serveis limitats, que ha estat utilitzat escassament pels habitants de la comarca i només fins a època molt recent no ha establert un concert amb l'Institut Català de la Salut per a cobrir la sanitat pública).

Per la seva banda, els rius de les comarques interiors són els qui presenten una contaminació orgànica més baixa i els de l'Alt Pirineu els únics que no contenen minerals contaminants⁴¹. Això no treu que l'aigua sigui un vehicle important d'infecció a les comarques desafavorides, precisament per les pòques precaucions que es prenen. L'aigua constitueix de ben segur l'origen principal del nombre relativament elevat d'enteritis i diarrees que enregistren aquestes comarques.

c) Les malalties del medi rural i l'aïllament.

Per la importància mateixa de l'agricultura destaquen a les comarques més desafavorides algunes malalties relacionades amb la professió. Es el cas, per exemple, de la brucel·losi, que s'adquireix pel contacte amb els animals o per la ingestió de productes no higienitzats, llet i derivats. La brucel·losi és una malaltia típica de l'Alt Pirineu, que té també un pes particular a la comarca veïna del Solsonès i al Baix Ebre i Montsià⁴². També sobresurten a les comarques de muntanya les morts per causes externes diverses, que es relacionen molt sovint amb el caràcter accidentat del relleu.

No totes les condicions ambientals són, per altra part, favorables per a la salut en el medi pirinenc. Tant els dos Pallars, com la Vall d'Aran i l'Alt Urgell i, fins i tot, la Cerdanya i el Ripollès pateixen manques de iode que es tradueixen en un estat d'endèmia de goll de proporcions greus o quasi greus⁴³. Aquesta malaltia, que molt rarament es constitueix en causa de mort, representa també un símptoma de subdesenvolupament o nivell de vida baix, tot i que mostra una tendència clarament recessiva.

Algunes malalties de declaració obligatòria amb una presència particular a les àrees desafavorides es poden relacionar amb l'aïllament i les seves dimensions socials. Es el cas, per exemple,

41. N.Prat, 1979, op.cit..

42. Generalitat de Catalunya, Departament de Sanitat i Seguretat Social, "Planificació Sanitària P'ublica a Catalunya, Desplegament del Mapa Sanitari de Catalunya. 1983", vol.II, 1985, Barcelona, p.196.

43. Vegi's l'estudi de G.Lloveras i Vallés, "Prevalença del goll endèmic i iodepènia a Catalunya", Generalitat de Catalunya, Departament de Sanitat i Seguretat Social, Barcelona, 1985.

Quadres 5.21. CAUSES DE MORT PER AREES SANITARIES. 1983-1986. (Causas més significatives en t)

	Alt Pirineu	Regió de Lleida	Terres de l'Ebre	Camp de Tarragona	Manresa	Catalunya
Tumor maligne d'estomac	3,8	2,6	1,8	1,7	3,2	2,3
Tumor maligne tràquia bronquis i pulmons	2,6	3,1	3,1	3,2	3,9	4,2
Malalties isquèmiques del cor	11,3	9,2	8	9,1	9,3	10,4
Altres malalties del cor i circulació pulmonar	12,3	10,3	12,7	9,3	8,7	9,0
Malalties del cor mal definides	2,4	2,7	1	1,7	0,8	1,3
Arteriosclerosi	4,6	5,5	5,8	5,2	6,3	5,8
Malalties de l'aparell respiratori	8,4	6,9	7,5	8	8	7,8
Malalties de l'aparell digestiu	6,3	6,5	5,6	5,5	5,9	6,4
Accidents de vehicles de motor	1,8	1,9	1,5	2,6	2	1,5
Suïcidi i autolesions	0,6	0,6	0,8	1	1	0,8
Resta de causes externes	2,2	1,5	1,0	2	1,2	1,8
Síntomes i estats mal definits	1,6	1,4	2,6	1,7	1,6	1,4
Total	100	100	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir de "Anàlisi de la mortalitat a Catalunya", Departament de Sanitat i Seguretat Social, anys esmentats.

de les malalties de transmissió sexual i, en concret, de la infecció gonocòccida de les vies gènito-urinàries, amb una presència significativa a l'Alt Pirineu i en menor grau a les comarques meridionals. Aquest tipus de malalties tenen una presència insignificant entre les causes de mort declaradeses, un 1 per mil del conjunt de morts, i es tradueixen de manera limitada en les estadístiques oficials de morbiditat per la censura social que pesa sobre els qui les contreen.

Tampoc es tradueixen gaire bé en les estadístiques els estats més o menys greus d'adicció a l'alcohol, que constitueixen una altra mostra de mals imputables a l'aïllament social. Dins l'apartat ampli de les drogodependències la de l'alcohol és sens dubte la més significativa a les comarques rurals desafavorides. A la comarca del Pallars Sobirà es calculava, per exemple, un consum anual de 88,2 litres de cervesa per càpita, quantitat pròxima a la dels països cervesers per excel·lència, els anglosaxons, que superen la mitjana de 90 litres. "El grup en el qual hi ha més dependència és el dels solters majors de 30 anys i en els grups immigrants de parla castellana que treballen com a peons en la construcció o bé en el sector primari, en explotacions agrícoles i ramaderes. L'alcoholisme en les dones està més mal vist, no obstant es donen molts casos importants, sobretot en les que passen la major part del dia soles. També hi ha casos de matrimonis alcohòlics, la qual cosa dificulta la convivència i augmenta els mals tractes, ja sigui entre el mateix matrimoni o de cara als fills, però poques vegades s'arriba a la separació, degut en part a la situació econòmica"⁴⁴.

5.4.2. EL RECONeixEMENT SOCIAL COM A BAROMETRE DE LES DESIGUALTATS ECONOMIQUES TERRITORIALS.

Si després de tot calgués respondre la pregunta de si es viu millor a la ciutat o al camp, al Pirineu o a les comarques de l'Ebre, seria difícil o impossible prescindir dels elements objectius. Una solució de compromís es pot obtenir mesurant el grau de satisfacció de la població que viu en un indret o en altre. Segurament el resultat fóra que els habitants de la ciutat estan més insatisfets de la seva

44. Alfons Tomàs i Marisa Huguet (metge i assistenta social de la comarca), "Toxicomanies", a "Lo Raier", n.68, octubre 1988.

situació; només cal veure amb la rapidesa que s'escapen de la ciutat quan les condicions laborals ho permeten.

Hi ha alguns indicadors que assenyalen també de manera indirecta el grau de satisfacció social, com ara les diverses manifestacions de la violència, les drogodependències o els suïcidis. La informació sobre aquest tipus de conductes i manifestacions socials és molt limitada i no es troba gaire desglossada a nivell territorial. En el cas dels suïcidis existeix informació més detallada; però les xifres són molt baixes i no tenen una significació clara⁴⁵. En el quinquenni 1981-1985 la província de Lleida, seguida per la de Jaén, tenien les taxes anuals més altes de suïcidis (consumats o no) de l'estat espanyol, 12,4 i 10,6 per 100.000 habitants respectivament. Dins aquestes províncies rurals la major part dels suïcidis es produïen, però, a la capital provincial.

a) "Necessitats", però no "pobres.

Alguns estudis-enquestes basats en apreciacions personals sobre la riquesa d'una determinada població o d'un determinat indret mostren com el conjunt del col·lectiu social arriba a notables coincidències en aquestes apreciacions, fins al punt que una valoració que en principi té un caràcter subjectiu concorda plenament amb altres valoracions més objectives⁴⁶. L'estudi-opinió de les desigualtats territorials a partir del conjunt de la població catalana és, en tot cas, inexistent; en canvi es disposen d'algunes investigacions sobre

45. Les estadístiques de suïcidis presenten força dubtes de fiabilitat, donades les implicacions socials del fet. Això es desprèn de les xifres de suïcidis que dona l'"Anàlisi de la mortalitat a Catalunya" que publica anualment el Departament de Sanitat i de l'"Estadística del suïcidio en España" que publica anualment l'Institut Nacional de Estadística.

46. Una mostra força interessant d'aquest tipus d'aproximació la dona l'estudi de la Comissió de les Comunitats Europees sobre "Gli europei e la loro regione. Studio esplorativo sulla percezione delle disparità socio-economiche" (C.E.E., 1980, Brusel·les, 68 pps.). A través de les 9.000 enquestes realitzades poques vegades es deixaren preguntes sense resposta i les respostes obtingudes resulten força coherents. De l'enquesta es desprèn que "il principale fattore che differenzia le regione le une dalle altre é l'impressione che la regione sia in decelerazione ed abbia bisogno di essere aiutata, o al contrario che la regione sia in espansione e sia autosufficiente" (p.48).

l'opinió que mereix la pròpia situació als habitants d'algunes comarques considerades més o menys pobres.

D'entrada, a les àrees desfavorides de Catalunya han aparegut grups o institucions, com els Grups de l'Alt Pirineu o el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, que reivinqüen millores per a les zones respectives. Però les comarques amb majors problemes econòmics o més pobres no són pas les més actives en aquests grups reivindicatius. La participació de persones residents al Pallars Sobirà, la comarca pirinenca que presenta els indicadors de desenvolupament més baixos, resulta marginal dins els Grups de l'Alt Pirineu. També resulta relativament marginal la participació de la Terra Alta dins el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre. Altrament, el Priorat es troba al marge de qualsevol moviment reivindicatiu territorial i el mateix es pot dir, per exemple, de les Garrigues. La manca d'algun tipus d'acció reivindicativa no presuposa, en tot cas, que no existeix algun tipus de consciència de pobres o de endarreriment.

Les enquestes realitzades en algunes comarques pirinenques mostren com hi ha una certa coincidència entre les valoracions personals i les realitats econòmiques. Així, els habitants del Pallars Sobirà es troben més insatisfets de la pròpia situació que no pas els de la Vall d'Aran i la Cerdanya, les dues comarques pirinenques que destaquen per la seva renda. La major part de la població de les tres comarques expressa d'alguna manera el seu lligam afectiu amb el país en manifestar-se "satisfet de viure-hi"; però està clara la gran insatisfacció pels serveis que disfruten (quadre 5.22)⁴⁷.

El contingut de l'enquesta resulta massa parcial com per a poder deduir per quins motius la població es troba més insatisfeta a les

47. La finalitat i formulació de l'enquesta, que havia de servir teòricament per a que l'Administració establís unes mesures d'ajut, afavoria unes respostes negatives en relació a la satisfacció dels serveis. En tot cas, els enquestats no deixaren de reconèixer-se força satisfets amb la situació de l'ensenyament. Per altra part, tot i que les enquestes no foren realitzades seguint un mostreig sistemàtic, el nombre i proporció de les respostes fan que guardin un notable valor comparatiu (no tant quant a xifres absolutes, pel fet que els qui no respongueren l'enquesta realitzada per correu podien representar un grup de població amb alguns trets homogenis i diferencials).

Quadre 5.22. GRAU DE LA SATISFACCIO DE LA POBLACIO DE LA VAL D'ARAN, EL PALLARS SOBIRA I LA CERDANYA. 1984* (Percentatges sobre total d'enquestes)

		Val d'Aran	Pallars Sobirà	La Cerdanya
Sanitat	bé	13	6,3	18,2
	malament	44,4	67,7	35,6
Ensenyament	bé	21,7	21,8	22,9
	malament	32,7	38,2	28
Instal·lacions i Manifestacions culturals	bé	17,1	9,5	17,6
	malament	48,5	66,2	46
Instal·lacions esportives	bé	7,3	15,3	28
	malament	72,8	64,9	36,9
Convivència social	bé	28,8	19,4	19,2
	malament	34,9	47	49,3
Viure a la comarca	bé	83,1	77,6	77,7
	malament	3,7	6,6	10,2
Enquestes contestades		1.296	1.606	1.983
(%)		26	36	22

Font: EADA, "Enquesta Pública Comarcal", Val d'Aran, Pallars Sobirà i Cerdanya. Mecanografiat. D.G.P.A.T., Generalitat de Catalunya.

* Les preguntes corresponien a "Estas satisfet de...?"

comarques pirinenques. Aparentment són els equipaments públics, en especial la sanitat. Una enquesta semblant realitzada al Pallars Jussà situa també en la sanitat el dèficit principal a millorar. El desgloss d'aquesta enquesta dóna una idea precisa de quines mancances preocupen més a la segona comarca pirinenca menys desenvolupada, el Pallars Jussà (quadre 5.23).

Els habitants del Pallars Jussà no consideren la seva "pobresa" (o les seves mancances), com una qüestió de disponibilitat econòmica, baixos sous, vivenda en condicions o, inclús, feina assegurada, tot i que aquest darrer concepte ja adquireix força importància. La pobresa se situa en uns equipaments o serveis, sanitat i en segon terme carreteres, en els quals poc es pot fer des de la comarca. El pes donat a les mancances en infraestructura educativa i cultural se situa en part dins aquesta òptica, però reflexa també una manca de dinamisme propi, que també era posada de relleu a la comarca del Pallars Sobirà.

CAPITOL 6

EL DESPOBLAMENT COM A EFECTE I MOBIL DE LA SITUACIO DE DESFAVORIMENT.

6.1. EL DESPOBLAMENT; PROCES DE DESMEMBRACIO DEMOGRAFICA I SOCIAL.

En capítols precedents s'ha constatat la presència d'un fenomen de despoblament com a característic de les comarques classificades com a desfavorides. Aquest fenomen pot considerar-se alhora com un component del desfavoriment o "menys desenvolupament" pres en un sentit general. Quins fets, però, caracteritzen i fan socialment rebutjable una situació de despoblament?

6.1.1. EL SENTIT DE LA PRESENCIA D'AREES POC POBLADES EN EL CONTEXT DE CATALUNYA.

Prenent com a base les comarques, el despoblament ha estat relacionat anteriorment amb la densitat demogràfica expressada en població resident per quilòmetre quadrat. Aquest indicador social té unes implicacions sòcio-econòmiques força vagues; però d'entrada dóna una idea sobre la intensitat de la presència humana en un determinat espai. Existeixen unes comarques menys densament poblades, o "despoblades", en relació a unes altres de poblades, i això porta a preguntar-se sobre el significat d'aquestes desigualtats¹.

La densitat demogràfica no té solament un valor relatiu, i el nombre d'habitants per quilòmetre quadrat d'una determinada comarca posa en evidència una situació més o menys satisfactòria en ella mateixa, dins el context del desenvolupament general d'aquesta. És així que una densitat de població massa baixa es considera socialment poc desitjable en un país relativament poblat com Catalunya.

1. La densitat mesurada a escala comarcal resulta una dada força significativa en tant es treballa amb un espai relativament integrat a nivell sòcio-econòmic com la comarca. Se suposa que actualment els habitants d'una comarca, visquin en un mateix lloc o visquin escampats, poden colonitzar o explotar de manera molt semblant el conjunt del territori en qüestió. Si la densitat es calcula a nivell municipal o a un nivell encara més baix, els resultats vindran ja molt influïts pel tipus de poblament i la significació sòcio-econòmica canviarà.

Dins el conjunt de comarques catalanes, el Solsonès, l'Alt Urgell, el Pallars Jussà i el Sobirà i la Vall d'Aran es poden considerar comarques despoblades per les seves xifres de densitat. Aquestes comarques corresponen exactament amb l'extrem nord-occidental del Principat, que coincideix amb la part occidental dels Pirineus, i llur densitat contrasta pels seus valors baixos amb la de les comarques veïnes. Així, per exemple, es passa dels 13 hab/km² de l'Alt Urgell als 24,5 hab/km² de la Noguera (1986) en el cas de comarques veïnes que presenten unes xifres més pròximes².

Les cinc comarques pirinenques esmentades no arriben en cap cas a 15 hab/km², xifra que pot ésser presa com un cert llindar crític de despoblament en el cas de Catalunya. Així mateix ho considera algun autor en el cas de l'estat francès, de poblament semblant al català, per a unitats territorials equiparables a les comarques³. Les comarques espanyoles més despoblades, que es troben a les províncies de Sòria i Terol, tenen per exemple un mínim d'11 habitants per quilòmetre quadrat⁴.

Dins les comarques pirinenques, i catalanes en general, el Pallars Sobirà representa encara un cas extrem de despoblament, amb els seus 5 hab/km². Aquesta densitat tot just és comparable amb la d'algun cantó francès dels Alps o del Massís Central⁵ i porta a plantejar-se la possibilitat de la desertificació. No és endebades que aquesta densitat tan baixa es correspon amb la de les zones més deshabitades del planeta.

Un mapa més detallat de les densitats demogràfiques mostra, d'entrada, dues àrees de baixes densitats demogràfiques, d'una intensitat també diferent, que apareixen ja en el mapa comarcal. D'una banda hi ha tota l'extensa àrea del Pirineu occidental on les densitats no arriben en general als 10 hab/km². Per una altra banda

2. Vegi's les dades publicades pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya (C.I.D.C.), "Padró municipal d'habitants de Catalunya. 1986. Xifres oficials".

3. Vegi's, per exemple, R.Beteille, "La France du vide", Librairies Techniques, Paris, 1981.

4. Secretaria General Tècnica, Ministerio de Agricultura, "Tipificación de las comarcas agrarias españolas", Madrid, 1978.

5. Vegi's R.Beteille, 1981, op. cit., pps. 36-55.

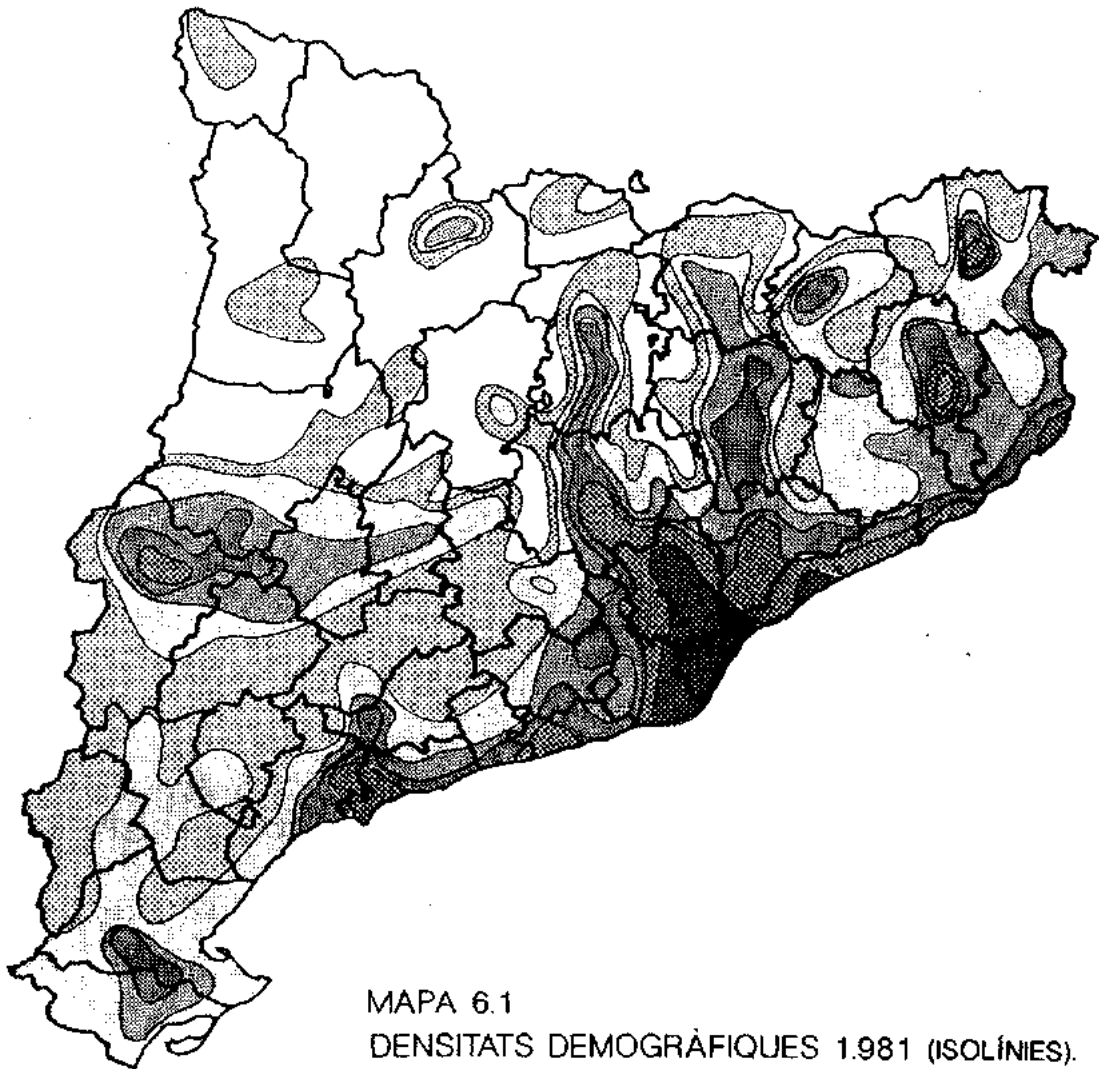
hi ha tota l'àrea meridional interior, on les densitats se situen entre els 10 i 25 hab/km².

Per davall de l'escala comarcal, apareixen, però, nous fets territorials. D'una banda, es constata la presència d'àrees de molt baixa densitat en comarques altres que les del Pirineu occidental. Per una altra banda, dins de les mateixes comarques pirinenques hi apareixen petites taques de densitats més elevades que es corresponen amb els centres urbans. Aquesta presència urbana passa, en canvi, pràcticament desapercebuda a les comarques meridionals interiors. Aquests contrastos tradueixen, en definitiva, les diferències entre municipis o nuclis de tipus urbà que concentren activitats i persones, i els seus encontorns amb activitats i poblament rurals i escampats (mapa 6.1)⁶.

Les bosses de baixa densitat demogràfica situades fora de les comarques "despoblades" del Pirineu presenten una casuística diversa. En alguns casos aquestes bosses assenyalen una problemàtica equiparable a la de les comarques muntanyenques i d'una amplitud territorial prou important com per a ser valorada a nivell social; es tracta, per exemple, de la part alta de les comarques de la Garrotxa i la Noguera i, fins a cert punt també, de bona part del Solsonés, àrees totes elles contigües de les anteriors i territorialment identificades amb el Pirineu. En altres casos, com l'àrea situada entre les comarques del Berguedà i l'Osona, el Lluçanès i la seva prolongació cap al Moianès, la bossa és més petita i d'escassa entitat.

Les bosses de densitat molt baixa de poblament que es troben enllà de l'àrea del Pirineu occidental (Montseny, altiplans centrals i serres interiors meridionals) es corresponen amb unes condicions socio-econòmiques i inclús físiques molt semblants a les de les comarques pirinenques. Aquestes bosses s'articulen econòmicament i socialment, en

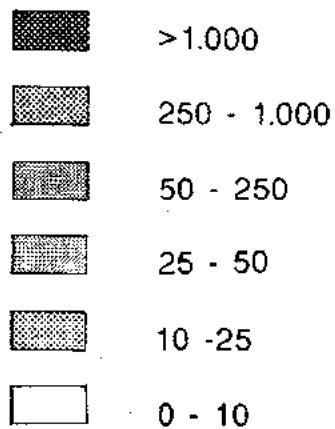
6. El mapa d'isolínies reproduït constitueix una interpretació força interessant de la densitat demogràfica, que evita moltes de les incongruències que comporta la relació de la població amb els límits administratius municipals, per les formes i dimensions capricioses d'aquests. El mapa parteix del càlcul de les densitats per quadrícules homogènies de 100 kms². Vegi's Tomàs Vidal i Vendito, "El poblament i la població", dins la "Gran Geografia Comarcal", vol 19, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983, p 303.

MAPA 6.1
DENSITATS DEMOGRÀFIQUES 1.981 (ISOLÍNIES).

0 10 20KM.

Habitants per Km.²

Font: T.Vidal i Vendito a "Gran Geografia Comarcal" F.E.C.,1983 vol.19,pag.303

tot cas, amb àrees veïnes força poblades. La seva importància humana és també molt diferent i cal tenir en compte l'existència d'algunes àrees territorials que per les seves condicions no han estat mai habitades o ho han estat molt poc (com ara els Ports de Beseit).

En conjunt, les baixes densitats demogràfiques de les comarques i altres àrees més petites del territori tindrien una importància socio-econòmica limitada si el buit demogràfic hagués estat una constant històrica i les dificultats particulars del territori convergissin cap a una ocupació humana marginal. El despoblament pre carta de problema social en el context d'un procés històric de recessió demogràfica. Així, la baixa densitat demogràfica actual de les comarques pirinenques occidentals, de les comarques meridionals interiors i d'algunes altres àrees poc poblades de Catalunya ve precedida d'un grau de poblament prou més important. Les pèrdues demogràfiques que han experimentat aquestes àrees constitueixen una component essencial de la situació crítica en què es troben.

6.1.2. L'EMIGRACIO, COMPONENT FONAMENTAL DE LA RECESSIO DEMOGRAFICA.

En l'anàlisi dels indicadors socials de la demografia comarcal efectuada al capítol 3 s'ha pogut observar com la densitat demogràfica actual de les comarques catalanes es troba estretament relacionada amb l'evolució demogràfica experimentada des de mitjan segle XIX. A les comarques del Pirineu Occidental, les més despoblades, la recessió comença entorn a la meitat del segle XIX, moment en el qual s'assoleix el màxim poblacional. A les altres comarques de la Catalunya interior considerades com a desfavorides, tant les de les veïnes de l'Ebre com les de la regió de Lleida, la recessió comença més tard.

a) Les comarques més desfavorides perden més de les dues terceres parts de la seva població.

Sigui com sigui, tant a les comarques meridionals com a les pirinenques les pèrdues poblacionals assoleixen una gravetat semblant; en molts casos la població actual d'aquestes comarques representa menys de la meitat del contingent existent en els moments

de màxim poblacional⁷. El Pallars Sobirà, que veu reduïda la seva població actual a una quarta part de la que arribà a tenir el 1860, i el Priorat, que actualment té una tercera part de la població que tenia l'any 1887, figuren de manera destacada com les comarques més recessives (quadre 6.1).

El descens de la població pren un relleu especial en els anys que van de 1960 a 1975, que corresponen al període de màxim desenvolupament econòmic dels països occidentals. La davallada poblacional és general a les comarques desfavorides i adquireix un relleu especial al Priorat, la Terra Alta, el Pallars Jussà i Sobirà i la Vall d'Aran, on se situa per davall de l'1% anual. El cas extrem el constitueix el Pallars Sobirà, que entre 1960-1975 perdia anualment un 3,6% de la seva població; aquesta taxa supera, per exemple, l'enregistrada als cantons francesos més recessius.

En els onze anys següents, 1975 a 1986, que corresponen amb els dos darrers empadronaments de població, es produeixen alguns canvis de tendència, que resulten menys negatius per a les comarques desfavorides. Amb tot, a part algun redreçament espectacular com el de la Vall d'Aran, les taxes anuals de creixement de les comarques desfavorides mostren més aviat un cert estancament. I encara algunes d'aquestes continuen experimentant pèrdues significatives, com és el cas del Pallars Jussà i, en menor grau, del Pallars Sobirà.

b) La recessió general de les àrees rurals.

L'evolució de la població a escala municipal confirma les tendències comarcals i precisa els límits de les àrees que experimenten un retrocès important. D'una banda, es descobreix com la recessió demogràfica, a vegades amb unes taxes ben elevades, afecta alguns municipis de les comarques més desenvolupades. Per una altra banda, dins les comarques interiors recessives apareixen alguns petits

7. Per a la població del s.XIX : J.Vicens Vives i M.Llorens, "Industrials i polítics", edi.Vicens-Vives, 3a. edició, 1980, Barcelona, pps. 7-23. L'evolució general a T.Vidal, "Atlas Sòcio-econòmic de Catalunya", vol I, C.d'E. de Catalunya, B.Occidental, B.Urquijo, 1980, Barcelona.

Quadre 6.1. MAXIMS POBLACIONALS I RECESSIO DEMOGRAFICA COMARCAL.

	màxim poblacional		habitants 1986	població 1986/ màxim població (%)
	any	habitants		
Baix Llobregat	1986	--	521.696	--
Barcelonès	1981	2.511.592	2.420.906	96,4
Maresme	1986	--	273.673	--
Vallès Occidental	1986	--	629.598	--
Vallès Oriental	1986	--	229.736	--
Alt Empordà	1986	--	87.842	--
Baix Empordà	1986	--	83.712	--
Garrotxa	1860	45.350	45.096	99,4
Gironès	1986	--	144.374	--
La Selva	1986	--	91.326	--
Alt Camp	1860	39.330	33.929	86,3
Alt Penedès	1986	--	65.441	--
Baix Penedès	1986	--	32.321	--
Garraf	1986	--	72.779	--
Tarragonès	1986	--	155.532	--
Baix Camp	1986	--	125.772	--
Conca de Barberà	1827	30.106	18.286	60,7
Priorat	1887	27.958	10.070	36
Ribera d'Ebre	1920	30.349	23.653	77,9
Baix Ebre	1986	--	68.250	--
Montsià	1986	--	50.009	--
Terra Alta	1920	23.365	13.346	57,1
Cerdanya	1857	14.609	12.219	83,6
Osona	1986	--	111.717	--
Ripollès	1960	34.468	31.290	90,8
Anoia	1986	--	79.043	--
Bages	1981	150.657	150.134	99,7
Berguedà	1960	47.953	41.441	86,4
Solsonès	1857	16.670	10.442	62,6
Garrigues	1920	32.062	22.377	69,8
Noquera	1920	50.727	44.720	88,2
Segarra	1857	25.418	16.883	66,4
Segrià	1986	--	174.120	--
Urgell	1936	38.472	34.915	90,8
Alt Urgell	1960	28.578	19.444	68
Pallars Jussà	1860	33.841	18.467	54,6
Pallars Sobirà	1860	20.430	5.438	26,6
Val d'Aran	1860	11.272	7.011	62,2
Catalunya	1986	--	5.977.008	--

Font: Elaboració pròpia a partir de J. Iglésies i Fort, "El movimiento demográfico en Catalunya durante los últimos cien años" (Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, 1961, Barcelona) i les dades dels censos i padrons de població publicades pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya.

illots de creixement demogràfic positiu, que es corresponen amb els centres urbans (mapa 6.2)⁸.

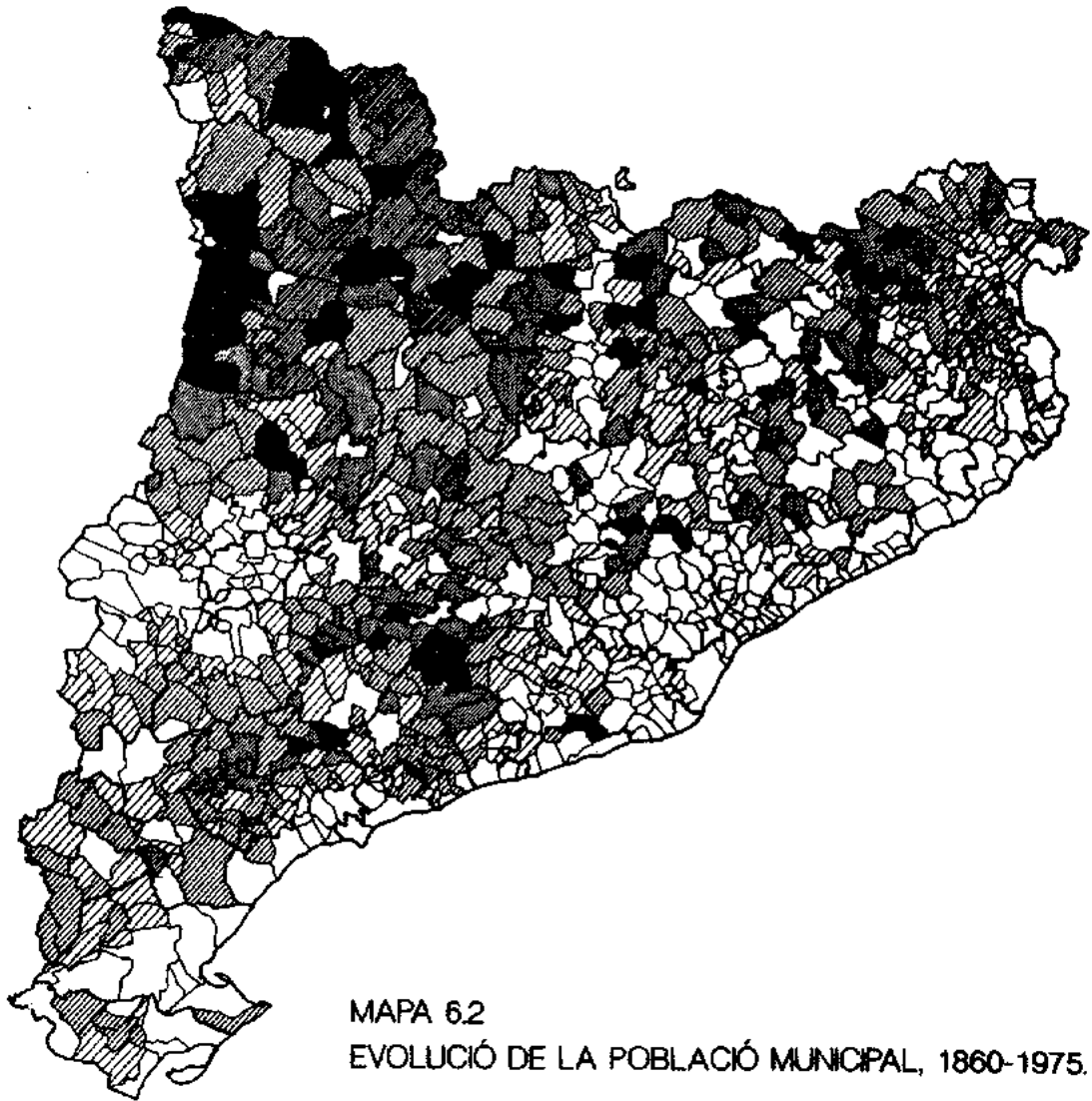
Els municipis recessius de les comarques orientals i costaneres constitueixen les illes més rurals i marginals d'aquestes comarques marcades pel creixement demogràfic. En general es tracta d'indrets allunyats de les viles principals; però també és possible de trobar municipis molt recessius, com ara els de la part baixa del Moianès, al costat de municipis amb un creixement demogràfic espectacular. Aquesta situació es correspon amb unes condicions físiques difícils i coincideix amb municipis que tenen una densitat demogràfica molt baixa⁹.

En definitiva, el mapa del creixement demogràfic, especialment pel que fa al període 1860-1975, coincideix força amb el de la densitat demogràfica actual. Això invita a pensar que les densitats de població són fruit, en bona part, del creixement demogràfic dels períodes estudiats. Això és veritat fins a cert punt, perquè el creixement demogràfic reforça en molts casos la distribució anterior de la població i el pes dels centres de població tradicionals.

En el cas de la Catalunya occidental el creixement demogràfic experimentat des de mitjans segle XIX assenyala clarament una reestructuració de la població sobre el territori en benefici dels centres comarcals o subcomarcals. Només els municipis centrals de la regió de Lleida, que es beneficien d'unes condicions particulars de desenvolupament dels regadius, trenquen aquesta regla i experimenten una evolució positiva més global. I, encara, si el creixement de la població dels municipis d'aquesta àrea es mostra favorable en el

8. El mapa original de T.Vidal i Vendito que serveix de base al mapa 6.2. parteix dels límits municipals actuals, fet que, donat l'important procés de fusió i agregació municipal, distorsiona la imatge de la recessió demogràfica experimentada a les comarques de muntanya. Aquesta referència s'ha substituït per la dels límits municipals anteriors als anys 1950, que representa de manera molt més fidel el despoblament experimentat a nivell territorial i permet destacar les illes amb una major despoblament

9. En un estudi precedent s'analitzen les particularitats de municipis recessius veïns de centres urbans dinàmics, els quals, malgrat la seva demografia, presenten un desenvolupament espectacular de la segona residència (Ignasi Aldomà, "Mesures per a les zones de muntanya", 3 vols, mecanografiat, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya, 1985).

MAPA 6.2
EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ MUNICIPAL, 1860-1975.

0 10 20Km.

CREIXEMENT (INDEX DE POBLACIÓ 1860 = 100).

- Positiu, 100 i mes.
- Negatiu, 66 a 99.
- Negatiu, 33 a 65
- Negatiu, 20 a 32.
- Negatiu, menys de 20.

Font: Elaboració pròpia a partir del fitxer A.D.M.(D.G.P.A.T.).

conjunt del període 1860-1975, en els darrers decennis l'evolució demogràfica hi és negativa.

Tota l'àrea nord-occidental del Principat, que inclou les comarques de la Val d'Aran, els dos Pallars, l'Alt Urgell i, en menor grau, la Cerdanya i el Solsonés formen, junt amb alguns municipis de comarques veïnes (en especial la Noguera), l'àrea recessiva per excel·lència de Catalunya en el període 1860-1975, trencada només per alguns illots urbans. En aquest continuïtat, els antics municipis d'Espluga de Serra, Sapeira, Gurb de la Conca, Fígols de la Conca i Mur (Pallars Jussà), actualment integrats majoritàriament al municipi de Tremp, presenten l'abandonament demogràfic més greu del Principat. Aquests antics municipis a cavall entre la Noguera Pallaresa i la Noguera Ribagorçana constitueixen alhora l'àrea més despoblada de Catalunya; l'any 1975 sumaven tots ells 237 habitants, que l'any 1986 havien baixat a 149 i representaven una densitat de 0,5 habitants per quilòmetre quadrat¹⁰.

Es ben significatiu que les comarques del Pallars Sobirà i Priorat són les úniques on no hi ha cap centre que experimenti un creixement demogràfic positiu en el període 1860-1975. A aquestes comarques s'hauria de sumar la Terra Alta, si es té en compte que aquesta comarca (i altres de meridionals) comença la seva davallada demogràfica a partir de 1920. Aquesta recessió generalitzada en l'àmbit comarcal assenyala, per altra part, una manca de dinàmica urbana, fet que, com es veurà més endavant, resulta decisiu en la dinàmica del conjunt comarcal.

c) L'emigració de les àrees rurals cap a la gran ciutat.

En el conjunt del Principat la reducció del contingent poblacional de les comarques desfavorides té la seva contrapartida en l'augment espectacular experimentat per les comarques metropolitanes i pels centres urbans escampats pel territori. En definitiva, el creixement de les ciutats s'ha fet gràcies al buidat del camp, i aquesta és una

10. Aquesta baixa densitat resulta especialment significativa si es té en compte que, tot i tractar-se d'un territori de relleu accidentat, no hi ha àrees elevades especialment hostils a tota forma d'explotació humana i la presència de l'home hi fou sempre destacada.

expressió fonamental de les desigualtats territorials. Una bona part de la població nascuda a les comarques desafavorides n'ha emigrat; això arrodoneix el sentit de la paraula abandonament.

En principi, la davallada de la natalitat i la reducció paral·lela del creixement vegetatiu podrien explicar de manera natural la recessió demogràfica de les comarques desafavorides. Però no ha estat pas així, les primeres xifres de creixement vegetatiu negatiu apareixen tot just en alguna comarca rural durant els anys 1960. Les xifres més detallades del quinquenni 1971-1975 descobreixen només cinc comarques (Priorat, Terra Alta, Garrigues i els dos Pallars) amb un creixement natural negatiu. La taxa més negativa la tenia el Pallars Sobirà, amb una pèrdua de 2,4 per mil anual, quantitat que es pot considerar gaire elevada (quadre 6.2).

Les mateixes comarques tenien durant el mateix període uns saldos migratoris desfavorables prou més importants que el decreixement natural. I un conjunt de 18 comarques tingueren uns saldos migratoris negatius durant el període 1971-1975. Si hom es remunta a períodes anteriors (1923-1936) per als quals hi ha algun tipus d'informació, es descobreix l'antiguetat de l'emigració de les comarques desafavorides, que contrasta amb el creixement natural positiu que experimentaven aleshores aquestes mateixes comarques.

Cal pensar, fins i tot, que l'emigració de les comarques rurals ha estat anterior a la davallada general de la demografia d'aquestes comarques. L'alt creixement vegetatiu del segle XIX alimentarà tant el creixement demogràfic local com l'emigració¹¹. Així, cal relativitzar el paper de la fil·loxera com a punt d'inflexió de la demografia de les comarques meridionals.

Entre les dades comarcals disponibles, el Pallars Sobirà apareix com la comarca amb un saldo migratori més negatiu. A partir d'una font diferent de la del quadre anterior, es calcula que en el període de

11. Aquesta situació demogràfica ha estat posada de relleu per L.Albentosa en el cas del Priorat ("Proceso de desertización y desorganización social en una comarca regresiva: el Priorat", a "Tarraco. Cuadernos de Geografía", vol.2, 1981, pps.127-166). De fet alguns municipis de la comarca ja experimentaren una evolució general negativa abans de l'arribada de la fil·loxera.

Quadre 6.2. CREIXEMENT NATURAL I SALDO MIGRATORI COMARCALS. (o/oo anual).

	creixement natural			creixement migratori	
	1923-1936	1971-1975	1985-1986	1923-1936	1971-1975
Baix Llobregat	3,9	9,5	5,8	22,5	22,3
Barcelonès	3,1	6,4	1,4	18,8	-0,3
Maresme	3,3	6,4	4,9	6,4	14,5
Vallès Occidental	5,3	7,6	5,8	13,9	13,4
Vallès Oriental	6,3	8,6	5,5	7,5	17,2
Alt Empordà	1,9	3	2,3	-4,1	5,1
Baix Empordà	0,5	3,3	2,8	-4,8	4,7
Garrotxa	6,3	1,3	-1,9	-7,2	-0,8
Gironès	2,2	4,7	3	6,2	5,2
La Selva	7,2	4,3	3,8	-4,9	3,8
Alt Camp	0,9	2,1	-0,2	-4,7	2,0
Alt Penedès	2,7	3,7	4,1	-0,3	4,8
Baix Penedès	2,1	5,3	4,1	-4,4	17,9
Garraf	4,5	7,2	3,6	10,2	6,8
Tarragonès	3,5	6,0	5,4	-0,6	23,1
Baix Camp	1,1	5,4	3,6	-5,4	10,9
Conca de Barberà	3,4	0,3	-1,8	-4,5	-3,9
Priorat	0,1	-1,9	-4,9	-8,5	-7,3
Ribera d'Ebre	4,0	0,6	0,3	-6,2	-0,9
Baix Ebre	6,7	1,2	0,4	-3,6	-0,9
Montsià	5,7	2,2	0	-3,4	3,6
Terra Alta	3,3	-1,5	-3,7	-7,6	-4,7
Cerdanya	4,0	3,5	0	-2,5	-2,9
Osona	7,2	5,3	2,4	-0,1	-0,3
Ripollès	6,2	0,9	-1,2	-1,5	-3,5
Anoia	2,8	4,3	3,3	0,5	5,6
Bages	4,2	3,6	0,2	11,8	4,0
Berguedà	4,7	1,5	-0,6	4,5	-5,6
Solsonès	9,4	2,9	-0,8	-2,3	-0,3
Garrigues	4,7	-0,4	-3,7	-7,9	-4,7
Noguera	6,3	2,2	-1,3	-10,9	-7,2
Segarra	4,7	0,1	-2,5	-3,5	-2,2
Segrià	5,2	4,8	1,9	-6,9	2,5
Urgell	6,0	1,3	-1,2	-6,5	-4,7
Alt Urgell	4,1	1,8	-2,6	-4,8	-5,7
Pallars Jussà	3,2	-0,9	-3,9	-4,7	7,7
Pallars Sobirà	5,9	-2,4	-2,4	-11,1	-19,6
Val d'Aran	1,4	3,1	2,7	-7,6	5,4
Catalunya	3,8			7,8	

Font: Ll. Recolom i Arqué, "Els habitants", a "Catalunya: home i territori", Blume, 1979, i I. Pujadas, A. Cabré "Població i Recursos Humans" dins "Reconeixement Territorial de Catalunya", vol. 6, Geografia de Catalunya, 1982.

vint anys comprés entre 1956 i 1975 el saldo migratori d'aquesta comarca suposà una pèrdua de 5018 habitants; això significa que, descomptats els escassos immigrants, aproximadament dos terços dels nascuts a la comarca l'abandonaren en només vint anys. Per al Priorat, l'altra comarca amb la taxa migratòria més negativa en el període 1971-1975, les pèrdues eren inferiors, amb un saldo migratori negatiu de 2665 habitants en el període 1960-1978, que representaven la quinta part de la població inicial¹². Aquests saldos migratoris expliquen la major part de la davallada demogràfica experimentada a les comarques considerades.

6.1.3. DE L'EMIGRACIO A LA DESCOMPOSICIO DE L'ESTRUCTURA DEMOGRAFICA.

Tal com apunten els diversos estudis sobre el tema i tal com constaten els mateixos actors locals, l'emigració afecta els components joves de la població, en general aquells que són més dinàmics i es veuen amb forces per a tirar endavant fora del seu lloc de neixement. Els estudis existents no permeten confirmar del tot aquestes hipòtesis per a les comarques estudiades. Però, algunes dades disponibles en suggereixen, en tot cas, la versemblança, i permeten també avançar la idea que, si bé l'emigració inicial afectà la població jove més necessitada i amb una escassa formació, en els

12. Per al Pallars Sobirà, X.Mateu i altres, "El Pallars Sobirà", Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1983, Barcelona, p.76. Per al Priorat, Joaquim Margalef, "El Priorat", Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 1981, Barcelona, p.13. No es disposa de documentació per a poder avaluar el pes real de l'emigració comarcal, de manera que hom s'ha de refiar d'un càlcul aproximatiu dels saldos migratoris (immigració menys emigració). Tret d'alguns períodes recents, en què les dades han estat recollides més sistemàticament per l'Institut Nacional d'Estadística, el càlcul d'aquests saldos migratoris es fonamenta en els registres parroquials, font que es presta a algunes distorsions.

darrers temps l'emigració es correspon sovint amb joves amb un nivell de formació elevat, almenys pel que fa a les comarques de muntanya¹³.

a) Un envelliment greu de la població.

Sigui com sigui, l'emigració, unida a la davallada de la natalitat i les millores generals del nivell de vida (prolongació de l'esperança de vida), fan que els grups d'edat adults i vells augmentin en relació als grups joves. Es produeix així un envelliment del conjunt de la població que fa que les perspectives demogràfiques siguin força negatives, almenys a curt i mig termini, i que se'n ressenteixi també el dinamisme econòmic i social de les comarques en qüestió.

A les comarques del Priorat, la Terra Alta, les Garrigues i el Pallars Sobirà l'edat mitjana de la població era superior als 40 anys (1975) enfront, per exemple, als 26 anys de la població del Baix Llobregat. Al Priorat, Terra Alta, Conca de Barberà, Garrigues, Urgell i els dos Pallars, on l'envelliment adquireix proporcions extremes, la població de més de 65 anys supera la població més jove, de menys de 15 anys (1986). Altrament, l'envelliment augmenta de manera notable en els darrers anys, i a les comarques esmentades

13. A partir d'una anàlisi exhaustiva del padró d'habitants de 1986 corresponent a l'Alta Ribagorça es pogué deduir les característiques de la població que el padró considera com "absent" (població que viu fora del municipi, però continua mantenint-hi la residència legal). Tot i que la "població absent" inclou situacions complexes, es pot considerar que coincideix en molts casos amb la població que emigrarà definitivament de la comarca. Un 75,5% dels absents tenia entre 15 i 35 anys i un 50,5% es concentrava entre els 20 i 30 anys. Un 40% de la població absent es trobava realitzant estudis i un 38% era ocupada. La meitat dels absents, 50%, tenien, per la seva banda i com a mínim, un títol de formació professional de 2on grau o de batxillerat superior. En total se sumaven 258 absents, que representaven un 7,7% de la població resident de fet. Vegi's el "Projecte de Pla Comarcal de l'Alta Ribagorça", Servei d'Acció Comarcal, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, mecanografiat, 1989. En el mateix estudi es comprova com el nivell d'estudis i la proporció d'estudiants existent a la comarca no guarda cap relació amb la qualificació dels llocs de treball que s'hi ofereixen. Aquest fet és perfectament extrapolable a les altres comarques veïnes segons les dades de la població que realitza estudis superiors exposades en el capítol precedent.

La situació escolar actual de les comarques pirinenques, absència d'analfabetisme i importància de la població amb estudis superiors, contrasta amb la de finals del segle XIX, quan les comarques interiors desfavorides acumulaven les taxes més altes d'analfabetisme.

supera el creixement de la tercera edat que s'enregistra en el conjunt de Catalunya (quadre 6.3).

Fora dels petits centres de les comarques desfavorides, l'envelliment adquireix una dimensió particularment greu. Les comarques del Pirineu occidental són des d'aquest punt de vista les més afectades. Al Pallars Jussà, per exemple, la població jove, de menys de 15 anys, representa 71% de la població de més de 65 anys (1975).

A part les seves connotacions sòcio-econòmiques, l'envelliment esdevé el símptoma de la manca de continuïtat de moltes famílies, i té un pes especial al municipis més rurals, on es relaciona, com es veurà, amb el predomini de les activitats agràries. Un altre fenomen contribueix de manera directa a accentuar aquesta manca de continuïtat social i econòmica, i alhora provoca un major envelliment de la població; és la solteria masculina.

b) Dificultats per a reproduir-se. Els concos.

El casament ha constituït tradicionalment un moment important cara a la continuïtat familiar i de la població. Però, casar-se no és fàcil a les comarques desfavorides, on una part important de la població masculina resta soltera. El fenomen es circumscriu, però, de manera especial a les comarques pirinenques occidentals (quadre 6.4).

Al Solsonès, l'Alt Urgell, els dos Pallars i la Vall d'Aran més de la quinta part dels homes en edat normal d'ésser casats es mantenen solters contra un 6%, per exemple, a les comarques de l'entorn de Barcelona. El Pallars Sobirà representa una situació extrema, amb més d'un 30% de concos en el conjunt de la comarca. Les proporcions de solteria masculina adquireixen proporcions dramàtiques en els nuclis petits.

En els anys 1960 la major part dels concos corresponien encara a la figura tradicional del germà de l'hereu que restava fadrí i vivia i treballava sota el mateix sostre que l'hereu. Actualment, els concos són en molts casos els mateixos hereus que no arriben a casar-se, sigui per qüestions personals o socials relacionades amb l'aïllament

Quadre 6.3. DISTRIBUCIO PER GRANS GRUPS D'EDAT DE LA POBLACIO COMARCAL. 1975-1986 (*).

	de 0 a 14 anys		de 15 a 64 anys		65 i més	
	1975	1986	1975	1986	1975	1986
Baix Llobregat	31,4	25,7	62,3	65,9	6,3	8,3
Barcelonès	24,1	19,9	65,5	67,1	10,4	12,9
Maresme	27,9	23,8	62,8	65,0	9,3	11,1
Vallès Occidental	29,2	24,6	63,0	65,7	7,8	9,7
Vallès Oriental	29,1	24,8	63,2	65,7	7,7	9,4
Alt Empordà	23,1	21,0	62,9	64,2	14,0	14,7
Baix Empordà	24,7	21,3	61,7	64,4	13,6	14,2
Garrotxa	19,7	17,4	67,1	65,7	13,2	16,5
Gironès	25,9	23,1	63,1	64,1	11,0	12,7
La Selva	26,2	22,1	64,1	66,4	9,7	11,4
Alt Camp	22,4	20,6	62,1	63,0	15,5	16,2
Alt Penedès	24,7	21,7	63,2	64,2	12,1	13,9
Baix Penedès	28,4	23,5	61,9	65,3	9,7	11,1
Garraf	26,5	22,8	64,0	65,4	9,5	11,7
Tarragonès	28,8	24,4	62,1	65,1	9,1	10,3
Baix Camp	26,8	23,7	61,9	64,3	11,3	12,0
Conca de Barberà	23,2	18,4	60,8	62,6	16,0	19,0
Priorat	18,3	15,8	61,3	60,1	20,4	23,5
Ribera d'Ebre	20,3	19,3	63,5	62,5	16,2	18,0
Baix Ebre	22,8	20,4	62,6	63,5	14,6	16,1
Montsià	22,1	20,5	62,9	63,1	15,0	16,3
Terra Alta	17,6	16,2	65,5	63,3	16,9	20,3
Cerdanya	22,7	19,9	66,4	65,3	10,9	14,5
Osona	25,1	21,1	64,6	66,1	10,3	12,7
Ripollès	19,8	17,7	67,4	66,0	12,8	16,7
Anoia	26,5	22,8	63,1	64,3	10,4	12,8
Bages	23,4	20,0	64,7	65,4	11,9	14,4
Berguedà	18,9	17,6	67,2	65,1	13,9	17,2
Solsonès	23,1	19,8	64,4	62,5	12,5	14,5
Garrigues	19,1	16,6	63,2	62,7	17,7	20,5
Noguera	21,9	18,2	63,7	63,7	14,4	17,8
Segarra	19,6	17,2	65,3	64,4	15,1	18,2
Segrià	25,4	21,2	63,7	65,2	10,9	13,5
Urgell	20,9	17,9	63,2	63,8	15,9	18,1
Alt Urgell	21,2	17,7	64,7	65,0	14,1	17,2
Pallars Jussà	20,6	15,7	63,4	63,6	16,0	20,5
Pallars Sobirà	17,2	13,8	65,9	65,1	16,9	20,8
Val d'Aran	22,8	20,0	65,8	66,8	11,4	12,7
Catalunya	22,6	21,7	64,2	65,9	10,2	12,3

(*) La suma de la població dels diferents grups d'edat no coincideix amb la població total, per la existència d'un grup marginal per al qual no consta l'edat.

Font: "Estadística i Societat" fulls 69-72. Novembre 1987-Febrer 1988.

Quadre 6.4. SOLTERIA MASCULINA ENTRE 35 I 55 ANYS PER COMARQUES.

	total 1986	percentatge	
		1975	1986
Baix Llobregat	4.959	6,4	7,2
Barcelonès	32.054	8,9	10,7
Maresme	2.660	7,5	8,1
Vallès Occidental	4.993	5,4	6,5
Vallès Oriental	2.128	6,8	7,4
Alt Empordà	1.208	12,5	11,8
Baix Empordà	1.020	10	10,2
Garrotxa	726	12,3	13,7
Gironès	1.757	11,3	10,7
La Selva	1.302	11,8	11,7
Alt Camp	444	10,6	11,7
Alt Penedès	768	10,9	10,2
Baix Penedès	345	8,1	8,7
Garraf	849	7,3	9,7
Tarragonès	1.367	7,1	7,8
Baix Camp	1.172	10,7	8,1
Conca de Barberà	303	12,4	15,3
Priorat	209	15,2	19,1
Ribera d'Ebre	375	11,7	14,2
Baix Ebre	801	8,3	10,0
Montsià	563	10,2	9,5
Terra Alta	288	13	18
Cerdanya	234	14,7	16,1
Osona	1.283	9,1	10,1
Ripollès	518	12,4	13,7
Anoia	852	7,8	9,1
Bages	1.619	7,7	9,4
Berguedà	658	15,6	14,4
Solsonès	248	25,9	19,7
Garriques	398	16,8	15,9
Noguera	771	13,4	15,6
Segarra	256	16,6	13,8
Segrià	1.998	9,3	10,3
Urgell	536	16,2	13,9
Alt Urgell	476	23,1	21,4
Pallars Jussà	397	20,7	21,9
Pallars Sobirà	174	30,6	30,7
Val d'Aran	151	23,9	21,7
Catalunya	70.860		9,7

* % de solters de 35-55 anys sobre la població masculina de 35-55 anys de la qual consta l'estat.

Font: A. Cabré i I. Pujadas, "Poblament i recursos humans", dins "Reconeixement territorial de Catalunya", 1982, op. cit., D.P.T.O.P.

C.I.D.C., "Padrons Municipals d'habitants de Catalunya. 1986. Estructura de la població: sexe, edat, estat civil", Barcelona. 1987.

o el tipus de vida pagès a muntanya, sigui perquè han emigrat moltes de les candidates potencials al matrimoni.

c) La disgregació familiar.

En els tres darrers decennis envelliment i solteria masculina esdevenen sinònims de famílies sense continuïtat. Algunes famílies optaren simplement per abandonar el seu poble d'origen tancant la casa pròpia; en altres famílies només els més joves abandonaren la casa i deixaren els vells que poc a poc es van acabant; altres cases, tot i conservar un hereu, també estan condemnades al tancament per manca d'un successor. Tot i que les estadístiques precedents donen idea de la importància d'aquests fenòmens, no es disposa d'estudis que avaluin el pes de les diverses vies que aboquen al tancament de les cases de les comarques desafavorides.

Amb el canvi dels comportaments demogràfics i socials en general, la darrera centúria ha vist també la reducció del nombre de components de les famílies. De la família extensa integrada habitualment per tres generacions que convivia sota el mateix sostre acompanyats d'alguns membre col·laterals de la família i, inclús, d'alguns d'aliens, s'ha passat a la família nuclear integrada per la parella i algun fill. Aquests canvis s'inscriuen dins la crisi de les societats agràries tradicionals i contribueixen també a la davallada poblacional.

Si la reestructuració de la unitat familiar hagués suposat el manteniment del nombre de llars a les comarques rurals, la recessió demogràfica tampoc seria tan greu. Al cap i a la fi, amb un nombre igual de llars es mantindria força la sociabilitat d'un determinat espai. Però el nombre de famílies també ha baixat sensiblement a les comarques desafavorides (quadre 6.5).

L'estructura de la població actual de les comarques desfavorides presenta, en conjunt, un grau de deteriorament, que apunta cap a una perpetuació de la dinàmica demogràfica negativa. Com es descobreix en el quadre 6.2 precedent, les Garrigues, el Priorat, la Terra Alta i el Pallars Sobirà presenten avui un creixement vegetatiu negatiu, que

Quadre 6.5. EVOLUCIO DEL NOMBRE DE FAMILIES I LA QUANTITAT MITJANA DE MEMBRES DE CADA FAMILIA. 1960-1981

	Nombre de famílies		Habitants per família	
	1960	1981	1960	1981
Solsonès	2.525	2.904	4,6	3,7
Cerdanya	3.169	3.574	3,7	3,5
Alt Urgell	4.847	5.502	4,4	3,6
Pallars Jussà	6.722	5.660	3,9	3,5
Pallars Sobirà	2.429	1.661	4,1	3,2
Val d'Aran	1.671	1.619	3,9	3,7

Font: Centre d'Estudis Demogràfics, "Estudi demogràfic de les comarques de muntanya", I vol. per comarca, DGPT, 1987.

indica la impossibilitat de refer la seva població de manera natural a curt i mig termini.

6.2. LA DESARTICULACIÓ DEL POBLAMENT TRADICIONAL.

6.2.1. EL DESPOBLAMENT S'ACCENTUA ALS POBLES MÉS PETITS.

La recessió demogràfica de les comarques desafavorides i els processos d'envelliment i de pèrdua de dinàmica demogràfica general que l'acompanyen es tradueixen sobre el territori en un afebliment dels assentaments de població. Nuclis de població i masies es veuen sotmesos a una sagnia demogràfica que debilita tota l'estructura territorial. Indirectament això comporta la degradació de la qualitat de vida de la població afectada donades les dificultats creixents d'accedir o retenir els serveis comunitaris, i també afecta el conjunt de l'activitat econòmica i social i deixa en suspens la mateixa continuïtat dels assentaments.

L'evolució de les entitats de població de les diverses comarques desafavorides no resulta directament comparable, perquè la seva grandària varia molt d'unes comarques a unes altres. Bàsicament, es produeix una diferència entre les comarques meridionals, amb unes entitats de població que només en comptades excepcions han baixat de 500 habitants en el moment de màxim poblacional, i les comarques pirinenques, on les entitats de població han superat rarament aquesta xifra i generalment han tingut un màxim de 50 a 200 habitants. A més a més, el poblament tradicional de les comarques meridionals ha estat concentrat, mentre a les comarques pirinenques comença a tenir importància l'hàbitat en disseminat, el qual esdevé històricament el predominant a la comarca del Solsonés i la part meridional contigua de l'Alt Urgell¹⁴.

14. L'existència de tipologies diverses del poblament complica notablement l'estudi de les interrelacions entre la grandària i característiques dels assentaments humans i la seva evolució demogràfica i econòmica. D'entrada, els nomenclàtors de població no delimiten amb claredat el poblament disseminat i no han seguit uns criteris històricament uniformes.

a) 500 habitants, llindar de la recessió dels pobles pirinencs.

En el període clau del desenvolupament econòmic general i de la recessió rural que va de 1950 a 1981 la reducció de la grandària dels nuclis de població ha estat espectacular. De les 600 i escaig entitats de població de les sis comarques dels Pirineus occidentals, un 36% no arribava a 50 habitants l'any 1950 i un 35% superava el centenar d'habitants. L'any 1981 un 46% no arribava a 20 habitants i només un 30% superava els 50. El buidat demogràfic de les entitats de població petites no perdona cap de les comarques muntanyenques. En el conjunt d'aquestes només augmenta el nombre d'entitats de més de 2.000 habitants, mentre es manté el de 1.000 a 2.000 (quadre 6.6).

La xifra de 500 habitants (1950) apareix en el cas de les comarques de muntanya com un punt de separació entre les poblacions que augmenten demogràficament i les poblacions que disminueixen. Entre 1950 i 1981 el nombre d'entitats (o nuclis) que en començar el període tenien més de 500 habitants pràcticament es manté; passa de 24 a 23¹⁵. Les entitats que l'any 1950 tenien menys de 500 habitants veuen davallar de manera general la seva població, mentre les entitats que en tenien més la veuen augmentar (quadre 6.7).

A les comarques desafavorides del Pirineu occidental es dibuixa, doncs, una mena de frontera entorn als 500 habitants, que separa els nuclis més grans i dinàmics, als quals es poden atribuir unes condicions de tipus més urbà, dels nuclis petits i recessius, als quals es poden atribuir unes condicions de tipus rural. Els 500 habitants vindrien a representar, doncs, en el període estudiat com una mena de llindar de des poblament. Les excepcions a aquesta regla no manquen; es donen més aviat per la banda dels nuclis de més de 500 habitants i en general apunten cap a l'existència d'un llindar una mica superior. Per altra part, els nuclis grans menys dinàmics es

15. L'excepció és deguda al cas d'Espot (Pallars Sobirà) que tenia més de 500 habitants censats l'any 1950 degut a la construcció de les centrals elèctriques; quan aquestes s'acabaren tornà al seu volum de població normal.

Quadre 6.6. EVOLUCIO DE LES ENTITATS DE POBLACIO SEGONS EL SEU NOMBRE D'HABITANTS. 1950-1981.

		0*	1- 20	20- 50	50- 100	100- 200	200- 500	500- 1000	1000- 2000	2000- 3000	>3000	total entitats
Solsonès	1950	4	-	6	14	29	9	1	-	-	1	64
	1981	5	8	16	25	8	-	1	-	-	1	
Cerdanya	1950	12	20	25	18	13	4	3	1	-	1	97
	1981	18	25	18	18	8	5	3	1	-	1	
Alt Urgell	1950	13	10	33	44	33	11	2	2	-	1	149
	1981	17	48	45	18	10	6	1	2	1	1	
Pallars Jussà	1950	8	13	57	47	32	18	3	1	1	1	181
	1981	31	72	35	21	13	3	2	-	2	2	
Pallars Sobirà	1950	3	11	35	43	18	6	3	-	-	-	119
	1981	10	54	33	12	6	2	1	1	-	-	
Val d'Aran	1950	1	7	7	8	12	4	2	1	-	-	42
	1981	2	13	4	10	6	4	2	1	-	-	
Noguera	1950	1	3	17	23	25	26	13	9	2	1	120
	1981	9	19	24	18	20	11	10	3	4	2	
Garrigues	1950	-	-	-	-	-	10	6	5	1	3	25
	1981	-	-	-	-	3	10	8	1	2	2	
Priorat	1950	-	-	2	-	4	9	9	2	1	-	27
	1981	-	1	1	3	7	10	4	-	1	-	
Ribera d'Ebre	1950	-	-	-	1	-	1	5	6	2	2	17
	1981	1	-	-	-	1	2	6	2	2	3	
Terra Alta	1950	-	-	-	-	-	-	3	6	2	1	12
	1981	-	-	-	-	-	3	2	5	2	-	

* Per a l'any 1950 s'indiquen les entitats aparegudes durant el període i per a 1.981 les desaparegudes.

Font: I.N.E., "Censos de població, Nomenclators provincials", i Centre d'Estudis Demogràfics".

troben precisament a les comarques més desafavorides de l'àrea, el Pallars Jussà i el Sobirà¹⁶.

També es podrien trobar alguns nuclis de menys de 500 habitants que augmenten de població; però les excepcions són rares i es tracta d'augmentos insignificants. Per davall dels 500 habitants les pèrdues demogràfiques s'accentuen, en el període 1950-1981, a mesura les entitats són més petites. Les entitats que l'any 1950 tenien entre 200 i 500 habitants perden la tercera part de la població; aquelles que en tenien entre 50 i 200 en perden generalment les dues terceres parts i les que en tenien menys de 50 es queden a la cinquena part de l'efectiu inicial (quadre 6.7).

Només la Cerdanya trenca radicalment la regla de recessió demogràfica en funció de la grandària de l'entitat de població. Les entitats hi segueixen una dinàmica força particular que cal atribuir a l'impacte desigual de la segona residència. La Vall d'Aran, que és l'altra comarca més dinàmica i terciària del conjunt, mostra també algunes pautes particulars, però no trenca substancialment amb el comportament de la resta de comarques.

Entre les comarques recessives més característiques del Pirineu destaca, per altra part, un fet; la davallada demogràfica ha estat singularment forta a les entitats de menys de 50 habitants de l'Alt Urgell i el Pallars Jussà, en comparació amb el Pallars Sobirà, la comarca més desafavorida, o la Vall d'Aran i el Solsonès. Les causes d'aquestes diferències poden ser diverses; en tot cas, giren entorn a la qüestió del despoblament total o quasi despoblament. Pensi's què en pot quedar de les entitats que l'any 1950 tenien menys de 50

16. No poden deixar de remarcar-se trajectòries demogràfiques particulars, que responen també a fets econòmico-socials ben puntuals. Al Pallars Sobirà es troba una població de més de 500 habitants l'any 1950, Espot, que no augmenta per les particularitats apuntades a la nota anterior. En canvi, l'evolució positiva que experimenten les entitats de població més grans del Pallars Jussà entre 1950 i 1981 es veu distorsionada per un motiu semblant. La construcció de les centrals reversibles de Baserca-Moralets i d'Estangento infla la població de 1981 del Pont de Suert i la Pobla de Segur, respectivament. Un cas diferent és el de Talarn, on el censament dels militars de l'Acadèmia de Suboficials fa més elevat el nombre d'habitants de 1981. A la Vall d'Aran es dona la particularitat que Les i Vielha han intercanviat el seu estatus de nuclis de més de 1.000 habitants entre 1950 i 1981.

Quadre 6.7. EVOLUCIO DE LA POBLACIO ENTRE 1950-1981 SEGONS LA GRANDARIA DE LES ENTITATS L'ANY 1950. PIRINEU OCCIDENTAL. (Creixement 1950-1981, 1950=100).

Habitants de les entitats de població l'any 1950.									
	total	<20	20-50	50-100	100-200	200-500	500-1000	1000-2000	>2000
Solsonès	89	-	23	37	43	57	133	-	154
Cerdanya	107	72	187	51	69	46	100	102	147
Alt Urgell	89	17	29	37	35	69	140	118	138
Pallars Jussà	79	16	18	31	41	78	86	147	128
Pallars Sobirà	51	33	35	29	41	66	98	-	-
Val d'Aran	90	39	33	54	79	67	150	68	-
Noguera	94	21	29	32	44	55	73	106	153
Segarra	82	22	31	56	46	52	91	137	123

Font: Centre d'Estudis Demogràfics, "Estudis demogràfics de les comarques de muntanya", Generalitat de Catalunya, D.G.P.A.T.

Quadre 6.8. EVOLUCIO DE LA POBLACIO ENTRE 1950-1981 SEGONS LA GRANDARIA DE LES ENTITATS L'ANY 1950. COMARQUES MERIDIONALS INTERIORS. (Creixement 1950-1981, 1950=100)

	<100	100-200	200-500	500-1000	1000-2000	2000-3000	>3000	total
Terra Alta	-	-	-	59	70	72	91	73
Ribera d'Ebre	0	-	41	75	86	97	123	
Priorat	39	60	59	62	70	114	-	
Garrigues	-	-	60	67	70	95	95	80

Font: I.N.E., "Nomenclator de Població", 1950 i 1981.

habitants i l'any 1981 havien perdut en conjunt les quatre quintes parts de la població.

La gran davallada demogràfica de les petites entitats de població tampoc és una característica exclusiva de les comarques pirinenques. En comarques veïnes amb una presència important de petits nuclis de població, com ara la Noguera i la Segarra, el despoblament el despoblament d'aquests nuclis adquireix pràcticament la mateixa gravetat de les comarques més recessives pirinenques. S'apunta així l'existència d'una pèrdua generalitzada de població a les comarques rurals molt relacionada amb la grandària original del nucli. Per altra part, la presència de centres urbans més grans, que destaca les comarques del Pallars Jussà i l'Alt Urgell (i la Noguera i la Segarra) de la resta, podria tenir una relació amb l'abandonament més accentuat que hi experimenten els seus petits nuclis (quadre 6.7).

b) De 2.000 a 3.000 habitants, llindar de la recessió dels pobles meridionals.

A les comarques meridionals de la Catalunya interior la dimensió demogràfica de les entitats de població és superior. Però, traduïda a aquests intervals demogràfics superiors, la tendència del poblament hi és molt semblant a la de les comarques pirinenques. La recessió es fa particularment greu a les entitats més petites.

Entre les comarques del Priorat, la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i les Garrigues, només alguna població del Priorat situada sobre la serralada pre-litoral (Prades-Montsant) es trobava per davall dels 200 habitants l'any 1950. El nombre d'aquestes petites entitats havia augmenta l'any 1981 amb la incorporació d'altres que havien perdut població; però no deixava de ser una xifra reduïda. La recessió demogràfica d'aquestes petites poblacions és gairebé comparable a les comarques pirinenques, però resulta molt poc significativa (quadres 6.6 i 6.8).

Així com a les comarques pirinenques els 500 habitants signifiquen en general el pas de poblacions recessives cap a poblacions en augment, a les comarques meridionals el llindar puja als 2000 o inclús als 3000 habitants. Les poblacions rurals relativament grans d'aquestes

comarques, o bé experimenten un creixement demogràfic feble o bé perden població durant el període 1950-1981. Per altra part, a la Terra Alta i les Garrigues el balanç de l'evolució demogràfica resulta negatiu en tots els intervals de grandària.

6.2.2. EL PUNT D'ARRIBADA. ELS POBLES ABANDONATS.

El despoblament rural té un corol·lari fins a cert punt lògic; és la desaparició definitiva de la població d'alguns nuclis i masies. Aquest no és un fenomen nou a nivell històric, però mai havia tingut el relleu que té actualment, almenys en unes circumstàncies tan pacífiques i amb el nivell d'espontaneïtat que es produeix. Enfront del creixement demogràfic espectacular de Catalunya en els darrers decennis, l'abandonament paral·lel de molts nuclis rurals planteja seriosos interrogants sobre el tipus de desenvolupament seguit.

Durant el període 1950-1981 els censos de població posen de relleu l'aparició de 41 noves entitats de població a les sis comarques muntanyenques. La majoria d'aquestes noves entitats es troben a les comarques de l'Alt Urgell i la Cerdanya i es corresponen, tret dels casos d'error estadístic, amb barris propers als nuclis urbans principals o amb urbanitzacions de segona residència¹⁷. Però el fet més destacat del període és la desaparició d'unes 83 entitats de població, que venen a coincidir sovint amb nuclis o grups de masies que s'han despoblat.

La identificació sobre el terreny de les situacions de despoblament o abandonament resulta difícil. Més que de pobles abandonats caldria parlar de pobles (o àrees en el cas de masies) deshabitats, que són els qui deixen de tenir residents permanents. Inclús en aquest tipus de situacions hom es troba ben sovint amb una residència fluctuant,

17. La definició estadística del concepte d'"entitat de població" resulta poc clara, fet que unit als errors propis dels responsables dels censos origina l'aparició o desaparició d'algunes entitats de població que resulten ben poc coherents com a tals.

sigui estacional, sigui d'un any per l'altre, sobre la qual es fa difícil decidir si es tracta d'un hàbitat permanent o no¹⁸.

a) 138 pobles deshabitats i 222 en vies de ser-ho a Catalunya.

Una primera observació sobre el conjunt de Catalunya revelava l'existència de 138 nuclis de població abandonats, o no habitats de manera permanent a partir de 1950¹⁹. D'aquests nuclis, 97 es repartien entre les comarques pirinenques occidentals, Cerdanya, Solsonès, Alt Urgell, Pallars Sobirà, Pallars Jussà i Vall d'Aran. El fenomen dels nuclis deshabitats és, doncs, un fet típicament pirinenc i ho és encara més si es té en compte, per exemple, que els nuclis despoblats de la Noguera se situen en una àrea pròpiament prepirinenca. La major part dels nuclis abandonats es troben a les comarques del Pallars Jussà i l'Alt Urgell, que són, com s'ha vist, les comarques on la reducció de la població dels petits nuclis ha estat més important (quadre 6.9).

Al costat dels petits nuclis deshabitats n'hi ha altres amb un nombre ben escàs d'habitants, que es poden considerar en perill de despoblament. Com una primera aproximació a aquest tipus de nuclis s'han sumat aquells que tenien com a molt tres famílies. No tots aquests nuclis presenten certament les mateixes condicions de precarietat en relació al seu futur sòcio-econòmic; les perspectives d'alguns poden ser millors que les d'alguns nuclis més poblats.

18. Aquesta mateixa situació és la que es descobria en l'estudi realitzat pel Govern Foral de Navarra sobre els pobles navarresos deshabitats, que és l'únic estudi sistemàtic existent sobre el tema avui dia (R.Elósegui Aldasoro, director, "Estudio sobre los pueblos deshabitados y en proceso de deshabitación en Navarra", mecanografiat, la fase: 4 vols, 2a fase: 1 vol, 1986, Pamplona). En el cas de Navarra no hi ha, però, cap poble que no estigui "controlat per la presència humana" d'una manera o una altra.

19. De manera general s'han considerat com a nuclis de població aquells assentaments més o menys concentrats. A partir dels Nomenclàtors de Població dels anys 1950 i 1981 es feu una primera selecció d'entitats-nuclis de població desapareguts que es confrontà amb les descripcions de pobles que donen els diversos volums de la Gran Geografia Comarcal de Catalunya (Fundació Enciclopèdia Catalana) les monografies comarcals publicades per la Caixa d'Estalvis de Catalunya, els Plans Comarcals de Muntanya de les 10 comarques de muntanya (Direcció General de Planificació i Acció Comarcal, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya) i diversos estudis monogràfics comarcals i locals.

Quadre 6.9. NUCLIS ABANDONATS I EN PERILL D'ABANDONAMENT PER COMARQUES. 1986.

	deshabitat	amb 1 família	amb 2-3 famílies
Baix Llobregat	-	-	2
Barcelonès	-	-	-
Maresme	-	-	-
Vallès Occidental	-	-	-
Vallès Oriental	-	-	-
Alt Empordà	-	-	-
Baix Empordà	-	-	-
Garrotxa	-	-	-
Gironès	-	-	-
La Selva	-	-	-
Alt Camp	4	-	5
Alt Penedès	-	-	-
Baix Penedès	1	-	-
Garraf	-	-	-
Tarragonès	-	-	1
Baix Camp	1	-	2
Conca de Barberà	12	4	2
Priorat	-	-	1
Ribera d'Ebre	1	-	-
Baix Ebre	-	-	-
Montsià	-	-	-
Terra Alta	-	1	-
Cerdanya	6	3	10
Osona	-	-	-
Ripollès	3	3	5
Anoia	2	2	11
Bages	-	1	1
Berguedà	2	2	1
Solsonès	2	-	3
Garrigues	-	-	-
Noguera	12	7	12
Segarra	1	1	11
Segrià	-	-	-
Urgell	2	-	5
Alt Urgell	29	16	17
Pallars Jussà	46	20	35
Pallars Sobirà	12	10	27
Val d'Aran	2	1	-
Catalunya	138	71	151

Font: Elaboració pròpia a partir d'I.N.E. "Nomenclator de població", "Gran Geografia Comarcal de Catalunya" de Fundació Enciclopèdia Catalana, i monografies comarcals.

Dels 222 nuclis habitats de manera permanent per menys de 4 famílies en el conjunt de Catalunya, 142 es trobaven a les sis comarques del Pirineu oriental. L'Alt Urgell i els dos Pallars destaquen per l'abundància d'aquest tipus de poblament precari. En aquestes comarques hi havia 46 nuclis que tenien només 1 família resident permanent. La diferència entre aquests petits nuclis i una masia esdevé pràcticament nul·la, a part la sensació d'abandó que donen els nuclis quasi-deserts.

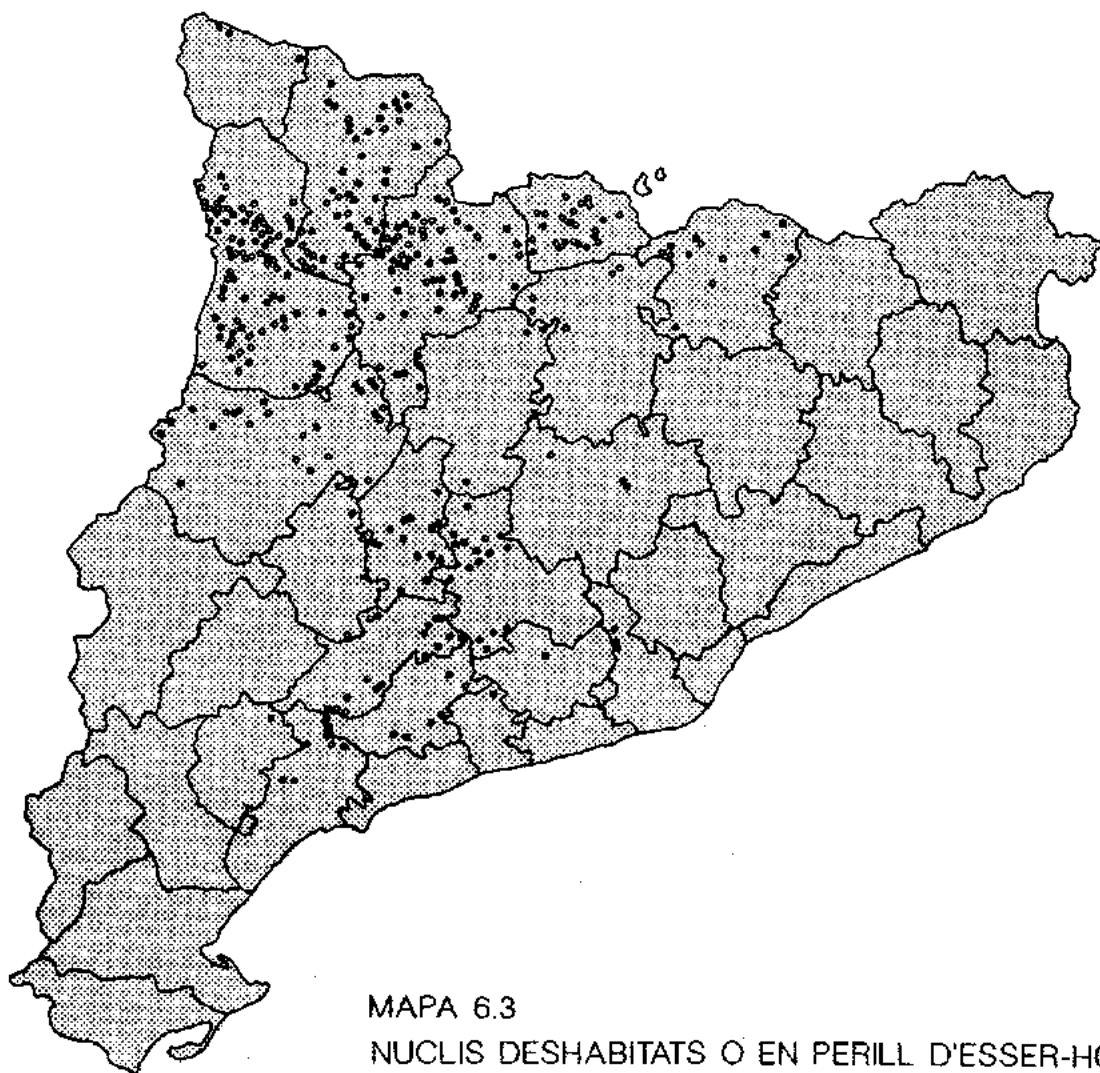
Els petits nuclis de població van perdent població i, naturalment, els qui eren prou petits acaben per desaparèixer. La distribució dels nuclis deshabitats o en perill d'ésser-ho en el conjunt de Catalunya coincideix precisament amb les àrees caracteritzades per un tipus d'assentaments en nuclis petits i les àrees pirinenques que han experimentat una major recessió demogràfica han estat les més singularment afectades. En definitiva, els factors que provoquen l'emigració i la davallada demogràfica sobre el conjunt del territori rural són els mateixos que contribueixen a l'abandó dels petits nuclis (mapa 6.3).

b) Desertificació. Punt final de l'abandonament rural.

L'abandonament dels petits nuclis, en quant abandonament com a residència permanent, resulta un fet crític; però no comporta de manera taxativa un abandonament del poble i de les terres del seu entorn. L'ocupació actual dels nuclis que han deixat d'estar habitats de manera permanent tampoc és gaire diferent de la dels nuclis veïns que continuen habitats²⁰:

20. A manca d'un estudi exhaustiu sobre els pobles abandonats, que actualment tira endavant la Direcció General de Planificació i Acció Territorial, aquestes conclusions són el resultat d'unes primeres observacions. En relació als pobles abandonats, existeix un estudi sobre la part septentrional de l'Alt Urgell que sense arribar a conclusions sistemàtiques descriu alguns casos interessants (X.Campillo, A.Vilaró, "Causes i conseqüències del despoblament", Mab6-Alt Pirineu, n.10, 1988). Els autors presenten tres situacions d'abandonament:

1. Pobles ja quasi enrunats, amb camps abandonats, sense pràcticament possibilitats de recuperació.
2. Pobles habitats temporalment; segona residència o ramaders.
3. Pobles amb les cases abandonades i els camps aprofitats des dels pobles veïns.

0 10 20 Km.

MAPA 6.3
NUCLIS DESHABITATS O EN PERILL D'ESSER-HO
A CATALUNYA (1.988).

- Nuclis de població deshabitats
o amb menys de 4 famílies.

Font:Elaboració pròpia a partir de ,INE,nomenclators de població,1887-1981 i
"Gran Geografia Comarcal",F.E.C., volums comarcals.

1) Els aprofitaments silvo-pastorals es mantenen generalment. Això fa que com a mínim es mantinguin moltes infraestructures i hi hagi una certa presència humana sobre el territori. Els pastors o forestals poden aprofitar també algun edifici com a estatge temporal.

2) L'aprofitament agrícola de les terres dels encontorns es manté amb relativa freqüència. En general són alguns antics habitants que s'han traslladat a viure a un centre veí més important els qui continuen conreant les terres o mantenen, inclús, alguna granja. Aquests pagesos utilitzen alguns edificis antics com a magatzems agrícoles i sovint resideixen temporalment en la pròpia casa en els moments de més feina. Aquest tipus de presència pot aturar el deteriorament de l'hàbitat i les infraestructures.

3) Les vivendes o una bona part poden continuar ocupades temporalment. A part l'estada temporal dels pagesos o ramaders que continuen explotant les terres del poble, els antics residents, que mantenen sovint els lligams amb el seu poble d'origen, i altres persones que aprecien la tranquil·litat d'aquests pobles, hi passen les temporades d'oci. La segona residència contribueix de manera decisiva a impedir el deteriorament d'aquests pobles.

Rarament es troben alguns nuclis abandonats que no mantinguin alguna de les tres ocupacions anteriors, de manera aïllada o complementària. En cas contrari aquests pobles es veuen sotmesos a un procés de deteriorament que pot portar a l'enrunament en pocs anys; com no sigui que arribin neo-rurals i reocupin i restaurin el lloc. Però aleshores el poble deixa de ser abandonat²¹.

21. Es pot aduir que els pobles que han estat revitalitzats per neo-rurals, en general joves provinents de la ciutat, constitueixen pobles abandonats en el sentit que s'ha perdut completament la seva tradició humana. L'afirmació pot ser certa des d'un punt de vista cultural; però no ho és en l'aspecte socio-econòmic. Altrament, l'evolució de les poblacions neo-rurals mostra com acaben integrant-se en el model socio-econòmic (i en darrera instància cultural) de l'àrea on es troben.

c) La dimensió cultural de l'abandonament dels pobles.

Tanmateix, el fenomen dels pobles abandonats planteja algunes qüestions específiques en el context de la recessió demogràfica:

1) Alguns pobles abandonats tenien un volum demogràfic prou important abans de despoblar-se. Resulta difícil d'imaginar-se que aquests pobles no tinguessin recursos suficients per a poder viure un nombre reduït de famílies. Això portar a buscar motius particulars o una inèrcia emigratòria poderosa com a causant de l'abandonament.

2) La desaparició d'un poble es produeix sovint de manera espasmòdica a diferència de la sagnia continuada que representa la recessió demogràfica general. Es poden aduir causes o dificultats poderoses que fan que es produeixi una emigració en massa de la població. En el cas de Freixa (Alt Urgell) fou l'aïllament i les pèrdues econòmiques provocades per una forta nevada els qui decidiren la població d'emigrar.

3) L'àrea on més abunden els pobles abandonats coincideix amb zones accidentades i muntanyenques, però secaneres. Així, l'àrea central dels Pirineus, tot i tenir un poblament de característiques semblants, els pobles abandonats són relativament rars en relació a l'àrea pre-pirinenca²².

No és fàcil establir una comparació entre la desaparició dels nuclis de població i la desaparició de les masies. L'estat de degradació i el tipus d'aprofitament de les masies abandonades coincideixen amb els dels pobles abandonats; però les repercussions de l'abandonament són en un o en un altres cas diferents. La desaparició de les masies té també un sentit diferent quan aquestes acompanyen un poblament de tipus concentrat o quan es constitueixen en la forma principal d'ocupació del territori. En el primer cas la seva evolució no es pot

22. En l'estudi sobre els pobles abandonats navarresos, que serveix de base també als esquemes precedents, es constatava també com "Se trataba en su mayor part de los pueblos de la Navarra Media, con un relieve montañoso que ha impedido la deseada introducción de maquinaria agrícola y cuya climatología presenta una aridez estival que no proporciona pastos naturales durante todo el año" (R.Elósegui, 1986, op.cit., vol.1, p.8).

deslligar de la dels nuclis veïns: en el segon, l'abandonament troba el seu sentit quan afecta tot un grup de masies²³.

En una comarca com el Solsonés dominada pel poblament disseminat es constata a través dels censos i padrons de població l'abandonament de 4 entitats de població entre 1950 i 1986 sobre el total de 58 entitats existents l'any 1950. Cinc entitats més de la comarca presenten actualment un poblament precari, menys de 16 habitants, després d'una davallada espectacular de la població inicial del període²⁴. L'abandonament no arriba, doncs, a la gravetat de l'Alt Urgell i els dos Pallars, on més de la tercera part de les entitats de població havien estat afectades per la desaparició del poblament permanent o es consideraven en vies de ser-ho.

6.3. LA DINAMICA URBANA A L'ARREL DEL DESPOBLAMENT.

De la mateixa manera que l'emigració mina l'estructura de la família tradicional i incideix, d'aquesta manera, en la desaparició o abandó de moltes famílies, les transformacions i efectes que té en les comunitats locals no són gaire diferents. En reduir-se el nombre d'habitants i reduir-se també el nombre de famílies, la vida local i les pràctiques econòmiques comunitàries que l'acompanyen decauen irremissiblement. Els qui queden es troben encara més motivats a abandonar i d'aquesta manera es redobla la inèrcia negativa del despoblament.

23. Sobre les àrees de poblament disseminat que han quedat abandonades resulta força difícil de pronunciar-se sense un treball de camp acurat, que resulta d'una gran complicació. Els nomenclàtors de població resulten en general poc precisos a l'hora de definir els agrupaments de masies que existeixen per davall de l'escala municipal, els quals han estat afaïçonats històricament per les jurisdiccions eclesiàstica i civil. Les dades disponibles apunten, en tot cas, cap a la conclusió que en l'àmbit de les masies el despoblament rarament es tradueix en el buit poblacional d'una àrea.

24. R.Pujadas i I.Aldomà, "L'economia del Solsonés", Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1987, pps 70-71.

6.3.1. LA PRIVACIO DE SERVEIS (URBANS) CONSUBSTANCIAL A LES COMUNITATS PETITES.

Tal com es posava de relleu en l'apartat precedent, com més petites són les entitats de població més importants són les pèrdues poblacionals. Això recolzaria la hipòtesi que, ni que sigui a un nivell de grandària diferent segons es tracti dels Pirineus o de les comarques meridionals interiors, la concentració d'un major nombre de població facilita el seu manteniment en el lloc de residència. La facilitat per a disposar de majors serveis i equipaments, la major densitat de relacions socials i el major pes socio-econòmic en relació a l'exterior són diversos motius adduits comunament per justificar els avantatges de la concentració.

La disponibilitat d'un major o menor nombre de serveis incideix en les condicions de vida de la població i, d'aquesta manera, pot activar l'emigració i el despoblament subsegüent. D'aquesta manera es produeix una relació indirecta entre el contingent demogràfic d'una població i la seva evolució, perquè com major és la concentració demogràfica, major és el nombre de serveis que esdevenen rendibles o que pot pagar-se la comunitat. La relació entre la grandària d'una població i la quantitat de serveis que disfruta es troba ben avalada pels fets.

a) La manca de serveis elementals, com aigua, llum o telèfon, s'agreuja al disseminat.

Els assentaments més petits de població, les masies, són certament els qui tenen més dificultats per a gaudir o procurar-se de manera immediata un determinat nombre de serveis. En el capítol anterior s'ha posat de relleu com les masies són precisament, encara avui dia, les més afectades per la manca d'un seguit de serveis mínims, electricitat, aigua o telèfon, que consideren indispensables la majoria de ciutadans del país. Alguns nuclis també manquen d'aquests serveis mínims, però es tracta de nuclis molt petits que generalment són assimilables a una masia pel seu volum demogràfic.

El Solsonés constitueix, com s'ha vist, la comarca més afectada pel que fa al volum de població. La proporció de masies sense serveis

mínims al Solsonès és també important; 19% de les masies habitades es trobaven sense llum, 61% no disposaven d'abastiment d'aigua i un 66% no disposaven de telèfon l'any 1986. A les comarques pirinenques occidentals, després d'assimilar els nuclis molt petits a la condició de disseminat, la situació es presenta molt semblant o, fins i tot, més greu si es té en compte la proporció de la població en disseminat que manca dels serveis mínims (quadre 6.10).

Cal precisar, en tot cas, que la manca d'aigua i de llum no vol dir que la població no gaudeixi d'algun tipus de subministre d'aigua o llum. Seria difícil trobar una masia que no disposi d'un subministrament propi d'aigua a proximitat; moltes més masies no disposen d'aigua corrent a les diverses instal·lacions de la casa. El percentatge de les masies que manquen d'aigua es correspon amb aquelles masies que no es troben connectades a alguna xarxa de subministrament i s'abasteixen de fonts, mines o cisternes pròpies amb una aigua que sovint presenta unes condicions de potabilitat dubtoses.

En el cas de les masies que no es troben connectades a la xarxa general, les prestacions del servei resulten sempre molt deficitàries perquè els motors de gasolina, el carbur, les cèl·lules fotovoltaïques i altres mitjans alternatius no permeten una potència elèctrica satisfactòria. Alguns casos comptats no disposen ni tan sols d'aquest tipus d'energia alternativa i tota la llum que disposen es limita a la que donen algunes teies.

b) La manca de serveis elementals i infraestructures discrimina les petites poblacions pirinenques.

Cada servei mostra un nivell de difusió territorial particular i ateny en general nuclis de població d'una determinada grandària. En el conjunt de comarques pirinenques occidentals pocs pobles de més de 20 habitants manquen d'un servei elemental com l'electricitat. Com a molt, s'hauria d'esmentar el cas de Gavarra (Alt Urgell), amb 50 habitants, i nuclis veïns del municipi de Coll de Nargó, que no estan connectats a la xarxa general i disposen d'un servei propi molt deficient (quadre 6.11).

Quadre 6.10. DOTACIO DE SERVEIS EN L'HABITAT DISSEMINAT A LES COMARQUES PIRINEENQUES. 1986-1987

	sense llum *		sense telèfon *		sense aigua *		total cases disseminades
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	
Solsonès	139	19	477	66	443	61	722
Cerdanya	7	6	35	32	100	90	111
Alt Urgell	25	22	67	59	92	83	114
Pallars Jussà	33	16	184	89	120	56	207
Val d'Aran	1	3	22	61	30	83	36

* Es refereix a connexió a la xarxa de subministrament de les companyies elèctriques, la de subministrament d'aigua potable d'algun Ajuntament o

Quadre 6.11. DISPONIBILITAT DE SERVEIS A LES COMARQUES PIRINEENQUES OCCIDENTALS SEGONS LA GRANDARIA DELS NUCLIS. 1986-1987.

Habitants 1981	nuclis que no tenen						Total pobles
	Llum	Telèfon	Aigua	Urbanització	Sanejament	Escola	
1- 19	41	157	77	179	135	206	207
20- 49	10	67	14	81	34	124	129
50- 99	2	24	3	21	13	61	76
100-199	1	14	2	3	3	23	43
200-499	-	1	1	-	1	3	14
>499	-	-	-	-	-	-	20
TOTAL	54	268	91	284	186	417	489

Font: "Projecte de Pla Comarcal de Muntanya", Vall d'Aran, Alta Ribagorça, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Alt Urgell i Cerdanya, Direcció General de Planificació i Acció Territorial, Xerocòpia. 1988-1989, Barcelona.

Un altre servei bàsic molt generalitzat és la connexió a una xarxa de distribució d'aigua. Aquesta manca rarament en els pobles de més de 20 habitants; però per davall d'aquesta xifra esdevé força comuna. Per altra part, l'existència d'aigua corrent a cas no vol dir que no existeixin limitacions de cabal i de potabilitat; aquests problemes són força freqüents en tota l'àrea pre-pirinenca, particularment durant els mesos d'estiu quan s'ocupen les segones residències²⁵.

Pel que fa al servei telefònic es descobreix ja un gran nombre de pobles entre 20 i 50 habitants, més de la meitat, que no disposen del servei. Més de la quarta part dels nuclis entre 50 i 200 habitants tampoc disposen de telèfon, i això representa un signe particularment greu d'aïllament. El telèfon, que constitueix un servei semi-privat controlat per l'administració estatal, arriba singularment en retard de serveis públics com l'aigua i el sanejament que, en trobar-se a l'abast de l'iniciativa local, s'han solucionat.

La urbanització dels nuclis, que suposa la pavimentació dels carrers, es troba menys estesa que el telèfon; però és més habitual que aquest en els nuclis més grans, de 50 a 200 habitants. Els nuclis que no arriben a la cinquantena d'habitants no tenen habitualment els carrers pavimentats, fet que no es pot atribuir solament a la manca d'iniciativa local. El despoblament fa que als habitants que queden els hi sigui ben difícil cobrir els costos d'unes infraestructures urbanes relativament extenses.

c) L'escola i els altres equipaments locals diferencien les poblacions meridionals.

En l'apartat d'allò que constitueixen pròpiament els equipaments els déficits són encara molt més grans. Només uns pocs nuclis de les comarques pirinenques disposen d'algun tipus d'equipament sanitari, educatiu, cultural o esportiu. Un equipament tan indispensable per una comunitat rural com l'escola falta sistemàticament en els nuclis que no arriben al centenar d'habitants i més de la meitat dels pobles

25. Sobre la problemàtica general de l'administració local al Pirineu i la prestació de serveis per part d'aquesta resulta d'interès l'estudi de X.Mateu sobre l'Urgellet-Baridà (X.Mateu, "L'administració local i els serveis municipals", Mab6-Alt Pirineu, num.16, 1988, La Seu d'Urgell, 125 pps.).

entre 100 i 200 habitants tampoc disposen d'escola. En conjunt, menys del 15% dels pobles pirinencs tenen escola, i cada any es tanquen algunes escoles.

En entrar en l'apartat d'equipaments locals esdevé possible ja establir algunes diferències entre els nuclis de les comarques meridionals interiors. Aquests nuclis no presenten d'entrada els dèficits en infraestructures bàsiques que es donen als petits nuclis pirinencs. Les deficiències en el proveïment d'aigua, el sanejament o l'urbanització que es donen en algun d'ells es deuen en bona part a condicions físiques molt particulars o a una manca d'iniciativa local.

Amb tot, no es pot deixar de banda el fet que algunes poblacions molt petites presenten dèficits en serveis elementals²⁶. Algun servei bàsic, com el telèfon, es troba avui dia a totes les poblacions, però resulta manifestament deficient en algunes que només disposen d'un telèfon públic. Alguns serveis de tipus més urbà, com ara la recollida d'escombreries, manquen també en una part de les poblacions de menys de 500 habitants (quadre 6.12).

La manca de metge resident a la mateixa població és un dels dèficits més freqüents a les poblacions meridionals. I encara, quan hi ha metge no hi ha sovint practicant o no hi ha farmàcia; prop de la meitat de les poblacions no tenen aquest tipus d'equipament sanitari mínim. Els municipis de menys de 500 habitants, que són la meitat pateixen freqüentment aquest dèficits.

26. El quadre 6.12 adjunt que serveix de base als comentaris es refereix als municipis, fet que fa es passi per alt algun cas de nucli de població molt petit que presenta unes condicions de serveis i equipaments molt semblants a les dels petits nuclis pirinencs. Aquest cas només es presenta, però, en petits nuclis dels municipis de Cornudella (Albarca i Siurana) i la Morera de Monsant (Scala Dei i la mateixa Morera) al Priorat. El municipi de Tivissa, a la Ribera d'Ebre, té un nucli pràcticament deshabitat, Llaberia, i uns altres dos relativament més grans, entre 200 i 400 habitants, la Serra d'Almos i Darmós. Els altres municipis de les quatre comarques estudiades es corresponen pràcticament tots amb un únic nucli de població digne d'esment, en general amb un contingent de població prou superior al dels petits nuclis pirinencs.

Quadre 6.12. DISPONIBILITAT DE SERVEIS A LES COMARQUES MERIDIONALS SEGONS LA GRANDARIA DELS NUCLIS *. 1984.

	Monés un telèfon	Sense recollida d'escombreries	Aules d'E.G.B.		Sense centres culturals		Servei salut		Equip esportiu		Total municipis
			sense només un	8	7	10	sense només un	metge	sense només un	només un	
<200	3	7	5	8	7	10	3	5	4	13	
200- 500	3	7	-	12	8	7	12	3	12	23	
500-1000	0	2	-	2	4	3	3	-	10	20	
1000-2000	0	-	-	-	2	-	-	-	1	9	
>2000	0	-	-	-	-	-	-	-	-	9	
TOTAL	6	16	5	22	21	17	17	8	27	74	

* La informació es refereix als municipis de les comarques de la Terra Alta, Ribera d'Ebre, Priorat i Garrigues.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'annex 4.

Només 5 municipis, tots ells de menys de 200 habitants, no tenen escola. Però la major part dels municipis de menys de 500 habitants només tenen una aula escolar, fet que il·lustra sobre la qualitat de l'ensenyament que s'hi dóna i sobre la precarietat d'aquest equipament.

A nivell d'equipaments esportius es dóna també un cas semblant al dels equipaments escolars. Pocs municipis no disposen d'una instal·lació esportiva; però la majoria dels municipis de menys de 1.000 habitants només disposa d'una instal·lació, camp de fútbol o pista poliesportiva. En aquest cas, almenys, a diferència de les escoles, les instal·lacions tendeixen a augmentar a mesura passen els anys (quan el poble no és massa petit i acaben per degradar-se).

d) La dotació de serveis no determina directament el despoblament.

La disponibilitat de serveis discrimina radicalment els assentaments petits i els assentaments grans. Es dibuixen també, com es veu, uns llindars demogràfics que signifiquen uns canvis substancials en el grau de dotació de serveis. Aquestes diferències de dotació no representen, però, un valor absolut per a la població; si fos així molts més nuclis petits i masies serien ja deshabitats. Ni els mateixos serveis avui considerats indispensables, com la llum o l'abastament d'aigua, l'accés rodat o el telèfon, representen un inconvenient insuperable per a l'home, si es tenen en compte els habitants que avui dia suporten aquesta situació.

A nivell de petites entitats de població la grandària demogràfica té, certament, una significació relativa i no condiona de manera absoluta el grau de recessió demogràfica. Algunes de les entitats que s'han despoblat havien tingut, per exemple, un nombre relativament elevat d'habitants. Igualment, per la mateixa regla del tamany hom hauria de concloure que les masies, que són els assentaments més petits existents, s'haurien d'haver despoblat totes.

Ni la disponibilitat de serveis determina l'emigració de la població, ni la determinen tampoc, doncs, altres aspectes intrínsecs de l'aglomeració, com ara la major facilitat per als intercanvis socials i econòmics i la major diversitat social de les poblacions més grans.

La relació entre la sociabilitat o la dotació de serveis i el nombre d'habitants d'un indret es descobreix més aviat en un procés dinàmic; les deficiències d'ambdues reforcen el procés d'abandonament demogràfic; alhora, l'abandonament fa més difícil el manteniment de la sociabilitat i d'alguns serveis.

L'anàlisi dels serveis públics i privats en el decurs del segle o en els darrers trenta anys posa de manifest un augment i diversificació dels serveis, que passen a formar part dels estàndards de vida socials. Alguns dels serveis, especialment els vinculats a l'hàbitat familiar, arriben als assentaments més petits; altres serveis més especialitzats només arriben als centres grans, on hi ha una demanda suficient per a garantir-ne una prestació més o menys rendible. Aquesta evolució ha recolzat el pes econòmic i demogràfic de les poblacions més grans, les quals, en raó de la seva oferta quantitativa i qualitativa de mà d'obra i de consumidors, han estat també lloc ideal per al desenvolupament d'activitats productives. Aquest fenomen urbà no deixa de ser present a les comarques desafavorides catalanes.

6.3.2. L'ESTANCAMENT DELS CENTRES URBANS I LA INSUFICIÈNCIA DEL PROCÉS URBANITZADOR A LES COMARQUES DESAFAVORIDES.

Com ja s'ha assenyalat, es produeix una esquematització del model de poblament, que accentua el pes poblacional d'alguns centres i buida els petits assentaments rurals. Els centres urbans de les comarques rurals desafavorides presenten, però, d'entrada, dues particularitats en relació als de la resta de comarques; d'una banda, la situació de partida és la d'uns centres d'un volum demogràfic força reduït, i, per una altra banda, el creixement demogràfic d'aquests centres serà feble i en algun cas, fins i tot, negatiu. La darrera constatació ve a reflexar la manca de dinàmica econòmica general d'aquestes comarques en els darrers decennis; la primera deixa entreveure febleses precedents per a les quals s'haurien de buscar causes particulars.

a) L'arrel històrica dels processos de creixement urbà.

A mitjan segle XIX els centres de la Catalunya occidental presentaven, si s'exceptua el cas de Lleida, un contingent de població força semblant, que es movia entre els 2.000 i 5.000 habitants. En constituïa l'excepció alguna capital de muntanya, Vielha i Sort, que tenien poc més de 1.000 habitants. Els altres centres pirinencs, Tremp, Puigcerdà, Solsona o la mateixa Seu d'Urgell no arribaven als 3.000 habitants i tenien, doncs, un nombre d'habitants inferior als dels centres de les comarques centrals i meridionals (quadre 6.13).

La segona meitat del segle XIX i, sobretot, la primera del segle XX constitueixen uns períodes decisius per a marcar les diferències demogràfiques entre els centres comarcals, diferències que es mantenen avui dia. A les comarques pirinenques s'accentua la distància entre Vielha i Sort, que perden inclús població, i els altres centres comarcals; inclús alguns centres secundaris com la Pobra de Segur i el Pont de Suert tenen un creixement demogràfic positiu durant el període.

Les diferències principals del període 1860-1950 es donen a les comarques centrals i meridionals, on alguns centres s'estanquen i queden inclús per davall dels centres pirinencs dinàmics, i uns altres centres experimenten un progrés notable. La dinàmica positiva dels centres de la regió de Lleida, inclòs les Borges Blanques (Garrigues), contrasta radicalment amb la recessió generalitzada dels de les comarques meridionals. En aquestes comarques només experimenten un creixement demogràfic notable dues poblacions que no tenen pròpiament funcions de centre, Flix i Móra la Nova, degut a fets molt puntuals, la localització d'una planta de l'empresa CROS a Flix i la d'un centre ferroviari a Móra d'Ebre.

El creixement demogràfic espectacular de la Catalunya urbana a partir de 1950 no ha fet sinó accentuar les diferències que es dibuixaven en aquesta data. Creixen sense excepcions els centres pirinencs, que assolixen un pes determinant en relació a les poblacions rurals dels encontorns; Solsona, Puigcerdà i la Seu d'Urgell concentren la meitat o més de la població total de la pròpia comarca, mentre Tremp, Vielha

Quadre 6.13. EVOLUCIO DEMOGRAFICA DELS PRINCIPALS CENTRES COMARCALS DE LA CATALUNYA OCCIDENTAL (1860-1986)

	nombre d'habitants						% població comarcal	
	1860	1900	1950	1975	1986	1860	1986	
CB. Montblanc	4.675	5.243	4.421	5.003	5.640	16	31	
Esplugues de Francoll	3.442	3.654	3.016	3.324	3.733	12	20	
PR. Falsset	3.508	3.573	2.338	2.643	2.593	14	26	
RE. Flix	2.172	2.516	4.272	4.969	5.025	9	21	
Mora d'Ebre	3.757	4.065	3.367	3.855	4.250	15	18	
Mora la Nova	1.076	1.865	2.696	2.992	2.967	4	13	
TA. Gendesa	2.746	3.767	3.094	2.775	2.734	14	20	
CE. Puigcerda	2.151	2.572	3.365	6.011	6.029	16	49	
SO. Solsona	2.480	2.304	4.038	5.964	6.114	15	59	
GG. Les Borges Blanques	3.408	4.254	4.849	5.045	5.206	12	23	
NO. Balaguer	4.895	4.938	6.469	12.241	12.963	9	29	
SE. Cervera	4.325	4.350	5.216	6.240	6.437*	17	38	
SI. Lleida	19.557	21.432	52.849	102.599	111.507	33	64	
Mollerussa	841	1.759	3.705	7.473	8.447	1	5	
UR. Tàrraga	3.844	4.552	6.935	10.583	11.047*	11	32	
AU. La Seu d'Urgell	2.966	3.044	6.543	9.871	10.306	10	54	
Oliana	1.130	986	1.793	2.055	2.075	3	11	
PJ. La Pobla de Segur	1.718	1.549	2.469	3.190	3.281	5	18	
Tremp	2.238	2.054	4.015	4.992	5.194	7	34	
El Pont de Suert	511	511	1.835	2.266	2.133	2	(**)	
PS. Sort	1.241	946	874	1.114	1.598	6	30	
VA. Vielha	1.019	705	905	1.490	2.338	9	39	

* La xifra enregistrada l'agregació d'algun municipi veí des de 1950. Es tracta, en tot cas, de municipis amb un contingent de població escàs.

** Actualment 70% de la població de l'Alta Ribagorça.

Font: J. Iglésies i Fort, "El moviment demogràfic en Catalunya durant els últims cien años", Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, 1961, Barcelona, 1 padró d'habitants 1986.

i Sort es queden en una tercera part. I augmenta de manera espectacular la població dels centres de la regió central de Lleida, mentre el creixement dels centres meridionals es bastant inferior (un comportament semblant segueix les Borges Blanques). En relació al conjunt comarcal aquests centres meridionals tampoc assoleixen una posició especialment rellevant; rarament arriben a concentrar la quarta part de la població comarcal.

b) Els pobles industrials meridionals enfront els centres comercials i de serveis pirinencs.

Les funcions comercials o de serveis i el desenvolupament industrial constitueixen la base de l'evolució i el pes demogràfic dels diferents centres urbans. Dins la Catalunya rural tres centres mantenen una quota de mercat destacada sobre la resta a principis dels anys 1960; Tortosa, Balaguer i sobretot Lleida, als quals s'afegeix Mollerussa durant els anys 1970. Cap d'aquests centres, que experimentaran un desenvolupament industrial significatiu entre els anys 1960 i 1970, es troba dins de les comarques més desafavorides (quadre 6.14)²⁷.

Als centres anteriors, que tenen una influència de tipus regional, segueixen els centres típicament comarcals, amb una força comercial mitjana. Entre aquests centres apareixen els de les comarques de muntanya, amb excepcions significatives de poblacions que tenen una quota de mercat inferior, Sort i Vielha, a les quals s'afegeixen Tremp i el Pont de Suert durant els anys 1970. Els centres comarcals muntanyencs mantenen, en tot cas, una diferència clara amb la resta,

27. La tipologia recollida en el quadre es fonamenta en la "quota de mercat" que dona l'Anuario de Banesto i en les "inversions industrials" superiors al milió que recull actualment el Departament d'Indústria i Energia, les sèries de les quals han estat publicades pel Consorci d'Informació i Documentació de Catalunya. Constitueixen una referència parcial i amb algunes limitacions estadístiques cara a analitzar la base econòmica dels centres urbans estudiats; però resulten prou indicats en el nivell esquemàtic en què es mou el quadre i resulten més manejables que altres indicadors més directes de l'activitat. L'anàlisi de les dades, completada amb informació complementària es pot seguir en un article precedent: Ignasi Aldomà, "Petites ciutats i desenvolupament rural. El cas de la Catalunya interior", a "Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya: evolució recent i problemàtica actual", Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, 1987, pps. 55-71.

Quadre 6.14. TIPOLOGIA ECONOMICA DELS CENTRES URBANS DE LA CATALUNYA RURAL.

Inversions industrials 1964-1978	quota de Mercat (1963)			
	< 25	25 - 50	> 50	
< 50 milions	Mora d'Ebre	<-----	El Pont de Suert ♦	
	Alcanar		Puigcerdà	
	L'Atmella de Mar	<-----	Sta. Barbara ♦	
	Falset			
	Batea ♦			
	Arbeca ♦			
	Aitona ♦			
	Artasa de Segre			
	Viella			
	Sort			
	Sta. Coloma de Queralt ♦			
50-100 milions	La Pobla de Segur		La Seu d'Urgell	
	Oliana	<-----	Tremp	
	Almenar			
	Guissona			
	Ponts			
	Bellvis			
	Torredenbarra ♦			
	Juneda ♦			
	Espluga de Francolí			
	Mora la Nova			
St Carles de la Ràpita	----->			
Ulldecona				
>100 milions	Bellpuig	<-----	Montblanc	Tortosa
	Agramunt		Solsona	Balaguer
	Flix ♦		Les Borges Blanques	Lleida
	Roquetes		Cervera	
	Amposta ----->		Mollerussa ----->	
	La Sénia		Tarrega	
	Alfarràs			
	Alcarràs			
	Almacelles			
	Bell-lloc d'Urgell ♦			

* S'han obviat els municipis que en cap dels anys estudiats tenen una quota de mercat superior a 9 (municipis rurals).

♦ Perden població entre 1960-1981.

--> Canvien de grup pel que fa a la quota de mercat entre 1963-1980.

la migradesa de les inversions industrials; només Solsona recull un volum significatiu d'inversions industrials durant el període.

Els centres de les comarques meridionals interiors tenen uns equipaments comercials molt semblants als dels "pobles grans" de la regió de Lleida, com ara Alcarras, Alfarras, Almenar, Bellvís i altres, o els mateixos "pobles grans" del Baix Ebre i el Montsià, com ara la Sènia, Roquetes, Ulldecona. La funció comercial de Falset, Gandesa o, inclús, Móra es troba, doncs, molt disminuïda, i a això s'afegeix la manca d'inversions industrials rellevants. A les comarques meridionals la feblesa dels centres comarcals descobreix, d'alguna manera, el fet que els serveis elementals se satisfan sense sortir del nucli (relativament gran) de residència, mentre per als serveis una mica més especialitzats hom s'adreça als centres de tipus més regional (Reus i Tortosa).

En l'anàlisi efectuada en un article anterior s'arribava a conclusions semblants a partir de l'anàlisi d'altres aspectes, que posen de relleu la relació entre el desenvolupament dels centres urbans i el seu entorn. "El criteri d'urbanització destaca especialment els centres pirinencs, isolats enmig d'àrees molt feblement urbanitzades: són els oasis d'activitats industrials i comercials. A la plana regada (de Lleida) es troben uns centres urbanitzats en escreix en un entorn econòmicament ja força dinàmic. A la part meridional el grau d'urbanització dels centres no es gaire diferent d'un entorn de nuclis relativament grans, i es basa, alternativament, en el comerç, la indústria o el turisme"²⁸.

6.3.3. ESCASSA ATRACCIO DELS CENTRES URBANS LOCALS I DEPENDENCIA EXTERIOR DELS INTERCANVIS ECONOMICS.

La manca de dinàmica urbana repercuteix en el desenvolupament general de les comarques desafavorides; de la mateixa manera que el pobre creixement dels centres d'aquestes comarques no es pot deslligar del seu entorn. El creixement demogràfic dels centres urbans no arriba a compensar la davallada que es produeix a les àrees rurals veïnes i el conjunt de la comarca decreix. La feblesa demogràfica i econòmica

28. Ignasi Aldomà, "Petites ciutats i desenvolupament rural. El cas de la Catalunya interior", op. cit., p.68.

dels centres comarcals es tradueix en una manca d'atracció sobre l'àrea rural veïna. I això repercuteix en un estancament i manca d'integració generals de la comarca, que tendeix a pivotar sobre centres exteriors.

a) L'absència d'integració urbana a les comarques desafavorides. Les àrees de treball.

La distribució de les àrees de mercat de treball en el conjunt de Catalunya dóna una idea clara de la feblesa de la integració econòmica que es dóna a les comarques desafavorides rurals en relació a les comarques veïnes. Els desplaçaments quotidians per motiu de treball constitueixen unes àrees intermunicipals de relacions particularment denses que cobreixen pràcticament tot el territori de la Catalunya oriental i adquireixen una intensitat especial a l'entorn de Barcelona. En canvi a les comarques occidentals es constitueix un únic entramat de relacions intermunicipals importants a la regió central o regió de Lleida, mentre al Pirineu i les comarques meridionals interiors els desplaçaments per motiu de treball són escassos (mapa 6.4)²⁹.

A les comarques pirinenques les àrees de treball se circumscriuen als centres principals i deixen gran part del territori sense cobrir. L'excepció més destacada es produeix a l'Alt Urgell, entorn a la Seu d'Urgell, on les activitats de serveis i industrials locals i les de serveis d'Andorra (prop d'uns 750 treballadors travessen la frontera amb Andorra) generen uns fluxos importants de treballadors. A la Val d'Aran, entorn de Vielha, i a la Cerdanya, entorn de Puigcerdà, es generen també petites àrees de mercat de treball, mentre a la resta del Pirineu els desplaçaments són insignificants.

29. La intensitat que adquireixen els desplaçaments per motiu de treball representa un dels indicadors més nets d'un grau d'integració econòmica elevat, per bé que alguns aspectes característics d'una integració econòmica puguin escapar a l'existència de desplaçaments per treball. Les àrees recollides en el mapa adjunt responen al criteri d'àrees tancades, amb un mínim de 75% de llocs de treball localitzats i 75% de llocs ocupats dins el mateix municipi. El mapa procedeix de J.Clusa i A.Jané, "Tractament i explotació de les dades de mobilitat obligada dels municipis de Catalunya. 1986" (D.G.P.A.T., Generalitat de Catalunya, mecanografiat, 1988, 3 vols) el qual se serveix de les dades elaborades pel C.I.D.C. a partir del full complementari del padró d'habitants del mateix any.